

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
МАҚАН ЕСБОЛАТОВ АТЫНДАҒЫ АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫ

Шоканова Е.В.

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ
(ЕРЕКШЕ БӨЛІК)

Оқу құралы

Алматы, 2023

ӘОЖ 343.98
КБЖ 67.52
Ш76

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы
Алматы академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылған

Пікір берушілер

Хусаинов О.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ «Сорбонна-Қазақстан» Институты
Халықаралық құқық кафедрасының доценті з.ғ.к.

Отарбаева А.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы
Алматы академиясы жедел-іздігіру тактикасы және арнайы техника кафедрасының
профессоры, философия докторы (PhD), полиция полковнигі

Ш76 Шоканова Е.В., Жедел-іздігіру қызметі (Ерекше бөлік): оқу құралы. –
Алматы: Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы
академиясы ҒЗЖРБЖҰ, 2023. 188 б.

ISBN 978-601-360-096-3

Оқу құралында жедел бөлімшелердің қылмыстарды ашудың жедел-іздігіру
әдістемесінің жалпы мәселелері, сондай-ақ қылмыстардың жекелеген түрлерін ашу
ерекшеліктері қарастырылған.

Оқу құралында оларды зерделеу кәсіби және қосымша білім берудің МЖМБС
талаптарына жауап беретін, жедел-іздігіру қызметінің негізгі, құпия емес ережелері бар.

Оқу құралы ғылыми қызметкерлерге, оқытушыларға, PhD докторанттарына,
магистранттарға, бакалаврларға және жедел-іздігіру қызметін жүзеге асыратын
тәжірибе қызметкерлеріне, сонымен қатар, жедел-іздігіру қызметі теориясына
қызығушылық танытқан тұлғаларға арналған.

ӘОЖ 343.98
КБЖ 67.52

ISBN 978-601-360-096-3

© Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан
Есболатов атындағы Алматы академиясы,
2023

МАЗМҰНЫ

Оқу құралының мәтінінде кездесетін қысқартулар мен шартты белгілеулердің тізілімі	5
Кіріспе	6
Тақырып 1 Адам өлтірудің алдын алу және ашу ерекшеліктері	
1.1 Адам өлтірудің жедел-ізвестіру сипаттамасы	7
1.2 Кісі өлтірудің алдын алу және ашу	10
Тақырып 2 Денсаулыққа қасақана зиян келтірудің алдын алу және ашу ерекшеліктері	
2.1 Денсаулыққа қасақана зиян келтірудің жедел-ізвестіру сипаттамасы	18
2.2 Денсаулыққа қасақана зиян келтірудің алдын алу және ашу	24
Тақырып 3 Зорлаудың алдын алуы және ашу ерекшеліктері	
3.1 Зорлаудың жедел-ізвестіру сипаттамасы	29
3.2 Зорлаудың алдын алуы және ашу	32
Тақырып 4 Адам ұрлаудың алдын алу және ашу ерекшеліктері	
4.1 Адам ұрлаудың жедел-ізвестіру сипаттамасы	38
4.2 Адам ұрлаудың алдын алу және ашу	41
Тақырып 5 Адам саудасының алдын алу және ашу ерекшеліктері	
5.1 Адам саудасының жедел-ізвестіру сипаттамасы	47
5.2 Адам саудасының алдын алу және ашу	51
Тақырып 6 Азаптаудың алдын алу және ашу ерекшеліктері	
6.1 Азаптаудың жедел-ізвестіру сипаттамасы	57
6.2 Азаптау саудасының алдын алу және ашу	62
Тақырып 7 Ұрлықтың алдын алуы және ашу ерекшеліктері	
7.1 Ұрлықтың жедел-ізвестіру сипаттамасы	67
7.2 Ұрлықтың алдын алуы және ашу	71
Тақырып 8 Мал ұрлығының алдын алуы және ашу ерекшеліктері	
8.1 Мал ұрлығының жедел-ізвестіру сипаттамасы	78
8.2 Мал ұрлығының алдын алу және ашу	82
Тақырып 9 Алаяқтықтың алдын алу және ашу ерекшеліктері	
9.1 Алаяқтықтың жедел-ізвестіру сипаттамасы	90
9.2 Алаяқтықтың алдын алу және ашу	97
Тақырып 10 Тонаудың алдын алу және ашу ерекшеліктері	
10.1 Тонаудың жедел-ізвестіру сипаттамасы	103

10.2 Тонаудың алдын алу және ашу	108
Тақырып 11 Қарақшылықты ескерту және ашу ерекшеліктері	
11.1 Қарақшылықтың жедел-ізвестіру сипаттамасы	112
11.2 Қарақшылықты ескерту және ашу	117
Тақырып 12 Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу ерекшеліктері	
12.1 Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жедел-ізвестіру сипаттамасы	126
12.2 Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу	134
Тақырып 13 Терроризм актілерінің алдын алу және ашу ерекшеліктері	
13.1 Терроризм актілерінің жедел-ізвестіру сипаттамасы	145
13.2 Терроризмнің алдын алу және ашу	148
Тақырып 14 Қарудың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу ерекшеліктері	
14.1 Қарудың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жедел-ізвестіру сипаттамасы	154
14.2 Қарудың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу	159
Тақырып 15 Есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу ерекшеліктері	
15.1 Есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жедел-ізвестіру сипаттамасы	165
15.2 Есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу	168
Қорытынды	174
Қолданылған әдебиеттер тізімі	175
Тесттік тапсырмалар	178
Тесттік тапсырмаларға жауаптар	187

ОҚУ ҚҰРАЛЫНЫҢ МӘТІНІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН ШАРТТЫ БЕЛГІЛЕУЛЕРДІҢ ТІЗІЛІМІ

АИТВ – адамның иммун тапшылығы вирусы

ДНҚ – дезоксирибонуклеин қышқылы

СДТТБТ – сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімі

ЖІҚ – туралы ҚР Заңы – «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан

Республикасының Заңы

УҰИ – уақытша ұстау изоляторы

АЕАК – ақпаратты есепке алу кітабы

ІМ – Ішкі істер министрлігі

БҒМ – Білім және ғылым министрлігі

ІО – ішкі істер органдары

БҰҰ – біріккен ұлттар ұйымы

ЖІҚ – жедел-ізвестіру қызметі

ЖІШ – жедел-ізвестіру шаралары

БАҚ – бұқаралық ақпарат құралдары

ЖІБИТ – жүре пайда болған иммун тапшылығы синдромы

АҚШ – Америка Құрама Штаты

ҚР ҚК – Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі

ҚР ҚІЖК – Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс-жүргізу кодексі

Кіріспе

Қылмыстың қазіргі жағдайы оған қарсы тиісті шараларды қабылдауды талап етеді. Қылмыстардың күрделілігі артып, іздерді жасырудың жолдары мен құралдары жетілдірілуде. Осыған байланысты көптеген қылмыстық шабуылдардың белгілерін анықтау, оларды ашу және кінәлілерді әшкерелеу қиынырақ болуда.

Аталған міндеттерді оңды шешу, әсіресе қылмыстық әрекеттерді жасыру құралдары мен әдістерін жетік меңгерген ұйымдасқан қылмыстық топтар жасаған аса қауіпті және күрделі қылмыстар туралы сөз болғанда, көбінесе қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көзделген шаралармен ғана анықтау мүмкін болмайды.

Осындай міндеттерді неғұрлым тиімді шешу үшін адамзат қылмысқа қарсы күрестің жедел-ізвестіру қызметінің құралдары мен әдістеріне сәйкес келетін ештеңе әлі ойлап тапқан жоқ.

Біздің қоғамның мемлекеттік және қоғамдық өмірінің құқықтық негізін нығайту ісіндегі басты міндеттердің бірі қылмысқа қарсы батыл күрес, кез келген құқық бұзушылықтардың алдын алу және оларды тудыратын себептерді жою болып табылады. Бұл міндеттерді шешуде құқық қорғау органдары мен олардың жедел аппараттары ЖІҚ барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, маңызды рөл атқаруға арналған.

Қылмыстарды анықтау, алдын алу және жолын кесу – жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың мән-жайларын және оны жасаған адамды анықтау, қылмыскерді әшкерелеу, барлық қатысушыларды және қылмыстық эпизодтарды анықтау, дәлелдемелерді табу және бекіту, материалдық залалды өтеу, қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін мән-жайларды анықтау жөніндегі қолданыстағы нормативтік актілерге сәйкес жүзеге асырылатын криминалдық полиция бөлімшелері қызметінің негізгі бағыттарының бірі.

«Жедел-ізвестіру қызметі (ерекше бөлік)» оқу құралы «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының ережелерін, қылмыстардың жекелеген түрлерін анықтау, алдын алу және жолын кесу бойынша отандық және шетелдік ғылым қол жеткізген нәтижелерді ескере отырып дайындалған және қажетті және жеткілікті болып табылатын жедел-ізвестіру қызметінің негізгі теориялық құпия емес ережелерін және аталған қызметтің тануға арналған деректерді қамтиды.

Тақырып 1 Адам өлтірудің алдын алу және ашу ерекшеліктері

1.1 Адам өлтірудің жедел-ізвестіру сипаттамасы

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес 99-бап **адам өлтіруді**, яғни басқа адамға заңсыз қасақана өлім келтіруді регламенттейді.

Өмір-әр адамның ең маңызды ажырамас және қол тигізбейтін, табиғи жеке құқығы.

Өмірге қарсы ең көп таралған қылмыс – адам өлтіру. Адам өлтіру-ең ауыр қылмыстардың бірі, оның ерекше қоғамдық қауіптілігі – бұл адамның ең құнды игіліктерінің бірі-оның өміріне қол сұғу болып табылады.

Адам өлтіру жәбірленуші қайтыс болған кезден бастап аяқталған қылмыс, яғни ол бірден келе ме, кінәлі қылмыстық әрекетті жасағаннан кейін келе ме, әлде одан кейін біраз уақыттан кейін келгендігіне қарамастан танылады.

Қылмыстық заңнамаға Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көрсетілген өмірге қарсы мынадай қылмыстық құқық бұзушылықтар белгілі:

- адам өлтіру (99-бап);
- жаңа туған баланы анасының өлтіруі (100-бап);
- аффект жағдайында жасалған адам өлтіру (101-бап);
- қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (102-бап);
- қылмыс жасаған адамды ұстап алу үшін қажеттішаралар шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (103-бап);
- абайсызда қазаға ұшырату (104-бап);
- өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу (105-бап). Бұл тізімнен көріп отырғанымыздай, өмірге қарсы қылмыстардың басым бөлігі адам өлтіру болып табылады, олар абайсызда адам өліміне әкеп соқтыру, өзін-өзі өлтіруге итермелеу сияқты қылмыстармен қатар жүреді.

Кінәнің нысанына және өмірге қарсы қылмыстардың ауырлығына қарай Қазақстан Республикасының ҚК мынадай қылмыстарды бөліп көрсетеді:

- 1) ауырлататын және жеңілдететін мән-жайларсыз өлтіру (99-баптың 1-бөлігі);
- 2) ауырлататын мән-жағдайларда кісі өлтіру (99-баптың 2-бөлігі);
- 3) жеңілдететін мән-жағдайларда кісі өлтіру (жеңілдік құрамы – 100, 101, 102, 103-баптар).

Адам өлтіруші мен адам өлтіру құрбаны арасындағы байланыс үлкен маңызға ие. Бұл адамдар арасындағы қарым-қатынас көбінесе қылмыскердің кісі өлтіру тәсілін және оны жасыру тәсілін таңдауын, сондай-ақ қылмысқа сәйкес келетін орынды, уақытты және жағдайды таңдауды анықтайды. Бейтаныс, «бөтен» адамға әдетте баяу әрекет ететін улы зат қолданудың қажеті жоқ, өзін-өзі өлтіруді инсценировка жасау немесе жәбірленушінің сыртқы түрін өзгертуге, мәйітті бөлшектеуге жүгінеді. Керісінше, жақын адамдардан шыққан кісі өлтірушілер көбінесе адам өлтіру фактісін инсценировкалауға, мәйітті бөлшектеу немесе жою арқылы жасыруға тырысады, егер құқық қорғау органдарына адам өлтіру фактісі белгілі болса, олар бірінші кезекте күдікке түседі деп қорқады.

Белгілі бір адам жәбірленуші болуы керек болған кезде, қылмыскер дұрыс уақытты, орынды, басқа жағдайларды тандайды және жәбірленушінің жеке басының ерекшеліктеріне, оның өмір салтына, әдеттеріне сәйкес өлтіру әдісін жасайды. Керісінше, егер қылмыскер әдеттегі, сүйікті тәсілмен және әдеттегі жағдайда әрекет етуді шешсе, қолайлы құрбандық таңдалады.

Қылмыстық қол сұғушылықтың құрбаны кез-келген адам бола алады, бірақ әлі де «қауіпті жағдайға» тап болған адамдарға қарағанда жиі санаттар бар. Ең алдымен, бұл қызметтік борышы, кәсіби немесе қоғамдық міндеттері қоғамдық тәртіпті немесе меншікті және заңмен қорғалатын өзге де материалдық құндылықтар мен игіліктерді қорғауға байланысты адамдар: бақылаушы және құқық қорғау органдарының қызметкерлері, банк қызметкерлері, инкассаторлар, кәсіпкерлер, автокөлік иелері және басқалар.

Адам өлтіру орындары немесе мәйіттерді анықтайтын орындар қылмыс жасау тәсілі, оны жасау механизмі, қылмыс жасау жағдайы, қылмыскер мен жәбірленушінің жеке басы туралы маңызды ақпарат көзі болып табылады.

Қылмыс орны мен мәйітті табу орны көбінесе бір орын болып табылады және олардың сәйкес келуі істің мән-жайын тез анықтау мүмкіндігін арттырады. Қылмыс орны болмаса, адам өлтіру, жәбірленушінің әрекеті мен қылмыскердің суретін модельдеу қиын. Тиісінше, адам өлтіру фактісін анықтаудың барлық дерлік жағдайларындағы алғашқы тергеу әрекеті оқиға болған жерді немесе мәйіт табылған жерді тексеру болып табылады. Бұл жағдайда осы жер туралы ең тән ақпарат анықталады және жазылады.

Осылайша, оқиға орнына келесі маңызды қасиеттер тән:

- аймақтағы орналасу (қала шегінде немесе елді мекеннен тыс жерде жасалған) және адамдардың келуі (жиі баратын, аз баратын немесе мүлдем келмейтін);
- кеңістіктің тұйықталуы (бөлме немесе ашық жер, бөлменің қандай түрі, автомобиль кабинасы бөлменің ерекше жағдайы ретінде);
- жәбірленушінің, өлтірушінің іс-әрекеттерінің іздері, сондай-ақ олардың өзара әрекеттесуі.

Адам өлтіру орындарын зерделеу оларды келесі топтарға біріктіруге мүмкіндік береді.

- 1 топ – қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдардың көшелері, оларға іргелес аумақ: тұйық көшелер, скверлер және т. б.
- 2 топ – алкоголь сататын және ішетін орындар: дүкендер, кафелер, мейрамханалар, коммерциялық киосктер және оларға іргелес аумақ 50 метрге дейін. Қылмыстардың алдында, әдетте, алкогольдік ішімдіктер басталғанға дейін немесе одан кейін құрбандар мен қылмыскерлердің қақтығыстары болады.
- 3 топ – клубтар, кинотеатрлар, саябақтар және оларға іргелес 15 -20 метрге дейінгі аумақ. Бұл мекемелер азаматтардың бос уақытын, демалысын және мәдени демалысын өткізетін орындар болып табылады.
- 4 топ – қоғамдық көлікті біріктіреді: автобустар, троллейбустар, трамвайлар, таксилер, теміржол көлігі, ұшақтар, метро.
- 5 топ – елді мекендер арасындағы жолдар мен соқпақтар және оларға іргелес аумақ 50 метрге дейін.
- 6 топ – қаңырап бос қалумен, жалғыздықпен және оқшауланумен сипатталатын орындар. Олар әдетте ашық жерлерде орналасқан: егістіктерде, ормандарда, су қоймаларының жағасында, қараусыз қалған жер учаскелерінде (мысалы, саяжай, бақша учаскелері), қараусыз қалған құрылыстарда және т.б.
- 7 топ – белгілі бір өндіріске, адамдардың өндірістік қызметіне байланысты орындар (зауыттардың, фабрикалардың, цехтардың, коммерциялық өндірістік ұй-жайлардың аумағы және т.б.)

- 8 топ – тұрғын үймен және оған қатысты аумақтармен байланысты кісі өлтіру орындары: пәтерлер, баспалдақ алаңдары, кіреберістер және т.б.

Уақыт фактор ретінде әдетте минуттармен, сағаттармен, санмен, аймен және жылмен сипатталады.

- мысалы, тәуліктің ерте сағаттарында, мысалы, таңғы 5-тен 7-ге дейін адам өлтіру бірінші ауысымда жұмысқа баратын адамдарға тән;

- мысалы, адам өлтіру таңғы 7-ден 9-ға дейін жақын туыстарының шеңберіндегі адамдарға тән;

- түстен кейін және кешкі сағат 15-тен 18-ге дейін көшеде адам өлтіру 18-23 жас аралығындағы жастарға және 24-36 жас аралығындағы мас күйдегі адамдарға тән;

- сағат 17-ден 23-ке дейін-16-дан 23 жасқа дейінгі жасөспірімдер мен жастар үшін, сондай-ақ мас күйінде;

- кешкі 23-тен түнгі 2-ге дейінгі аралықта кісі өлтіру жәбірленушінің жақын туыстарына, олардың достарына немесе жақсы таныстарына, тонау немесе зорлау мақсатында үйге күштеп кірудің іздері болмаған кезде тән.

Адам өлтіру уақытының бұл заңдылықтары қатал емес, өйткені әр жағдайда адам өлтіру уақыты көптеген басқа факторларға байланысты, мысалы, қылмыс орнында кездейсоқ адамдардың пайда болуы, жәбірленушінің мас күйі, оның жынысы, жасы.

Адам өлтіру тәсілдері, әдетте, жәбірленушінің өмірін қиюға бағытталған белсенді әрекеттерден тұрады.

Олардың кейбірін қарастырайық.

Адам өлтіру құралдарына сәйкес адам өлтіру тәсілдерін химиялық және механикалық деп бөлуге болады:

- химиялық әдіспен өлтіру құралы ретінде әртүрлі улы заттар қолданылады, олар әдетте жәбірленушінің денесіне тамақ арқылы енгізіледі. Адам өлтірудің бұл әдісі жәбірленушінің жақын туыстары немесе жәбірленушімен мүліктік тәртіп қатынастарында болған қылмыскерлерге тән;

- адам өлтірудің механикалық әдісіне жәбірленушіге әртүрлі құралдардың көмегімен дене жарақатын келтіру және жәбірленушіні дәрменсіз күйге келтіру арқылы жүзеге асырылатын әдісті жатқызу керек. Механикалық зақым жәбірленушіні тұншықтырудан (асфиксия), жәбірленушіге өмірлік маңызды органдарға зақым келтіруден (пышақтау, кесу, пышақтау, доғал құралдар, сондай-ақ зақымдану атыс қаруы арқылы болуы мүмкін) көрінуі мүмкін.

Қатты тұйық заттар. Оларға мыналар жатады: қазықтар, таяқтар, бөренелер, тақталар, кірпіштер, тастар және т.б., сондай-ақ еденге, қабырғаларға, буындарға, жерге және т.б. ұру.

- Тесу құралдары. Қылмыскерлер кісі өлтіру қаруы ретінде бұрағыштарды, шпилькаларды, қашауларды, шыңдарды, шанышқыларды жиі пайдаланады.

- Шабу құралдары. Бұл балталар, күректер, колонналар. Балтаның зақымдануы оның пышағымен де, қабығымен де жасалады.

- Кесу құралдары. Мылтықтың бұл түріне негізінен қауіпті ұстаралар жатады. Мойын аймағындағы жаралар жиі кездеседі.

- Атыс қаруы. Атыс қаруынан кісі өлтіру аңшылық мылтықтармен, аңшылық мылтықтардан, қолдан жасалған және зауытта жасалған тапаншалардан, шағын калибрлі мылтықтардан жасалады. Қылмыскерлердің автоматтарды қолдануы сирек кездеседі.

Адам өлтіру қаруы ретінде әртүрлі улы заттар мен жарылғыш заттарды да қолдануға болады.

Адам өлтірген қылмыскерлердің сипаттамасы:

- жасы 10 жастан 88 жасқа дейін байқалады;
- 16 мен 70 жас аралығындағы ең белсенді топ;
- жәбірленушілерге қатысты көп жағдайда күйеулер, әйелдер, жәбірленушілермен жақын қарым-қатынаста болған адамдар кінәлі болып табылады;
- немесе бұл тұрғылықты жері мен жұмыс орны бойынша жақсы таныс, достар, достар;
- жақын туыстарын, сирек – бейтаныс және бейтаныс адамдарды атап өтуге болады;
- көп жағдайда кісі өлтіруев бойынша жәбірленушілер ер адамдар болып табылады;
- ең алдымен, бұл дөрекі, арандатушылық мінез-құлқы бар, жанжалға оңай түсетін, жеңіл-желпі танысуға және шулы ойын-сауыққа, бұзақылыққа бейім, алкогольді және (немесе) есірткіні қолданатын адамдар.
- басқа санатқа ерлі-зайыптылық, отбасылық, махаббат қатынастарында қайшылықты адамдар жатады. Мұндай кісі өлтірудің жиі себептері-кек, қызғаныш, сатқындық және т.б.

Адам өлтірудің себебі болуы мүмкін:

- өзімшілдікке шақыру;
- бұзақылық әрекеттер;
- жыныстық қудалау;
- ал егде жастағы адамдарға қатысты адам өлтірудің себебі көбінесе олардың мүлкін иемдену немесе кек алу болып табылады.

Әрине, көрсетілген критерийлердің әрқайсысының тәуелсіздігі салыстырмалы. Қылмыс жасау тәсілі, құралы, орны әртүрлі. Тергеу, кісі өлтіруді ашу барлық мүдделі тараптардың тиісті өзара әрекеттесуіне байланысты, өйткені бір бағытта қол жеткізілген оң нәтижелер екінші бағытта табысқа жетуге ықпал етеді.

1.2 Кісі өлтірудің алдын алу және ашу

«Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 2-бабында міндеттердің бірі қылмыстардың алдын алу болып бекітілген және заң шығару техникасына сүйене отырып, бұл міндет басым міндеттердің бірі болып табылады, өйткені ол қылмыстарды анықтау міндетінен кейін бірден орын алады.

Қылмыстың алдын алу дегеніміз – оның жасалуына жол бермеу, сондықтан жағымсыз салдардың пайда болуын болдырмау. Егер ол шешілсе, қалған екеуін шешу қажет болмайды: қылмыстардың жолын кесу және ашу.

Ішкі істер органдары қылмыстардың **алдын алу** деп ішкі істер органдарының қызметтерінің, бөлімшелері мен қызметкерлерінің өз құзыреті шегінде жүзеге асырылатын, қылмыстардың жасалуына ықпал ететін себептерді, жағдайлар мен мән-жайларды анықтау, жою немесе бейтараптандыру, құқыққа қайшы мінез-құлқы бар адамдарға профилактикалық ықпал ету жолымен қылмыстарға жол бермеуге бағытталған қызметі түсініледі.

Осылайша, *қылмыстың алдын алу міндеті* жеке деңгейдегі екі міндеттен тұрады: **жалпы профилактика және жеке профилактика**.

Жалпы профилактика қылмыс жасауға ықпал ететін нақты себептер мен жағдайларды анықтаудан, жоюдан немесе бейтараптандырудан тұрады.

Жеке профилактика-заңсыз әрекеттерді жоспарлайтын және дайындайтын адамдарды анықтауда және оларды қылмыстық ниеттерден бас тартуға итермелеуде.

Жалпы профилактиканың негізгі бағыттары:

– бұқаралық ақпарат құралдарында адам өлтіру фактілері, осындай қылмыстардың жасалу себептері мен жағдайлары, оларды жасағаны үшін заңнамада белгіленген шаралар туралы баяндамалар жасау;

– азаматтардың ұрып-соғу, қасақана дене жарақатын келтіру, адам өлтіру қаупі, бұзақылық көріністері туралы арыздары мен хабарламаларына дереу ден қою;

– алкогольді ішімдіктердің заңсыз айналымымен айналысатын адамдардың іс-әрекеттерін анықтау және құжаттау, оларды қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылыққа тарту;

– қаруды заңсыз сақтауға, алып жүруге, тасымалдауға, дайындауға байланысты адамдардың іс-әрекеттерін анықтау және құжаттау, оларды қылмыстық жауаптылыққа тарту; қару айналымы қағидаларын бұзатын адамдарды анықтау, оларды қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылыққа тарту;

– күрделі жедел ахуалы бар кафелер, барлар, мейрамханалар, ойын автоматтары залдары мен басқа да объектілерді орнату, әкімшіліктерге күзет ұйымдастыру және осындай мекемелерге өткізу режимін белгілеу туралы ұсыныстар енгізу;

– азаматтардың қоғамдық орындарда алкогольдік ішімдіктерді ішуін, олардың ұсақ бұзақылық жасау фактілерін, қоғамдық тәртіпті басқа да бұзушылықтарды болдырмауға бағытталған шараларды жүзеге асыру;

Жеке профилактикалық жұмыстың негізгі бағыттары:

– зорлық-зомбылықпен қатар жүретін отбасылық-тұрмыстық жанжалдарға бейім адамдарды анықтау, оларды есепке қою және мәжбүрлеп ықпал ету шараларын қабылдау. Құқық бұзушылардың аталған санаты есепке қойылады және олармен жеке-профилактикалық жұмыс жүргізіледі. Полицияның учаскелік лауазымды тұлғалары алкогольдік ішімдіктерді теріс пайдаланатын адамдарға ерекше назар аударуы керек. Оларды алкогольизмге қарсы ем жүргізуге сендіру керек. Бұдан басқа, тұрмыстық жанжалдарға бейім адамдарға қатысты қажетті жағдайларда әкімшілік сипаттағы шараларды қолдана отырып немесе денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіргені, ұрып-соғу, азаптау, кісі өлтіру немесе денсаулығына ауыр зиян келтіру қаупі үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту арқылы мәжбүрлеп ықпал ету қолданылады;

– зорлық-зомбылық жасағаны үшін бұрын сотталғандарды анықтау және есепке қою. Адам өлтіру ниетін бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар жиі көтереді. Босатылғандардың қызғаныш сезімін, туыстарымен, қылмыстық іс бойынша куәгерлермен немесе қатысушылармен кек алу ниеті туралы аумақтық ПО хабардар етіледі. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған барлық адамдар есепке қойылуға және олармен профилактикалық жұмыс жүргізуге жатады. Бұдан басқа, олардың қылмыстық іздестіру тәртібіне жедел бақылау орнату жөнінде шаралар қабылдануға тиіс. Ауыр және аса ауыр қылмыстар жасаған адамдарға қатысты мұндай бақылау жедел есепке алу істері шеңберінде жүзеге асырылады;

– психикалық науқастардың мінез-құлқын есепке алу және бақылауды ұйымдастыру. ПО және денсаулық сақтау органдарымен бірлесіп психикалық аурумен ауыратын адамдарды есепке алу, бақылау және ауруханаға жатқызу жөніндегі шаралар кешенін жүргізу жеке адамға қарсы қылмыстардың алдын алуға да

оң әсер етеді. Полиция қызметкерлері денсаулық сақтау органдарына психикалық науқастарды одан әрі ауруханаға жатқызу мақсатында олардың агрессивті мінез-құлқы туралы хабарлайды және олардың тарапынан қылмыстардың алдын алу бойынша шаралар қабылдайды. Өз кезегінде денсаулық сақтау органдары мәжбүрлеп емдеудегі психикалық науқастардың, сондай-ақ шығарылуға жататын және олардың мінез-құлқын бақылауды талап ететін адамдардың жоғалып кетуінің барлық жағдайлары туралы хабарлайды;

– жанжалдасушы жастар топтарын анықтау және оларды бейтараптандыруға шаралар қабылдау. Елдің кейбір аймақтарында қоғамдық орындарда бұзақылық әрекеттер жасайтын және бір-бірімен араздасатын заңсыз бағыттағы жастар топтарының пайда болуына байланысты шиеленісті жедел жағдай қалыптасты. Жастар топтары арасындағы қақтығыстар көбінесе ауыр жарақаттармен және кісі өлтірумен аяқталатын металл шыбықтарды, шынжырларды, кастеттерді, кесектерді қолдана отырып төбелеске айналады. Топтардың басында бұрын сотталғандар жиі кездеседі. Жасөспірімдер арасындағы араздықты қоздыра отырып, олар оларды кездейсоқ дайындайды, содан кейін қылмыс жасау кезінде пайдаланады. Қылмыстардың алдын алу мақсатында ішкі істер органдары пайда болған қақтығыстарға тез әрекет етіп, олардың өсуіне жол бермеуі керек, топтардағы ішкі қайшылықтарды, топтардың көшбасшылары мен басқа мүшелерінің беделін түсіретін қауесеттерді қолдана отырып, топтардың ыдырауына шаралар қабылдауы керек; аға ұйымдастырушыларды анықтау және қылмыстық жауапкершілікке тарту. 132, 133 Қазақстан Республикасының ҚК кәмелетке толмағандарды қоғамға қарсы іс-әрекеттер жасауға және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтарға тартқаны үшін;

– адам өлтіруге ниет білдірген адамдарды анықтау, қаруды иемденуге немесе жасауға тырысатын осы қылмысты сыйақы үшін жасау үшін серіктестерді немесе орындаушыларды таңдау. Мұндай адамдарды кісі өлтіруге дайындалғаны немесе оқталғаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тарта отырып, қылмыстық ойдың соңына дейін жеткізілмеуі үшін шаралар қабылдау.

Кісі өлтірудің алдын алудың ең тиімді шаралары:

– психикалық науқастардың мінез-құлқын есепке алу және бақылауды ұйымдастыру;

– зорлық-зомбылықпен қатар жүретін отбасылық-тұрмыстық жанжалдарға бейім адамдарды анықтау, оларды есепке қою және мәжбүрлеп ықпал ету шараларын қабылдау;

– азаматтардың ұрып-соғу, қасақана дене жарақатын келтіру, кісі өлтіру қаупі, бұзақылық көріністері туралы арыздары мен хабарламаларына дереу ден қою;

– қаруды заңсыз сақтауға, алып жүруге, тасымалдауға, дайындауға байланысты адамдардың іс-әрекеттерін анықтау және құжаттау, оларды қылмыстық жауапкершілікке тарту.

Егер профилактикалық сипаттағы *шаралар* оң нәтижелерге және қылмыстық ниеттерден бас тартуға әкелмесе, онда адам өлтіруді ашу және тергеу бойынша жедел-ізвестіру іс-шаралары мен тергеу іс-қимылдарын жүргізуге кірісу керек.

Қылмыстарды ашу деп қылмыс жасаған адамдарды анықтау жөніндегі шаралар жүйесі және дәлелді маңызы бар ақпаратты жинау арқылы оларды қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкіндігін қамтамасыз ету түсініледі.

Қылмыстарды ашу бойынша жедел-ізвестіру іс-шараларының жүйесі жедел әзірлеу деп аталатын ЖІҚ дербес ұйымдық-тактикалық нысанына бөлінеді.

Қылмыстарды ашу міндеті жан-жақты, өйткені оны шешу қылмыстық іс жүргізу шараларын қолданбай мүмкін емес. Анықталған қылмыстың әрбір фактісі бойынша қылмыстық іс қозғалуға және оны ашу жөніндегі жедел-ізвестіру іс-шаралары тергеу әрекеттерімен қатар жүзеге асырылуға тиіс.

Осылайша, қылмысты ашу оны тергеумен бірге жүзеге асырылады, ол қылмыстық қудалаудың уәкілетті мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар жүзеге асыратын нысандарының бірі ретінде түсініледі.

Қылмысты ашу процесс ретінде келесі кезеңдерге бөлуге болады:

1. «Ізін суытпай іздеу» бойынша.
2. Бастапқы.
3. Кейінгі.
4. Өткен жылдар.

Қылмыстың ізін суытпай іздеу бойынша ашылуын шартты түрде қылмыс белгілері анықталған сәттен бастап алғашқы күндермен шектеуге болады, әдетте, бұл кезең оқиға орнындағы жұмысты қамтиды және қылмыскерлердің белсенді іздеу әрекеттерін, қылмыс іздерін жүзеге асырумен сипатталады.

Бастапқы кезең шартты түрде қылмыс белгілері анықталған сәттен бастап он күнмен шектеледі және алдыңғы кезеңде алынған қылмыс пен қылмыскерлер туралы алғашқы деректерді пысықтаудан тұрады.

Кейінгі кезең шартты түрде қылмыс белгілері анықталған сәттен бастап он тәулік өткеннен кейін басталады және жылдық есепті кезеңнің басталуымен аяқталады, нұсқаларын әзірлеумен және ЖІШ мен тергеу әрекеттерін жоспарлы жүргізумен сипатталады.

Өткен жылдардағы қылмыстарды ашу жылдық есепті кезең өткеннен кейін жүзеге асырылады және қылмыстық жауапкершілікке тартудың ескіру мерзімдерінің аяқталуымен аяқталады.

Қылмысты ашу бойынша жұмыстың мазмұны белгілі бір кезеңде қалыптасқан жағдайға, сондай-ақ анықталған қылмыс белгілерінің ерекшеліктеріне байланысты.

Адам өлтіруді ашудың бастапқы кезеңі келесі жағдайлармен сипатталады:

1. Зорлықпен өлім белгілері бар мәйітті (мәйіттің бөліктерін) табу туралы ақпарат түсті.
2. Қылмыстық жағдайларда азаматтың хабар-ошарсыз кеткені туралы ақпарат келіп түсті.
3. Зорлық-зомбылықпен өлімнің сыртқы белгілерінсіз табылған мәйіттің сот-медициналық сараптамасының нәтижелері өлімнің пайда болуының қылмыстық сипатын көрсетеді.
4. Кісі өлтіруге дайындық (жалдау бойынша кісі өлтіру) туралы ақпарат келді.
5. Кісі өлтіру туралы кінәсін мойындаған адам келді.

Бірінші жағдай туындаған кезде келіп түскен хабарламаның дұрыстығын тексеру үшін оқиға орнына учаскелік полиция инспекторы жіберіледі.

Бірінші кезектегі міндет қылмыс жасалған (мәйіт табылған) жердегі жағдайды өзгермейтін бастапқы түрде сақтауға қажетті шаралар қабылдау болып табылады, бұл дәлелдемелік ақпарат тасымалдаушы объектілердің жойылудан, өзгеруден және жоғалудан сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Оқиға орнындағы жағдайдың өзгермеген күйінде сақталуына қажетті шараларды қабылдағаннан кейін, бұл жер дәл қылмыс жасалған жер ме, әлде мәйіт табылған жер ме, соны анықтау қажет. Оқиға орнында тергеу әрекеттері мен жедел-ізвестіру іс-

шараларын жүзеге асыру жәбірленушінің орналасқан жерімен не жәбірленушінің мәйітінің орналасқан жерімен шектелмеуге тиіс.

Қылмыс жасалған жерге мәйітті тасымалдау немесе қылмыскердің қозғалысы үшін пайдаланылған көлік құралдары, сондай-ақ: мәйіт қайдан көшірілді; жәбірленушіге тікелей шабуыл жасау; жәбірленушінің өлімінің басталуы; заттай дәлелдемелерді табу; үй-жайларға кіру (егер қылмыс ғимараттар мен өзге де құрылыстардың жабық кеңістігінде жасалса); жолдар кіретінін ескеру қажет қылмыскер қылмыс жасаған жерден кеткен.

Бұл қылмыс орнының шекарасын оңтайлы анықтауға, сондай-ақ дәлелдемелік ақпарат тасымалдаушы объектілерді іздеу учаскелерін анықтауға мүмкіндік береді.

Тергеуші оқиға болған жерді тексеруді ұйымдастырады.

Оқиға болған жерді тексеру кезінде негізгі түйін мәйіт болып табылады, одан тексеруді бастаған жөн. Мәйітті қарау куәгерлердің, сот-медициналық сарапшының, ал оның қатысуы мүмкін болмаған жағдайда - дәрігердің қатысуымен жүргізіледі.

Сот-медициналық сарапшының (дәрігердің) мәйітті тексеруге қатысуының маңызы өте зор, бірақ оны тергеуші бақылауы керек. Бұл өлімнің басталу мерзімін жедел белгілеуден, сондай-ақ мәйітке сот-медициналық сараптама жүргізу нәтижесінде нақтыланатын бірқатар маңызды мәселелерді шешуден тұрады.

Бұл ретте мәйіт болған кезде оқиға орнын қарап-тексеруді әртүрлі әдістермен жүргізуге болады: эксцентрілік (қарап-тексеру мәйіттен зерттелген аумаққа қарай бұралатын спираль бойынша жүргізіледі); концентрлік (қарап-тексеру мәйітке қарай бұралатын спираль бойынша іргелес аумақты қарап-тексеруден басталады). Мүмкін, бірақ тексеруді басқа әдістермен жүргізу орынды емес: фронтальды, үздіксіз, таңдамалы.

Іздеу мен талдаудың **маңызды объектілері** – қылмыскердің іздері: *қолдың, аяқтың, тістің іздері, сондай-ақ адамнан бөлінетін заттардың іздері.*

Мәйітті қарау кезінде мәйітке жақын орналасқан барлық объектілерді ерекше мұқият сипаттау керек, мәйіт орналасқан беттің күйін (мәйіт төсегі) атап өту керек. Әрі қарай, олар киімнің барлық құрамдас бөліктерін, маусымды, ауа-райының факторларына сәйкестігін, сыртқы және төменгі киімдердің болуын, ластануды және киім заттарына жағуды, киімге зақым келтіруді ескере отырып, мәйітте бар киімдерді қарап-тексеруге және сипаттауға кіріседі.

Мәйітті тексеру жынысын, жасын, дене бітімін, майлылық дәрежесін, дене ұзындығын және оның массасын көрсетуден басталады. Осыдан кейін олар өлімнен кейінгі өзгерістерді сипаттайды. Мәйіттің дене температурасын өлшеңіз, ауырлық дәрежесі мен орналасуын ескере отырып, бұлшықет қатаюының, мәйіт дақтарының және өлімнен кейінгі басқа өзгерістердің болуын анықтаңыз.

Егер мәйіттің денесінде зақымданулар болса, оларды жалпы қабылданған схема бойынша сипаттап, контурлық диаграммаларға, кейде нақты мөлшерге салу керек.

Оқиға болған жерді тексеру бойынша тергеу іс-қимылын жүргізумен қатар, криминалдық полицияның жедел уәкілі дәлелдемелік ақпарат тасымалдаушы объектілерді іздеу және анықтау мақсатында жергілікті жерді, аулаларды-пәтерлерді аралауды жүргізуі қажет. Бұл ретте жәбірленушінің мәйіті табылған жерге жақын аумаққа ғана емес, қылмыскердің осы жерге баратын және «кететін» жол бойындағы учаскелерге де назар аудару қажет.

Қылмыс жасалған жерді «қарап-тексеру» бойынша жедел-іздігіру іс-шараларының кешенін өткізуге қатысу үшін *қызметтік-іздігіру иттерін* қолдану қажет. ЖІҚ осы құралын ЖІШ қатар қолдану кісі өлтіруді одан әрі ашу мен тергеудің

тиімділігін едәуір арттыра алады. Қызметтік-ізвестіру иттері қылмыс жасағанға дейін және одан кейін қылмыскердің қозғалыс жолын барынша сенімді түрде анықтай алады. Бұл мыналарды белгілеуге мүмкіндік береді: оқиға орнын тексеруге арналған шекаралар; жедел іздеу бағыттары; алынған мәліметтер тергеу әрекеттері мен жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу бағытын түзетуге әсер етеді.

Егер мәйітті сәйкестендіруге мүмкіндік беретін заттар болмаса, онда жедел қызметкер мәйітті, оның фотосуретін көрсету арқылы жедел-ізвестіру іс-шарасының *«жеке басын сәйкестендіру»* мүмкіндіктерін пайдалануға жүгінеді, сондай-ақ мәйітті хабар-ошарсыз кеткендерді және де өзге тұлғалар есепке алу бойынша қолда барды тексереді.

Бастапқы жедел-ізвестіру іс-шаралары мен шұғыл тергеу іс-қимылдарының қатарына мәйітті тапқаны туралы мәлімдеген, оқиға орнында болған, мәйітті тапқан жерде жұмыс істейтін не тұратын, не тергеліп жатқан оқиға туралы бірдеңе білетін адамдардың, өлтірілгенмен байланысты адамдардың (туыстарының, достарының, таныстарының), сондай-ақ басқа да куәгерлердің сауалнамалары мен жауап алулары жатады.

Аталған адамдардан сұрау салу және жауап алу объектілері: олардың оқиға орнында болу мән-жайлары (осыған байланысты оқиға орнына қалай (келген, келген) келіп түскен кезде; кез келген адам куә болды ма, егер солай болса, дәл кім, ол оларды сипаттай алады ма); оқиға орнына байланысты мән-жайлар мәйітті табу арқылы: мекен-жайы және жердің немесе жердің сипаттамасы (көше, аула, саябақ, бос жер, тұрғын үй, пәтердегі бөлме және т.б.); жәбірленуші табылған кездегі оқиға орнындағы жағдай, ол өмір белгілерін көрсетпеді ме; қандай жағдайда куә оқиға болған жерді байқады; мәйіт қандай қашықтықтан көрді; жарық пен көріну қандай болды; бақылауға кедергі болды ма, егер солай болса, қайсысы; ол өзінің мінез-құлқымен, сыртқы түрімен күдік тудырған біреудің мәйіт табылған жеріне жақын жерде байқады ма; мәйіт қандай күйде болды, куәгер өзгеріс енгізді ме (басқа адамдар) қоршаған ортаға және т.б.

Марқұмның айналасындағылардан сұхбат алу және жауап алу кезінде мынаны анықтау керек: ол марқұмды қаншалықты жақсы біледі (*ол өзінің тегін, атын, әкесінің атын, тұрғылықты мекен-жайын, кәсібін атай ала ма*), егер солай болса, оларды қандай қарым-қатынас байланыстырады, олардың таныстығы қанша уақытқа созылады; ол жәбірленушінің мінез-құлқы туралы не айта алады; жәбірленушінің жаулары болды ма; оның атына қауіп төнді ме; жәбірленуші кіммен достық қарым-қатынаста болды, жәбірленушіні соңғы рет кім көрді және т.б.

Куәгерлердің сауалнамалары мен жауап алулары кезінде тергеліп жатқан оқиға туралы неғұрлым толық және дәл түсінік алу үшін бағдарлаушы, қосымша, нақтылайтын, еске салатын және бақылау сұрақтарын қою қажет.

Қылмыс оқиғасы, жәбірленуші қылмыскердің белгілері туралы ***анықталған бастапқы мәліметтер*** негізінде жедел қызметкер мыналарды жүзеге асыруы керек:

- сыртқы қызметті атқаруға тартылған қызметтер мен нарядтарды қылмыс жасау ауданын бұғаттауға және күдікті адамдарды ұстауға бағдарлау;
- қызмет көрсетілетін аумақтағы жедел жағдайдың өзгеруіне жеке құрамды хабардар ету сигналдарын және арнайы әрекет ету жоспарларын («ұстап алу» және т.б.) қолданысқа енгізу (қажет болған жағдайда);
- қылмыскерді (қылмыскерлерді) ізімен қудалау.

Тергеудің бастапқы кезеңінде мәйіттің сот-медициналық сараптамасы келесі мәселелерді шешу мақсатында дереу тағайындалуы керек: өлімнің басталу мерзімі;

мәйітте сыртқы зақымданулардың болуы және олар қандай затпен келтірілуі мүмкін; осы зақымданулардың өмір бойы немесе өлімнен кейінгі сипаты; осы зақымдарды өз қолымен жасау мүмкін бе; жәбірленуші келтірілген зақымдарды ескере отырып, белсенді зақым келтіруі мүмкін бе мақсатты әрекеттер; мәйіттің орналасуының өзгеру белгілері бар ма.

Кісі өлтіруді ашуда жәбірленушіде қылмыс кезінде қылмыскерлер ұрлап әкеткен әртүрлі заттардың болуын анықтау маңызды рөл атқарады. Кісі өлтіру кезінде ұрланған заттар бойынша жедел-ізвестіру іс-шаралары мен тергеу іс-қимылдарын жүргізу белгілі бір оң нәтижелер береді.

Осылайша, алғашқы және кейінгі кезеңде кісі өлтіруді ашуда жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізудің ерекшеліктері анықталған кезде қылмыс іздері мен маңызды дәлелдердің жоғалуын болдырмау үшін зорлық-зомбылықпен өлім белгілері бар мәйіттерді табу фактілері бойынша оқиға орнына келуге міндетті ПО лауазымды адамдарының шеңберін ең төменгі деңгейге дейін қысқарту қажет. Қылмыс жасаған адамды анықтау үшін болжамды қылмыскердің психологиялық-криминалистикалық портретін жасау әдісін қолдану, сондай-ақ жалпы қылмыстың жедел-ізвестіру профилактикасы маңызды рөл атқарады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Қылмыстық заңнамадағы адам өлтіру ұғымы мен түрлерін атаңыз?
2. Адам өлтіру жауапкершілігі қандай критерийлер бойынша және қалай ерекшеленеді?
3. Қылмыстық полиция қызметкерлерінің практикалық қызметінде қылмыстық құқық бұзушылықтардың жедел-ізвестіру сипаттамасы қандай маңызға ие?
4. Адам өлтіруді ашқан кезде қандай жедел – ізвестіру шаралары жиі өткізіледі?
5. Күдіктілердің, айыпталушылардың және өзге де адамдардың кісі өлтірулерін ашуға қарсы іс-қимылдың ықтимал әдістерін және оларды бейтараптандыру және еңсеру үшін криминалдық полиция қызметкерлері қолданатын пәрменді шараларды атаңыз.

Әдебиеттер

1. Антонян Ю.М. Криминология. – М.: Юрайт, 2013. – С. 522.
2. Дворкин А.И. Расследование похищения человека. – М.: Норма, 2008. – С. 112.
3. Исаенко В.Н. Проблемы теории и практики расследования серийных убийств. – М.: Юридические программы. – С. 304.
4. Кольцов М.И. Серийные убийства в истории советского и российского правоприменения // Вестник Тамбовского университета. №1, 2013. – С. 35-37.
5. Кутов А.С. Методика раскрытия серийных убийств// Актуальные вопросы развития современного общества, 2014. – С. 456-458.
6. Логунова О.А. Применение знаний о личности и поведении серийных сексуальных убийц в правоохранительной деятельности (обзор зарубежного и отечественного опыта) // Электронный журнал «Психологическая наука и образование. №1., 2011. – С. 1-15.
7. Ахмедов А.Г. Оперативно-розыскное обеспечение раскрытия убийств по найму. Дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2001. – С. 195.
8. Воронин С.Э. Отдельные вопросы теории ОРД в криминалистической проблематике // Актуальные проблемы совершенствования деятельности органов внутренних дел в современных условиях. – Барнаул, 2000. – С. 87-89.

9. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. – М., 1997. – С. 792.

10. Кукарцев В.Н. Теоретические и методические вопросы оперативно-розыскного обеспечения расследования разбойных нападений. Дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2003. – С.191.

11. Масленников К.И. Оперативно-розыскные и криминологические проблемы предупреждения насильственных действий сексуального характера. Дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1999. – С. 192.

12. Новак О.Э., Туровец Л.Л., Берсенев А.М. Алгоритм действий оперуполномоченного уголовного розыска при обнаружении трупа человека с признаками насильственной смерти на различных участках местности и в помещениях: методические рекомендации. – Саратов: Саратовский юридический институт МВД России, 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: АИПС «НТИиЦА» <http://10.5.0.15/onti/niokr/2005/srni5005.htm>.

13. Овчинников Г.А. Оперативно-розыскное противодействие преступлениям, совершаемым в сфере потребительского рынка. Дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2001. – С. 197.

Тақырып 2 Денсаулыққа қасақана зиян келтірудің алдын алу және ашу ерекшеліктері

2.1 Денсаулыққа қасақана зиян келтірудің жедел-ізвестіру сипаттамасы

Кез-келген қылмыспен, оның ішінде денсаулыққа қарсы әрекеттермен күресудің тиімділігі көбінесе қылмысты анықтау мен ашуға, істі жан-жақты, толық және объективті тергеуге, іс-әрекеттің дұрыс құқықтық біліктілігіне, негізделген тандалған бұлтартпау шарасына және т.б. уақытылы шаралар қабылдауға байланысты екені белгілі. осы қылмыстарды жою шарттарынан.

Қаралып отырған қылмыс санатына қарсы іс-қимыл бойынша ІО қылмыстық ізвестіру бөлімшелерінің жедел-ізвестіру қызметі белгілі бір ерекшелікке ие. Ең алдымен, бұл мән-жай Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 106, 107-баптары бойынша сараланатын құқыққа қарсы іс-қимыл белгілерін анықтауға қатысты. Осы бағыттағы іс-шаралардың негізгі құрамдас бөліктерінің бірі жедел-маңызды ақпаратты табу, оны тиімді ұйымдастырушылық және тактикалық шешімдерді анықтау және іске асыру бағасында жүйелеу және талдау болып табылады.

Қылмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі жедел-ізвестіру іс-шараларын ақпараттық қамтамасыз ету, яғни денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіре отырып, мынадай мазмұндағы шаралар кешенін тұрақты жүргізуді көздейді:

- қызмет көрсетілетін және іргелес аумақта, ішкі істер органында осы қылмыстар тобына қарсы күрес желісі бойынша жедел жағдайды сипаттайтын ақпаратты жинау және талдау;

- қылмыстық орта өкілдеріне қатысты жедел-ізвестіру ақпаратының түсу арналарын қамтамасыз ету;

- жаңа жалдауды ұйымдастыру немесе байланыстағы мамандандырылған агенттікті орналастыру;

- қылмыстық ізвестіру бөлімшелерінің ішкі істер органдарының басқа қызметтерімен, қылмыстық-атқару жүйесінің жедел бөлімшелерімен өзара іс-қимылын ұйымдастыру.

Көрсетілген шараларды жүзеге асыру мынадай міндеттерді шешуге ықпал етуге тиіс:

- жеке адамға қарсы қылмыс жасаушыларды дайындайтын адамдар туралы жедел-ізвестіру ақпаратын іске асыру, олардың жасалуына кедергі келтіретін іс-шараларды жүргізу, анықталған топтарды уақтылы бейтараптандыру және ажырату;

- өмірі мен денсаулығына объективті түрде қылмыстық қол сұғушылықты күтуге болатын жеке және заңды тұлғалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- әкімшілік және қылмыстық жазаланатын құқық бұзушылықтарға қатысы бар адамдар туралы ақпаратты жинақтау, жүйелеу және беру, оларды жедел-алдын ала бақылауды қамтамасыз ету;

- кәмелетке толмағандарды құқыққа қарсы қызметке тартатын адамдарды анықтау және оларды жауапкершілікке тартуды қамтамасыз ету;

Қылмыстық-құқықтық мағынада денсаулыққа зиян келтіру деп басқа адамның анатомиялық тұтастығын (дене жарақатын) немесе ағзалар мен тіндердің физиологиялық функцияларын бұзудан немесе аурулардың немесе патологиялық

жағдайлардың басталуынан, келтірілген зиянның сипаты мен дәрежесін объективті белгілер негізінде дәл анықтауға болатын заңсыз әрекетінің нәтижесін түсіну керек.

Осы түрдегі қылмыстардың жалпы құрамының белгілерін нақты түсіну қажет.

Қол сұғушылықтың объектісі-адамның денсаулығын ағзаның біртұтас анатомиялық күйі ретінде сақтауға байланысты қалыптасқан әлеуметтік қатынастар.

Мұндай қол сұғушылықтардың объективті жағы негізінен материалдық құрамдар туралы айтуға мүмкіндік беретін міндетті белгілердің болуымен сипатталады. Бұл әрекет (әрекет және әрекетсіздік түрінде), заң шығарушы көрсеткен әртүрлі дене жарақаттары түріндегі жәбірленушінің денсаулығы үшін зиянды салдарлардың болуы және себеп-салдарлық байланыс деп аталатын әрекеттер мен салдарлардың өзара байланысы туралы.

Қылмыстық заң денсаулыққа зиянды келесі түрлерге жіктейді: ауыр зиян, орташа ауырлықтағы зиян және жеңіл зиян. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда заң шығарушы объективті тараптың қосымша белгілерін бөліп көрсетеді: денсаулыққа зиян келтірудің әртүрлі тәсілдері: ұрып-соғу, азаптау, азаптау, оларды анықтау сот-медициналық сарапшының құзыретіне кірмейді, бірақ анықтау, тергеу, прокуратура және сот органдарының құзыретіне жатады. Осы санаттағы істер бойынша міндетті түрде сот-медициналық сараптама жүргізілуі тиіс.

Денсаулыққа зиян сандық және сапалық сипаттамаларға ие. Сандық сипаттама Қазақстан Республикасының ҚК көзделген және денсаулыққа ауыр зиян, ауырлығы орташа және денсаулыққа жеңіл зиян болып табылады. Қолданыстағы заңнама негізінде денсаулыққа келтірілген зиянның сапалық сипаттамасын, яғни сипатын ескере отырып, мұндай зиянның келесі түрлерін ажыратуға болады: дене жарақаты, ауру, патологиялық жағдай, физикалық ауырсыну, физикалық азап, сондай-ақ психикалық азап.

Денсаулыққа зиян келтіруге бағытталған әрекеттерді екі топқа бөлуге болады. Біріншісіне әртүрлі құралдар мен құралдарды, мысалы, пышақтарды, ұстараларды, қайрауларды, балғаларды, таяқтарды, кастеттерді, белдіктерді және т.б. пайдалана отырып, басқа адамның денсаулығына зиян келтіруге бағытталған әрекеттерді жатқызу керек. Бұл жағдайда тек физикалық күш қолданылады: жәбірленушіні қолымен, аяғымен ұру, биіктіктен соқтығысу және т.б.

Басқа адамға денсаулыққа зиян келтіру көбінесе қасақана жасалатындықтан, кінәлі адам өзінің қылмыстық жоспарын жүзеге асыру үшін, әдетте, дайындық әрекеттерін жасайды. Оларға жәбірленушіге дене жарақаты келтірілетін заттар мен құралдарды іздеу жатады. Кейбір жағдайларда кінәлі адам белгілі бір заттарды (мысалы, бұрағыштар және т.б.) зақым келтіруге бейімдейді, қайрау, кастет жасайды. Дайындық әрекеттеріне сонымен қатар зақымдану орны мен уақытын таңдау кіреді. Бұл жер, әдетте, жәбірленушінің денсаулығына зиян келтіру үшін оған шабуыл жасауы күтпеген және белсенді қарсылық көрсете алмауы үшін алдын-ала зерттеледі. Негізінен мұндай әрекеттер жеке жағымсыз қатынастар негізінде жасалады.

Дайындық әрекеттері жәбірленушіні қорқыту немесе азаптаумен байланысты денсаулыққа зиян келтіруді талап етеді. Бұл әрекеттердің ерекшелігі-олар айтарлықтай уақыт ішінде бірнеше рет жасалады.

Алайда денсаулыққа зиян келтіретін қылмыстардың көпшілігі алдын-ала дайындықсыз жасалады. Бұл көбінесе тұрмыстық негізде және алкогольдік ішімдіктерді ішу кезінде, басқа адамның денсаулығына зиян келтіру ниеті кенеттен пайда болған кезде жасалған қылмыстар. Бұл жағдайда қылмыскер кездейсоқ көзге түскен құралдарды пайдаланады.

Денсаулыққа зиян келтіру әрекетсіздік арқылы да жасалуы мүмкін. Әрекетсіздік, мысалы, ұзақ уақыт бойы тамақтан, сусыннан немесе жылудан айыру немесе жәбірленушіні зиянды жағдайда қалдыру.

Әдетте, бұл қылмысты жасаған кезде қылмыскер туындаған салдарға немқұрайлы қарайды, сондықтан денсаулыққа зиян келтіретін құралдар мен құралдарды және оның осы қылмысқа қатысы бар екенін көрсететін іздерді жоюға немесе жасыруға тырыспайды.

Денсаулыққа зиян келтірген кезде көптеген іздер қалады. Ең алдымен, бұл жәбірленушінің денесіндегі зақым. Олар әртүрлі жаралар болуы мүмкін: кесілген, туралған, тесілген; көгеру, көгеру; бұлшықет тіндерінің жыртылуы; дислокация; ішкі ағзалардың зақымдануы; дененің сарқылуы және т.б. жәбірленушінің киімінде қылмыс құралдарының әсерінен іздер де қалуы мүмкін. Олар кесу, кесу, аяқ киімнің іздері түрінде болады, егер зақым аяқпен ұру арқылы болса және т.б. Жәбірленушінің киімінде қылмыскердің киімінің микробөлшектері жиі қалады, егер олардың денсаулығына зиян келтіру, кем дегенде, қысқа байланыста болса. Сонымен қатар, егер жәбірленуші белсенді қарсылық көрсеткен болса, киімде жәбірленушінің де, қылмыскердің де қан іздері болуы мүмкін. Қанның іздерін қылмыскердің киімінен де табуға болады. Қылмыскердің денесінде кейде қарсыласу кезінде жәбірленушінің шағуы, сызаттары және басқа да жарақаттары қалады. Қылмыстың іздеріне зиян келтіру үшін қолданылатын әртүрлі құралдар да жатады. Бұл мылтықтарда қылмыскердің саусақтарының іздері табылуы мүмкін.

Егер қылмыскер жәбірленушіні күткен болса, күткен жерде оның аяқтарының іздері, темекі тұқылдары, түрлі сусындардың банкалары, сілекей және басқа заттар қалуы мүмкін, олардың көмегімен белгілі бір адамның осы қылмысты жасауға қатысы бар екенін анықтауға болады. Егер қылмыскер көлікпен келсе, протектордың іздерін табуға болады.

Отбасылық-тұрмыстық қатынастар негізінде немесе алкогольдік ішімдіктерді ішу кезінде денсаулыққа зиян келтірген кезде, материалдық құндылықтардан басқа, көптеген идеалды іздер қалады. Олар жәбірленушілердің, туыстарының, таныстарының, жәбірленуші алкоголь ішкен адамдардың, қылмыстың еріксіз куәгері болған кездейсоқ азаматтардың айғақтары түрінде жазылады. Бұл адамдар кез-келген адамның денсаулығына зиян келтіру жағдайларын анықтауға және іс бойынша шындықты анықтауға көмектеседі.

Денсаулыққа зиян келтіретін орын тұрғын үй (пәтер, саяжай), сондай-ақ тұрғын емес (гараждар және т.б.), кафелер, сыра залдары, саябақтар, скверлер, аулалар, кіреберістер, баспалдақ алаңдары және т.б. болуы мүмкін. олар жәбірленушіге қосыла алады, оған көмек көрсете алады, сондай-ақ оқиға орнынан байқалмай жасырынып кетуі мүмкін. Бұл қылмыстарды жасау уақытына келетін болсақ, әдетте денсаулыққа зиян келтіру кешкі және түнгі уақытта, жәбірленуші мен қылмыскер ішімдік ішкенде немесе бір-бірімен «бөлшектеу» жасағанда жасалады, бірақ күндіз де жасалуы мүмкін.

Тәжірибе көрсеткендей, мұндай қылмыстарды ер адамдар көп жағдайда жасайды. Көбінесе-бір немесе бірнеше соттылығы бар. Әдетте қылмыскерлер мәдени және білім деңгейінің төмендігімен ерекшеленеді. Әдетте, олар қылмыс жасамас бұрын немесе оны жасаған кезде алкогольдік ішімдіктерді ішеді, ал күнделікті өмірде олар көбінесе маскүнемдер немесе нашақорлар болып табылады. Көп жағдайда олардың жұмысшы мамандықтары бар, бірақ қылмыс жасалған кезде олар еш жерде жұмыс істемейді. Айта кету керек, бұл әрекеттерді жасайтын адамдарда қалыпты

отбасылық және әлеуметтік қатынастардың мәні құнсызданады; әйелдерге, ішінде әпкелерге, достарға, таныстарға деген құрмет жоқ; олар өзімшіл; теңгерімсіз сипатқа ие, айқын бұзақылық тенденциялар немесе әртүрлі сипаттағы психикалық ауытқулар.

Жәбірленушілерге келетін болсақ, олардың көпшілігі ер адамдар, бірақ айтарлықтай бөлігі әйелдер. Сонымен қатар, олардың мінез-құлқы, өмір салты, дүниетанымы әдетте қылмыскерлерге тән нәрсеге сәйкес келеді. Жағдайлардың жартысына жуығы жәбірленуші мен қылмыскер туыстық қатынастармен байланысты немесе тұрғылықты жері, жұмысы, оқуы бойынша таныс. Кейде жәбірленушілер өздерінің мінез-құлқымен қылмыскерлердің әрекеттерін қоздырады. Бұл қылмыстарды жасаудың ең көп тараған мотивтері-жанжал, төбелес негізінде пайда болған жеке дұшпандық қатынастар; бұзақылық ниет; қызғаныш, кек. Көбінесе ұлттық немесе нәсілдік жеккөрушілік.

Денсаулыққа зиян келтіру жолдары екі үлкен топқа бөлінеді:

1) пышақтар, ұстаралар, қайрақтар, шыны сынықтары, әртүрлі мақсаттағы доғал қатты заттар (балғалар, сынықтар, таяқтар, бейсбол биталары, шынжырлар, кастеттер, таяқтар, белдіктің ілгегі және т.б.), балталар, атыс қаруы сияқты қандай да бір құралдар мен құралдарды пайдалана отырып, денсаулыққа зиян келтіру;

2) зеңбіректерді пайдаланбай денсаулыққа зиян келтіру-қылмыскердің дене күші ғана қолданылады, яғни жәбірленушіні қолымен, аяғымен ұрып-соғу, биіктіктен соқтығысу, қозғалатын көлік құралынан итеру және т.б. жүзеге асырылады.

Жедел-іздістіру мағынасында әдіс қылмыскердің дайындық шараларын да, қылмыс жасалған (жасырылған) сәттегі және одан кейінгі әрекеттерді де қамтитын әрекеттерін білдіреді. Бұл әрекеттерді таңдау көбінесе келесі факторларға байланысты: *жынысы, жасы, кәсіби біліктілігі, физикалық деректері, әдеттері, қызығушылықтары мен қажеттіліктері, ерікті қасиеттері, эмоциялары, психофизиологиялық ерекшеліктері және т.б.* Бұл таңдау сонымен қатар қылмыскердің білім деңгейі мен мәдениетіне, ол тұратын және күнделікті өмірде ұстанатын жерлерде болатын әдет-ғұрыптарға, адамның қоғамға жат көзқарастарына, белгілі бір қылмыстық дағдыларға, алкогольдік немесе есірткілік масаңдыққа, өткен соттылықтың болуына және т.б. байланысты.

Қылмыс жасаудың себебі ең елеусіз болуы мүмкін: *абайсыз сөз, лайықсыз мінез-құлық туралы айтылған ескерту, кенеттен қозғалыс, шабуылдаушыға ұнамаған кез-келген адамға назар аудару.*

Қарастырылып отырған қылмыстарды жасаудың ең көп тараған мотивтері-жеке дұшпандық қатынастар, бұзақылық ниеттер, ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділік немесе араздық.

Кек алу, қорқыту мақсатында денсаулыққа зиян келтіру басқа сипатта болады. Бұл жағдайларда шабуыл тәуліктің әртүрлі уақытында, қаңырап бос немесе адамдар көп емес жерлерде жасалады. Қылмыскер жәбірленушіні күзетеді, кейде буктурмада отырады немесе оны іздейді. Шабуыл әдетте күтпеген жерден болады және жәбірленушінің қорғаныс шараларын қабылдауға уақыты жоқ. Тосынсый элементі жоғалып, шабуылшыға қарсылық болатын жағдайлар болуы мүмкін. Барлық жағдайларда қылмыс құралдарының шабуылдаушы мен жәбірленушінің денесімен, олардың киімдерімен, оқиға орнында немесе қару қылмысқа дейін және одан кейін болған заттармен байланысы нәтижесінде белгілі бір іздену механизмі байқалады.

Қылмыс жасау кезінде пайда болатын іздер – дене жарақаттары, қан, киім ақаулары, микротолқындар (қабаттасу, қабаттасу, қабыршақтану, енгізу), пункция, сызаттар, қабыршақтар және т.б. түріндегі заттардың зақымдануы, адамдардың оқиға

орнында болу іздері: аяқтың, қолдың, дене мүшелерінің іздері (статикалық және динамикалық), қалдырылған немесе жойылған заттар мен әртүрлі заттардың іздері.

Кәмелетке толмағандар мен 20 жасқа дейінгі адамдардың осы қылмыс түрін жасау себептері белгілі бір ерекшеліктерімен ажыратылады. Дәл осы жас санатындағы қылмыскерлер көбінесе бұзақылық ниетпен қылмыс жасаумен сипатталады (жағдайлардың 59,5% қылмыс субъектілері осы адамдар болған, берілген мотив орын алған). Қарастырылып отырған санаттағы адамдар топта қылмыс жасаумен сипатталады (бұл адамдар қылмыс жасаған жағдайлардың 60% дерлік). Сонымен бірге, осы істер бойынша сот-тергеу практикасын зерттеу көрсеткендей, мұндай қылмыстардың басым көпшілігі жалғыз жасалады (92,1%).

Қылмыс жасау жағдайы – бұл объектілердің, құбылыстардың (процестердің) өзара әрекеттесуіне әсер ететін және жердің, уақыттың және қоршаған ортаның басқа жағдайларын, өндірістік процестерді, оқиғаларға қатысушылардың мінез-құлқының ерекшеліктерін және қылмыс кезінде қалыптасқан (қатысушылардың еркіне қарамастан немесе қатысушылардың еркіне сәйкес) объективті шындықтың басқа жағдайларын сипаттайтын факторлардың белгілі бір тобы бұл жүйенің қылмыстық оқиғаның мазмұнына әсер ету ерекшеліктерін бағалауға мүмкіндік беретін оны жасау механизмі.

Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру жағдайларының көпшілігінде қылмыскерлер жағдайды алдын-ала зерттемеген, жәбірленушілердің денсаулығына зиян келтіретін орын мен уақытты таңдамаған, өйткені мұндай қылмыстарды жасау ниеті кенеттен пайда болған.

Денсаулыққа ауыр зиян келтіретін орындар:

- а) қоғамдық орындар (көшелер, даңғылдар, алаңдар, саябақтар, бақтар, спортзалдар, алаңдар және т.б.) – жағдайлардың – 45%-дан астамы;
- б) пәтерлер, үйлердің аулалары-шамамен – 25%;
- в) мектептер, училищелер және әртүрлі мекемелер – 5-тен астам %;
- г) кәсіпорындар мен мекемелердің аумақтары, қызметтік үй-жайлар, ауруханалар мен емханалар – 7,8%;
- д) қоғамдық тамақтану орындары (асхана, мейрамхана, кафе және т.б.), сондай – ақ дүкендер мен базарлар – 4,4%;
- е) көлік құралдары (автобус, трамвай, такси және т.б.) – 2,8%;
- ж) қылмыстық-атқару жазалау жүйесінің колониялары – 2-ге дейін %;
- з) дала, елді мекеннің шеті, жолдар – 3,8%;
- и) басқа орындар – 2,5% дейін.

Қарастырылып отырған санаттағы әрбір екінші қылмыс үшінші тұлғалардың қатысуымен жасалатынын атап өткен жөн.

Қылмыскерлер мен жәбірленушілердің мінез-құлқы, өмір салты, дүниетанымы көбінесе бір-біріне сәйкес келеді. Олардың көпшілігінде орта деңгейден жоғары емес білім деңгейі болды, сонымен қатар мәдени дамуы төмен болды.

Көптеген қылмыстар кінәлі де, жәбірленуші де алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде болған кезде жасалды, көбінесе алкоголь бірге тұтынылды. Кейде жәбірленуші қылмыскерге қарағанда белсенді рөл атқарады. Ол қылмыскерді ерекше түрде итермелейді, оны қылмыстық оқиғаға жетелейді. Кейде жәбірленушінің өзі тиісті жағдайдың пайда болуын ынталандырады.

Қарастырылып отырған санаттағы әрбір екінші қылмыс үшінші тұлғалардың қатысуымен жасалатынын атап өткен жөн.

Қарастырылып отырған қылмыстардың алдында белсенді арандатушылық, яғни қорлау, қорқыту, ұрып-соғу, жәбірленуші тарапынан жала жабу, сондай-ақ зиян келтірушіге, оның жақындарына қарсы жасалған әрекеттер жиі кездеседі. Бұл жағдайда жәбірленушілерді арандатушылық мінез-құлқы бар агрессивті адамдар ретінде сипаттауға болады.

Денсаулыққа ауыр зиян келтіретін қылмыскерлердің шамамен 80%-ы 21 мен 40 жас аралығындағы ер адамдар. Қылмыскерлердің жартысынан көбінде бір немесе одан да көп соттылық болған. Жәбірленушілердің үштен екісі ер адамдар, үштен бірі әйелдер.

Белгілі бір себептермен қылмыскерге лайықты қарсылық көрсете алмайтын адамдардың құрбандары арасында жоғары пайызды атап өткен жөн: жасөспірімдер, қарт адамдар (жәбірленушілердің шамамен 10% – 60 жастан асқан адамдар). Қылмыстық істерді талдау көрсеткендей, ең батыл және сенімді кінәлі жәбірленушінің дәрменсіздігін, жауапсыздығын, төзімділігін немесе әлсіздігін түсінген кезде әрекет етеді.

Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірумен байланысты қылмыстар үшін, әдетте, жәбірленушінің қылмыскерге қарсы тұруға бағытталған мінез-құлқы тән емес. Қаралып отырған қылмыстарды жасау жағдайларының тек 12,4% – жәбірленушіге қарсылық көрсетіледі. Сонымен бірге, әдетте, мұндай қарсылық қылмыскердің іс-әрекетіне айтарлықтай әсер етпейді.

Жағдайлардың үштен бірінен астамында денсаулыққа ауыр зиян келтірген жанжал отбасындағы, жұмыстағы немесе басқа өмірлік жағдайлардағы стресстік жағдайлардың жалғасы болды. Бұрын пайда болған ашуланшақтық содан кейін қылмыстық нәтижемен қақтығыстың мазмұнына ауыстырылды. Жағдайлардың шамамен 50% – жәбірленуші қылмыскермен туыстық қатынастармен байланысты екендігі анықталды; жағдайлардың үштен бірінде жәбірленуші мен айыпталушы тұрғылықты жері, жұмысы, оқуы және т. б. бойынша таныс болған. Қылмыскер мен жәбірленушінің таныс екендігіне денсаулыққа зиян келтіру орны, демек, қылмыс жасау тәсілі байланысты болды.

Денсаулыққа зиян келтіруге ықпал ететін жағдайлардың жіктелуі:

1) жасалған қылмыспен байланысының мазмұны бойынша:

а) кінәліні қылмыс жасауға итермелеген мән-жайлар: тәрбие мен білім деңгейі, сондай-ақ отбасында зорлық-зомбылық бейімділігінің болуы, жеке тұлғаның тұтас дамуына және оның қоғамдағы орны туралы моральдық-адамгершілік көзқарастарының болмауы, қылмыстық әрекетке тарту, есірткі құралдары мен психотроптық заттарды, алкогольді пайдалану, сондай-ақ жәбірленушінің іс-әрекетін қоздырған мінез-құлқы қылмыскер;

б) қылмыс жасауға ықпал ететін және оны жасауды жеңілдететін мән-жайлар, атап айтқанда қаруды заңсыз жасау мүмкіндігі, сондай-ақ қаруды сақтау қағидалары бұзылған жағдайда, өзінің физикалық және психофизиологиялық жай-күйі бойынша оларға белсенді түрде шабуыл жасалған жағдайда оны барабар және сауатты қолдануға қабілетсіз адамдарға қаруды сақтауға және алып жүруге рұқсат беру қорғаныс және т.б.;

в) қоғамдағы немқұрайлылық пен попылас және қоғамға жат көзқарастардың дамуына нақты кедергілердің болмауы, азаматтар мен лауазымды адамдардың дайындалып жатқан қылмыс туралы оларда бар ақпаратқа немқұрайлылығы немесе азаматтар мен лауазымды адамдардың өздері байқамай куә болған қылмыс жасаған жағдайда әрекетсіздігі, мысалы, денсаулығына зиян келтіруде немесе кісі өлтіруде

көрініс тапқан бұзақылық әрекеттер жасау; зардап шеккендерге қауіп төнгенде немесе көмек көрсетпегенде, осы әрекетсіздіктің салдарынан өлім болуы мүмкін.

2) әлеуметтік-құқықтық сипаты бойынша қылмыс жасауға ықпал ететін мән-жайлар келесідей ерекшеленуі мүмкін:

а) полиция қызметкерлерінің дайындалып жатқан кісі өлтіру немесе денсаулығына зиян келтіру туралы мәліметтерді жасыруы;

б) есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы сияқты өзге де қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың жолын кесу жөнінде шаралар қолданбау, түнгі уақытта, кәмелетке толмағандарға және т.б. алкоголь және спирті бар өнімдерді өткізу; адамдар көп жиналатын орындарда (стадиондарда, мейрамханаларда, саябақтар мен скверлерде және т.б.) бұзақылық немесе қоғамға жат әрекеттердің жолын кесу жөнінде шаралар қолданбау;

в) ПО қызметкерлерінің дайындалып жатқан және жасалатын қылмыс туралы қолда бар ақпаратты, сондай-ақ оларға жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу шеңберінде белгілі болған мәліметтерді жасыруға шаралар қабылдауы.

3) пайда болу саласы бойынша:

а) оларды дайындауға байланысты кәсіпорындарда атыс қаруын, оқ-дәрілерді, сондай-ақ жарылғыш материалдар мен заттарды сақтау және есепке алу қағидаларын бұзудан тұратын жедел-қызметтік қызметке;

б) әр түрлі мерекелерді көптеген спирттік ішімдіктермен сүйемелденетін мерекелермен атап өту дәстүрінен тұратын тұрмыстық сала мен қоғамдық қызмет, сондай-ақ көршілер мен отбасы тарапынан алкогольдік ішімдіктерді бақылаусыз пайдалану салдарынан қылмыс жасай алатын бұзақылар болуына төзімділік көрсету.

2.2 Денсаулыққа қасақана зиян келтірудің алдын алу және ашу

Қылмыстардың жалпы әлеуметтік алдын алу қоғам өмірінің барлық салаларындағы қоғамдық қатынастарды сауықтыруды, заңдылық режимін сақтауды, қылмыс үшін қоректік орта ретінде қызмет ететін жағымсыз әлеуметтік құбылыстарға қарсы күресті жандандыруды (халықтың өмір сүру деңгейінің төмендігі, жұмыссыздық, стратификация және т.б.) көздейді.

Халықтың едәуір бөлігінің материалдық деңгейінің төмендігі және табыс көлеміне байланысты қоғамның стратификациясы адамдардың, әсіресе жас жастағы адамдардың, қол жетімсіз, бірақ бай адамдардың иелігінде, бұқаралық ақпарат құралдары жариялаған дүкендердің терезелерінде кеңінен ұсынылған жердегі тауарлардың қабылдауына теріс әсер етеді. Халықтың аз қамтылған топтарында қызғаныш, сенімсіздік, қысымшылық сезімі артып келеді, бұл психологиялық өтемақы ретінде мүлікті қайта бөлудің заңсыз құралдарын таңдауға ықпал ететін қатыгездік пен агрессияны тудырады.

Оларды заңды іске асырудың қажеттіліктері мен мүмкіндіктерінің сәйкес келмеуі зорлық-зомбылық қылмыстары үшін «қоректік» орта болып табылатын әлеуметтік шиеленістің себептерінің бірі болып табылады. Бұл тұрғыда адамның өмірі мен денсаулығына қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алудың стратегиялық бағыты қоғамның саяси, экономикалық, әлеуметтік және рухани өмірін тұрақтандыру болып табылады. Бұл ретте жүргізілетін саясат тек осы ұғымның қылмыстық, құқықтық немесе криминогендік жағымен шектелмеуге тиіс. Бұл шаралар тіпті қылмысқа қарсы тікелей бағытталмауы мүмкін, қылмыспен күресу мақсатын тікелей көздемеуі мүмкін, бірақ оларды жүзеге асырудың нәтижелері қылмыстық ортада

болып жатқан процестерге жанама әсер етеді. Мемлекет қабылдаған шаралар неғұрлым ауқымды және көлемді болса, олардың қоғамға және қылмыс сияқты әлеуметтік құбылысқа әсері соғұрлым айқын болады.

Жалпы әлеуметтік деңгейдегі қылмыстардың алдын алу жөніндегі қызмет әлеуметтік, экономикалық, саяси, құқықтық, идеологиялық және басқа да сипаттағы шаралардың кең ауқымын қамтитын мемлекеттің жаһандық және жан-жақты саясатын іске асырудан тұрады. Мұндай іс-шараларды әзірлеу және жүзеге асыру тек көп уақытты қажет ететін және ұзақ мерзімді процесті ғана емес, сонымен қатар материалдық қаражатты едәуір инвестициялауды қажет ететіні анық.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың осы санатының алдын алу үшін мынадай шараларды жүзеге асыру қажет:

- ішкі істер органының қызмет көрсетілетін және іргелес аумағындағы қылмыстардың осы тобына қарсы күрес желісі бойынша жедел жағдайды сипаттайтын ақпаратты жинау және талдау;

- қылмыстық орта тұлғаларына қатысты жедел-іздігіру ақпаратының түсу арналарын қамтамасыз ету;

- қылмыстық іздігіру бөлімшелерінің ПО-ның басқа қызметтерімен, қылмыстық-атқару жүйесінің жедел бөлімшелерімен өзара іс-қимылын ұйымдастыру.

Көрсетілген шараларды жүзеге асыру мынадай міндеттерді шешуге ықпал етуге тиіс:

- жеке адамға қарсы қылмыстар дайындайтын және жасайтын адамдар туралы жедел-іздігіру ақпаратын іске асыру «ЖІҚ туралы» ҚРЗ 2-бабы), олардың жасалуына кедергі келтіретін іс-шараларды жүргізу, анықталған топтарды уақтылы бейтараптандыру және ажырату;

- өмірі мен денсаулығына объективті түрде қылмыстық қол сұғушылықты күтуге болатын жеке және заңды тұлғалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- әкімшілік және қылмыстық жазаланатын құқық бұзушылықтарға қатысы бар адамдар туралы ақпаратты жинақтау, жүйелеу және беру, оларды жедел-алдын ала бақылауды қамтамасыз ету;

- кәмелетке толмағандарды құқыққа қарсы қызметке тартатын адамдарды анықтау және оларды жауапкершілікке тартуды қамтамасыз ету;

- зорлық-зомбылық қылмыстарын жасауға, басқа мемлекеттік органдармен, кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың Әкімшілігімен, қоғамдық бірлестіктердің өкілдерімен өзара іс-қимылда оларды бейтараптандыру және жою жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге және іске асыруға ықпал ететін неғұрлым кең таралған мән-жайларды анықтау;

- ұйымдасқан топтардың қызметін анықтау және жолын кесу, қызмет көрсетілетін аумақтың тұрғын шағын аудандарындағы жедел жағдайды жақсарту бойынша Кешенді мақсатты жедел-алдын алу іс-шараларын жүргізу. Әлбетте, бұл жұмысты тиімді ұйымдастыру белгілі бір ПО аумақтарымен шектелмеуі керек.

Қазіргі қылмыстың жоғарыда аталған ерекшеліктері қылмыстық зорлық-зомбылық жағдайын сипаттайтын және аймақаралық деңгейде ақпарат іздеуді қажет етеді. Бұл ретте әртүрлі полиция қызметтерінің ақпараты үнемі жиналып, талдануы тиіс. Қажетті ақпаратты іздеуді осындай ұйымдастыру ақпараттық қамтамасыз етудің қажетті деңгейіне қол жеткізуге ықпал етуі мүмкін. Бірлескен ақпараттық-талдамалық жұмыстың мәні өзара іс-қимыл жасайтын субъектілер өз бастамасы бойынша келіп түсетін ақпараттың құндылығын айқындайды, кәсіби міндеттердің бірлігін негізге ала отырып, оған мүдделі бөлімшелерді өңдеуді және олардың шеңберін жүргізеді; полицияның әртүрлі бөлімшелері қажетті мәліметтерді жинай алатын және ықтимал дереккөздер мен нұсқауларды қамтитын тиісті бағдарламаларды әзірлеуді және іске

асыруды жүзеге асырады оларды алудың тактикалық әдістері; жалпыға ортақ пайдаланылатын деректер банктерін қалыптастырады, оларды жүйелі түрде толықтырады, жинақталатын материалдарды бастамашыл таратады және оны іске асыру тактикасын әзірлейді. Қажетті ақпаратты уақтылы алу және жүйелеу талданатын қылмыстар санатына қарсы күрес бойынша кешенді жедел-ізвестіру іс-шараларын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Оларды жедел ақпараттың дәйекті жинақталуын, оның мақсатты айналымын қамтамасыз етуді, қажетті күштер мен құралдарды кезең-кезеңімен тартуды көздейтін жеткілікті ұзақ уақытқа жоспарлаған жөн.

Денсаулыққа қасақана зиян келтіру туралы хабарлама түскен кезде **жедел-ізвестіру іс-шараларының тізбесі** әдетте мыналарды қамтиды: *сауал қою; анықтама алу; белгілері бойынша жеке басын сәйкестендіру.*

Денсаулыққа қасақана зиян келтіру туралы хабарлама түскен кезде, ең алдымен, емдеу мекемесінің қызметкерлерінен жәбірленушімен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі туралы білу қажет. Егер қарым-қатынас мүмкін болса, сауалнама жүргізу және анықтау үшін дереу медициналық мекемеге бару керек:

- қылмыс жасау мән-жайлары;
- жәбірленушінің өзіне дене жарақатын келтірген адаммен танысу дәрежесі;
- егер олар бейтаныс болса, жәбірленуші қылмыскердің белгілерін есіне алды ма;
- жәбірленуші тарапынан қарсылық болды ма;
- жәбірленушіден бірдеңе ұрланған ба;
- қылмыскер қайдан пайда болды және қай бағытта жүрді, ол немен айналысты;
- қылмыстың куәгері кім немесе кім болуы мүмкін;
- жәбірленушінің пікірінше, қылмыс жасауға кім қатысуы мүмкін және т.б.

Жәбірленушіге алғашқы сұрау салу кезінде алынған ақпарат жеке құрамды бағдарлау үшін ПО-ның кезекші бөліміне беріледі.

Жәбірленуші полиция қызметкерлерін әртүрлі себептерге байланысты дене жарақатын алу жағдайлары туралы адастыруы мүмкін. Сондықтан жәбірленушіні сұрау кезінде алынған ақпарат мұқият тексерілуі керек.

Егер шабуыл кезінде жәбірленуші қылмыскерге қарсылық көрсетсе, онда салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді жинау қажет. Үлгілер жәбірленушінің тырнақ пластиналарының кесінділері, оның киімдері немесе биологиялық шығу тегінің іздері бар оның жеке фрагменттері, сондай-ақ әртүрлі микробөлшектер болады. Жәбірленушінің киімін көбінесе қабылдау бөлмесінде немесе медициналық мекеменің сақтау бөлмесінде алуға тура келеді. Киім міндетті түрде қағаз немесе матадан жасалған қаптарға салынуы керек. Сондай-ақ, медициналық мекемелерде дене жарақаттарымен көмек сұраған адамдар туралы анықтама беру қажет болады.

Денсаулыққа қасақана зиян келтіру туралы хабарлама келіп түскен кезде жәбірленушіден дереу сұхбат алу мүмкіндігі әрдайым бола бермейді (оның бейсаналық жағдайына байланысты және т.б.), мұндай жағдайда жәбірленуші жеткізілген медициналық мекеменің қабылдау бөлмесінің кезекші ауысымынан сұрау қажет. Сауалнама барысында: жәбірленуші қашан және кім жеткізілгені; қабылдау кезінде ол есінде болды ма; егер солай болса, болған оқиғаның мән-жайы туралы не түсіндірді; жәбірленушіні жеткізген жедел медициналық жәрдем бригадасының нөмірі мен құрамы анықталады; жәбірленуші жеткізілген уақыт пен орын. Әрі қарай, жарақаттың сипатын, жәбірленушінің денсаулық жағдайын білу үшін медициналық мекеменің кезекші дәрігерімен сөйлесу қажет.

Егер жәбірленушінің жеке басы белгісіз болса, онда оны анықтау шаралары жүргізіледі. Ол үшін криминалдық полиция қызметкері дәрігердің рұқсатымен салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді жинайды, жәбірленушіні саусақ ізімен түсіреді және суретке түсіреді, киімін тартып алады.

Әрі қарай, жедел қызметкер жәбірленушіні емдеу мекемесіне жеткізген жедел жәрдем бригадасынан сұрау алу керек.

Келесілер анықталады: жәбірленушіні іріктеу жағдайлары; оқиға орнында медицина қызметкерлері келген кезде жәбірленушінің қасында біреу болған ба; егер солай болса, ол кім болды және не түсіндірді; жәбірленуші қабылдау кезінде саналы болды ма; егер солай болса, болған жағдай туралы не түсіндірді және т.б.

Сауалнама аяқталғаннан кейін жедел уәкіл оқиға орнының сызбасын жасайды. Олар жәбірленушінің өзі көрсеткен орын немесе жедел жәрдем бригадасы көрсеткен орын болуы мүмкін.

Оқиға орнына жедел-тергеу тобының құрамында жедел қызметкер келгеннен кейін қылмыстың куәгерлері мен куәгерлерін анықтауға бағытталған іс-шараларды жүргізеді:

- жедел-тергеу тобы келген кезде қылмыс орнында болған азаматтардан сұрау алу;

- аула-пәтерлерді аралау; қылмыс жасалған ауданда орналасқан мекемелер мен ұйымдардың күзет қызметкерлері мен қызметкерлерінен сұрау алу;

- сыртқы бақылау камераларының бейнежазбаларын қарау және т.б.

Егер оқиға орны тұрғын үй болса, онда барлық бөлмелерді, дәліздерді, ас үйді, жуынатын бөлмені, басқа көмекші бөлмелерді, сондай-ақ шатырды, жертөлени, үйдің кіреберісін тексеру қажет.

Жоғарыда аталғандардан басқа жедел-іздістіру іс-шараларының қатарына мыналар жатады:

- 1) куәгерлерді анықтау;

- 2) қылмыс жасады деп күдіктелген адамдардың тұрғылықты жерін, өмір салтын және байланыстарын анықтау;

- 3) қылмыскерлерді іздістіру жөніндегі өзге де арнайы іс-шаралар.

Бұл санатты ашуда – алдын-алу маңызды рөл атқарады.

Қылмыстың алдын алу – бұл қылмыстың себептері мен жағдайларын жоюға немесе оларды бейтараптандыруға (әлсіретуге, шектеуге) бағытталған және сол арқылы қылмысты азайтуға ықпал ететін мемлекеттік және қоғамдық сипаттағы шаралардың үйлесімді көп деңгейлі жүйесі.

Осы саладағы профилактиканың негізгі бағыттарына мыналар жатады:

- алкогольдік ішімдіктер мен есірткілерді қолданумен күрес;

- құқық бұзушылыққа ден қою;

- қылмыспен шешуші күресті қамтамасыз ету.

Әлеуметтік мәселелерді шешу зорлық-зомбылық қылмыстарымен сәтті күресудің алғышарттарын жасайды. Осы міндеттердің ішінде мыналарды бөліп көрсету қажет:

- қаралып отырған қылмыстың алдын алу саласындағы полиция бөлімшелері қызметінің стратегиялық және тактикалық нысандарының нақты алгоритмдерін қамтитын нормативтік құқықтық құжаттарды әзірлеу;

- қаралып отырған қылмысқа қарсы іс-қимыл саласында полицияның, сондай-ақ жергілікті атқарушы биліктің өзара іс-қимыл және ынтымақтастық жүйесін құруға бағытталған шараларды жүзеге асыру;

- нақты және нақты мақсаттар қою негізінде алкогольизм мен есірткінің алдын алу, профилактикалық қызметтің кешенділігі мен үйлестірілуін қамтамасыз ету;

- қылмыстың алдын алуға барлық мүдделі мемлекеттік және қоғамдық құрылымдарды тарту;

- зорлық-зомбылықпен құқыққа қайшы мінез-құлықтың ерте профилактикасы жүйесін кеңейту, отбасылық және басқа да тұрмыстық жанжалдар негізінде жасалған

және денсаулыққа қасақана зиян келтіруге ұласуы мүмкін құқық бұзушылықтарға уақтылы және барабар ден қою;

– денсаулыққа қасақана зиян келтіруді күтуге болатын жерлерде құқықтық тәртіпті тиімді қорғауды қамтамасыз ету, қоғамға жат жастар топтарын және өзге де тәуекел топтарын анықтау және ажырату;

– бұқаралық ақпарат құралдарында қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа табынушылықты насихаттауға қарсы іс-қимыл;

– қаралып отырған қылмыстардың алдын алу жөніндегі қызметті жүзеге асыратын ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби деңгейін арттыру жүйесін дамыту.

Осылайша, аталған бағыттарда алдын алу және ұйымдастыру жұмыстарын жандандыру денсаулыққа қасақана зиян келтіруде көрінетін қылмыстық зорлық-зомбылық деңгейін тұрақтандыруға және қысқартуға ықпал ететін болады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. «Денсаулыққа зиян келтіру» ұғымын беріңіз.
2. Зиянның ауырлығына байланысты денсаулыққа зиян келтіру түрлерін тізімдеңіз?
3. Қазақстан Республикасының қолданыстағы ҚК бойынша адамға қарсы қылмыстарға жалпы сипаттама беріңіз.
4. Денсаулыққа қасақана зиян келтіруді ашқан кезде алғашқы жедел-ізвестіру шараларын атаңыз.
5. Денсаулыққа қасақана зиян келтіруді ашу кезінде жедел – ізвестіру іс-шараларын жүргізудің ерекшелігі қандай?

Әдебиеттер

1. Антонян Ю.М. Криминология. – М.:Юрайт, 2013. – С. 522.
2. Дворкин А.И. Расследование похищения человека. – М.: Норма, 2008. – С. 112.
3. Масленников К.И. Оперативно-розыскные и криминологические проблемы предупреждения насильственных действий сексуального характера. Дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1999. – С. 192.
4. Новак О.Э., Туровец Л.Л., Берсенев А.М. Алгоритм действий оперуполномоченного уголовного розыска при обнаружении трупа человека с признаками насильственной смерти на различных участках местности и в помещениях: методические рекомендации. – Саратов: Саратовский юридический институт МВД России, 2005. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: АИПС «НТИиЦА» <http://10.5.0.15/onti/niokr/2005/srni5005.htm>.
5. Овчинников Г.А. Оперативно-розыскное противодействие преступлениям, совершаемым в сфере потребительского рынка. Дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2001. – С. 197.
6. Векленко В. Уголовно-правовой анализ понятия «вред здоровью» – М., 2012.
7. Гусейнова З.М. Угроза убийством или причинением тяжкого вреда здоровью: криминологический анализ // «Черные дыры» в Российском Законодательстве. – 2015, №2. – С. 104-106.
8. Борзенков Г.Н. Преступления против жизни и здоровья: закон и правоприменительная практика: учебно-практическое пособие. – М., 2013 – С. 123.

Тақырып 3 Зорлаудың алдын алуы және ашу ерекшеліктері

3.1 Зорлаудың жедел-іздігі сипаттамасы

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 120 бабына сәйкес, **зорлау** дегеніміз, яғни жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып жыныстық қатынас жасау.

Жыныстық қатынас дегеніміз – әдеттегі гетеросексуалды жыныстық қатынас, вагинальды жыныстық қатынас. Жыныстық қажеттілікті қанағаттандырудың барлық басқа тәсілдері «жыныстық зорлық-зомбылық» терминімен қамтылған және қылмыстың тәуелсіз құрамын құрайды.

Зорлау бойынша жәбірленуші тек әйел болуы мүмкін, бірақ басқа адамдарға да зиян келтіруі мүмкін. Ересек әйелді зорлау кезінде қылмыс оның жыныстық бостандығына, яғни жыныстық серіктесті өз бетінше таңдау құқығына қол сұғады. Сонымен қатар, егер жыныстық қатынас жәбірленушінің еркіне қайшы жасалса, онда қылмыскер мен жәбірленушінің тұлғааралық қарым-қатынасы маңызды емес.

Зорлау күйеуінің әйелінің еркіне қарсы жасаған зорлық-зомбылық әрекеті және жезөкшемен зорлық-зомбылық жыныстық қатынас және мәжбүрлі жыныстық қатынастың кез-келген басқа нұсқалары болып саналады. Егер жәбірленуші жыныстық жетілуге жетпеген болса немесе заңда белгіленген тәртіппен ақыл-есі кем (әрекетке қабілетсіз) деп танылса, онда қылмыс объектісі жыныстық қол сұғылмаушылық болып саналады.

Қылмыстың субъектісі тек 14 жасқа толған есі дұрыс ер адам бола алады. Қылмыс серіктесі әйел болуы мүмкін, ол қылмысты ұйымдастырған кезде, оны қоздырады, жәбірленушінің қарсылығына тосқауыл қоюға көмектеседі немесе қылмыс жасауға басқа да көмек көрсетеді.

Қарастырылып отырған қылмыстарды уақтылы анықтау үшін жыныстық қылмыс жасауға бейім адамдардың санаттарын білу маңызды. Криминологиялық зерттеулердің нәтижелері бойынша ашылған зорлық-зомбылық жыныстық қылмыстардың 2/3 бөлігін бұрын осындай қылмыстар үшін сотталған және бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеген адамдар жасайды, қаралатын қылмыстардың шамамен 20% – бұрын басқа зорлық-зомбылық қылмыстары үшін сотталған адамдар жасайды.

Зорлаушылардың бұл санаты келесі мінез құлық белгілерімен сипатталады:

- жәбірленушілерді ерікті түрде жыныстық қатынасқа түсуге итермелеу әрекеттерінің болмауы;
- жәбірленушімен байланыс бірден зорлық-зомбылықтан басталады (қолды бұрау, тұншықтыру, соққы беру);
- жәбірленушіге дөрекі, зорлық-зомбылық көрсету; бұрмаланған нысандарда жыныстық қатынас жасау;
- жәбірленушілерді әрекеттен кейін тонау.

Мұндай зорлық-зомбылық құрбандарын кейіннен медициналық мекемелерге, психологтарға, әйелдер консультацияларына жүгінуге және құқық қорғау органдарына болған жағдай туралы жиі хабарламауға мәжбүр етеді, бұл қылмыскерлердің жазасыздығын тудырады. Сондықтан мұндай қылмыстарды уақтылы анықтау мақсатында медицина қызметкерлерінен ақпаратты уақтылы алуды қамтамасыз ету, сондай-ақ бұрын сотталған адамдарды жедел-профилактикалық бақылау мен әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру қажет.

Сонымен қатар, жыныстық қылмыстарды көбінесе халықтың әлеуметтік жағдайы жақсы топтарының өкілдері жасайды (*орта немесе жоғары білімі бар, тұрақты жұмысы, отбасы, балалары бар адамдар*), оларда жыныстық ауытқулардың болуы олардың күнделікті өмірінде әрдайым көрінбейді. Мұндай адамдар сырттай заңға бағынатын өмір салтын ұстанады және полицияның назарына түспеуге тырысады, олар өз әрекеттерінің заңсыздығын толық біледі, сақтықпен әрекет етеді, қылмыс жасайды, әдетте жалғыз, ойластырылған және дайындалған, негізінен қылмыстық әрекеттердің бірдей тәсілдерін қолданады.

Көптеген зерттеулердің нәтижелері адамды жеке адамның жыныстық тұтастығы мен жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстар жасауға итермелейтін негізгі факторлардың бірі-порнография, оның ішінде балалар. XX ғасырдың 80-ші жылдарының екінші жартысында АҚШ-та жүргізілген зерттеулер зорлық-зомбылық сипаттағы, оның ішінде кәмелетке толмағандарға қатысты сериялық жыныстық қылмыстар жасауға итермелейтін порнографияның болуы туралы нақты қорытынды береді.

Порнографияны тұтыну психологтар 4 кезең түрінде сипаттайтын тұлғаның табиғи теріс өзгерістеріне әкеледі, атап айтқанда:

1) порнографияға тәуелділік немесе тәуелділік, яғни порнографиялық материалдарды қайта-қайта тұтынуға деген ұмтылыс;

2) күшейту, яғни. неғұрлым ашық, күрделі порнографияға, оның ішінде жыныстық құмарлықты қанағаттандырудың дәстүрлі емес және зорлық-зомбылық түрлеріне деген қажеттілік;

3) сезімдердің күңгірттенуі, яғни порнографияны тұтынушының моральдық-адамгершілік кедергісінің төмендеуі-бейнеленген порнографиялық көріністердің, оның ішінде зорлық-зомбылық сипатындағы немесе балалардың қатысуымен өте қолайлы және рұқсат етілетіндігін сезіну;

4) бұрмалану – порнографияны тұтынушы порнографиялық материалдардан көргендерін шынайы өмірге әкеледі. Сонымен қатар, іс жүзінде 100% жағдайда бұл заңдылық жоғары білімі немесе шығармашылық, интеллектуалды жұмысы бар ер адамдарға қатысты.

Осылайша, зорлық-зомбылық көріністері бар балалар порнографиясын немесе порнографияны шамадан тыс, ұзақ және тұрақты тұтынуға мүмкіндік беретін адамдар белгілі бір ықтималдықпен қатыса алады немесе болашақта жеке тұлғаның жыныстық тұтастығы мен жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстар жасай алады.

Қарастырылып отырған қылмыстарды уақтылы анықтау мақсатында жәбірленушілердің қылмыскерлерге қатынасы туралы мәселе маңызды. Зерттеу көрсеткендей, жыныстық сипаттағы заңсыз әрекеттерді жәбірленушілердің 59,3% – бейтаныс адамдар; 24,1% – таныс адамдар; 5,7% – туыстары; 10,9% – әкелері, аналары жасайды.

Осылайша, жыныстық қылмыстарды анықтау кәмелетке толмағандардың заңды болатын орындарында (мектептер, интернаттар, балалар лагерлері, спорт секциялары, ауруханалар, асырап алынған немесе туысы жоқ балалары бар отбасылар және т.б.) мақсатты түрде жүзеге асырылуы тиіс.

Жыныстық қылмыстарды анықтау бойынша жұмысты тиімді ұйымдастыру үшін олардың жасалуының типтік уақыты мен орнын ескеру қажет – мұндай қылмыстардың жартысынан көбі кешкі және түнгі уақытта жасалады, жыныстық қылмыстардың аз бөлігі балалар мен жасөспірімдер барып, оқу орындарынан оралған кезде таңертең және түстен кейін жасалады. Іріктемелі зерттеулер көрсеткендей, тұрғын пәтерлерде мұндай қылмыстардың 20,2%-ы жасалады; көшелерде – 10,9%; орман – саябақ аймақтарында – 15,3%; жертөлелерде, шатырларда – 13,9%; жаппай

демалыс орындарында – 9,3%; саяжайларда – 15,9%; басқа жерлерде – 14,2%. Сондай – ақ, оңтүстік курорттық аймақтарға тән маусымдық факторды ескеру қажет – көктем-жаз мезгілінде, демалушылар ағыны күрт өскен кезде, парк пен жағажай аймақтарында жиі жасалатын жыныстық қол сұғылмаушылық пен жеке адамның жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстардың саны артады, бұл күзгі-қысқы кезеңге тән емес. Азғындық әрекеттер мектептердің, кәсіптік мектептердің, студенттік жатақханалардың, интернаттардың, балалар үйлерінің, лагерьлердің, балалар ауруханаларының, балалар алаңдарының және кәмелетке толмағандардың басқа да орындарының жанында жасалады.

Жоғарыда аталған жыныстық қылмыстардың жасалу уақыты мен орнының заңдылықтарын ескере отырып, оларды анықтау қылмыстық іздестіру қызметкерлерінің жеке тергеуін жүргізумен немесе бұл орындарды полицияның патрульдік-бекеттік қызметінің патрульдеу маршруттарына қосумен қамтамасыз етілуі мүмкін.

Жәбірленушіні игеру үшін қылмыскерлер әртүрлі тәсілдерді қолданады. Қылмыстың құрамын тек физикалық зорлық-зомбылықпен, қауіп-қатермен немесе жәбірленушінің дәрменсіз күйін қолданумен байланысты адамдар құрайды.

Физикалық зорлық-зомбылық жәбірленушінің денесіне зақым келтіруді немесе қарсылықты жеңу үшін оның қолдарын немесе аяқтарын ұстауды қамтиды. Қауіп төнген кезде қылмыскер жәбірленушінің қарсыласуға деген ерік-жігерін оны физикалық күшпен қорқыту, оған зиян келтіретін ақпаратты тарату, балаларға немесе басқа жақын туыстарына зиян келтіру және т.б. арқылы басады. Қауіп өз күшімен жәбірленушіде егер ол қауіп төндірушінің талаптарына мойынсұнбаса, онда ол бірден сөзден іс-әрекетке ауысады және оған зорлық-зомбылықтан кем емес басқа да қиындықтар туындайды деп қорқады. жыныстық қатынас. Дәрменсіз күйде қылмыскер өзінің құрбанын алкогольдік сусындармен дәнекерлеу, ұйықтататын таблеткаларды немесе қарсыласуға деген ерік-жігерді басатын дәрілерді қосу арқылы әкеледі. Көбінесе қылмыскерлер мас болу, ауру, күтпеген дене жарақаты және т.б. нәтижесінде пайда болған жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланады. Мұндай жағдайда жәбірленуші нақты физикалық қарсылық көрсете алмайды.

Зорлауды қылмыстың белгілі бір категориясы ретінде қарастыра отырып, егер кінәлі адам қылмыстық нәтижеге қол жеткізу кезінде немесе зорлаудан кейін тікелей осы оқиғаға қатысу фактісін жасыру үшін қандай да бір әрекет жасаса, онда мұндай әрекеттер қылмыстың «**жасалу тәсілі**» ұғымымен қамтылатынын атап өтуге болмайды. Қылмысты жасау және жасыру тәсілі тек криминалистикалық ғана емес, сонымен бірге зорлаудың жедел-іздестіру сипаттамасының негізгі элементі болып табылады.

Зорлаудың «**классикалық**» **тәсілі** ерлер мен әйелдердің жыныс мүшелерін байланыстыратын жыныстық қатынасты қамтиды. Дәл осы жыныстық қатынас зорлау әдісі болып табылады. Тергеу тәжірибесінде зорлау жағдайлары белгілі, онда қылмыскер әйелдің жыныс мүшесіне жыныстық қатынас жасайтынына сенімді бола отырып, оны жалған (екінші) қынапқа айналдырады. Мұндай жыныстық қатынас зорлаудың тәсілі болып табылады.

Егер **жәбірленушінің мас болуы туралы** айтатын болсақ, онда мас болу дәрежесін белгілеу керек, өйткені қаулының аталған тармағында «мас болу дәрежесі ғана дәрменсіз күйде танылуы мүмкін, бұл жәбірленушіні қоршаған ортаны тануға, кінәлі жасаған әрекеттердің мағынасын түсінуге немесе оған қарсылық көрсетуге мүмкіндік бермейді».

Қандай зорлық-зомбылық әрекеттерінің көмегімен зорлау жасалғанын анықтай отырып, тергеуші жәбірленушінің көрсеткен қарсылығының нақты болғанын

анықтауы керек, сондай-ақ қылмыстың жасалған уақытын, орны мен жағдайын нақтылауы керек. Бұл жағдайда бұл қылмысты жасыру әдісі криминалистикалық сипаттаманың жеке элементі ретінде қарастырылуы керек және ол түсініледі:

- зорлаушыны жасыру;
- өзі туралы айтпау немесе жалған ақпарат беру;
- жәбірленушіні өлтіру, кейде, керісінше, жәбірленушіге алғашқы көмек көрсетуге деген ұмтылыс.

Қылмысты жасыруға бағытталған әрекеттер туралы айтатын болсақ, тәжірибесіз қылмыскерлер жәбірленушімен жыныстық қатынас фактісін жоққа шығарады, өйткені бұл жағдайды жасыру мүмкін емес. Әдетте, зорлаушылар тергеу барысында жыныстық қатынас болған, бірақ ерікті деп мәлімдеп, неғұрлым айлакер тактиканы таңдайды. Мұндай талаптарды жоққа шығару және қылмыскерді әшкерелеу көбінесе ұзақ және ауыр жұмыстың нәтижесінде ғана мүмкін болады.

Осылайша, қылмыскерлердің қасақана тәсілдері мен әрекеттері қаншалықты әр түрлі екендігі туралы қорытынды жасауға болады.

3.2 Зорлаудың алдын алуы және ашу

Жыныстық қылмыстардың алдын алу қылмыстың басқа түрлерінің алдын алудан ерекшеленеді, өйткені оның белгілі бір ерекшелігі бар. Бұл жыныстық қылмыстардың тек интимдік сипатқа ие болуына байланысты, қылмыс байытуға немесе денсаулыққа зиян келтіруге емес, жыныстық құмарлықты қанағаттандыруға бағытталған мотивпен сипатталады. Жыныстық сала нәзік салада және көп жағдайда терең ішкі психологиялық тәжірибелермен байланысты, бұл қылмыстардың едәуір бөлігі қылмыс жасау туралы алдын-ала ойластырылған ниетке қарағанда кенеттен жыныстық құмарлықтың шабуылында жасалады.

Болашақ қылмыскердің жеке басының қалыптасуына адам еңбек пен қоғамдық қызметтің әртүрлі салаларында жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін алғашқы Дағдылар мен дағдыларды игеретін орта үлкен әсер етеді. Бұл дамуда жыныстық тәрбие маңызды рөл атқарады. Өкінішке орай, қазіргі уақытта жыныстық азғындық, қарама-қарсы жыныспен қарым-қатынаста цинизм басым, жалаңаш ойлауға шектеулер жоқ деп айту керек. Мұндай тәрбие әйелдің, ананың рөлін теңестіруге әкеледі. Бұған қыздар мен қыздардың жыныстық азғындығы да ықпал етеді.

Жеке тұлғаның жыныстық тұтастығы мен жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыс жасауға дайындық мыналарды қамтуы мүмкін:

- қылмысты жоспарлау, қатысушыларды (бірлесіп орындаушыларды, көмекшілерді) іріктеу жөніндегі іс-әрекеттер;
- қылмыс жасау құралдары мен құралдарын сатып алу немесе дайындау (қару (жәбірленушіні қорқыту үшін); алкоголь, есірткі, ұйықтататын таблеткалар және басқа да ақымақ заттар (жәбірленушіні дәрменсіз күйге келтіру үшін);
- байланыстыру немесе қозғалғыштығын шектеу құралдары; маскалар, париктер, жалған мұрттар, көзілдіріктер және макияж құралдары (шабуылдаушының сыртқы түрін өзгерту үшін);
- фото -, бейнетіркеу құралдары (жыныстық қылмыс жасаудың фото-, бейнежазбасы үшін);
- ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалануды қамтамасыз ететін техникалық құралдар);
- кәметке толмағандармен тікелей байланысты көздейтін жұмысқа орналастыру;
- әлеуметтік желілерде нақты немесе жалған аккаунт құру;

- танысу сайттарында хабарландыруларды орналастыру;
- қол сұғушылықтың құрбанын таңдау және оны қадағалау;
- шабуылдаушының қылмыстың ықтимал құрбанымен немесе оның достарымен танысуы;

- автокөлікті, пәтерді, қонақүй нөмірін жалға алу немесе жыныстық қылмыс жасау жоспарланып отырған өзге орынды жайластыру.

Сондай-ақ, жыныстық қылмыс жасауда алкоголь, есірткі және психотроптық заттар сияқты маңызды аспектілер бар. Кез-келген мас болу қаупі-қыздар мен әйелдер өздерінің мінез-құлқын бақылауды жоғалтуы мүмкін және жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны бола алады, ал кейбір жағдайларда мас болу зорлаушыны зорлауға итермелейді. Мұндай қылмыстар осы үшін қолайлы негізге ие ортада жасалуы мүмкін-алкогольдік ішімдіктерді, есірткі заттарын және психотроптық заттарды әр түрлі іс-шараларда, пәтерлерде, кештерде, вписки деп аталатындарда және т.б.

Бұл мінез-құлық жыныстық зорлық-зомбылық немесе зорлау әрекеттерінің жасалуына әкеледі. Бұл құбылысқа мыналарды қарама-қарсы қоюға болады:

- жасөспірімдер мен жастарды бақылауды күшейту;
- аталған қылмыстардың алдын алуға бағытталған профилактикалық әңгімелер жүргізу;
- өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі отбасының рөлін күшейту;
- жасөспірімдер мен жастардың порнографияға, оның ішінде балалар санасына әсерін шектеу, сондай-ақ олардың тәрбиесін кез-келген өркениетті қоғамда үстемдік ететін моральдық-адамгершілік құндылықтарға қарай түзету.

Жеке адамның жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстардың жедел-іздігі сипаттамасының жоғарыда қарастырылған ерекшеліктерін ескере отырып, жыныстық қылмыстарды және оларға қатысы бар адамдарды анықтаудың негізгі ұйымдастырушылық-тактикалық әдістерін ұсынуға болады, атап айтқанда:

- ең алдымен кәмелетке толмағандар арасында жыныстық қылмыс жасау ықтималдығы жоғары орындарда құпияларды пайдалану;

- кәмелетке толмағандар тұратын жерлерде бейнебақылау камераларын тұрақты бақылау үшін пайдалану (балалар лагерлері, интернаттар, ауруханалар, мектептер, спорт секциялары, балалар алаңдары, кәмелетке толмағандарды үйде тәрбиешілермен, күтушілермен және т.б. қалдыру кезінде);

- Интернет желісінде, негізінен әлеуметтік желілерде және танысу сайттарында, сондай-ақ «Dark Net»-те кәмелетке толмағандармен танысу туралы хабарландырулар орналастыратын, кәмелетке толмағандардың жыныстық қызметтеріне ақы төлеуді ұсынатын (оның ішінде кәмелетке толмағандардың порнография жасауға қатысқаны үшін), кәмелетке толмағандардың қатысуымен немесе үнемі тұтынатын порнографиялық материалдарды орналастыратын кәмелетке толған адамдарды жедел іздеу балалардың қатысуымен немесе зорлық-зомбылық көріністерімен порнографиялық материалдар;

- әлеуметтік желілерде жыныстық жағынан бейтарап аңызға айналған беттерді құру немесе кәмелетке толмағандардың атынан танысу туралы хабарландырулар орналастыру;

- емдеу мекемелері, әйелдер консультациялары, жыныстық қылмыс құрбандары жүгінуі мүмкін психологиялық кабинеттер қызметкерлерінің көмегін пайдалану;

- жыныстық қылмыс жасау ықтималдығы жоғары жерлерде және осындай қылмыс жасауға бейім адамдар арасында жеке іздеу;

– полицияның патрульдік-бекеттік қызметінің нарядтарын патрульдеу маршруттарына жыныстық қылмыс жасау ықтималдығы жоғары орындарды (әсіресе курорттық маусымда – саябақ және жағажай аймақтары) қосу;

– жыныстық салада ауытқулары бар адамдарға қатысты психоневрологиялық диспансерлерде анықтама беру;

– жезөкшелер арасында аномальды жыныстық мінез-құлыққа бейімділігі бар адамдар туралы сауалнамалар (садизм, педофилия) ;

– ішкі істер органдарының басқа қызметтерімен және бөлімшелерімен (учаскелік полиция уәкілдерінің бөлімшелерімен, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі бөлімшелермен, кәмелетке толмағандарды уақытша ұстау орталықтарымен) ақпараттық өзара іс-қимыл жасау;

– шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл (жыныстық қанау мақсатында балалар порнографиясын таратудың немесе адам саудасының халықаралық арналары анықталған кезде);

– БАҚ-та, оның ішінде Интернет желісінде жарияланған, жыныстық қылмыс жасау фактілері немесе нақты адамдардың дәстүрлі емес жыныстық мінез-құлқы туралы ақпаратты талдау;

– жыныстық қылмыстарды немесе белгілі бір адамдардың дәстүрлі емес жыныстық мінез-құлқын дайындау немесе жасау фактілері туралы мәліметтерді қамтитын анонимді хабарламаларды зерттеу және талдау;

– «сенім телефонының» жұмыс істеуін ұйымдастыру;

– сериялық жыныстық қылмыстарға күдік туындаған кезде жәбірленушілер мен куәгерлерді анықтау мақсатында БАҚ арқылы халыққа жүгіну;

– нақты әзірленетін адамның жыныстық қылмыс жасауға қатысы бар-жоғын тексеру мақсатында немесе сериялық жыныстық қылмыс жасайтын адамдарды анықтау мақсатында жедел-іздік іс-шараларын жоспарлау және жүргізу;

– сериялық жыныстық қылмыстарға күдік туындаған кезде кәмелетке толмағандарды заңды болу орындарында (мектептер, интернаттар, спорт секциялары, балалар лагерлері, ауруханалар және т.б.) медициналық қарап-тексеру және мақсатты түрде сұрау салу;

– кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне және басқа да сериялық жыныстық қылмыстарға қарсы қылмыстар жасағаны үшін бұрын сотталған адамдарды жедел-профилактикалық бақылауды және әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру.

Жедел-іздік іс-шараларын жүргізу кезінде жыныстық қылмыстарды дайындауға немесе жасауға қатысы бар адамдардың іздік іс-шараларына назар аудару қажет. Біздің ойымызша, мұндай іздеу белгісіне мыналарды жатқызуға болады:

– берілген уақыт пен орынға тән емес бет мінез-құлқы; бет нервоздығының жоғарылауы;

– адамның осы жерде және қазіргі уақытта болу мақсатын түсіндіре алмауы;

– жыныстық қылмыс құрбаны тарапынан қарсылық белгілерінің болуы (сызаттар, абразиялар, киімнің жыртылуы, лас киім, қылмыс құрбанының қан іздері);

– адамның жыныстық қылмыс жәбірленушісінен алынуы мүмкін заттардың болуы (зергерлік бұйымдар, әйелдер сөмкесі, әйелдер киімінің жекелеген заттары және т.б.).

Бұдан басқа, телекоммуникациялық және интернет-технологияларды белсенді дамыту интернет-кеңістікте кәмелетке толмағандарға қатысты азғындық әрекеттер жасауға мүмкіндік туғызады, бұл Интернет желісінен іздеу іс-шараларын жүзеге асыру қажеттігін негіздейді.

Жеке тұлғаның жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыс жасаған адамдардың іс-әрекеттерінің ерекшелігі-тиісті қылмыстың объективті жағын құрайтын әрекеттерді жиі суретке түсіру немесе бейнетүсірілім жасау. Мұндай фотосуреттер немесе бейнежазбалар кейіннен зиянкестердің тұрғылықты жері бойынша сақталуы немесе Интернетке орналастырылуы мүмкін.

Ішкі істер органдарының, басқа да мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың жыныстық қылмыстардың алдын алу мен ашуда қолданылатын жазбалары, әрине, үлкен рөл атқарады және қылмыскерді «ізін суытпау» арқылы табуға көмектеседі.

Зорлау істері бойынша тексерілетін **негізгі (типтік) нұсқалар:**

- зорлауды жәбірленуші көрсеткен адам жасаған (зорлау өтініште баяндалған жағдайларда жасалған);

- зорлау орын алды, бірақ жәбірленуші қылмыс жасаған адамның атын қателеседі немесе басқа адамды әдейі атайды;

- зорлау болған жоқ, жәбірленуші адамды қандай да бір себептермен нақты келіседі (бұл жағдайда жыныстық қатынас сол адаммен де, басқа адаммен де ерікті болуы мүмкін);

- жыныстық қатынас болған жоқ, мәлімдеме ойдан шығарылған (зорлауды сахналау бар)

- қылмыс шабуылдаушыға тәуелді емес себептермен аяқталған жоқ (жәбірленуші өзін күшпен немесе айлакерлікпен қорғай алды, бөгде адамдар араласып кетті, мұндай жағдайларда зорлауға оқталу орын алды).

Тергеудің бастапқы кезеңінің типтік жағдайлары және тергеушінің әрекеті:

Зорлауды жәбірленушіге белгісіз адам жасаған:

- жәбірленушіден жауап алу, оны куәландыру;
- оқиға орнын тексеру;
- салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу;
- жәбірленушінің киімін алу және тексеру;
- жәбірленушінің сот-медициналық сараптамасын және заттай дәлелдемелерді тағайындау.

Зорлаушы жәбірленушіге белгілі болмаған жағдайда зорлауды ашу жөніндегі **жедел-ізвестіру іс-шараларының** тізбесі, онда іздестіріліп жатқан адамдарды ұстау үшін шаралар қабылдай отырып, олардың орналасқан жерін анықтауға бағытталған жедел-ізвестіру іс-шараларының барлық кешені өткізіледі. Жедел-ізвестіру шараларының ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады.

Қылмыс оқиғасы туралы бастапқы деректерді тексеруге бағытталған іс-шаралар:

- жәбірленушіге; оқиға орнында тұрған адамдарға сауалнама жүргізу; үй-жайларды, ғимараттарды, құрылыстарды, жергілікті жер учаскелерін, Көлік құралдарын тексеру барысында сауалнама жүргізу);

- бақылау (тікелей және жанама; дауысты және дауыссыз; электрондық және физикалық; стационарлық және қозғалыста);

- анықтама беру барысында (адамдарды жедел-анықтамалық есепке алу бойынша тексеру);

- белгілері бойынша тұлғаны сәйкестендіру барысында;

- ұйымдастыру және іздеу іс-шараларын өткізу барысында.

Қылмыскер жәбірленушіге белгісіз болған жағдайда, белгісіз адамды іздеуде және қудалауда екі негізгі бағыт пайда болуы мүмкін, атап айтқанда:

- 1) қылмыскер қылмыс жасалған ауданда тұрады

- 2) қылмыскер белгілі бір ауданның тұрғыны болып табылмайды.

Бірінші жағдайда, қылмыскер өзіне белгілі ауданда паналай алады, ол өз үйінен, достарынан, таныстарынан және туыстарынан пана таба алады және күдіктінің тұрғылықты жерін анықтау үшін жәбірленушіден жауап алу кезінде оған шабуылдаушының өзін қалай ұстағанын анықтау керек: ол анықталмауға мүдделі болды ма, яғни. жасырды адам, егер ол оған құқық қорғау органдарын мәлімдесе, қырғынға ұшыраймын деп қорқытты. Іздеушінің орналасқан жерін іздеуде және анықтауда баға жетпес қызметті сұрау іздеушінің орналасқан жері, оның белгілері туралы ақпарат алуға мүмкіндік беретін азаматтар көрсете алады. Егер іздеуде жүрген адам туралы **одорологиялық** ақпарат болса, іздеуде жүрген адамдарды қудалау үшін қызметтік-ізвестіру иттерін пайдалануға болады. Сондай-ақ, белгісіз қылмыскерді іздеу тактикасын таңдауға қылмыс жасалған жер туралы ақпарат әсер етеді, өйткені ауылдық жерлерде іздеудің өзіндік ерекшелігі бар, оны жедел-ізвестіру шараларын жоспарлау және жүргізу кезінде ескеру қажет, егер қалада қылмыс жасалса, іздеу тактикасы басқаша көрінеді.

Ірі қалаларда жасалған зорлауды ашқан кезде тергеуші оқиға туралы мәліметтерді алғаннан кейін, оқиға болған жерді тексеру орнына барғанға дейін қылмыс жасауға қатысы бар адамдарды анықтау және ұстау шараларын қабылдауы қажет.

Зорлауды жәбірленушіге белгілі адам жасаған:

- жәбірленушіден жауап алу, оны куәландыру;
- оқиға орнын тексеру;
- күдіктіден жауап алу;
- күдіктіні куәландыру;
- күдіктінің киімін алу және тексеру;
- күдіктінің жұмыс орны мен тұрғылықты жерін тінту;
- жәбірленушіге, күдіктіге, заттай дәлелдемелерге сот-медициналық сараптама тағайындау.

Жедел-ізвестіру шараларының ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

• қылмыс оқиғасы туралы бастапқы деректерді тексеруге бағытталған іс-шаралар:

• сауалнамалар: жәбірленушіге; оқиға орнында болған адамдарға сауалнама жүргізу; үй-жайларды, ғимараттарды, құрылыстарды, жергілікті жер учаскелерін, көлік құралдарын тексеру барысында сауалнама жүргізу);

• бақылау (тікелей және жанама; дауысты және дауыссыз; электрондық және физикалық; стационарлық және қозғалыста);

• анықтама беру барысында (адамдарды жедел-анықтамалық есепке алу бойынша тексеру);

• жеке басын анықтау барысында.

Жыныстық қылмыстардың әлеуетті құрбандарына жеке-профилактикалық әсер ету мақсатында әлеуетті жәбірленушілерге олардың жәбірленушілік мінез-құлқының теріс салдарын, жыныстық қылмыстардың қоғамдық қауіптілігін, жыныстық қылмыс жасауға дайындық белгілерін, ықтимал қауіпті жағдайдағы қауіпсіз мінез-құлық ережелерін, оның ішінде оларға қатысты зорлық-зомбылық жыныстық қылмыс жасауға әрекет жасау жағдайында қажетті қорғаныс құқығын түсіндірген жөн; сондай-ақ, жыныстық қылмыстың ықтимал құрбандарына оларға қатысты қастандық немесе аяқталған жыныстық қылмыс жасалған жағдайда әрекет ету тәртібін түсіндіру қажет.

Осылайша, жыныстық қылмыстардың алдын алуда жыныстық мінез-құлқында ауытқулары бар адамдарды анықтау бойынша белсенді жұмысты ұйымдастыру қажет.

Қазіргі уақытта мұндай жұмыс жүргізілуде, бірақ формальды сипатқа ие. Бұл жұмысты ұйымдастырудың негізгі элементі жыл сайынғы тереңдетілген медициналық тексеруден өту болуы мүмкін, оның барысында азаматтардың физикалық және психикалық денсаулығы анықталады.

Білім беру мекемелерінде жасөспірімдер мен жастарды адамгершілік және жыныстық тәрбиелеу бойынша неғұрлым мұқият жұмыс жүргізу керек. Ата-аналар оларды жағымсыз салдардан қорғау үшін кәмелетке толмаған және кәмелетке толмаған балалармен тәрбиелік әңгімелер жүргізуі керек. Сондай-ақ, әйелдер киім таңдауға мұқият қарауы керек және қылмыскерлерді өздерінің қиын мінез-құлқымен қылмыс жасауға итермелемеуі керек екенін атап өту өте маңызды.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. «Зорлау» терминіне анықтама беріңіз.
2. Қылмыс жасаған зорлаушының негізгі белгілерін Тұжырымдаңыз.
3. Зорлау туралы қылмыстық істі ашу барысында криминалдық полиция қызметкері қандай негізгі жедел-іздістіру іс-шараларын жоспарлауы тиіс?
4. Зорлаудың алдын алудағы жергілікті атқарушы органдардың рөлі?
5. Тергеуші мен жедел қызметкерлердің зорлау істері бойынша өзара әрекеттесуінің ерекшеліктері қандай?

Әдебиеттер

1. Шошин С.В. Комментарий к постановлению Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 4 декабря 2014 г. №16 «О судебной практике по делам о преступлениях против половой неприкосновенности и половой свободы личности» / Советник юриста. – 2015. – №3. – С. 3-15.
2. Кондратенкова А.С. Криминологическая характеристика личности преступника в насильственных преступлениях против половой свободы и половой неприкосновенности / Юридический факт. – 2017. – №6(6). – С. 51-55.
3. Мотин А.В. К вопросу о способе совершения преступлений против половой неприкосновенности и половой свободы личности / Право и практика. – 2017. – №3. – С. 36-48.
4. Предупреждение и раскрытие преступлений аппаратами уголовного розыска : учебник. 2-е изд. Под общ. ред. проф. А.Н. Харитоновой – М.: ИМЦ ГУ К МВД России, 2001. – С. 330.
5. Масленников К.И. Оперативно-розыскные и криминологические проблемы предупреждения насильственных действий сексуального характера. диссер. На соиск. уч. степени канд. юрид. наук. – С.-Пб. Университет МВД России. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 202.
6. Осипенко А.Л. Новое оперативно-розыскное мероприятие «получение компьютерной информации»: содержание и основы осуществления / Вестник Воронежского института МВД России. – 2016. – №3. – С. 83-90.
7. Осипенко А.Л. Новые технологии получения и анализа оперативно-розыскной информации: правовые проблемы и перспективы внедрения / Вестник Воронежского института МВД России. – 2015. – №2. – С. 13-19.
- 1 Иванов С.И., Никитина Л.Н. Морально-нравственные и психологические аспекты работы с конфиденциями /Евразийский юридический журнал. – 2017. – №7(110). – С. 232-234.

Тақырып 4 Адам ұрлаудың алдын алу және ашу ерекшеліктері

4.1 Адам ұрлаудың жедел-ізвестіру сипаттамасы

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде **адамды ұрлау** деп жәбірленушіні жасырын (ашық) не алдау арқылы иемденуге, сондай-ақ оны тұрғылықты жерінен ауыстыруға және ерікінен тыс басқа жерде ұстауға бағытталған құқыққа қарсы қасақана әрекет түсініледі.

Конституцияның 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде бекітеді, оның ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады. Конституцияның 16-бабында әрбір адамға және азаматқа оның жеке бостандығына кепілдік беріледі. Жеке бас бостандығы әркімнің тұру, қоныс аудару және тұру құқығын білдіреді.

Тәжірибе көрсеткендей, адам ұрлау көбінесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру, зорлау немесе басқа қылмыстық әрекеттермен бірге жүреді және әртүрлі қылмыстық мақсаттарға ие болуы мүмкін. Әрқашан жәбірленушіні тұтқындаумен және кейіннен оны оқшаулаумен байланысты адамды ұрлаудан айырмашылығы, заңсыз бас бостандығынан айыру кезінде жәбірленуші өз еркімен болған, бірақ осы ортадан (үй-жайдан) еркін шығу мүмкіндігі жабылған ортадан алып тастау болмайды, қозғалыс еркіндігі шектеледі.

Адам ұрлау екі топқа бөлінеді. Бірінші топ өз кезегінде екі бөлікке бөлінеді:

а) «таза» деп аталатын адам ұрлау, басқа қылмыстармен ешқандай байланысы жоқ, іс-әрекеттердің жиынтығы қалыптаспаған кезде өздігінен ұсынылған;

б) негізгі адам ұрлау басқа қылмыстардың жасалуымен бірге жүреді, нәтижесінде әрекеттер жиынтығы пайда болады, бірақ барлық оқиғалар ұрлау төңірегінде өрбиді. Бұл топтың қылмыстары, әдетте, алдын-ала ойластырылған, мұқият жоспарланған, нақты мақсатқа ие-бұл адам ұрлау.

Екінші топ – бұл өздігінен ұрлау, ситуациялық, импульсивті, кенеттен пайда болатын, белгісіз, нақтыланбаған ниеті бар әрекеттер.

«Еркінен тыс» термині жәбірленушінің зорлық-зомбылықпен ұрланғанын білдіреді. Ол байланыстырудан, автокөлікке немесе басқа көлік құралына күштеп орналастырудан, жәбірленуші ұрлаушылардың талаптарына бағынудан бас тартқан кезде физикалық әсер етуден қорқудан тұруы мүмкін. Ұрлау жәбірленушінің еркінен басқа жасырын немесе оны келген жерінен алып тастауды алдауды білдіреді. Бұл не болып жатқанын куәгерлер болмаған немесе олар көрген, бірақ кінәлілердің әрекеттерінің заңсыздығын білмеген жағдайларда құпия болуы мүмкін. Мысалы, куәгерлердің қатысуымен «жедел жәрдем» бригадасының атын жамылған ұрлаушылар ұрланған адамды көлікке батырады, оған ұйықтататын дәрі-дәрмектің үлкен дозасы енгізілді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 125-бабының 1-бөлімінде көзделген адамды ұрлау құрамы **адамды иемденудің келесідей тәсілдерімен** сипатталады:

– алдау сияқты (мысалы, бала сыйлықтар, қызықты көріністер уәде етіп, көлікке отыруға азғырылады);

– сенімді теріс пайдалану (достық, туыстық қатынастар басып алуды жүзеге асыру үшін пайдаланылған кезде);

– ұрланған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті емес зорлық-зомбылықты қолдану (ұрып-соғу, байлау);

– түрлі қауіп-қатерлерді қолдану (бопсалау, мүліктің бүліну қаупі және т.б.).

Ұрлаудың *алдамшы тәсілі* жәбірленушіге белгілі бір жерге іскерлік кездесу үшін оны жұмысқа шақыру туралы көрінеу жалған ақпарат беруде көрсетілуі мүмкін.

Адамды ұрлаудың белгілері қылмыскерлер адамды бақылауды бастау үшін жүгінетін алдау, адамды күнделікті жағдайдан алып тастау, адамды болғысы келмейтін жерге орналастыру, адамды осы жерде әртүрлі әдістермен ұстау болуы мүмкін. Әдетте, ұрлау қылмыстық әрекеттің субъектісі адамды мақсатты және дәйекті түрде ұстап, оны күштеп жылжытып, содан кейін оны ерік-жігерінен тыс ұстаған кезде орын алады. Қылмыстық іс-әрекет аяқталған мәртебеге ие болған сәт-адамды, ең болмағанда, қысқа уақыт ішінде (мысалы, бірнеше сағат) болғысы келмейтін жерде ұстау.

Адам ұрлауды жасаған *қылмыскердің криминалистикалық сипаттамасы* маңызды рөл атқарады (оның ішінде қылмыскерлердің жеке басы және олардың тұлғааралық қатынастары туралы ақпарат).

1. Жәбірленушілердің жеке басы туралы мәліметтер.

2. Құқық бұзушының іс-әрекетін ынталандыру.

3. Қылмысты жасау және жасыру тәсілі.

4. Қылмыс жасау жағдайы (уақыты, орны және басқа да мән-жайлар) туралы мәліметтер.

5. Қылмыс нәтижесінде қалған іздердің ерекшеліктері және олардың пайда болу механизмі.

Адам ұрлау кезінде қылмыскерлер қатаңдаған сайын жәбірленушілерге қатысты қатыгездік (ұрып-соғу, азаптау, азаптау) ғана емес, көбінесе құқық қорғау жүйесіне қарсы тұру, куәгерлерге психологиялық және физикалық әсер ету және т.б.

Адам ұрлауды жүзеге асыратын қылмыстық топтардың барлық қатысушылары үшін кейбір жалпы жеке қасиеттер тән, олардың болуы, ең алдымен, олардың барлығының қол сұғушылықтың нақты тақырыбын таңдауымен дәлелденеді, бұл ұрлаушылардың жеке басының белгілі бір моральдық-психологиялық ақауын көрсетеді.

Ұрлаушылардың едәуір бөлігі жұмыс істейді немесе оқиды, жағымды сипатталады, спортпен айналысады. Мұндай сыртқы құрметті өмір салты көбінесе мұндай адамдарды құқық қорғау органдарының барлық күдіктерінен қорғайды.

Олар қолданатын *қылмыс жасау әдістері* тұрақтылықпен, мұқият дайындықпен, ойластырумен, батылдықпен, жасырындықпен сипатталады. Қылмыскерлерде әдетте бірнеше жұмыс нұсқалары бар.

Қылмыс жасау тәсілі негізінен қылмыскерлердің жеке басына (ең алдымен олардың әрекеттерінің себептері мен мақсаттарына) және қылмыс жасау жағдайына байланысты.

Адам ұрлауды жасаған қылмыстық топтардың қатысушылары көп жағдайда ер адамдар болып табылады. Олардың ішінде келесі жас топтарын ажыратуға болады: 18 жасқа дейін (2,6%), 19 жастан 30 жасқа дейін (66,7%), 31 жастан 45 жасқа дейін (29,6%), 45 жастан жоғары (1,1%).

Адам ұрлауға қатысқан әйелдер арасында екі жас тобын ажыратуға болады: 16 жастан 18 жасқа дейін – 25% және 19 жастан 45 жасқа дейін – 75%.

Айта кету керек, әйелдер мұндай қылмыстарды жалғыз жасайды. Олар көбінесе балаларды ұрлайды және сирек жағдайларда ересек адамды ұрлауға қатысады.

Бұл жағдай ұрланған адамды ұстап алу, оны жылжыту және ұстап қалу, әдетте,

белгілі бір физикалық күшке ие болу үшін зорлық-зомбылықпен жүзеге асырылатындығымен түсіндіріледі. Сондықтан ер адамдарға жәбірленушіге қатысты заңсыз әрекеттерді жасау, қажет болған жағдайда оның қарсылығын басу, көлікке отыру, белгілі бір жерде ерік-жігерге қарсы тұру, ұрланған адамды немесе оның отбасын қойылған талаптарды орындауға көндіру оңайырақ.

Жәбірленушілердің жеке басын зерттеу қылмысты тез және толық ашу үшін тікелей маңызды, өйткені ұрланған адамдар көп жағдайда болған оқиға туралы ақпараттың негізгі тасымалдаушысы болып табылады. Сот практикасы үшін олардың қасиеттері ғана емес, сонымен бірге қылмысқа дейінгі, процестегі және одан кейінгі мінез-құлқы, қоршаған ортасы мен байланыстары да үлкен маңызға ие.

Істердің осы санаты бойынша **жәбірленушілердің жеке басының ерекшелігі**-қылмыскерлердің құрбандары қорқады, соңғыларының кек алуынан қорқады және құқық қорғау органдарының оларды қорғау қабілетіне сенбейді.

Қарастырылып отырған қылмыстың құрбаны болған адамдарға тән тұлғаның келесі типтік ерекшеліктерін ажыратуға болады:

- әдетте, ер адамдар; коммерциялық қызметті жүзеге асыратын адамдар;
- қомақты ақшаға (немесе мүлікке) ие немесе төлем төлеуге қабілетті туыстары (немесе жақындары).

Адам ұрлау мотивтер мен мақсаттардың алуан түрлілігімен сипатталады. Адам ұрлау кезіндегі негізгі себеп-бұл өзімшілдік, бұл өз кезегінде бұл қылмысты басқа себептермен (кек алу, жыныстық қажеттіліктерді қанағаттандыру және басқалар) жасау мүмкіндігін жоққа шығармайды.

Қазіргі уақытта ұрлаудың басқа себептері пайда болды, мысалы, жәбірленушінің органдарын трансплантациялау немесе ұрланған адамды педофилдерге сату мақсатында (егер жәбірленуші кәмелетке толмаған болса). Бұл мотивтер қазіргі уақытта Батыс Еуропа елдерінде жиі кездеседі.

Адам ұрлау кезінде қылмыскерлер қолданатын **негізгі техникалық құрал**-бұл көлік құралдары.

Автокөліктен басқа, ұрлаушылар қару ретінде қолданылатын қаруды немесе заттарды кеңінен қолданады, олар ұрланғандарға психологиялық әсер ету үшін, ең алдымен, олардың қарсылығын басу үшін қажет.

Қылмыскерлерді ұрлау кезінде киілетін радиостанциялар, газ құтылары, кастеттер, резеңке таяқшалар да пайдаланылды.

Адам ұрлау жағдайы туралы мәліметтер келесі элементтерді қамтиды:

- ұрлау уақыты;
- ұрланған адамды ұстау орны;
- ұрланған адамды тұрақты немесе уақытша ұстау орны.

Басым жағдайда адамдар жұмысқа немесе үйге оралғанда ұрлаудың құрбаны болады.

Адам ұрлау көп жағдайда көшеде, үйден алыс жерде жасалады, ал ұрланған адамдар негізінен қалалық пәтерлерде немесе жеке үйлерде ұсталады.

Адамды бір адаммен ұрлау өте сирек кездесетін құбылыс. Әдетте мұндай шабуыл жас балаларды ұрлауға бағытталған. Негізінен адам ұрлауды адамдар тобы алдын-ала сөз байласу арқылы немесе ұйымдасқан қылмыстық топ жасайды. Көбінесе бұл қылмысты бұрын адам ұрлағаны үшін сотталған адамдар жасайды. Адам ұрлаумен айналысатын қылмыстық топтар құрамы жағынан әр түрлі бірлестіктер болып табылады – тармақталған көпұлтты және аймақаралық құрылымдардан бастап

шағын көше шатырларына дейін. Олардың арасында өздерінің қылмыстық мүдделерін қанағаттандыру үшін де, басқа қылмыскерлер мен олардың қауымдастықтарының мүдделері үшін де адам ұрлауды жүзеге асыратын қуатты, жақсы қаруланған құрылымдар жиі кездеседі. Топтың ең аз саны – бір – үш адам, ең көбі-15 немесе одан да көп.

Адам ұрлау істерінің себептері ең бастапқы ақпаратпен сипатталады:

- біріншіден, бұл қылмыстың барлық дерлік іздері мінсіз болады;
- екіншіден, адам ұрлау олардың жасалу уақытының қысқа мерзімімен сипатталады, сондықтан қылмыс жасалған жердегі барлық адамдар оның куәгері бола бермейді;
- үшіншіден, қылмыстың куәгерлері айғақ беруден қашуға тырысады, өйткені олар қылмыскерлерден кек алудан қорқады. Олардың алаңдаушылығы негізсіз емес. Зерттелген барлық дерлік жағдайларда ұрлаушылар процеске қатысушыларға, ең алдымен жәбірленушілер мен куәгерлерге қысым көрсетті;
- төртіншіден, жәбірленушілер мен қылмыскерлердің іс-әрекеттері әрдайым ұрлауды көрсетпейді, бұл қылмыскерлерге адам көп жиналған кезде ұрлау жасауға мүмкіндік береді;
- бесіншіден, қылмыскерлердің жылдам және жақсы ұйымдастырылған әрекеттері қылмыс іздерінің, соның ішінде идеалдардың азаюына ықпал етеді.

Қорытындылай келе, адам ұрлау жеке бас бостандығына қарсы қылмыстар арасында ең қауіпті және кең таралған қылмыс болып табылады. Ұрланған және күштеп ұсталған адамдардың нақты санын анықтау мүмкін емес, бірақ ұрлау қылмыстық бизнестің ең тиімді түрлерінің біріне айналғанына күмән жоқ.

Адам ұрлау сияқты қылмыстың бұл қысқаша сипаттамасы адам ұрлаумен күресу мәселесін ең маңызды деп санайды, оларды алдын-алудың тиімді формалары мен әдістерін іздеуге мәжбүр етеді, ал осы қылмыстың жағымсыз салдарының ауырлығы қоғамға нақты қауіп төндіреді.

4.2 Адам ұрлаудың алдын алу және ашу

Қылмыстылықпен, атап айтқанда, адам ұрлау сияқты қылмыспен күресті тиімді ұйымдастыру қылмыстың өзі, ауқымы мен себептері туралы толық және нақты түсінік болған жағдайда ғана мүмкін болады.

Әдебиеттерді талдау негізінде адам ұрлаудың детерминанттары арасында келесі ең маңыздыларын ажыратуға болады:

Арнайы ескерту, жалпы ескертуден айырмашылығы, мақсатты, нақты сипатқа ие. Бұл қылмыстық мінез-құлықтың осы түрлерімен тікелей байланысты криминогендік факторларға мақсатты әсер етуден тұрады. Оларды жою немесе бейтараптандыру тиісті алдын алу субъектілерінің қызметі барысында жүзеге асырылады. Адам ұрлаудың алдын алуды қамтамасыз ету үшін **арнайы шаралардың** ішінде ең тиімдісі деп тану керек:

- жедел-іздістіру қызметі субъектілерінің, әсіресе ұйымдасқан қылмыстық топтар мен қауымдастықтар туралы жедел ақпаратты іске асыру мәселелерінде іс-қимылдарының үйлестірілуін қамтамасыз ету;
- кешенді ведомствоаралық операцияларды жүргізу;
- қару, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғылардың айналымына әлеуметтік-құқықтық бақылауды күшейту;

– әртүрлі халықтардың өзге де әлеуметтік-мәдени, этникалық, ұлттық дәстүрлері мен ерекшеліктеріне құрмет пен төзімділік рухында азаматтарды ағартудың тиімді жүйесін құру.

Сондай-ақ, осы қылмыстардың кідірісін азайту мақсатында БАҚ-пен үгіт-насихат жұмыстарының мүмкіндіктерін пайдалану қажет. Баспасөз өкілдерімен қарым-қатынас кезінде жедел-ізвестіру бөлімшелерінің әдістерін ашпау және дамыған агенттік желіні құру.

Адам ұрлаудың арнайы алдын-алудың маңызды бағыттарының бірі– олардың толық және жан-жақты ашылуын қамтамасыз ету. Осыған байланысты адам ұрлауға қарсы күрестің тиімділігін арттыруда қылмыстарды ашудың маңыздылығын атап өткен жөн. Адам ұрлауды уақтылы ашу-мұндай жаңа қылмыстардың жасалуын тежейтін өте тиімді құрал.

Адам ұрлаудың алдын алу көптеген субъектілермен жүзеге асырылады. Қылмыстың алдын алу субъектілерінің, соның ішінде жеке бас бостандығына қарсы қылмыстардың алуан түрлілігімен олар жүйелі түрде байланысты. Оларды біріктіреді: «кіші мақсаттардың» жалпы мақсаты мен жиынтығы, нормативтік бекітілген функциялардың өзара байланысы, құқықтық және ақпараттық-аналитикалық база, мақсатты басшылық, үйлестіру және жоспарлау.

Адам ұрлаудың алдын алу субъектілеріне Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі, Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесі және оның жанында құрылатын Ведомствоаралық комиссиялар, барлық деңгейдегі заң шығарушы және атқарушы билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары атынан мемлекеттік субъектілер жатады.

Осы топтың субъектілері «криминологиялық профилактика саласындағы міндеттер мен басымдықтарды айқындайды, оның заңнамалық және өзге де нормативтік-құқықтық базасын қалыптастырады, профилактикалық қызметке басқа қатысушылардың құзыретін, құқықтары мен міндеттерін белгілейді, оны қаржылық, материалдық-техникалық, кадрлық және өзге де ресурстық қамтамасыз етуді, жоспарлауды, бақылауды, үйлестіруді және биліктің басқа да функцияларын жүзеге асырады (мемлекеттік-және кейбір жағдайларда нақты профилактикалық іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге тікелей қатысады)».

Адам ұрлаудың алдын алуда *арнайы субъектілер* ерекше маңызға ие.

Құқық қорғау органдары арнайы субъектілер арасында адам ұрлаудың алдын алуда маңызды рөл атқарады.

Құқық қорғау органдары заңдардың орындалуын бақылау мен қадағалауды жүзеге асыруға, заңда белгіленген тәртіппен олардың бұзылуына жауап беруге, кінәлі адамдарды заңды жауапкершілікке тартуға арналған. олардың ерекше рөлі құзыреттің әртүрлілігі мен кеңдігімен, жедел-ізвестіру, қылмыстық іс жүргізу және адам ұрлауға қарсы күрестің басқа да түрлерін жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктердің кең спектрімен анықталады.

Адам ұрлаудың алдын алудың ұйымдастырушылық бағыттарының бірі осы бағыттағы жедел-ізвестіру қызметін жетілдіру болып табылады. Ол негізінен жасырын әдістер мен құралдармен жүзеге асырылады. Бұл іс-шаралар әрдайым жоспарланған және дайындалған қылмыстарды, соның ішінде адам ұрлауды анықтауға, олардың алдын алуға, жолын кесуге, ашуға, оған қатысы бар адамдарды анықтауға, оларға профилактикалық әсер етуге бағытталған.

Істердің осы санаты бойынша *жедел-ізвестіру жұмыстары*, әдетте, қастандықтың жоғарылауы, бастапқы ақпараттың тапшылығы және шешім қабылдау уақыты жағдайында жүргізіледі. Бұл қызметтердің қызметкерлерінен кәсіби шеберліктің жоғары деңгейін көрсету талап етіледі, бұл көбінесе тиісті жедел-ізвестіру іс-әрекеттерін жедел және уақтылы жүргізумен, оқиға орнынан іздерді табумен, тіркеумен және шебер алып қоюмен, жекелеген тергеу іс-әрекеттерін аудио және бейне аппаратураға тіркеумен байланысты, бұл кейіннен, әсіресе бастапқы айғақтардың мазмұнынан бас тартқан немесе өзгерген кезде қылмыскерлерді әшкерелеудегі шешуші рөл атқарады.

Ықтимал ұрлаушыларды қылмыскердің жеке басы туралы жалпыланған деректерді басшылыққа ала отырып, осы қылмыстардың себептерін талдау арқылы анықтауға болады. Жеке профилактиканы сотталғандар арасында; бұрын адам ұрлады деген күдікпен ұсталған адамдар; осындай қаскүнемдердің жақын ортасынан шыққан адамдар; жұмыс істемейтін және оқымайтын ортада және т.б. жүргізу керек.

Полиция қызметкерлерінің әрекеттерін толығырақ қарастырайық.

Қазақстандық құқық қорғау органдарының жұмыс тәжірибесі куәландырғандай, адамды ұрлау белгілерін көрсететін нақты деректерді жинау, мысалы, адамды ұрлау туралы арыз немесе хабарлама нәтижесінде ішкі істер органдарына келіп түскен ақпаратты тексеру құралдары сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастау үшін қажетті болып табылады және белгілі бір мәліметтерді қамтиды. Олар жедел-ізвестіру және шұғыл тергеу әрекеттерін жүргізу нәтижелерін көрсетеді. Біздің ойымызша, мұндай әрекеттердің кешенін келесі түрде ұсынуға болады:

- оқиға орнын тексеру (ұстап алу, алып қою, орнын ауыстыру немесе ұстап қалу орны), мәйітті тексеру, оқтарды, гильзаларды және оқиға орнында табылған басқа да іздерді тексеру;

- қылмыс жасау құралдары мен құралдарын, сондай-ақ шабуылдаушылар қалдырған заттар мен құжаттарды олардың шығу тегін анықтау үшін алып қою;

- алынған объектілерге экспресс-талдаулар, алдын ала зерттеулер жүргізу, сондай – ақ жәбірленушіге сот-медициналық сараптама тағайындау (ол босатылған жағдайда; қажет болған жағдайда-мәйітке, табылған іздерге байланысты сот-баллистикалық сараптама (оқ, гильзалар, атыс жарақаттары), өзге де сараптамалар тағайындау; салыстырмалы зерттеу үшін үлгілер алу;

- қылмыстың куәгерлері мен куәгерлерін анықтау, олардан, сондай-ақ жәбірленушіден немесе өтініш берушіден түсініктеме алу (егер бұл бұрын жасалмаған болса);

- жәбірленушінің тұрғылықты жерін және оның жұмыс (немесе оқу)орнын бақылау;

- қылмыстың іздерін іздеу мақсатында әртүрлі мақсаттағы үй-жайларды, жергілікті жер учаскелерін және көлік құралдарын тексеру;

- жәбірленушіні ұстау орнын дереу белгілеуге бағытталған Жария және жария емес жедел-ізвестіру іс-қимылдарын, сондай-ақ жария емес тергеу іс-қимылдарын жүргізуді ұйымдастыру, ал ол жұмыстан шығарылған жағдайда-адамды ұрлауға қатысы бар адамдарды айқындау;

- ұрланған адамды босату және күдіктілерді ұстау бойынша тактикалық операцияны әзірлеу және ұйымдастыру;

- қылмыс жасау тәсілдерін есепке алу бойынша жасалған қылмысты тексеру;

- хабар-ошарсыз кеткен азаматтардың картотекасы бойынша белгісіз мәйітті

тексеру;

– оқиға болған жерді қарау барысында табылған оқтар мен гильзаларды криминалистикалық бөлімшелердің оқ-гильзотектері бойынша, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ІІМ ақпараттық орталықтарының ойық атыс қаруын есепке алу бойынша тексеру;

– ұқсас қылмыстар туралы мәліметтерді, анықтамаларды зерделеу;

– тергеліп жатқан ұқсас қылмыстық істерді немесе мұрағат материалдарын талдау;

– жәбірленушінің қызметіне қатысты қажетті материалдарды талап ету;

– арнайы жедел-ізвестіру іс-шараларын ұйымдастыру.

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына себеп:

– ұрлау құрбаны босатылғаннан кейін оған қатысты жасалған қылмыс туралы мәлімдемелер (55%);

– жәбірленушінің туыстары мен жақындарының өтініштері (25%);

– қылмыс белгілерін тікелей анықтау органдарымен анықтау (10%);

– жәбірленушінің таныстарының, жұмыс жөніндегі әріптестерінің, бизнес жөніндегі әріптестерінің хабарламалары (арыздары) (5%);

– кәсіпорындардың, ұйымдардың лауазымды тұлғаларының хабарламалары (3%);

– кінәсімен келу (1%).

Айта кету керек, бұл түрдің қылмыстары өте жоғары кідіріске ие. Көбінесе өз күштерімен немесе қылмыскерлермен босатылғандар қаражат жинау және оларға беру мақсатында жәбірленушілер құқық қорғау органдарына жүтінбеуді жөн көреді.

Ұрлау фактілерін жасырудың себептері болуы мүмкін:

– қылмыскерлерден кек алудан қорқу;

– жәбірленушінің заңсыз әрекеттерді жасырғысы келеді;

– басқа мотивтер.

Адамды ұрлау туралы хабарламаларды қабылдау тәжірибесін жалпылау негізінде өтініш берушіде анықталуы керек жағдайлардың тізімі тұжырымдалған. Оларға мыналар жатады:

1) өтініш беруші туралы мәліметтер (бастапқы деректер, оның жәбірленушімен және қылмыскерлермен қарым-қатынасы, ол ұрлау туралы қалай білді);

2) қылмыс құрбаны туралы деректер (бастапқы деректер, сыртқы түрінің сипаттамасы, отбасылық және лауазымдық жағдайы, өмір салты, ұрланған адам, отбасы мүшелері, туыстары мен жақын достары, қылмыстық әлемдегі байланыстар және т. б. туралы өзге де мәліметтер);

3) ұрлаудың нақты мән-жайлары (уақыт, орын және тәсіл, орын ауыстыру тәсілі, ұстау орны, қылмыскерлердің саны, олардың сыртқы келбеті, киімі, аты-жөні немесе лақап аты туралы мәліметтер, қылмыстық топтың техникалық құралдары мен қарулануын пайдалану туралы деректер);

4) ұрланған адамды босатудың орнына қойылған талаптар туралы мәліметтер (қанша рет, кімге талаптар қойылды, қандай тәсілмен, осы талаптардың мазмұны, қауіп - қатерлер, олардың сипаты);

5) өзге де деректер.

Осылайша, қасақана ниетпен қозғалған ұрлау істері бойынша қызметкерлердің іс-әрекеттері келесідей қалыптасады:

– ұрланған адамның туыстарына қазіргі уақытта орындалмаған төлем туралы талаптар қойылды, ұрланған адам қылмыскерлерде;

– бұл жағдайда өтініш, әдетте, қылмыскерлердің талаптары қойылған ұрланған адамның туыстарынан немесе жақын адамдарынан келеді. Ұрлаушылар туралы мәліметтер минималды, негізінен олардың кейбір функционалдық ерекшеліктеріне қатысты, оларды туыстарымен телефон арқылы байланысқа шыққандардың дауысы бойынша анықтауға болады;

– қоңырау шалушы, әдетте, жалған есім деп аталып қана қоймай, сөйлеудің кейбір кемшіліктерін, айтылуын еліктейтінін ескеру маңызды;

– мұндай телефон келіссөздерінің мазмұны жедел-ізвестіру іс-шаралары немесе тергеу әрекеттері шеңберінде тіркелуі керек;

– келіссөздерді бекіту барысында әңгімені барынша ұзарту, сатып алу күні мен сомасы туралы уағдаласу, оның төмендеуіне қол жеткізуге тырысу қажет, бұл қылмыскерлердің полицияға жүгінуге мүдделі впечатстігі туралы әсер қалдырады. Егер құқық қорғау органдары ұрланған адамның нақты орналасқан жерін білмесе, мұндай мінез-құлық тактикалық және стратегиялық тұрғыдан негізделген;

– сондай-ақ қылмыскерлерден ұрланған адаммен жеке телефон арқылы сөйлесуге мүмкіндік беруін сұрау қажет;

– телефон арқылы сөйлесулерді тіркеуден басқа, жедел-ізвестіру іс-шараларының көмегімен кіріс қоңыраулардың көзін (объектінің аумағы, мақсаты; Тегі, Аты, Әкесінің аты, осы нөмір тіркелген адам туралы өзге де мәліметтер, аппараттың орналасқан жері), сондай-ақ қоңырау шалушының соттылығы мен өзге де қылмыстық тәжірибесінің не оның қылмыстық элементтермен байланысының болуын анықтау қажет;

– егер адам телефон арқылы сөйлескенде күш құрылымдарының қызметкерлеріне тән лексиканы қолданса, осы адамның құқық қорғау органдарымен байланысын тексеру қажет;

– ұрланған адамның және (немесе) қылмыстық топ мүшелерінің болуы мүмкін жері туралы ақпарат пайда болған кезде фигуранттардың күн тәртібін белгілеу үшін байқауды жүзеге асыру қажет;

– қылмыстық топ қатысушылары арасындағы өзара іс-қимыл, оларды ұстау және ұрланған адамды босату үшін неғұрлым қолайлы сәтті таңдау;

– ұстауды жоспарлау қылмыскерлерді құқық бұзушылық жасаған кезде қылмыс орнында ұстау үшін жүзеге асырылуы керек (ұрланған адамды ұстау орнында болу, сатып алу кезінде және т.б.);

– ұсталғаннан кейін оларды жеке тінту, ұрланған адам мен қылмыскерлерді куәландыру, оқиға болған жерді тексеру, жәбірленуші мен ұрлаушылардан жауап алу керек.

Адамның ұрлануы салдарынан жоғалып кетуі мүмкін екендігі туралы, оған белгілі бір қылмыстық топтардың қатысуы туралы ұсынылмаған және уақтылы тексерілмеген нұсқалар одан әрі ашылу мен тергеу нәтижелеріне теріс әсер етеді.

Ұрлау жасады деген күдіктіні ұстау жәбірленуші босатылған кезде немесе ұрлаушылардың қолында болған кезде жүзеге асырылуы мүмкін.

Ұрланған адам оны босатудың негізгі шарты ретінде төлем талап ететін қылмыскерлердің қолында болған жағдайда, жедел-тергеу тобының қатысушылары бопсалаушыларды ұстау кезіндегідей әрекет етуі керек, бірақ сонымен бірге ұрланған адамның қауіпсіздігіне ерекше назар аударуы керек. Қылмыскерлердің ықтимал қарсылығына жол бермеу және ұрланған адамды босату үшін ұстау тез және батыл жүргізілуі керек. Сонымен бірге, ұрланған адамдарды босату өте маңызды.

Ұсталғанды жедел-тергеу тобының күштерімен физикалық басып алуды жүзеге асырғаннан кейін тергеу әрекеттері жүргізіледі: ұстау сәтінде қылмыскерлерде болған автомобильдерді жеке тінту, тінту.

Мысалы, егер исламды ұстанатын ер адам мен әйелден жауап алу керек болса, онда жауап алуды ер адамнан бастау керек, өйткені бұл ілімге сәйкес әйел қоғамда бағынышты позицияны алады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, ұрланған адамды босату және күдіктілерді ұстау бойынша жасалған операция кезінде қылмыстың осы санатының өсуінің төмендеуіне әкелетіні айтылады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. «Адам ұрлау» анықтамасын беріңіз?
2. Адам ұрлауға қатысты мәселелерді реттейтін нормативтік-құқықтық базаны белгілеңіз?
3. Адамды заңсыз түрмеге қамау мен ұрлаудың айырмашылықтарын атаңыз?
4. Адам ұрлаудың себептерін келтіріңіз?
5. Адам ұрлау туралы істерді ашу және тергеу кезінде тергеу органдары мен қылмыстық полиция қызметкерлерінің өзара әрекеті.

Әдебиеттер

1. Орцханова Т.М., Пучнин В.М. Похищение человека и рабский труд: уголовно-правовая характеристика, соотношение, взаимосвязь: монография. – Тамбов: Издат. Дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2011. – С. 178.
2. Парфиненко И.П. Вина, как существенный признак состава похищения человека // Деятельность правоохранительных органов и государственной противопожарной службы в современных условиях: проблемы и перспективы развития: Материалы международной научно-практической конференции в 2-х частях. – Иркутск: ФГОУ ВПО «Восточ.– Сиб. ин-т МВД России», 2010, Ч. 1. – С. 218-220.
3. Петров П.К. Похищение человека и захват заложника – вопросы квалификации // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право». 2008. №18. – С. 50-55. Мартыненко Н.Э. Становление и развитие уголовной ответственности за похищение человека // Труды Академии управления МВД России. – М. 2018, №2. – С. 113-117.
4. Адельханян Р.А. Расследование похищения человека. – М., 2010. – С. 218.
5. 14. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: учебник. 6-е изд. – М., 2007. – С. 784.
6. Беляева Н. Орешкина Т. Квалификация преступлений, посягающих на свободу человека. // Законность. – 1994. – №11. – С. 23- 26.
7. Быкова Е., Казаков А. Ответственность должностных лиц за нарушение конституционного права на свободу передвижения // Уголовное право. 2014. – №1. – С. 9-12.
8. Гаджиев С.Н. Теоретические и практические аспекты квалификации похищения человека: дис. ... канд. юрид. наук. – Махачкала, 2005. – С. 202.

Тақырып 5 Адам саудасының алдын алу және ашу ерекшеліктері

5.1 Адам саудасының жедел-іздігі сипаттамасы

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «адам саудасы» ұғымы Қазақстан Республикасы ҚК 128-бабында келтірілген. Сонымен, адам саудасы - бұл адамды сатып алу-сату немесе оған қатысты өзге де мәмілелер жасасу, сол сияқты оны қанау не азғырып көндіру, тасымалдау, беру, жасыру, алу, сондай-ақ қанау мақсатында өзге де іс-әрекеттер жасау

Бүгінгі таңда тірі тауарлар саудасы *әртүрлі формаларға* ие:

- жезөкшелікпен айналысуға мәжбүрлеу үшін сату;
- жыныстық қанау;
- еңбекті пайдалану;
- ағзаларды алу;
- қылмыстық іс-әрекетке қатысу;
- қайыр сұрау;
- мәжбүрлі неке;
- бала асырап алу және т.б.

Бұл нысандар серпінді, бейімделуге қабілетті және қылмыстық әрекеттің көптеген басқа схемалары сияқты, соның ішінде халықаралық, құқық қорғау органдарының олардың алдын алу жөніндегі күш-жігеріне қарсы тұру үшін үнемі өзгеріп отырады. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында адам саудасының жасырын жағдайлары жиілеп кетті. Жыл сайын өз балаларын сататын әйелдердің қатысуымен қылмыс жасаудың жаңа әдістері анықталады және т. б.

Адам саудасына, әсіресе әйелдер мен балаларға халықаралық қауымдастық адам құқықтарын абсолютті бұзу және әйелдерге қатысты оларға зорлық-зомбылық ретінде **тыйым** салады.

Көптеген зерттеушілер адам саудасын есірткі саудасына қарағанда әлдеқайда тиімді бизнес ретінде бағалайды. Есірткі «тек бір рет сатылуы мүмкін, ал әйелдің қызметтерін қайта-қайта сатуға болады».

Бүгінгі таңда әлемде және халықаралық бала асырап алу және асырап алу саласында өте алаңдатарлық жағдай қалыптасты. Қолда бар мәліметтер бойынша, 1999 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде Қазақстаннан 9000-ға жуық бала әкетілді. Осы кезеңде балаларды Республикамыздан тыс жерлерге әкетудің есепке алынбаған фактілерінің саны белгісіз болып қалады, сондықтан олардың әрқайсысының тағдырын біздің уәкілетті органдарға қадағалау мүмкін емес.

Кәсіпкерлікке толмағандардың жасырын саудасының өсуіне келесі факторлар әсер етеді:

- экономиканың жаһандануы;
- еңбек ұтқырлығын арттыру (көші-қон);
- дамыған шет елдерде «жеке сипаттағы қызметтерге» сұраныстың өсуі;
- әйелдер арасында жұмыссыздық деңгейінің өсуі және т.б.

Адам саудасының жіктелуін толығырақ қарастырайық:

Әйелдер саудасы – бұл көші-қон, жезөкшелік, адам құқықтары, әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық, жұмыспен қамту, тендерлік теңсіздік және т.б. байланысты көп қырлы және өте күрделі құбылыс. Мәселені шешудің қолданыстағы тәсілдері келесідей жіктеледі:

1. **Әйелдер саудасы моральдық мәселе ретінде.** Әйелдер саудасының ең дәстүрлі көрінісі-этика мен жезөкшелікті айыптау тұрғысынан қарау. Бұл жезөкшеліктен моральдық тұрғыдан бас тартуға негізделген ең көне тәсіл. Бұл тұрғыда әйелдер саудасы жезөкшелікпен бірге жүретін зұлымдық ретінде қарастырылады. Бұл көзқарас сөзсіз процестің барлық қатысушыларына беріледі. Бұл тәсілді жақтаушылар сутенерлерді де, делдалдарды да, жезөкшелікпен айналысатын әйелдердің өздерін де айыптайды, олар бұл кәсіпті өз еркімен таңдады немесе оған мәжбүр болды. Моральдық көзқарас аясында әйелдер саудасына қарсы тұру жезөкшелікке қарсы тұруды білдіреді.

2. **Адам саудасы көші-қон мәселесі ретінде.** Бұл тәсілмен бұл құбылыс заңсыз көші-қон ретінде қарастырылады. Оның алдын алу мақсатында «әйелдерді үйде ұстау» шаралары әзірленуде, мысалы, шекаралық бақылауды күшейту, аралас некеге тұрған адамдарды мұқият тексеру және т.б. Бұл ұстанымнан әйелдерді заңсыз әкетумен күресудің тиімді жолдарын әзірлеу қиын. Керісінше, бәрі делдалдардың, тасымалдаушылардың, саудагерлердің және сатушылардың өркендеуіне ықпал етеді. Бұл жағдайда әйелдердің мүдделері іс жүзінде мемлекеттің мүдделеріне қайшы келеді, өйткені бұл олардың заңсыз мәртебесі және көші – қонның заңды мүмкіндіктерінің болмауы (заңсыз секторда жұмыс күшіне сұраныс болған кезде) жыныстық сауданы әсіресе пайдалы бизнеске айналдырады.

3. **Адам саудасы еңбек мәселесі ретінде.** Егер біз әйелдер саудасын, мәжбүрлі еңбекті жалпы әйелдердің әлеуметтік мәртебесінің төмендігінің тікелей салдары ретінде қарастыратын болсақ, онда әйелдер еңбегін қанау дәл үй тапсырмасынан және онымен байланысты коммерциялық жалған некеден тұрады. Бастапқыда олар әйелмен жалған неке құрып, құл иеленудің белгілі бір мақсатымен айналысады.

Мысалы, ұрлау бопсалау механизмінің бөлігі болуы мүмкін, онда ұрланған адам бопсалаушыларға қатысты мүліктік, заңды, ұйымдастырушылық және басқа сипаттағы әрекеттерді талап ететіндерге қысым жасау құралы ретінде әрекет етеді.

Егер адам саудасы бойынша ұйымдастырылған іс-шаралар туралы айтатын болсақ, онда адам ұрлау көбінесе адам саудасына дайындық кезеңі болып табылады, содан кейін жәбірленушіні тікелей ұрлап әкеткен немесе оны ұрлаушыдан немесе саудагерден сатып алған адамдар құл еңбегін пайдаланады.

Көбінесе адамдарды жалдау алаяқтық құралы ретінде әрекет етеді. Мысалы, шетелде келісімшарт бойынша жұмыс істеуге ниет білдірушілерді шақыратын заңды тұлға құрылады. Жұмыс берушілерді жарнамалау және жұмыс күшін тарту жөніндегі іс-қимылдар есебінен жәбірленушіден консультациялар үшін ақы алу, деректер банкіне енгізу, виза ресімдеу, жол жүру құжаттарын сатып алу және т. б. үшін жағдайлар жасалады.

Адам саудасының алдында заңсыз кәсіпкерлік немесе жалған кәсіпкерлік болуы мүмкін. Бұл жағдай келесі жағдайларда мүмкін болады:

– арнайы құрылған ұйым осы қызмет түріне лицензиясы жоқ жұмыс күшін жалдаумен айналысады;

– жұмыс күшін тарту түріндегі арнайы құрылған ұйым одан әрі ұрланған және қылмыстық арналар арқылы мүдделі тарапқа берілетін адамдарды іріктеуді жүргізеді.

Адам саудасы бойынша ішінара қылмыстық қызмет, оның ішінде салық төлеуден жалтаруға, заңсыз кәсіпкерлік қызметке немесе жалған кәсіпкерлікке байланысты қызмет мыналарды қамтиды:

- а) спортшыларды кәсіби клубтарға сату;
- б) түнгі клубтарға арналған бишілерді сату;

в) «аңшылар» командаларының – бай клиенттер үшін өз дерекқорына қосу үшін қыздардың туыстарын іздеуі;

г) жұмысшылар мен мамандарды алдау және еңбек шартының кабальды шарттарын таңу арқылы жалдау.

Адам саудасы бойынша қылмыстық іс-әрекет жәбірленушінің келісімінсіз жүзеге асырылады, жұмыс және тұру жағдайлары туралы жалдау кезінде алдауды қамтиды. Кейіннен ұрланған немесе жалданған адам жәбірленушіге Өзінің құл еңбегін сатудан немесе пайдаланудан кіріс алу құралы ретінде қарайтын қылмыстық іс-әрекет субъектісіне толық тәуелді болады.

Адамдарды ұрлау немесе жалдау схемаларын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін және жеңілдететін ұйымдар:

- кастинг арқылы жәбірленушілерді тартатын неке және модельдік агенттіктер;
- туристік агенттіктер мен демалыс агенттіктері, оның ішінде халықаралық агенттіктер, олар демалыс ұйымының атымен бетін кез келген елге көшіре алады;
- шетелде кино сынамаалары мен түсірілімдер түрінде жәбірленушілерді өздері жұмысқа қабылданған елден шығара алатын кинокомпаниялар;
- клиентпен шарт жасасатын және сол арқылы жұмыс күшін тарту бойынша заңды қызметтің көрінісін жасайтын жұмысқа орналастыру агенттіктері (оның ішінде даяшы, қызметші, балалар тәрбиешісі, жұмысшы-құрылысшы, ауыл шаруашылығы өнімін жинаушы және т.б.);
- өз семинарларын түрлі өңірлерде, соның ішінде шетелде өткізуді практикалайтын мемлекеттік емес білім беру мекемелері;
- сектанттық типтегі діни ұйымдар.

Адам саудагерлері – бұл адам саудасы ұғымын құрайтын кез-келген әрекетті жасайтын жеке немесе заңды тұлғалар немесе тұлғалар тобы және олардың іс-әрекеттерімен адам саудасына ықпал ететін, сонымен бірге оған кедергі жасамайтын немесе қарсы болмайтын лауазымды тұлғалар, бірақ олар мұны өздерінің лауазымдық міндеттеріне байланысты жасауға міндетті.

Қылмыстық іс-әрекет механизміндегі субъектілердің қызметіне байланысты олардың келесі категорияларын ажыратуға болады:

1. *Қылмыстық әрекетті ұйымдастырушылар.* Олардың ішінде бұрын сотталған адамдардың, сондай-ақ бұрын жезөкшелікпен байланысты әйелдердің жоғары пайызы бар.

2. *Байлаушылар (вербовщики).* Бұл санат, мысалы, әйелдерді болашақта басқа сыбайластар (тасымалдаушылар, сатып алушылар немесе тікелей ұйымдастырушылар) жәбірленушінің бостандығын шектейтін, сататын немесе пайдаланатын болжамды жұмыс аймағына (еліне) бару үшін іздейді, таңдайды және көндіреді.

3. *Кеңесшілер.* Бұл жағдайда біз адамдар туралы айтып отырмыз:

а) консулдық және паспорттық-визалық қызметтер арасында өз байланыстарын пайдаланады;

б) шетелге шығу үшін қажетті құжаттарды алуға ықпал етеді;

в) жәбірленушілерді болған жері бойынша тіркеуге жәрдемдеседі;

г) көші-қон заңнамасын бұзу фактілерін жасырады.

Консультанттардың аталған функцияларын жеке тұлға да, «тірі тауар» қылмыстық трафик схемасының негізгі қатысушыларының бірі де орындай алады.

4. *Тасымалдаушылар.* Қылмыстық іс-әрекет субъектілерінің бұл санаты адам саудасының құрбандарын мемлекеттік шекара арқылы немесе оларды сатып алушыларға жеткізу үшін басқа аймаққа тікелей ауыстырады. Адам саудасына

байланысты халықаралық операцияларды жүргізу кезінде тасымалдаушылар қылмыстық топтың тікелей мүшелері болып табылмауы мүмкін. Шекарадағы жағдайды және жергілікті жағдайларды жақсы білетін контрабандистерді немесе жергілікті тұрғындарды тасымалдау үшін пайдалану жағдайлары бар.

5. *Сатып алушылар*. Шетелдік сатып алушылар немесе құл еңбегін пайдалану және пайдалану аймағындағы сатып алушылар әйелдер сияқты жеткізілген құлдарды қабылдауды немесе тікелей қабылдауды ұйымдастырады. Жоғарыда аталған субъектіге қылмыстық әрекеттің әртүрлі кезеңдерінде көмектесетін адамдар бар. Бұл адамдар қылмыстық топтың мүшелері болмауы мүмкін және олар қылмыскер ретінде қабылдамайтын қылмыстық іс-әрекет субъектілерінің оларға жүгінуінің нақты мақсаты туралы білмеуі мүмкін. Бұл адамдарға мыналар жатады:

- шетелдік паспорттар мен өзге де жол жүру құжаттарын беру үшін қажетті фотосуреттерді, сондай-ақ қылмыстық қызмет субъектілері шетелдік клиенттер арасында жарнама жасау үшін пайдаланатын әйелдердің өз фотосуреттерін дайындайтын фотографтар;

- міндеттеріне шетелдік паспорттар мен өзге де құжаттарды беру кіретін паспорттық-визалық қызметтердің лауазымды адамдары;

- теміржол жолаушылар поездарының жолсеріктері және мемлекеттік шекара арқылы адамдарды заңсыз (ешқандай құжатсыз) тасымалдауға тартылуы мүмкін халықаралық тасымалдардың жүргізушілері.

Қылмыстық топтардың кейбір мүшелерінің функциялары кеңеюі мүмкін. Топтың бір мүшесі бір уақытта бірнеше функцияларды орындай алады, мысалы, ұйымдастырушы бір уақытта жалдаушы немесе тасымалдаушы ретінде әрекет ете алады және т.б. айта кету керек, бұл белгілі бір дәрежеде бұл қылмысты ашуды және кінәлі адамды жауапқа тартуды қиындатуы мүмкін.

Адам саудагерлері өз құрбандарын жалдауға, тасымалдауға және кейіннен сатуға немесе пайдалануға жататын тауар ретінде қарастырады.

Бұл ретте өз қызметі бизнес ретінде қарастырылады.

Қылмыстық іс-әрекет *субъектілері* қажетті әрекеттерді жасауға мұқият дайындалады. Өз идеясын дайындап, жүзеге асыра отырып, кездесу орындарын, жалдау пункттерін, маршруттар мен тасымалдау уақытын үнемі өзгертіп отырады, өздерінің қылмыстық әрекеттерінің іздерін жасыру үшін күрделі шаралар қолданады. Сонымен қатар, бір тән қасиет бар, ол адам саудагерлері өз тауарларын «тұтынушыға» ұсынуы керек, сондықтан олар жарнаманы баспа басылымдарында және интернеттің электрондық желісінде пайдаланады.

Қылмыстық қызметтің осы түрінің негізгі іздері «тірі тауарды» сатуды ұсына отырып, көрсетілген көздердегі ашық немесе жасырын хабарламалар болып табылады. Оларды талдап қана қоймай, «К» бөлімшелерінің және өңірлік провайдерлердің мамандарымен өзара іс-қимыл жасай отырып, электрондық желіде сатып алу туралы «қарсы» ұсыныстарды орналастыру қажет.

Қылмыстық іс-әрекет субъектілерінің іс-әрекеттерін жасау тәсілдері адамды сатып алу-сатуда көрінеді, оған оны жалдау, тасымалдау, беру, жасыру немесе пайдалану мақсатында алу кіреді.

«*Сатып алу-сату*» ұғымы азаматтық-құқықтық саланы білдіреді – сатушы мүлікті сатып алушының меншігіне беруге міндеттенетін шарт, ал Сатып алушы оны қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын төлеуге міндеттенеді. Адам саудасы процесінде сатушы немесе оның делдалы адамды сатып алушыға немесе оның делдалына беру туралы келіседі немесе тікелей береді.

«Жалдау (вербовка)» ұғымы жалдаушының болашақ құрбандармен бастамашыл немесе кездейсоқ кездесулерін қамтиды. Осы кездесулер кезінде жалдаушы белгілі бір жұмыс берушіні немесе болашақ жәбірленушінің жұмысқа орналасу бағытын белсенді түрде жарнамалайды. «Жұмысқа» үміткерлерді белсенді іздеу және үгіт-насихат бұл жалдаудың бастапқы кезеңі. Жалдау жалдаушы немесе ұйым өкілі мен болашақ Құрбан арасында ауызша немесе жазбаша келісім жасасумен аяқталады.

Адам саудасының құрбандарын *тасымалдау* бір немесе бірнеше адамды мемлекеттік шекаралар арқылы басқа аймаққа (елге) көшіруден тұрады. Бастапқы нүктеден соңғы нүктеге дейін тасымалдау кем дегенде екі кезеңнен тұруы мүмкін. Бірінші кезеңде жәбірленуші өз еркімен жүреді және жаман ештеңе білмейді, екінші кезеңде тасымалдау жәбірленушіні байлау немесе кісендеу арқылы мәжбүрлеп, физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылық қолдану арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан тасымалдаушының бірінші кезеңдегі жауапкершілігі, егер ол мәжбүрлі тасымалдау кезеңінің бар екендігі туралы білетіні немесе оған тікелей қатысатыны сенімді болса ғана мүмкін болады.

Жасау тәсілі ретінде адам саудасының құрбандарын, мысалы, тасымалдаушыға беру оларды жалдау аяқталғаннан кейін пайда болады. Тасымалдау кезінде жәбірленушінің қозғалу еріктілігі оның сапарының мәжбүрлі сипатына ауысқан кезде де берілуі мүмкін. Жәбірленушіні берудің тағы бір әрекеті сатып алушыға жеткізілген кезде орын алады.

Адам саудасының құрбандарын **жасыру** әртүрлі сипатқа ие. Бұл жалдаудан кейін бірден орын алуы мүмкін, әсіресе жалдау жәбірленушінің ұрланған жерге келуіне арналған мұқаба болған жағдайларда. Баспана мемлекеттік шекарадан өтуге немесе басқа аймаққа көшуге дейін болуы мүмкін. Көп жағдайда құрбандарды паналау болжамды сатып алу – сату аймағында орын алады.

Осылайша, адам саудасы әрқашан қасақана жүзеге асырылады, ол тікелей ниетпен сипатталады, өзімшіл ниет қозғаушы мотив ретінде әрекет етеді. Өзімшілдік адамды сатып алу-сату процесінде материалдық сыйақы алудан, сондай-ақ нәтижелері бойынша материалдық пайда алудан көрінеді адамды пайдалану.

5.2 Адам саудасының алдын алу және ашу

Адам саудасының алдын алу ішкі істер органдары мен мүдделі органдар бөлімшелерінің, қоғамдық ұйымдардың, мемлекеттік (мемлекеттік емес) мекемелердің, басқа да ықтимал қатысушы тұлғалардың (мамандардың, заңгерлердің және т.б.) жұмысында кешенді тәсілді талап етеді.

Ішкі істер органдарының адам саудасына байланысты қылмыстардың алдын алу қызметінде **криминалды полиция бөлімшелері** маңызды рөл атқарады. Ішкі істер органдарының профилактикалық жұмысындағы келесі негізгі кезеңдерді бөліп көрсетуге болады:

- жай-күйін, құрылымы мен динамикасын талдау негізінде қылмыстың осы түрінің алдын алу бойынша жалпы бағыттар мен шараларды әзірлеу және жүзеге асыру;

- ішкі істер органдарына белгілі болған қылмыстық ниеттер мен дайындықтардың алдын алу;

- қылмыстық іс-әрекеттің жалғасуын тоқтату және жаңа қылмыстардың жасалуына жол бермеу үшін адам саудасына байланысты жасалған қылмыстарды ашу және тергеу.

Осы бағыттар бойынша ішкі істер органдарының әртүрлі бөлімшелерінің қызметі өзіндік ерекшеліктерге ие.

Бірақ адам саудасының алдын алу бойынша жұмыс тиімді болуы үшін аталған бағыттар бойынша ақпарат алмасу және бірлескен алдын алу іс-шараларын жүргізу үшін барлық қызметтердің өзара іс-қимылы жолға қойылған болуы қажет.

Іске асыру қарастырылып отырған қылмыстардың алдын алуға бағытталған **негізгі функциялар** бар:

1) қылмыс жасауға бейім адамдарды анықтау және оларға сендіру, сондай-ақ мәжбүрлеу шараларының көмегімен қажетті профилактикалық әсер ету;

2) қылмыстардың жасалу себептері мен жағдайларын анықтау, оларды жою үшін қажетті шаралар қабылдау;

3) қылмыстық құқық бұзушылықтардың тікелей алдын алу, олардың жолын кесу және олардың тарапынан қайталанған қылмыстарға жол бермеу мақсатында тиісті санатпен жұмыс істеу;

4) алкоголизмге, нашақорлыққа, қаңғыбастыққа, сондай-ақ осы негізде жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл;

5) қылмыстың осы түрін жасауға ықпал ететін факторларды анықтау, бейтараптандыру бойынша мемлекеттік органдармен, қоғамдық ұйымдармен, азаматтармен өзара іс-қимылды қамтамасыз ету;

6) халықпен насихаттау-түсіндіру жұмыстарын жүргізу;

7) қылмыстың осы түрінің жай-күйін зерделеу және талдау.

Алдын алу жұмыстарында қамтамасыз етуді ұйымдастыру және басқа басқармалармен, бөлімдермен, ішкі істер бөлімшелерімен, құқық қорғау органдарымен, атқарушы билік органдарымен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, діни ұйымдармен, ұйымдармен және қоғамдық бірлестіктермен бірлесіп осы қылмыстың алдын алу бағдарламалары мен жоспарларын әзірлеуге, сондай-ақ жұмыстың оң нысандары мен әдістерін анықтауға, зерделеуге, таратуға тікелей қатысу үлкен маңызға ие қылмыстың осы түрінің алдын алу жөніндегі ішкі істер органдары мен бөлімшелері.

Полиция қызметкерлері медицина қызметкерлерімен үнемі түсіндірме әңгімелесулер жүргізіп, қылмыстың осы түрінің алдын алу жөніндегі рөлін неғұрлым қатаң бақылауды жүзеге асыру жолымен, оның ішінде жүкті, көп балалы, сондай-ақ өмірлік қиын жағдайдағы әйелдерге түсіндіріп отыруы керек.

Адамдарды, оның ішінде кәмелетке толмағандарды бала асырап алу мақсатында жасырын сату фактілерін ашу және тергеу кезінде ҰБТ-ның ұсынылған нәтижелері қылмыстық іс жүргізу заңнамасының талаптарына жауап беретін дәлелдемелерді қалыптастыруға мүмкіндік беруі тиіс. Бұл, ең алдымен, дәлелдеу тақырыбына қатысты мән-жайларды анықтау үшін қажетті мәліметтердің, болжамды дәлелдемені алу көзіне нұсқаулардың, сондай-ақ оларды тексеруге мүмкіндік беретін деректердің болуын білдіреді. Бір қылмыстық әрекеттің немесе қылмыстық әрекеттер тізбегінің болғанын анықтау қажет.

Мұндай фактілерді анықтаудағы қиындықтар бірқатар себептерге байланысты:

1) кідірістің жоғарылауы аталған әрекеттің сипатына байланысты;

2) адам саудасы-бұл айтарлықтай заңсыз кірістер әкелетін және негізінен ұйымдасқан сипаттағы қылмыс.

Егер кәмелетке толмағандар туралы айтатын болсақ, алкоголизмнен, нашақорлықтан зардап шегетін қаңғыбастық пен қайыр сұраумен айналысатын адамдар мүмкін сатушылар болуы мүмкін; жезөкшелікпен айналысатын қыздар мен әйелдер; балалары жоқ жалғызбасты әйелдер мен отбасылар, соның ішінде бұрын заңды түрде бала асырап алуға тырысқан, бірақ қандай да бір жолмен бала асырап алуға тырысқандар бұл себептерден бас тартылды; кәмелетке толмағандардың және басқалардың мүдделерін қорғауға байланысты қоғамдық қызметпен айналысатын адамдар қатарынан.

Баланы сатып алу-сату мәмілесін жасау ниеті мен дайындығы туралы ақпарат алған жағдайда, сондай-ақ қандай да бір коммерциялық құрылымның «шатырының» астында әрекет ететін ұйымдасқан қылмыстық топтың делдалдығы кезінде мыналарға бағытталған шаралар кешенін жүзеге асыру қажет:

- қылмыспен мәміленің барлық қатысушыларын ұстау;
- мәміленің барлық қатысушыларының қылмыстық әрекеттерін аудио және бейне техникасының көмегімен тіркеу;
- заттай дәлелдемелерді алып қою және сақтауды қамтамасыз ету;
- қылмыстық мәміленің куәгерлері болып табылатын адамдарды анықтау;
- адам саудасына байланысты қалыптасқан криминогендік жағдай туралы және ең алдымен заңды коммерциялық құрылымдардың «шатырлары» астында қылмыстық қызметті жүзеге асыратын ұйымдасқан қылмыстық топтардың сатушылары мен сатып алушылары арасында делдал ретінде қатысатын ақпараттың барлық массивін үздіксіз талдау.

Қылмыстардың осы санатын анықтау және тергеу кезінде пайдалану қажет **жедел-ізвестіру іс-шараларының** келесі түрлерін бөліп көрсетейік:

- сауалнама
- анықтамалар алу
- бақылау
- енгізу

Жедел қызығушылық тудыратын мәліметтерге күдіктілердің аты-жөні мен туған күні, олардың тұратын жері, достары, таныстары және басқа да адамдар, күдіктілердің кіммен жиі байланыста болатыны, адам саудасы процесіне күдіктілердің рөлі мен қатысу дәрежесі, қылмыстық иерархияда олар алатын орындар, қандай көлік және байланыс құралдары сияқты мәліметтер жатады олар банктік карталардың, шоттардың және т.б.

Арнайы жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу кезінде мынадай негізгі **міндеттер** шешілуі тиіс.

Анықтау (айқындау):

- «сатушылар» және оларға жәрдем көрсететін тұлғалар;
- жарнамалау құралдары, тарту тәсілдері, жалдау;
- қылмыстық ниеттерді жүзеге асыру үшін пайдаланылатын үй-жайлар мен басқа да орындар (перзентханалар, балалар мекемелері, кафелер, барлар, қонақ үйлер және т.б.);
- «тірі тауарды» тасымалдау арналары, құралдары мен тәсілдері;
- қылмыстық байланыстар, байланыстар және байланыс құралдары;
- қылмыстық желілердің тармақталуы;
- ақша қаражаттарының қозғалу тәсілдері.

Адам саудасы схемасында шетелдік азаматтар анықталған жағдайда келесі іс-шараларды жүргізу қажет.

1. Кетер алдында адам туралы барлық мүмкін ақпаратты табу мақсатында таныс жақын туыстарына сауалнама жүргізу. Бұл жұмыс адамның орналасқан жерін анықтауға ықпал етуі мүмкін.

2. Телефон арқылы сөйлесуді тыңдау және қатысушыларға бақылау орнату.

3. Қандай да бір ақпарат алу мақсатында адамның болжамды болатын өңірге (елге) сұрау салуды жолдау.

4. Қажет болған жағдайда өңірге (елге) іс-сапарға шығу және іздестіру іс-шараларын жүргізу кезінде аумақтық ПО-ның көмегін пайдалану (жәбірленушіге қатысты заңсыз әрекеттерге қатысы бар адамдарды тексеру).

5. Адамның тұрған жері анықталғаннан кейін орналасқан жеріне жедел тексеру жүргізу міндетті (азаптау, зорлық-зомбылық және т.б.).

Сатушыны анықтау, іздеу және жауапкершілікке тарту бойынша келесі іс-шаралар жүргізіледі.

1. Ұсыныс бастамашысының жеке басын анықтау, ол туралы анықтама беру, оны бақылау, телефон арқылы сөйлесулерін тыңдау, сондай-ақ электрондық пошта хабарламаларының мазмұнын қадағалау арқылы сату туралы. Сараптама жүргізу үшін компьютерді, ноутбукты, телефонды алып қою.

2. Сату бастамашысының қоршауындағы адамдардан сұрау, Медициналық және әлеуметтік қызметкерлерден сұрау, құжаттарды тексеру арқылы сату объектісі (жәбірленуші) белгіленеді.

3. Сатып алушыны ол туралы анықтама беру арқылы анықтау, іздеу процесінде аумақтық органдардың көмегін пайдалану.

4. Мәміле жасалған жерді, ақша қаражатын беру тәсілдерін сұрау арқылы анықтау.

5. Қайталама фактілерді анықтау мақсатында жедел-анықтамалық және криминалистикалық есепке алу бойынша осы тұлғаларды тексеру.

6. Сатушы ұсталғаннан кейін оны жауапқа тарту үшін барлық қажетті шараларды қолдану.

Жедел-іздестіру құжаттамасы процесінде заңмен рұқсат етілген басқа да жедел – іздестіру іс-шараларының, атап айтқанда, техникалық байланыс арналарынан ақпарат алудың мүмкіндіктері пайдаланылуы мүмкін.

Қылмыстық жағдайды анықтау жәбірленушінің немесе оның туыстарының, үшінші тұлғалардың немесе құқық қорғау органдары қызметкерлерінің бастамасы бойынша болуы мүмкін. Жәбірленушінің өтініші жалданған немесе ұрланған адам оны ұстау немесе жұмыс орнынан қашып кеткен жағдайда түсуі мүмкін. Өтініш келіп түскен жағдайда жәбірленуші ұрлау немесе жалдау, тасымалдау, сатып алу – сату және оның құл еңбегін пайдаланудың барлық мән-жайларын анықтай отырып, мұқият сұралуға тиіс. Сондай - ақ денеде ұрып-соғу, азаптау, байланысты күйде ұстау, зорлау және т.б. іздерін анықтау үшін оны сот-медициналық куәландыру қажет.

Осыдан кейін жәбірленушіні орналастыру туралы мәселені шешу, өтініш берушіге де, оның туыстарына да қатысты қауіпсіздік шараларын қарастыру қажет. Тәжірибе көрсеткендей, қылмыстық іс-әрекеттің субъектілері және олармен байланысты адамдар адам саудасының құрбандарына, сондай-ақ олардың туыстарына әсер етуге тырысады. Жәбірленушілер мен куәгерлерге қатысты қауіпсіздік

шараларын уақтылы қабылдамау олардың қылмыскерлермен байланысына әкеледі. Осыдан кейін жәбірленушілер бұрын берілген айғақтардан бас тартады, мысалы, әртүрлі жұмыстарда пайдалану туралы.

Ашу және тергеу тұрғысынан, әсіресе оның бастапқы кезеңінде, жәбірленушінің отанындағы туыстары осындай қылмыс туралы мәлімдеген жағдай өте проблемалы болып табылады. Тергеудің бастапқы кезеңінің негізгі қиындығы дәлелдеу болып табылады:

- жәбірленуші мен оның болжамды жалдаушысының байланыс фактісі;
- жәбірленушінің тұрғылықты елінің шекарасынан өту фактісі, жәбірленушінің оны құл ретінде пайдалану аймағына кету (немесе мәжбүрлеп көшіру) фактісі;
- жәбірленушінің жалдаудан немесе ұрлаудан кейін тасымалданған және оны пайдаланған басқа елде немесе аймақта болу фактісі. Көрсетілген өтініш туыстарынан келіп түскен кезде ұрланған немесе жұмысқа қабылданған адамның қай жерде екенін дәл анықтау, іздестіру іс-шараларының кешенін жүргізу, сауда мен пайдаланудың нақты куәліктерін алу, оларды сотқа дейінгі тергеп-тексеру үшін негіз ретінде пайдалану қажет.

10 күннен кейін адамның жоғалғаны туралы туыстарының өтініші бойынша Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 99-бабы бойынша біліктілік болады және барлық іздестіру жұмыстары ұрлаушыларды, жалдаушыларды, тасымалдаушыларды және «тірі тауарды» сатып алушыларды емес, ықтимал өлтірушілерді іздестіру сипатына ие болады.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің бастамасы бойынша қылмыстық жағдайды анықтау олардың мақсатты жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізуін көздейді. Тексеру іс-шараларын жүргізу Адам саудасы бойынша қызметтің барлық алуан түрлілігі салыстырмалы түрде тәуелсіз екі бағытқа бөлінетінін ескеруі керек: адам саудасы бойынша қылмыстық іс-әрекеттің бір бөлігі және осы түрдегі қылмыстық іс-әрекет. Сондықтан адам саудасын ашу мен тергеуде жұмысқа екі тәсіл қабылданды:

- жәбірленушінің немесе оның туыстарының ақпараты негізінде тергеу;
- жедел-іздестіру қызметінің деректері негізінде тергеу.

Бұл әрекеттер тізімі толық емес және алынған ақпарат пен қалыптасқан жағдайды ескере отырып түзетілуі және біріктірілуі мүмкін.

Сондай-ақ, аталған қылмыс санатының тиімді алдын-алу мыналарға байланысты екенін атап өткен жөн:

- қылмыстардың көрсетілген санатын анықтаудың неғұрлым тиімді тетіктерін дамыту және енгізу;
- функционалдық міндеттеріне адам саудасы фактілерінің алдын алу, ашу, сондай-ақ тергеу кіретін қызметкерлерді кәсіби даярлауды қамтамасыз ету;
- сотқа дейінгі сапалы іс жүргізу;
- бұқаралық ақпарат құралдарын тарта отырып, жұртшылық үшін ПО қызметкерлері жүргізетін ақпараттық компаниялар;
- адам саудасы үшін көзделген жауапкершілік туралы хабардарлықты кеңейтуге бағытталған ақпараттық-ағартушылық оқу курстары.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. «Адам саудасы» терминіне анықтама беріңіз.
2. Жалдау кезеңдерін тізімдеңіз.
3. Адам саудасы фактілерін ашуда қолданылатын құралдар мен әдістерді тізімдеңіз.
4. Адам саудасына қарсы шараларды атаңыз?
5. Заңсыз көші-қон мен адам саудасының айырмашылықтарын атаңыз?

Әдебиеттер

1. Лекция по дисциплине «Противодействие торговли людьми и использованию рабского труда» [Электронный ресурс] Краснодарский университет МВД России Ставропольский филиал Кафедра уголовного права, криминологии и УИП, Ставрополь – 2014. URL: http://stavf.krdu.mvd.ru/upload/site122/document_file/T._8-_Pomosch_zhertvam.pdf (дата обращения 09.09.2021).

2. Казахстанцы запустили петицию о запрете усыновления детей иностранцами [Электронный ресурс] http://usynovite.kz/rus/smi/Kazahstanci_zapustili_peticiju_o_zaprete_usinovlenija_detej_inostrancami.html (дата обращения 13.09.2021).

3. Справка о результатах работы Группы надзора за применением законодательства о несовершеннолетних Генеральной прокуратуры Республики Казахстан от 15.09.2021 №2-01-21-68615.

4. Людей и младенцев продают в рассрочку на чёрном рынке Алматы. [Электронный ресурс] https://www.lada.kz/another_news/90359-mladencevhttps://www.lada.kz/another_news/90359-mladencev-prodayut-v-rassrochku-na-chernom-rynke-almaty.htmlprodayut-v-rassrochku-na-chernom-rynke-almaty.html (дата обращения 13.09.2021)

5. Нормативное постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 29 декабря 2012 года №7 «О практике применения законодательства, устанавливающего ответственность за торговлю людьми» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P120000007S> (дата обращения 25.09.2021)

6. Предупреждение преступлений, связанных с торговлей людьми и использованием рабского труда [Электронный ресурс] URL: http://stavf.krdu.mvd.ru/upload/site122/document_file/T.

Тақырып 6 Азаптаудың алдын алу және ашу ерекшеліктері

6.1 Азаптаудың жедел-іздігі сипаттамасы

Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 146-бабына сәйкес **азаптау** дегеніміз, лауазымды адамның немесе ресми түрде әрекет ететін адамның не олардың айдап салуымен не олар біле тұрып немесе олардың үнсіз келісімімен басқа адамның азапталушыдан немесе басқа адамнан мәліметтер алу немесе мойындату не оны өзі немесе басқа адам жасаған немесе жасады деп күдік келтірілген әрекет үшін жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші тұлғаны қорқыту немесе мәжбүрлеу мақсатымен немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша тән зардабын және (немесе) психикалық зардапты қасақана келтіруі.

Берілген бап «адамның және азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауында көзделген.

Зорлық - зомбылықты, азаптауды қолдануға тыйым салу адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 5-бабында, азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 7-бабында, азаптауға қарсы конвенцияда және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазаларда, Қазақстан Республикасы Конституциясының 17-бабында, қылмыстық кодекстің 146-бабында және Қазақстан Республикасының басқа да нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген. Азаптауға және қатыгез (адамгершілікке жатпайтын) немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынастың басқа түрлеріне жол бермеу қазіргі уақытта конституциялық принцип болып табылады. Осылайша, мемлекет осы халықаралық құжаттардың міндетті ережелерін және келісім-шарт органдарының ұсынымдарын іске асыруға жауапты. Осы шарттар шеңберінде мемлекеттен азаптауды қолданудың кез келген жағдайларын болдырмау немесе жазалау үшін заңнамалық, әкімшілік, сот және өзге де шараларды қабылдау талап етіледі.

БҰҰ-ның азаптауға немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетін қорлайтын қарым-қатынас немесе жазалау түрлеріне қарсы конвенциясының 1-бабы «азаптау» сияқты ұғымның халықаралық деңгейде келісілген құқықтық анықтамасын қамтамасыз етеді – бұл «қандай да бір адамға қасақана қатты азап немесе азап шегетін, физикалық немесе моральдық түрде одан немесе үшінші тұлғадан ақпарат алу немесе тану, оны өзі немесе үшінші тұлға жасаған немесе жасады деп күдіктенген әрекеті үшін жазалау, сондай-ақ қорқыту немесе мәжбүрлеу үшін қандай да бір әрекет дегенді білдіреді. оның немесе үшінші тұлғаның немесе кез-келген сипаттағы кемсітушілікке негізделген кез-келген себеппен, мұндай азапты немесе азапты мемлекеттік лауазымды тұлға немесе ресми қызмет атқаратын басқа адам тудырған кезде, немесе арандату арқылы немесе олардың білімімен немесе үнсіз келісімімен».

Бұл анықтамаға тек заңды санкциялар нәтижесінде пайда болатын немесе кездейсоқ туындаған ауырсыну немесе азап кірмейді. Конвенция мемлекеттер азаптау сияқты қылмысты азаптау элементтеріне сәйкес өздерінің қылмыстық заңнамалары шеңберінде жазалануы керек деп көрсетеді.

БҰҰ-ның азаптауға немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас немесе жазалау түрлеріне қарсы конвенциясының 12-бабына сәйкес әрбір қатысушы мемлекет өзінің құзыретті органдарының «азаптау оның құзыретіндегі кез келген аумақта қолданылды деп

пайымдауға жеткілікті негіздер болған кезде жедел және бейтарап тергеу жүргізуін» қамтамасыз етуге міндетті. Азаптауды қолдану фактілері туралы өтініштер мен хабарламалар уақтылы анықталып, тиімді тексерілуі керек.

Өкінішке орай, азаптауды қолданудың жеке фактілері қазіргі шындыққа да тән. Олардың құқық қорғау жүйесінде болуы өте өзекті мәселе болып қала береді. Қарастырылып отырған құбылыстың қауіптілігі, ең алдымен, ол қоғамның құқық қорғау органдарына деген теріс көзқарасын қалыптастырады, қоғамның өзін бұзады, оны зорлық-зомбылық, қатыгездік пен әділетсіздік қарапайым және табиғи нәрсе деп санауға дағдыландырады және оларды қолдану белгілі бір мақсаттарға тиімді қол жеткізумен негізделген.

Азаптау жасырын қылмыстарға жатады, оларды дәлелдеу қиын, өйткені олар көбінесе қызметтік үй-жайларда куәгерлер болмаған кезде жасалады, «құқық қорғау органдарының лауазымды тұлғалары, әдетте, заңгерлік білімі, полиция тәжірибесі бар, бұл оларға жауапкершіліктен бас тарту арқылы жазасыз қылмыс жасауға көмектеседі». Азаптауды қолданудың нақты жағдайы адамның нақты құндылығын, оның қоғамдық қатынастардың кез-келген саласындағы құқықтарын тікелей көрсетеді, өйткені азаптаудың ең асыл себептерін де ақтауға болмайды.

Азаптаудың қоғамдық қауіп бірқатар аспектілерден тұрады:

– Біріншіден, азаптау – қатыгездіктің экстремалды түрі және көбінесе зардап шеккендердің денсаулығы мен психикасына зиян келтіреді. Қатыгездіктің өзі қоғам үшін қолайсыз, ол өз мүшелерінің қауіпсіздігі мен құқықтарын қорғауға мүдделі.

– Екіншіден, азаптау – бұл адамның ерік-жігерін заңсыз басу және сол арқылы оның табиғи құқықтарын бұзу үшін қолданылатын зорлық-зомбылықтың бір түрі.

Бұл жағдайда азаптау қатыгездіктің басқа түрлерінен айырмашылығы (мысалы, азаптау, ұрып-соғу) нақты мақсатты көзқарасқа ие-азапталушыны бір нәрсеге мәжбүрлеу, соның ішінде ақпарат беру, қандай да бір әрекеттер жасау немесе олардан бас тарту және т.б.

Азаптау ерекше беделді, қорлауды, кемсітушілікті және т.б. қамтамасыз ету үшін қорқыту құралы бола алады. Оның үстіне, бұл мақсат қылмыстық болуы міндетті емес. Кінәлі, мысалы, қылмысты ашуға немесе қарызды қайтаруға тырысуы мүмкін. Сондықтан, бұл жағдайда іс-әрекетті әлеуметтік қауіпті және қылмыстық ететін заңды мақсатқа жету құралын таңдау.

– Үшіншіден, азаптау әрқашан қоғамдағы қарым-қатынастардың әлеуметтік ережелері мен нормаларын бұзу болып табылады, ал оны жазасыздық жағдайында қызмет бабын пайдалана отырып қолдану сыбайлас жемқорлықтың дамуын ынталандырады, қоғамдағы жеке адамдар арасындағы қарым-қатынас тәртібін бұзады.

Бұл ретте аталған тәртіпті бұзу нәтижесінде оны іске асыру бойынша қоғамдық қатынастарға келтірілген зиян жергілікті сипатта болмайды. Осылайша, азаптау арқылы алынған жалған дәлелдемелерді пайдалану негізсіз іс жүргізу актілерін, оның ішінде сот шешімдерін шығаруға әкелуі мүмкін, ал бұл өз кезегінде сот төрелігін қалыпты жүзеге асыруға елеулі кедергі келтіруге, оның беделіне, мемлекеттің құқық қорғау жүйесі органдарының қызметіне нұқсан келтіруге, сондай-ақ сот ісін жүргізуге тартылған адамдардың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіруге, оларға моральдық және физикалық азап келтіру.

Жекелеген әрекеттер қызметтік жағдайды пайдалана отырып, жеке адамның құқықтарына тікелей қол сұғу түрінде көрсетілуі мүмкін, мысалы, жауап алу барысында зорлық-зомбылық қолдану. Мұндай әрекеттердің зияны адамдардың

заңдылыққа деген сенімін, оның қауіпсіздігіне деген сенімін бұзуға әкеледі, бұл мемлекет кепілдік береді, демек – құқықтық нигилизмді, мемлекеттік органдарға деген сенімсіздікті қалыптастырады. Бұл, өз кезегінде, бірқатар жағымсыз әлеуметтік салдарға, соның ішінде мемлекеттік органдарға жүгінбестен заңды айналып өтіп, өз проблемаларын шешу тенденциясына байланысты.

Айта кету керек, кез-келген психоәлеуметтік құбылыста оның табиғатын белгілі бір дәрежеде бағалауға мүмкіндік беретін белгілі бір белгілер жиынтығы бар. Алайда, зорлық-зомбылық қылмыстары көбінесе адамның әдеттегі тәжірибесінен асып түседі және көбінесе мағыналық мотивтің логикасымен салыстыруға келмейді. Сондықтан мұндай қылмыстар дәстүрлі құқықтық идеялар мен құқықтық нормалар тұрғысынан құқық бұзушылық ретінде ғана емес, сонымен қатар орталық жүйке жүйесінің психодинамикалық функциялары мен жеке қасиеттерінің деформациясы тарапынан елеулі бұзушылықтар призмасы арқылы да зерттеледі.

Азаптауды әртүрлі мінез-құлық деп түсіну керек: адамға ұзақ уақыт бойы физикалық ауырсыну (мысалы, ине шаншу, бүйрек, мойын, аяқтың арасына соққы беру арқылы ұру, қолды бұрау, ауырсыну әдістерін қолдану, денеге ыстық үтікті қолдану, еркін тыныс алу мүмкіндігінен айыру (целлофан қапшығын, противогазды қолдану, су, тамақ бермеу және т.б.).

Халықаралық гуманитарлық құқық кеңірек ұғымды қолданады, «қатыгездік» ол гуманитарлық заңмен тыйым салынған азаптауды да, қорлаудың басқа әдістерін де, атап айтқанда адамгершілікке жатпайтын, қатыгез, қорлайтын және қорлайтын қарым-қатынасты, адамның қадір-қасиетін қорлауды және физикалық немесе моральдық әсерді қамтиды.

«Азаптау» және «зорлық-зомбылықтың басқа түрлері» ұғымдарының заңды айырмашылығы келтірілген ауырсыну немесе азап шегу дәрежесінің айырмашылығымен анықталады. Сонымен қатар, азаптауды қолдану, әдетте, белгілі бір мақсатты көздейді, мысалы, ақпарат алу.

Зорлық-зомбылық пен ауырсынуды тудырудың әртүрлі формаларына қатысты қолданылатын әртүрлі терминдер келесі сипаттамаларға ие:

– Азаптауды қолдану белгілі бір мақсаттың болуымен сипатталады және қасақана ауыр азап немесе ауырсынуды тудырады;

– Қатыгездік немесе адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынас белгілі бір мақсатты көздемейді және айтарлықтай азап немесе азап шегуді білдіреді;

– Адамның қадір-қасиетін қорлау белгілі бір мақсатты көздемейді және адамды қорлаудың немесе қорлаудың айтарлықтай дәрежесін білдіреді.

Табиғаты бойынша зорлық-зомбылық әдістері физикалық және психологиялық сипатта болуы мүмкін, бұл дене мен психикалық азапты тудырады.

Азаптау істері бойынша белгіленуге жататын мән-жайлар. Азаптау туралы істер бойынша:

1) азаптау фактісінің болуын немесе болмауын, яғни зорлық-зомбылықты заңсыз қолдануды немесе азап шегуді анықтау;

2) азаптауды қолданудың болжамды жағдайларына қатысты фактілер-азаптауды қолданудың болжамды фактілері қалай, қашан және қайда орын алды;

3) қолданылған азаптау әдістері, азаптауды қолдану уақыты;

4) қолданылған азаптаудың салдары ретінде физикалық немесе психологиялық, психикалық белгілерге қатысты барлық шағымдар;

5) азаптауды қолдануға кінәлі адамдардың жеке басы;

6) азаптауды қолданудың алдындағы мән-жайлар және олардың салдары;

7) азаптаудан зардап шеккен адамның заңды құқықтары мен бостандықтарына келтірілген залал және азаптауларды қолданғаны үшін мемлекеттің барабар өтемінің мөлшері.

Қылмыстық істер материалдарын талдау көрсеткендей, азаптау әртүрлі жерлерде қолданылады, олардың ең көп тарағаны – құқық қорғау органдарының қызметтік кабинеттері. Қылмыстардың көп бөлігі қараңғыда – түнде, жылы мезгілде – жазда жасалады.

Жәбірленушінің жеке басы. Мұндай әрекеттер, ең алдымен, адам құқықтарына айтарлықтай нұқсан келтіреді, физикалық және моральдық азап шегеді. Бұл ретте қылмыстық қол сұғу тетігі басқа әлеуметтік игіліктерге, мысалы, сот төрелігіне қатысты қатынастар шеңберінде жеке адамға зиян келтіруді қамтуы мүмкін. Бұл жағдайда жеке құқықтарды сақтау тек дербес мәнге ие емес, сонымен қатар мемлекеттік механизмнің жұмыс істеуінің қажетті шарты болып табылады. Азаптауды қолдану белгілі бір мақсаттарды көздеумен байланысты.

БҰҰ-ның азаптауға қарсы Конвенциясында:

- 1) азапталушыдан немесе үшінші тұлғадан мәліметтер немесе тану алу,
- 2) азапталушы немесе үшінші тұлға жасаған әрекеті үшін азаптау арқылы жаза (немесе оны жасады деп күдіктенеді);
- 3) қорқыту,
- 4) мәжбүрлеу,
- 5) азапталушыны немесе үшінші тұлғаны кемсіту

Азаптауды тек лауазымды адамдар ғана емес, сонымен бірге басқа адамдар да қолдана алады, осылайша азаптауды қолдану салалары әр түрлі, бірақ олардың барлығы, ең алдымен, жоғарыда көрсетілген нақты мақсаттармен, екіншіден, азаптаушының мүдделері (қызметі) саласымен біріктірілген.

Азаптау тәсілі әрқашан ерекше қатыгездік сияқты белгілермен сипатталады. Қатыгездік ауырсыну, физикалық және психикалық азап ұғымдары арқылы анықталады.

Ауырсыну – бұл ағзаның психофизиологиялық реакциясы, ол органдар мен тіндерге салынған сезімтал жүйке ұштарының қатты тітіркенуімен пайда болады және әртүрлі дәрежедегі теріс физикалық сезімдермен көрінеді.

Азап дегеніміз – физикалық немесе психикалық себептерден (тітіркендіргіштерден) туындаған күшті жағымсыз тәжірибелер. Осылайша, «ауырсыну» және «азап» ұғымдары бір-бірінен ерекшеленеді, мазмұны жағынан біріншісіне қарағанда екінші, физикалық және психикалық азапты қамтиды. Азап шегу дәрежесі субъективті ұғым болып көрінеді, ауырсынуға сезімталдыққа, дененің төзімділігіне және басқа факторларға байланысты. Әрекетті азаптау ретінде жеткілікті дәлдікпен саралау үшін азап шегу дәрежесін анықтау мүмкін емес.

Азаптауды айту үшін жәбірленушінің мүддесі үшін жәбірленушінің белгілі бір мінез-құлқын анықтайтын жәбірленуші үшін төзімсіз немесе төзгісіз азап шегу фактісін анықтау жеткілікті.

Физикалық әсер ету негізінде мыналарды ажыратуға болады:

- 1) кез келген ауырлық дәрежесіндегі денсаулыққа зиян келтіру
- 2) физикалық ауырсыну (ұру, азаптау және т.б.),
- 3) сусыз, тамақсыз, ауасыз қалдыру арқылы (мысалы, бітелген үй-жайда немесе оттегінің қолжетімділігін бөгеу арқылы), суықта, ыстықта және т.б. ағзаға әсер етудің әртүрлі түрлерін қолдану.

Психикалық (моральдық) азапты қолдана отырып азаптауға мыналар жатады:

- 1) адамның қадір-қасиетін қорлау, өзге де сөзбен қорлау,
- 2) жарамсыз не тозығы жеткен киімдерді беру, киімге және денеге қандай да бір масқара белгілер немесе рәміздер жағу;
- 3) ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас және т.б.

Азаптау қылмыскерінің жеке басын келесідей сипаттауға болады: зорлық-зомбылық түрі (қатыгездік, агрессивтілік, мәдениеттің төмен деңгейі, төмен ниет, қоғамға қарсы көзқарастар). Азаптаудың субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады. Кінәлі жәбірленушіге физикалық немесе психикалық азап әкелетінін түсінеді және оларды ренжіткісі келеді. Тікелей ниеттің интеллектуалды және ерікті сәттерінің мазмұны азаптауға ұқсас болған кезде, азаптау нақты мақсаттармен ерекшеленеді. Егер азаптау жәбірленушіге физикалық немесе психикалық азап шегуді мақсат етіп қойса, онда азаптауды қолдану әрқашан, егер мүмкін болса, прагматикалық болып табылады. Қылмыс субъектісі: 16 жасқа толған жеке есі дұрыс адам, арнайы субъект – лауазымды адам.

Азаптау әдістері физикалық және психикалық болып табылады, олардың ең көп қолданылатыны-қорқыту және ұру. Орташа ұзақтығы 15 минутты азаптау арқылы жәбірленушінің денсаулығына жеңіл зиян келтірілді (зерттелген қылмыстық істердің көпшілігінде). Сонымен бірге, азаптаудың ұзақтығы субъективті болып табылады, өйткені бұл ереже тек жәбірленушілердің айғақтарымен расталады.

Азаптаудың мотивтері әр түрлі болуы мүмкін (жеке қарым-қатынас, кек алу, қызғаныш, қызғаныш, араздық, жеккөрушілік, қатыгездік) және жаза тағайындау кезінде ескерілуі керек. Бұл жағдайда олар қылмыстың мақсатымен тікелей байланысты болуы керек. Азаптау кезінде адамдарды қозғаушы себептер:

- а) қасақаналық,
- б) өзінің қызметтік қызметіне қиял әл-ауқатын беруге деген ұмтылыс,
- в) қылмысты ашу, қылмыстық іс бойынша шындықты анықтау қажеттілігі,
- г) мансап,
- д) қызметтің жалған түсінілген мүдделері.

Азаптауға ықпал ететін себептер мен жағдайлар:

✓ олардың ерекшелігі кідірістің жоғары деңгейімен, есепке алудың төмен деңгейімен және зерттелетін қылмыстың ашылуымен сипатталады,

✓ қылмыстық сот ісін жүргізу барысында адам құқықтарын тиісінше қамтамасыз етпеу,

- ✓ жабық типтегі мекемелерде ұстау жағдайлары нашар,
- ✓ ішкі істер және әділет органдарының жұмысында ынталандырудың болмауы,
- ✓ кәсіби ынтымақтастық,
- ✓ сыбайлас жемқорлық,
- ✓ қылмыстардың дұрыс емес заңдық біліктілігі,
- ✓ азаптау фактілерін дәлелдеу мүмкіндігін қамтамасыз ететін тиімді құралдар

мен институттардың болмауы,

- ✓ ішкі істер және әділет органдары жүйесінің кейбір мекемелерінің жабылуы,
- ✓ азаматтардың билік өкілдеріне деген сенім дәрежесін төмендету және т.б.

Азаптаудың сипаттамасы үш негізгі аспектіні қамтиды:

1. кез-келген адамға қатты ауырсыну немесе қайғы-қасірет әкелетін кез-келген әрекет физикалық және моральдық болып табылады;

2. бұл әрекет әдейі жасалады;

3. бұл әрекет келесі мақсаттарға қызмет етеді:

- ✓ азаптауға ұшыраған адамнан немесе үшінші тұлғадан мәліметтерді немесе тануды алу;
- ✓ үкім бұл адамның өзі немесе үшінші тұлға жасаған немесе оны жасады деп күдіктенген әрекеті үшін жазасы;
- ✓ қорқыту бұл адамды немесе үшінші тұлғаны қорқыту;
- ✓ бұл адамды немесе үшінші тұлғаны мәжбүрлеу;
- ✓ кез-келген сипаттағы кемсітушілікке негізделген кез-келген себеппен әрекет ету.

6.2 Азаптау саудасының алдын алу және ашу

Азаптауға заңнамалық түрде бекітілген абсолютті тыйым салу (ерекше жағдайлар, төтенше жағдай, терроризмге қарсы күрес және т.б.) және азаптау мен адамдарды мәжбүрлеп ұстау орындарында қатыгездікпен қарауды адам құқықтарын қылмыстық бұзудың осы түрлерін жоюдың негізгі негізі ретінде қарастыруға болады. Алайда, бұл қажетті, бірақ жеткіліксіз шарт. Бұл мәселені кешенді шешудің маңызды құрамдас бөліктері азаптаудың себептерін және қатыгездік пен Адамның қадір-қасиетін қорлаудың басқа түрлерін анықтау және олармен күресу, заңнама мен оның практикалық қолданылуы арасындағы сәйкессіздіктерді жою, сондай-ақ мемлекеттік билік органдарының мәжбүрлеп ұстау орындарын бақылау, сот бақылауы, ведомстволық бақылау, қоғамдық бақылау болып табылады.

Бұл ретте бақылаушы органдар мен сот жүйесі өкілдерінің ғана емес, сондай-ақ пенитенциарлық жүйе қызметкерлерінің, құқық қорғау органдарының, медицина қызметкерлерінің және бас бостандығынан айырылған адамдармен азаптауға және соған байланысты практика нысандарына категориялық тыйым салу мәселесі бойынша, оның ішінде «халықаралық басшылық қағидаттарын зерделеуді қоса алғанда, бас бостандығынан айырылған адамдармен қарым-қатынаста болатын басқа да қызметшілердің тиісті құқықтық даярлығын қамтамасыз ету қажет азаптауға және қатыгездікке ұшырадым деп мәлімдеген адамдардың жағдайын бағалауға қатысты; азаптаудың болжамды қолданылуы туралы істерді тергеу кезінде және осындай бағалау мен тергеудің нәтижелерін сот немесе қандай да бір өзге тергеу органына ұсыну кезінде».

Іс-шаралардың екі блогымен байланысты жеке деңгейде жүргізілетін алдын алу қызметі ерекше маңызға ие:

а) басқа адамдарға зорлық-зомбылық пен қатыгездікке бейім адамдарға жеке профилактикалық әсер ету;

б) жауапкершілік шараларын, оның ішінде қылмыстық шараларды қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Жеке профилактикалық әсердің міндеті - адамның құндылық бағдарлау жүйесін оң өзгерту, оның қоғамға қарсы көзқарастары мен көзқарастарын жеңу, мінез-құлықты әлеуметтік мақұлданған бағытқа қайта бағыттау. Жауапкершіліктің сөзсіз болуы маңызды ескерту факторы болуы мүмкін

Азаптаудың алдын алу осы әрекеттің құрбанының сипаттамасын анықтамайынша мүмкін емес. Азаптау көбінесе іс жүргізу субъектілеріне (күдіктілерге, айыпталушыларға, кейде куәгерлер мен жәбірленушілерге), тұтқындарға, сирек - басқа адамдарға қолданылады. Осыған сүйене отырып, құрбандардың әр тобына қатысты олардың алдын алу шаралары ұсынылады.

Ақпараттық қоғам жағдайында қазіргі заманғы техникалық құрылғыларды пайдалану арқасында қатыгездік нысандарының алдын алу үшін қосымша мүмкіндіктер жасалады. Атап айтқанда, телекамераларды полицейлердің денесіне бекіту ұсталғандарға қатысты зорлық-зомбылық көрсету ықтималдығын азайтады.

Осылайша, криминализация, азаптаудың алдын алу және жолын кесу және соған байланысты практика мәселесі мемлекеттің адамның негізгі құқықтарын сақтау мен қорғауға деген нақты көзқарасының өзіндік көрсеткіші ретінде қызмет етеді деп айтуға болады, және оны шешу, әрине, жүйелі болып табылады. Адам құқықтары жөніндегі халықаралық нормалар азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын емдеу немесе жазалау түрлеріне үзілді-кесілді тыйым салғанымен және көптеген мемлекеттер олармен күресуге деген адалдықтарын растағанымен, бұл қылмыстық актілер әлі реликтке айналған жоқ.

Заңнамалық және құқық қолдану практикасын талдау әр түрлі мемлекеттерде осындай әрекеттерді жасауға мүмкіндік беретін өзіндік шарттар бар екенін көрсетеді. Сонымен бірге, бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдарға «адамның көзқарасы» ұғымымен үйлеспейтін тәжірибені жоюға кедергі келтіретін неғұрлым жалпы факторлар үштұғырлы міндетті шешу үшін тиімді шаралар қабылдау қажеттілігін талап етеді: Криминализация, азаптаудың және басқа да қатыгездік пен жазаның алдын алу және жолын кесу.

Бірінші кезектегі шаралар қатарында:

– азаптауларға және зорлық-зомбылықтың басқа түрлеріне тыйым салуға қатысты Адам құқықтары жөніндегі халықаралық нормалардың іс жүзіндегі ережелерінің қолданылуын қамтамасыз ету (халықаралық шарттарға қолда бар шектеулерді ратификациялау және (немесе) алып тастау және (немесе) оларды имплементациялау);

– халықаралық құжаттарда берілген азаптауларды айқындау мен ішкі заңнамаға енгізілген ұйғарымдар арасындағы бар алшақтықтарды жою;

– лауазымдық қылмыстың жекелеген түрі ретінде азаптаулар мен қатыгездіктің басқа да нысандарын қолдануды саралау мақсатында қылмыстық заңнаманы қайта қарау және жасалған әрекеттердің ауырлығына сәйкес жазаны ескіру мерзімін есепке алмай көздеу;

– заңнама мен оны практикалық қолдану арасындағы алшақтықты жою;

– қамауда ұстау орындарында адам құқықтары жөніндегі стандарттардың сақталуына мемлекетішілік бақылау және алдын алу тетіктерін және халықаралық қадағалауды жетілдіру.

Осы және басқа шаралар барлық мемлекеттердің алға қойған мақсатын жүзеге асыруға ықпал етеді: азаптаудың алдын алу, адам құқықтарын, демократия мен заңның үстемдігін қамтамасыз ету.

Азаптау жасаған адамды анықтау қиынға соғуы мүмкін өйткені осы қылмыстық әрекеттерге жауаптылар өздерінің жеке басын жәбірленушіден жасыра алады, сонымен қатар әріптестерінің «үнсіздік қабырғасына» немесе олардың болған оқиғаның жалған нұсқасын жасауға белсенді қатысуына сүйенеді. Жәбірленуші қылмыскерлерді анықтаған жағдайда да, олар «неге сенің сөзің менікінен гөрі сенуге болады» сияқты қорғаныс механизміне жүгінуі мүмкін, сондықтан кінәні дәлелдеу үшін мұндай сәйкестендірудің өзі жеткіліксіз.

Егер шенеунік аты, физикалық сипаттамасы немесе сериялық немесе жеке қызметтік нөмірі бойынша анықталса, онда қызметтік құжаттарға жүгінуге болады. Егер жәбірленуші ресми түрме мекемесінде қамауға алынған болса, онда құжаттарда

қамауға алуға жауапты адамдарға қатысты және көрсетілген кезеңде жәбірленушімен байланыста болған адамдар туралы ақпарат болуы керек. Полиция бөліміндегі басқа құжаттарда да қажетті ақпарат болуы мүмкін.

Оларға мыналар кіруі мүмкін *(жазбалар журналы, белгілі бір учаскеде полиция қызметкерлерінің қайсысы кезекшілік еткенін көрсететін кезекшілік тізімдері, белгілі бір учаскедегі барлық телефон және радио байланыстары тіркелетін телефон келіссөздері мен радио хабарларын жазу журналы, қылмыстар туралы есептер және жеке полицейлердің бүкіл ауысымындағы нақты әрекеттері тіркелген жазбалары бар блокноттар жұмыс)*. Егер бұл құжаттаманың барлығы дұрыс жүргізілсе және тиісті түрде сақталса, онда ондағы ақпаратты азаптауға айыпталған адамды сәтті анықтауға ықпал ететін дәлелдер ретінде пайдалануға болады. Дәл осы ақпарат азаптау туралы нақты мәлімдемені растауға немесе жоққа шығаруға көмектеседі.

Егер біреудің түрмеде отырғанда жаман қарым-қатынастан зардап шеккені және белгілі бір қызметкер немесе қызметкерлер тобы осындай жаман қарым-қатынас кезінде болғандығы туралы нақты дәлелдер болса, топтық қылмыс үшін айып тағылуы мүмкін (жаман қарым-қатынас, арандату және жаман қарым-қатынасқа жол бермеу) немесе жеке адам сөйлемеді деген айып тағылуы мүмкін қамаудағыларды қорғау үшін, ол оған қамқорлық жасауы керек еді.

Белгіленген шенеуніктің күш қолданғанына күмән болмаған кезде, нәтижесінде қамаудағылар дене жарақатын алды, (егер болжамды жәбірленуші осы шенеуніктің бақылауында болмаса) күш қолдану міндетті, ақылға қонымды және пропорционалды екенін анықтау қажет. Тұтқындарға күш қолдануды анықтайтын заңдар әр түрлі елдерде әр түрлі. Алайда азаптауға тыйым салу абсолютті болып табылады. Тұтқынның қауіпті сипаты да, түрме мекемесінде қауіпсіздік шараларының болмауы да азаптауды ақтай алмайды.

Халықаралық стандарттарға сәйкес, тұтқындарға қатысты күш өте қажет болған жағдайда – мекемедегі қауіпсіздік пен тәртіпті сақтау үшін, қашуға тырысқан жағдайда, заңды тәртіпке қарсылық көрсеткен кезде немесе жеке қауіпсіздікке қауіп төнген кезде ғана қолданыла алады. Қалай болғанда да, күшті зорлық-зомбылықсыз шаралар тиімсіз болған кезде ғана қолдануға рұқсат етіледі.

Сондай-ақ, олардың қарамағындағылар азаптау немесе басқа да жаман қарым-қатынас түрлерін қолданудан тұратын қылмыстар жасайтындығы туралы ақпаратты білетін немесе саналы түрде елемейтін және осы актілерге қарсы ақылға қонымды шаралар қолданбаған немесе олар туралы хабарламаған басшыларды анықтау қажет.

Егер қандай да бір мекемеде азаптау және басқа да жаман қарым-қатынас түрлерін қолдану тәжірибесі болса немесе мұндай қылмыстық әрекеттердің алдын алу немесе қылмыскерлерді жауапқа тарту жүйелі түрде мүмкін болмаса, онда бұл мекеме басшылығының бұл тәжірибені белсенді түрде қолдайтындығының дәлелі.

Тұтқынға, ұсталған адамға келтірілген дене жарақаты азаптаудың немесе басқа да жаман қарым-қатынастың нәтижесі болды деген болжам, егер балама түсініктеме болса, жоққа шығарылуы мүмкін; бұл жағдайда түзеу мекемесінің басшылығы мен болжамды қылмыскерлер барлық айыптаулардың негізсіз екенін сенімді түрде көрсетуге міндетті.

Қамауда ұстау жағдайында азаптауды анықтаудың қиындығын ескере отырып, жанама дәлелдемелерге белгілі бір салмақ беру керек.

Азаптау фактісін негіздеуге көмектесетін жанама дәлелдер ретінде қолдануға болатын факторларға келесі жағдайлар жатады:

- ✓ адам бейресми, көзделмеген жерде қамауда ұсталған кезде;
- ✓ адам кез келген уақыт аралығында хат алмасу және қарым қатынас жасау құқығынсыз қамауда ұсталған кезде;
- ✓ адам ұзақ уақыт бойы оқшауланған немесе жалғыз қамауда болған кезде;
- ✓ түзеу мекемелерінде немесе тіркеу құжаттарында дұрыс тіркеу жүргізілмеген кезде көптеген сәйкессіздіктер болады;
- ✓ бас бостандығынан айырылған адам қамауда ұстау кезеңінің басында немесе жауап алу алдында өз құқықтары туралы толық хабардар болмаған кезде;
- ✓ бас бостандығынан айырылған адам ұсталғаннан кейін бірден адвокатқа кіруден бас тартқан кезде;
- ✓ ұсталған шет мемлекеттің азаматы консулға кіруден бас тартқан кезде;
- ✓ бас бостандығынан айырылған адам қамауға алынғаннан кейін бірден медициналық куәландырудан өтпеген және кейіннен үнемі медициналық тексеруден өтпеген кезде.
- ✓ медициналық құжаттар толық толтырылмаған немесе дұрыс жүргізілмеген немесе заңсыз түзетілген немесе бұрмаланған кезде;
- ✓ тергеу органдары ұсталған адвокаттың айғақтарын алған кезде;
- ✓ алынған айғақтар дұрыс жазылмаған кезде және жазба жауап алу сәтінде жүргізілмеген кезде;
- ✓ уақыт өте келе айғақтар заңсыз өзгерген кезде.

Азаптаулар анықталған және ашылған кезде мынадай жедел-ізвестіру іс-шаралары жүргізіледі:

- адамдарға сауал қою;
- азаматтармен жария және жасырын қатынастар орнату, оларды жедел-ізвестіру қызметіне пайдалану;
- енгізу;
- анықтамалар алу;
- жеке адамды белгілері бойынша іздеу және ұқсастыру;
- заңсыз әрекеттердің іздерін табу, жасырын бекіту және алып қою, оларды алдын ала зерттеу;
- қылмысты әзірлеуші, жасаушы немесе жасаған адамның ізіне түсу және оны ұстау;
- ұстап алынған адамдардың жеке басын жете тексеруді, оларда болатын қылмыстық әрекетке қатысты болуы мүмкін заттар мен құжаттарды алып қоюды, сондай-ақ, тұрғын үй-жайларды, жұмыс орындары мен өзге де орындарды жете тексеруді, көлік құралдарын жете тексеруді куәгерлердің қатысуымен жүзеге асыру.

Жеткілікті негіздер болған жағдайда арнайы жедел-ізвестіру іс-шаралары да жүргізіледі.

Азаптау фактісі анықталған кезде жедел қызметкер жедел-ізвестіру іс-шараларының барлық кешенін жүзеге асыруға, өз нұсқаларын ұсынуға және оларды тексеруге құқылы екенін атап өткен жөн. Азаптауды анықтаудың қиындығы жоғары кідіріске, денеге зақым келтіретін жерлерді жасыруға және жәбірленушіні психологиялық қорқытуға байланысты.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Азаптау туралы түсінік беріңіз?
2. Азаптау қылмыскерінің жеке басын сипаттаңыз?
3. Азаптау тәсілдерін тізімдеңіз?

4. Азаптауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды атаңыз?
5. Азаптауды анықтау ерекшеліктерін ашыңыз?

Әдебиеттер

1. Иннес Брайан. Всемирная история пыток. Переводчик: Оганесян А. – Издательство: Эксмо, 2018 – С. 192.
2. Баренбойм П., Караханян С., Кравченко Д. Психологическая пытка в России и за рубежом. – М.: ЛУМ, 2016. – С. 210.
3. Скотт Дж. Р. История пыток / Перевод с английского А.А. Обухова. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – С. 413.
4. Евреинов Н. История телесных наказаний в России. – М.: Книга по требованию. – 2015. – С. 255.
5. Антонян Ю.М., Звизжова О.Ю. Преступность в истории человечества: монография. – М., 2015. – С. 208.
6. Конвенция ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Принята резолюцией 39/46 Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1984 года
7. Митьков В.Н. Научно-теоретические и нормативно-правовые основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел по противодействию преступности иностранных граждан. «Профессиональный учебник». – М.: Юнити-Дана, 2016. – С. 177.
8. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 28 декабря 2009 года №7 «О применении норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства по вопросам соблюдения личной свободы и неприкосновенности достоинства человека, противодействия пыткам, насилию, другим жестоким или унижающим человеческое достоинство видам обращения и наказания»// Казахстанская правда от 19.01.2010г.
9. Сборник выступлений и рекомендаций участников научно-практической конференции «Казахстан: эффективное расследование и документирование пыток и другого жестокого, бесчеловечного и унижающего достоинство обращения или наказания (Стамбульский протокол)» 21 ноября 2017г., Астана.
10. Стамбульский протокол // Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. - представлен Верховному комиссару ООН по правам человека 9 августа 1999г. // <http://www.lawtrend.org/library/stambulskij-protokol-rukovodstvo-po-effektivnomu-rassledovaniyu-i-dokumentirovaniyu-pytok-i-drugih-zhestokih-beschelovechnyh-ili-unizhayushhih-dostoinstvo-vidov-obrashheniya-i-nakazaniya>.

Тақырып 7 Ұрлықтың алдын алуы және ашу ерекшеліктері

7.1 Ұрлықтың жедел-ізвестіру сипаттамасы

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне (188-бап) сәйкес **ұрлық** – бұл бөтеннің мүлкін жасырын жымқыру. Ұрлықты мүлікке қарсы басқа қылмыстардан ерекшелендіретін негізгі жағдай - бұл әрекеттің құпиясы.

Ұрлық түрлері таралу дәрежесі бойынша келесіге бөлінеді:

- 1) пәтер;
- 2) көше;
- 3) автомотокөлік;
- 4) көлікте;
- 5) қалта;
- 6) ауылдық жерлердегі мал;
- 7) жатақханаларда, қонақ үйлерде, мекемелерде, кәсіпорындарда ұрлық.

Жеке мүлікті ұрлау барлық ұрлықтардың шамамен 40% құрайды. Көлік ұрлықтарының саны артып келеді. Ұрлықтың жедел-ізвестіру сипаттамасының маңызды құрылымдық элементтері: ұрлық жасау жағдайы, қылмыстық қол сұғушылық нысаны, қоршаған ортаның материалдық элементтері (ұрланған мүліктің болуы, күзеттің болуы немесе болмауы, осы жағдайларда әрекеттерді қылмыстық деп қабылдамауы мүмкін көптеген адамдардың жиналуы және т.б.). Ұрлықтың жедел-ізвестіру сипаттамасының элементтерін толығырақ қарастырайық.

Ұрлық жасауға дайындық, әдетте, мыналарды қамтиды:

1. Қатысушыларды таңдау

- әр түрлі жағдайларда мінез-құлық тұрғысынан сенімді және адал;
- қылмыстық тәжірибесі бар немесе қылмыс алдындағы жағдайларда тексерілген;
- қылмыстық беделі бар және ұйымдасқан қылмыстық топтардың қызмет салаларын бөлу туралы мәселелерді шешуге қабілетті;
- дене күші, қаруды меңгеру дағдылары, күрес әдістері және т. б.;
- белгілі бір кәсіби дағдыларды меңгерген (кедергілерді белгілі бір тәсілмен ашу, кесу аппараттарын пайдалану және т.б.);
- кәсіпорындардың, ұйымдардың, мекемелердің қызметі туралы мәліметтерді меңгерген;
- ұрланған сатудың жақсы реттелген арналары бар;
- жеке пайдалануында көлік, ұрланғандарды сақтауға арналған үй-жайлар және т.б. бар.

2. Қылмыстық қол сұғушылық объектісі (кәсіпорын, ұйым, мекеме, пәтер, саяжай, көлік құралы, санаторий) туралы мәліметтер жинау, онда белгілі бір мүліктің, құндылықтардың және оларды сақтау орындарының болуын анықтау. Қылмыскерлердің көпшілігі қылмыстық зорлық-зомбылық объектісін таңдағанда, ол туралы алдын-ала ақпарат жинайды, бақылау жүргізеді, техникалық құралдар мен көлік дайындайды.

3. Техникалық құралдарды (радиоаппаратураны, аспаптар жиынтығын, кілттерді), көлікті сатып алу, арнайы жарақтарды дайындау. Қазіргі уақытта ұрылар дискілі кескіш құралдардан бастап қараңғыда көру құралдарына дейінгі ең жаңа

жабдықтармен жабдықталған. Соңғы жылдары бөтеннің мүлкін ұрлау кезінде түрлі жарылғыш құрылғыларды, атыс қаруын қолдану жағдайлары орын алуда.

4. Ұрланған адамды сақтау (жасыру) орындары мен өткізу арналарын, сондай-ақ ұрланған адамға мұқтаж адамдар мен ұйымдарды іздеу: ұрланған адамды заңдастырудың «құқықтық» алғышарттары жасалатын құжаттарды дайындау. Мысалы, автокөлік құралдарын ұрлау кезінде қылмыскерлер сатып алушының анықтама деректері енгізілген сенімхат бланкілерін, анықтамаларды, шоттарды, қабылдау-тапсыру құжаттарын алдын ала дайындайды.

Жеке мүлікті ұрлаудың тікелей орны көбінесе: пәтерлер, жеке меншік құқығындағы азаматтарға тиесілі үйлер, жатақханалар, гардеробтар, киім ауыстыратын бөлмелер, қызметтік үй-жайлар, вокзалдар, станциялар, пойыздар, көшелер, аулалар және т.б.

Мемлекеттік немесе жеке мүлікті ұрлаудың әдеттегі орындары-әртүрлі кәсіпорындар, мекемелер, сауда, тамақтану кәсіпорындары. Қылмыскерлердің ұрлықтың тиісті орнын таңдауы, ең алдымен, қылмыстық зорлық-зомбылық заттарының қол жетімділігімен, сондай-ақ оларды тез және байқамай ұрлау мүмкіндігімен анықталады. Мұнда жәбірленушілердің немқұрайлылығы (кілтті алдыңғы есіктің жанындағы кілемнің астына қалдыру, кездейсоқ таныстарды үйге шақыру, заттарды қараусыз қалдыру және т.б.) немесе мемлекеттік немесе қоғамдық мүліктің сақталуына жауапты адамдардың рөлі маңызды.

Жедел-ізвестіру сипаттамасының келесі элементі қылмыс жасау уақыты болып табылады, оның дәл анықталуы дәлелдемелерді іздеу жолдарын анықтауға, күдікті адамдардың шеңберін анықтауға көмектеседі. Ұрлықтардың көпшілігі, тәжірибені зерттеу көрсеткендей, жұмыс күндері, күндізгі уақытта, яғни азаматтардың негізгі бөлігі үйден тыс жерде болған кезде, көптеген кәсіпорындар, мекемелер жұмыс істейді, ал қоғамдық орындарда көлікте, базарларда, көшелерде адамдар көп жиналады. Бұл қылмыскерлерге бір жерден екінші жерге еркін қозғалу арқылы ұрлық жасау үшін кез келген қолайлы сәтті пайдалануға мүмкіндік береді. Көптеген жағдайларда қылмыстың орны мен уақытын таңдау қылмыстық қол сұғушылық нысанасын қорғау шарттарына байланысты. Сонымен, гараждардан автокөлік ұрлығы көбінесе түнде, ал ашық автотұрақтардан – күндіз жасалады, қалта ұрлығының едәуір бөлігі қоғамдық көліктерде, дүкендерде және басқа да адамдар көп жиналатын жерлерде олар үшін қолайлы жағдай жасалған кезде қарбалас уақытта жасалады.

Ұрлықтың пәні объективті түрде анықталған құндылығы бар материалдық әлем нысандары түріндегі бөтен мүлік болып табылады. Қол сұғу заттары өте алуан түрлі, бірақ көбінесе ақша, алтын бұйымдар, зергерлік бұйымдар, аң терілері, киім, бейне жабдықтар, компьютерлер, радиотехника және басқа да қымбат заттар мен заттар ұрланады. Қазіргі уақытта ұялы телефондарды ұрлау өте жиі кездеседі, әсіресе жасөспірімдерде.

Ұрлық жасау тәсілдері туралы мәліметтер қылмыскерлердің қылмыс жасалған жерге ену жолдары мен тәсілдері, мүлікті иемдену тәсілдері және т.б. туралы мәліметтерді қамтиды.

Ұрлық жасау тәсілі бойынша мүлікті жасырын ұрлау болып табылады. Сондықтан қылмыскерлердің қылмыстық қол сұғу мақсатына жету әрекеттерінің сипатынан ұрлықтың барлық тәсілдерін екі негізгі топқа бөлуге болады:

1) үй-жайға кіруге байланысты тәсілдер;

2) үй-жайға кіруге байланысты емес тәсілдер.

Бұл топтардың әрқайсысын өз кезегінде кіші топтарға бөлуге болады:

Сонымен, ұрлық әдістерінің бірінші тобы бөлінеді:

1) үй-жайға жасырын кіру жолымен жасалатын, бұзумен бірге жүретін. Осылайша, пәтер ұрлығының көп бөлігі, жеке үйлер, жеке гараждар және т.б. құлыптау құрылғылары, кедергілер (терезелер, есіктер, қабырғалар және т.б.) бұзылады. Бұзу үшін көбінесе тұрмыстық заттар (сынықтар, шегелер, балталар, темір аралар және т.б.) немесе арнайы таңдалған (дайындалған) кілттер, кілттер қолданылады. Сонымен қатар, физикалық күш қолдану сияқты әдіс кең таралған болып қала береді, мысалы, есікті күшпен бұзу үшін қылмыскер есіктің парағын бұзуға немесе одан құлыптау құрылғыларын бөлуге тырысады;

2) үй-жайға жасырын кіру жолымен жасалатын, тосқауылдарды бұзумен бірге жүрмейтін. Бұл әдістерге мыналар жатады: ашық терезе, терезе, есік арқылы бөлмеге жасырын кіру; қылмыскер ұрлаған немесе тапқан жәбірленушінің кілтін пайдаланып Кіру; басқа кедергілерді еңсеру арқылы бөлмеге кіру (мысалы, мемлекеттік мүлікті ұрлау кезінде мүлік сақталатын бөлмеге кіру үшін қоршау арқылы көтерілу);

3) үй-жайға ашық кіру жолымен (көз алдында немесе жәбірленушінің, мекеме немесе кәсіпорын өкілінің келісімімен) жасалатын жағдайларда жүзеге асырылады. Үй-жайға кіру полиция, ПИК, сан қызметкерлерінің кейпінде жас балаларды немесе қарт адамдарды алдау арқылы жүзеге асырылады. кейде жәбірленушілер өздері ұрлық жасайтын бейтаныс немесе бейтаныс адамдарды үйге әкеледі.

Екінші топқа мыналар жатады: вокзалдарда автокөлік ұрлығы, чемодандар, қол жүгі; қалта ұрлығы (сөмкелерден ұрлық); дүкендер мен сауда шатырларынан ұрлық; қоғамдық орындарда мас күйінде жүрген адамдардан ұрлық.

Бөлмеге кіруге байланысты емес әдістер өте кең таралған, өйткені мұндай қылмыстарды жасау үшін алдын-ала дайындық қажет емес (қалта ұрлығын қоспағанда). Қылмыскерлер «қисық жатқан» немесе нашар қорғалған нәрсені ұрлап кетеді.

Ұрлық кезінде қылмыскерлер қалдырған іздер өте алуан түрлі және көбінесе ұрлық түрлеріне және оларды жасау тәсілдеріне байланысты. Сонымен, ұрлық кезінде негізінен материалдық және кейбір жағдайларда идеалды іздер қалады. Негізінен қылмыскерлер келесі материалдық іздерді қалдырады: саусақтардың, аяқ киімнің, көлік құралдарының, бұзу құралдарының іздері. Идеал іздер кейбір жағдайларда жәбірленушілер мен куәгерлердің жадында қалады, ал соңғысы қылмыскерлердің сыртқы келбетін сипаттайды.

Ұрлықтың сипаттамасында жәбірленушінің жеке басы туралы мәліметтер де маңызды. Жеке мүлікті жеке тәсілдермен ұрлау кез-келген адамды емес, белгілі бір жәбірленушіні таңдауды қарастырады. Тәжірибе көрсеткендей, әрбір төртінші ұрлық жасаған кезде қылмыскер қылмыс жасау қарсаңында жәбірленушімен кездесті (көбінесе танысу алкогольді бірге ішу негізінде пайда болады). Көбінесе ұрлықтың алдында көршілік немесе достық қарым-қатынас болған. Кейбір жағдайларда қылмыскер мен жәбірленуші туыс болған.

Айта кету керек, ұрлық жасамас бұрын кейбір жәбірленушілердің мінез-құлқы арандатушылық, белгілі бір дәрежеде жәбірленуші (мас күйінде болған, заттарды қараусыз қалдырған, бейтаныс адамды үйге шақырған).

Жәбірленушілердің үлкен тобын ірі ақша қаражаттары, соның ішінде валюта, зергерлік бұйымдар, басқа құндылықтар, қымбат заттар мен сәнді заттар бар қоғамның ауқатты топтарының өкілдері құрайды.

Ұрлықтың жедел-іздігі сипаттамасында қылмыскердің жеке басы туралы ақпарат маңызды орын алады. Ұрлық жасаушылар тұрақты қоғамға қарсы бағыт пен әдеттердің болуымен сипатталады. Бұған қылмыскерлердің жартысынан көбі бұрын, оның ішінде ұрлық үшін сотталғандығы дәлел. Ұры қылмыскерлердің көпшілігінің отбасылары жоқ, жалғыз тұрады немесе кездейсоқ таныстарымен бірге тұрады.

Тәжірибені талдау көрсеткендей, бөтеннің мүлкін жасырын ұрлайтын адамдар тобы жұмыссыз және жұмыссыз халықтың есебінен толықтырылады. Көбінесе олардың тұрақты тұрғылықты жері мен жұмысы болмайды.

Ұрлық жасаған барлық адамдарды қылмыскердің жеке басы туралы мәліметтерге және қылмыс жасау тәсіліне байланысты шартты түрде бірнеше топқа бөлуге болады:

а) қандай да бір нақты жағдайларға байланысты техникалық құралдарды пайдаланбай, оларға алдын ала дайындалмай ұрлық жасайтын **қарапайым қылмыскерлер**. Мұндай ұрлықтар кенеттен пайда болған ниет бойынша жасалады, егер қылмыс жасау жағдайының өзі ешқандай дайындық шараларын қажет етпесе, мысалы, заттар қараусыз қалса, пәтердің есігі құлыпталмаса және т. б.

б) **білікті қылмыскерлер** – белгілі бір дағдыларға ие және көптеген заттарды ұрлап, мұқият ойластырылған түрде жасайтын тұрақты қоғамға қарсы көзқарасы бар адамдар. Олар кілтті таңдау арқылы ұрлық жасау сияқты бірдей әдістерді қолдануға бейім. Әдетте, бұл адамдар бұрын осындай қылмыстар үшін сотталған.

в) үнемі қоғамға қарсы бағытта ұрлық жасайтын **кәсіби ұрылар**. Бұрын олардың барлығы дерлік осындай қылмыстар үшін сотталған. Қылмыстық дағдылар мен тәжірибелермен олар ұрлықты кез-келген жақсы дайындалған тәсілмен жасауға тырысады, мысалы, қалта ұрлығы.

Пәтер ұрыларының арасында белгілі бір мамандандыру бар, ол әдетте ондаған жылдар бойы өзгермейді:

- «пәтер жалдаушылар», «дәрігерлерге, адвокаттарға, зергерлерге және т.б. келушілер» – пәтер иелеріне бару сылтауымен ұрлық жасайтын ұрылар;
- «фортчниктер» – терезеден ұрлық жасайтын ұрылар;
- «қайырлы таң құттықтаушылар» – кездейсоқ ашық есіктер арқылы мүлікті ұрлап әкететін ұрылар;
- «антиквариатшылар» – жеке коллекциялардан антикварлық заттарды ұрлайтын ұрылар;
- «домушники-громилы» – пәтерге кіріп, сейфтерді, сандықтарды, гардеробтарды, пәтердің жеке бөлмелеріне есіктерді бұзу арқылы ұрлық жасайтын ұрылар, олар иелері болмаған кезде жабылады;
- «крекерлер» – құлыптарды, есіктерді немесе есік жақтауларын бұзу арқылы ұрлық жасайтын ұрылар;
- «скокари» – ұрлық кезінде «скокқа», яғни алдын-ала дайындықсыз және арнайы құралдарсыз бұзатын ұрылар (олар крекерлер туралы ерекшеленеді).

Қылмыскерлердің жеке басының типтік белгілері. Ұрылардың басым көпшілігі ер адамдар (95%-дан астам), әйелдер шамамен 5%. Қылмыскерлерді негізгі жас топтары бойынша саралау келесідей: кәмелетке толмағандар-шамамен 10%; 18-25

жас аралығындағы адамдар – 30%-дан жоғары; 26-30 жас аралығындағы адамдар – шамамен 33%; 31-40 жас аралығындағы адамдар-шамамен 24%; 41 және одан жоғары жастағы адамдар-көп емес 3%.

Еш жерде жұмыс істемейтін қылмыскерлердің едәуір бөлігі назар аударады – шамамен 50%. Ұрлықтың едәуір бөлігін жасөспірімдер, сондай-ақ алкоголь мен есірткіні теріс пайдаланатын адамдар қажет қаражатты алу үшін жасайды. Ұрылар арасында жалпы білім деңгейі төмен адамдар басым. Олардың көпшілігі бұрын ұрлық үшін ғана емес, басқа қылмыстар үшін де сотталған.

Ұрлық, тергеу және сот практикасын талдау көрсеткендей, көбінесе 2-3 адамнан тұратын қылмыстық топ, сирек 4 адам және өте сирек көптеген құрылымдар жасайды. Көбінесе қылмыскерлер тобы өте тұрақты және тұрақты түрде бірқатар ұқсас және басқа қылмыстар жасайды. Мұндай топтардың басында қылмыстық тәжірибесі бар бұрын сотталған адамдар тұр. Бұл қылмыстарды тергеуді қиындатады және жедел жағдайды қиындатады.

Ұрлықты жасыру әдістері туралы мәліметтер. Қылмысты жасыру тәуелсіз болған жағдайларда оның әдеттегі әдістері:

- қылмыс жасалған елді мекеннен қылмыскердің шығуы (кетуі) ;
- қылмыс құралдары мен іздерін жою;
- қылмыс жасау құралдарын жасыру;
- экспозиция қаупі туындаған кезде ұрланған мүлікті тез сату;
- жалған айғақтар беру, айғақтар беруден бас тарту;
- куәгерлерге, жәбірленушілерге жалған айғақтар беру мақсатында әсер ету және т.б.

Ұрланған адамды делдалдар арқылы сату қылмыс жасағаннан кейін бірден коммерциялық құрылымдарға, дүкендер, дүңгіршектер, сауда шатырлары және т.б.

Ұрланған адамды делдалдар арқылы сату қылмыс жасағаннан кейін бірден коммерциялық құрылымдарға, дүкендер, дүңгіршектер, сауда шатырлары және т.б.

Ұрланған адамның сату орындары туралы мәліметтер. Соңғы жылдары ұрланған сату орындарының құрылымы өзгерді. Егер бірнеше жыл бұрын ұрылар ұрланған заттарды өздері немесе таныстары, кездейсоқ адамдар арқылы сатқан болса, қазіргі уақытта сауда формаларының өзгеруіне байланысты ұрланған заттарды көп жағдайда делдалдар дүкендер, коммерциялық құрылымдар, киім базарлары және «қол саудасы» деп атайды.

Автокөлік бөлшектерін сату автомобиль дүкендерінің сатушылары, автомобильдерге техникалық қызмет көрсету станциялары және автомобильдерді жөндеумен айналысатын басқа кәсіпорындар, жеке жөндеу пункттері, автотұрақтардың аумағында таныс сатып алушылар арқылы, сондай-ақ автомобиль бөлшектерінің стихиялық нарықтарында жүзеге асырылады.

7.2 Ұрлықтың алдын алуы және ашу

ПО жедел аппараттары мен олардың мүліктік қылмыс түрлеріне қарсы күресті тікелей жүзеге асыратын құрылымдық бөлімшелерінің осы қылмыстардың алдын алу жөніндегі қызметі жалпы схема – алдын алу және алдын алу бойынша құрылады.

Қылмыстардың алдын алу келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

– қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау; олардың заңсыз мінез-құлқының дұрыс анықталған фактілеріне сүйене отырып, қылмыс жасауды күтуге болатын адамдарды анықтау,

– олардың қоғамға қарсы бағытын еңсеруге бағытталған шаралар қабылдау; жоспарланатын, дайындалатын қылмыстардың, сондай-ақ қылмысқа оқталудың алдын алу және алдын алу.

Қылмыстың алдын алуда маңызды рөл қылмыстың құрылымын білу болып табылады. Қылмыстың құрылымы қылмыстық-құқықтық немесе криминологиялық негіздер бойынша жіктелген қылмыстар топтарының (түрлерінің) қылмыстағы арақатынасымен анықталады.

Ішкі істер органдарының жедел-ізвестіру теориясы мен практикасы алдын алу мен қылмыстың мынадай түрлерін бөліп көрсетеді:

– жалпы, жеке, арнайы, ерте жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу арқылы арнаулы аппараттар жүзеге асыратын.

1. Мүліктік қылмыс түрлерінің алдын алу (*жалпы, жеке, арнайы және ерте*), тұтастай алғанда да, жекелеген түрлерде де қарастырылған:

Жалпы – мүліктік қылмыс түрлеріне ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және оларды жою шараларын қабылдау.

Себептер мен жағдайлардың арасында, мысалы, пәтер ұрлығы, келесі негізгілерді бөліп көрсетуге болады:

– пәтерлердің әлсіз техникалық нығаюы (есіктер нәзік ағаш түрлерінен жасалған, бірінші қабаттардың терезелерінде торлар жоқ, көбінесе есіктер ашық қалады, есік кілттері «шартты» жерлерде қалдырылады, күзет дабылымен жабдықталмайды);

– жоғарыда көрсетілген кемшіліктерді жою бөлігінде халық арасында түсіндіру жұмыстарының жеткіліксіздігі;

– жедел жұмыс қанағаттанарлықсыз жүргізіледі: *құқыққа қайшы өмір салтын жүргізетін адамдарға уақтылы анықталмайды және шаралар қолданылмайды, теріс бағыттағы топтар бөлінбейді, құқық бұзушылықтар жасауға бейім адамдар профилактикалық есепке уақтылы қойылмайды және олармен қажетті жұмыс жүргізілмейді; жергілікті жерлерде атқарушы билік пен оның құрылымдарының мүмкіндіктері пайдаланылмайды бағыт және т.б.*

Қылмыстық ізвестіру аппараттары өз құзыретін ескере отырып, күш-жігерін пәтер ұрлығын жасауға бейім адамдарды анықтаудан басталатын жеке-профилактикалық іс-шараларды жүргізуге жұмылдыруға тиіс.

Мұндай адамдарды анықтау қылмыстық мінез-құлық белгілерін тануға негізделген, бұл адамның ұрлық жасауы мүмкін екенін көрсетеді, оны үш негізгі топқа бөлуге болады.

Бірінші топтың белгілеріне ұрылардың татуировкасы (кресттер, сақиналар, мысықтың басы, жыланмен оралған қанжар және т.б. түрінде), құмар ойындар, шартты сигналдар мен нақты қимылдарды қолдану, ұрылар жаргонын қолдану және басқалары жатады.

Мінез-құлық белгілерінің екінші тобына, әдетте, ұрлық объектісін іздеу, қылмыс құралдарын дайындау, басқа да дайындық әрекеттерін жүзеге асыру кезінде көрінетін қылмыстық мінез-құлық стереотиптері жатады: ұрылардың

сақтығы, олардың ұрлық жасауға дайындалып жатқан үйдің тұрғындарына өз беттерін көрсетпеуге деген ұмтылысы, басқаларға көбірек көңіл бөлу және т.б.

Ұрлық жасауға дайындық кезінде байқалатын белгілердің үшінші тобына мыналар жатады:

- пәтер ұрлығы жиі жасалатын ұрланған немесе тұрғын аудандардың өткізу орындарына субъектілердің жиі келуі;

- пәтерге кіруді жеңілдету үшін субъектілерде кілттердің, кілттердің, арнайы құрылғылардың үлкен байламдарының болуы;

- үйлердің кіреберістеріне бару; терезелерді бақылау; жаңа ғимараттар аудандарының қоныстану процесін бақылау және т.б.

Пәтерлерден ұрлық жасауға бейім адамдарды анықтау жедел және ақпараттық іздеу жолымен жүзеге асырылады:

- Жедел іздеу-ұрлық жасауға бейім адамдардың жоғарыда аталған мінез-құлық белгілерін анықтауға бағытталған барлау-іздеу іс-шараларының жиынтығы.

- Ақпараттық іздеу, ең алдымен, ішкі істер органдарына келіп түскен ақпараттың барлық массивін зерделеуді көздейді. Тәжірибе көрсеткендей, ішкі істер органдарына пәтерлерден ұрлық жасауға бейім адамдар туралы көптеген мәліметтер келіп түседі. Бұл мәліметтер патрульдік-бекеттік және басқа қызметтер қызметкерлерінің есептерінде, баянаттарында, азаматтардың өтініштерінде, жедел-іздігіру бөлімшелерінің хабарламаларында және т.б. жедел қызметкерлердің міндеті келіп түскен ақпараттан пәтерлерден ұрлық жасауға бейім адамдар туралы мәліметтерді табу болып табылады.

Пәтер ұрлығын жоспарлаған немесе дайындаған адамдарды анықтау жедел-профилактикалық бақылаумен қатар жүреді. Ол аталған адамдарды зерттеу, оларға жедел-профилактикалық әсер ету және олардың мінез-құлқын жедел-іздігіру бақылау мақсаттарын көздейді.

Бұл ретте алдын алу шараларын ұйымдастыру мен жүргізу тактикасы үшін профилактикаланатын және маңызды сипаттайтын ақпаратты жинау және талдау жүргізіледі. Профилактикалықты зерттеу барысында оған теріс әсер ететін адамдар, заңсыз мінез-құлықтың ықтимал себептері, адамның мүдделері, қажеттіліктері, оның криминогендік ортамен байланысы және т.б. анықталады.

Жеке адамға жедел-профилактикалық ықпал ету шаралары, ең алдымен, оны ұрлық жасаудан бас тартуға итермелеуге бағытталған. Ол үшін адамның мінез-құлқын өзгертудің әртүрлі себептері қолданылады: жазадан қорқу, өзін-өзі бағалау сезімін сақтау, болашақ жәбірленушіге аяшылық және т.б.

Ұрлық жасауға бейім адамдардың криминогендік топтарына жедел-профилактикалық әсер етуді жүзеге асыру кезінде жағдай басқаша. Бұл жағдайда профилактикалық мақсаттарға екі жолмен қол жеткізіледі: Қылмыстық әрекеттен қоғамға пайдалы немесе қоғамға қарсы топты бөлу. Қайта бағдарлау тұрақты пайдакүнемдік бағдары жоқ қоғамға қарсы топтардың, мысалы, кәмелетке толмағандардың криминогендік топтарының аз ғана жағдайларында мүмкін болады. Бұл көбінесе топ жетекшісін Қылмыстық әрекеттен бас тартуға немесе оны жедел комбинациялар арқылы ауыстыруға итермелеу арқылы жүзеге асырылады.

Тәжірибеде ұрылар топтарын ажырату шаралары жиі қолданылады. Ажырасудың тактикалық әдістері көбінесе ұрылар ортасында туындайтын

қақтығыстарды білуге негізделген. Пәтер ұрыларының топтарындағы барлық қақтығыстарды сындарлы-топтың дамуын ынталандыратын және деструктивті - оның дамуын тежейтін деп бөлуге болады. Ұрлық жасауға бейім адамдарды шоғырландыру тұрғысынан сындарлы қақтығыстардың қатарына ықпал ету салаларын бөлуге, жалпы ақша кассасын («жалпыға ортақ») толықтыруға, сотталған ұрыларға көмек көрсетуге, әдет-ғұрыптарды, қылмыстық ортаның дәстүрлерін бұзған адамдармен талқылауға және т.б. қатысты даулар жатады.

Олардың айрықша ерекшелігі-олар заңсыз әрекеттерге байланысты туындайды және сонымен бірге оны белгілі бір дәрежеде «ұтымды етуге» арналған; бұл қақтығыстарды шешу ұрлық жасауға бейім адамдарды біріктіреді, қылмыстық ниеттерді сәтті жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл жағдай жедел-профилактикалық әсерді жүзеге асыру кезінде ескерілуі керек, сондықтан қалыптасып жатқан ұрылар топтарын ажыратудың бір әдісі-жанжалдарды тереңдетуге бағытталған жедел-іздігіру шараларын жүзеге асыру.

Деструктивті қақтығыстарға келетін болсақ, олар, әдетте, тұлғааралық негізге ие және оларды топтың моральдық-психологиялық бірлігін бұзуда көрсетілген ажырату үшін қолданған жөн. Эмоционалды түсті қақтығыстарды шешу ең қиын екенін ескеру қажет. Мұндай қақтығыстар әдетте көшбасшылар мен топтардың беделді мүшелері арасында пайда болады.

Жедел-профилактикалық байқау процесінде профилактикалық әсердің тиімділігін анықтауды және іс-әрекеттерде қылмыстық белсенділіктің тексерілетін белгілерін анықтауды қамтитын профилактикаланатын адамдардың іс-әрекеттерін жедел-іздігіру бақылау жөніндегі іс-шаралар жүргізіледі. Бұл міндеттер өзара байланысты, өйткені тексерілетін адамның мінез-құлқында қылмыстық іс-әрекет белгілерінің пайда болуы алдын-алу шараларының төмен тиімділігін көрсетеді.

Осылайша, пәтер ұрлығының алдын алу бойынша қылмыстық іздігіру қызметі, негізінен, аталған түрдегі әрекеттерді жасауға бейім адамдарды анықтауға және оларды жедел-профилактикалық бақылауды жүзеге асыруға дейін азайтылуы керек.

Қылмысты ашудың бастапқы кезеңінде ең маңызды міндет-оқиға орнында алынған қылмыс және болжамды қылмыскерлер туралы ақпаратты жинау, өңдеу және пайдалану процесі, өйткені ЖІШ нұсқаларын әзірлеу және ең перспективалы бағыттарда жүргізу осыған тікелей байланысты. Бірінші кезекте ұрлық жасау уақыты мен тәсілін, қолданылған бұзу құралдарын, ұрланған адамның айрықша белгілерін, ұрланған заттардың құндылығы туралы қылмыскерлердің ықтимал хабардарлығын, жәбірленушінің жұмыс режимін анықтауға ерекше назар аударылады.

Оқиға орнындағы жедел қызметкерді ең алдымен баспалдақ алаңында және пәтерде алынған құралдар мен заттардың болуы туралы ақпарат қызықтырады. Саусақ іздерін, қылмыскердің ДНК-сын (сағыз, темекі тұқылдары, желімделген көздерден алынған қағаз сынықтары) сақтай алатын заттарға ерекше назар аудару керек. Аяқ киімнің астыңғы іздерін алу кезінде қылмыстық іздігіру қызметкері ЖІҚ жүргізу кезінде одан әрі пайдалану мақсатында оларды суретке түсіруі немесе эскиздеуі қажет.

Тұрғын үй-жайларды, жұмыс орындарын және басқа да орындарды тексеру, көлік құралдарын тексеру сияқты ЖІШ жүргізу де маңызды болып табылады. Ең

алдымен, үйдің кіреберісіндегі қоқыс жәшігін, аулада орналасқан қоқыс жәшіктерін, қылмыскерлердің кетуі мүмкін жол бойындағы жер учаскесін тексеру қажет.

Пәтер ұрлығын жасау тәсіліне байланысты іздеу пәндері:

- қолғап, аяқ киім, шұлық;
- бұзу құралдары (фомка, қашау, бұрағыш, реттелетін кілт, шыны кескіш);
- құлыптың цилиндрлік механизмінің фрагменттері.

Сондай-ақ, осы ЖІШ жүргізу барысында үйлердің тұрғындарына тиесілі, сондай-ақ мекемелердегі бейнебақылау камераларының орналасқан жерлерін, бейнетіркегіштері қосылған тұрған автокөлікті орнату қажет. Қажет болса, жазбаларды қарап шығыңыз және оларды алып тастаңыз.

Жәбірленушіге уақтылы және тактикалық тұрғыдан дұрыс жүргізілген сауалнама маңызды мән-жайларды анықтауға және оларды ескере отырып, қылмысты ашу бойынша нұсқаларды ұсынуға және тексеруге мүмкіндік беретін бастапқы деректерді алуды қамтамасыз етеді.

Келесі мәліметтер нақтылануға жатады:

– пәтерде тұратын отбасының құрамы;

– пәтерге кірудің іздерін бірінші болып тапқан әрбір тұрғынның үйінен кету уақыты:

– жолда күдікті адамдармен кездесу;

– ұрлық жасалғанға дейін болған күдікті оқиғалар (есік қоңыраулары, интерком, есік нашар ашылады және т.б.);

– ұрлық жасаған кезде отбасы мүшелерінің орналасқан жері;

– бөгде адамдардың қайсысы пәтерде иелерінің жоқтығы туралы хабардар болды;

– пәтердің есігі қалай жабылды, кілттердің жоғалуы болды ма, егер болса, қандай жағдайда, қай жерде және қай отбасы мүшелерінде алдыңғы есіктің кілттері сақталады;

– не ұрланған. Әр затты атауын (маркасын), өлшемін, түсін, ерекше белгілерін немесе жеке белгілерін көрсете отырып, мүмкіндігінше дәл сипаттау қажет. Сонымен қатар, ұрланған зат қай жылы, қай жерде және қандай бағамен сатып алынғанын, ұрланған мүлікке құжаттар (кассалық немесе тауарлық чек) бар-жоғын анықтау қажет. Жәбірленушінің айтуы бойынша, бүгінгі күнге дейін тозу мен инфляцияны ескере отырып, әрбір затты бағалау, ұрлық нәтижесінде қандай залал келтірілгенін анықтау (елеулі, елеусіз). Залалдың маңыздылығын анықтау үшін жәбірленушінің ғана емес, онымен бірге тұратын әрбір отбасы мүшесінің ай сайынғы табысын анықтау қажет;

– жәбірленушілер қылмыс жасады деп кім күдіктенеді;

– пәтерге сырттан келгендердің қайсысы, әсіресе ұрланғанға дейін және ұрланған заттарға қызығушылық танытқандар.

Пәтер ұрлығын ашқан кезде бастапқы ЖІШ жүргізу кезінде жедел-маңызды ақпаратқа ие болуы мүмкін тұлғаларды анықтау және сұрау салу маңызды болып табылады.

Мұндай адамдар, ең алдымен, жәбірленушінің жанында тұратын азаматтар болуы мүмкін және оларды анықтау үшін қызметкерлер Үй-жайлар мен пәтерлерді аралайды. Сондай-ақ, іздеу жұмыстары егде жастағы адамдар, жас балалардың ата-аналары, тұрақта тұрған көлік иелері арасында жүреді. Куәгерлердің сауалнамасы

ұрлық жасау уақыты, қылмыскерлердің саны, олардың белгілері, қолданылатын көлік құралдары туралы ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Куәгерлер мен куәгерлерден сұхбат алу кезінде келесі жағдайларға ерекше назар аудару қажет:

- қылмыс жасау кезінде орналасқан жері;
- көргендердің нақты жағдайлары: алдыңғы есіктегі манипуляциялар, зардап шеккен адамдардың пәтерінен шығу және олардың белгілері және т. б.;
- бұл әрекеттер орын алған уақыт;
- куәгердің көргеніне реакциясы;
- күдікті қайдан келді, не және қайда кетті, ол көлік құралдарын, олардың маркасын, түсін, нөмірін пайдаланды ма;
- тән дыбыстар: сынған әйнек, соққылар, дауыстар және т. б.

Жәбірленушіні де, куәгерді де сауалнама өзара байланысты кезендерді қамтитын күрделі ЖІШ болып табылады:

- дайындық. Ол нақты істің мән жайларын және жауап алынатын адамның жеке басының ерекшеліктерін алдын ала зерттеуден тұрады;
- жедел қызметкермен қарым-қатынас жасауға деген ұмтылыс қалыптасқан кезде сұхбаттасқан адаммен психологиялық байланыс орнату. Сұрақ қоюшыны қызықтыратын кез-келген тақырып себеп ретінде пайдаланылуы мүмкін;
- әңгіменің негізгі тақырыбына көшу және оқиғаның мән-жайын және қылмыс жасаған адамдарды анықтау үшін қажетті мәліметтерді анықтау;
- әңгімелесуді аяқтау, оны өткізу барысында алынған ақпаратты іске асыру жолдарын айқындау.

Ұрланған адамның сату орындарын тексеру қажет. Ұрланған адамды өткізу орындарына жатқызу керек:

- такси жүргізушілері;
- ломбардтар;
- үнемдеу дүкендері;
- зергерлік шеберханалар мен мобильді құрылғыларды жөндеу шеберханалары;
- азаматтардың шоғырлану орындары, базарлар, вокзалдар.

Осы орындарға қажетті жедел тәсілдермен сіз сол жерде сатылатын адамдар мен заттар туралы уақтылы ақпарат ала аласыз.

Пәтер ұрлығын ашудың бастапқы кезеңі қылмыс жасалған сәттен бастап өткен уақытты, ұрлық заттарын және қылмыскердің мінез-құлқының ерекшелігін ескере отырып, аумақтық органда әртүрлі есептерде тұрған адамдар мен адамдардың қылмыс жасауға қатысы бар-жоғын тексеруді қамтуы мүмкін. алкогольді ішімдіктерді теріс пайдалану және т.б.

Қаралған ЖІШ жүргізу кезінде алынған ақпарат ұрлық жасаған адамдар туралы нұсқаларды ұсынуға мүмкіндік береді.

Біздің көзқарасымыз бойынша ең белгілі нұсқалар:

1. Пәтер ұрлығын бұрын осындай қылмыстар жасағаны үшін сотталған адамдар жасаған.
2. Пәтер ұрлығын жәбірленушінің айналасындағылар жасаған.
3. Пәтер ұрлығын медициналық емес себептермен есірткі заттарын қолданатын адамдар жасаған.
4. Пәтер ұрлығын гастрольдік сапарлар жасайды.

5. Пәтер ұрлығы имитацияланған.

Аталған нұсқалар белгілі бір дәрежеде ұрлыққа қатысы бар-жоғын тексеретін беттерді тарылтуға мүмкіндік береді.

Пішіндерді таңдағанда бір уақытта бірнеше нұсқаны тексеруге мүмкіндік беретіндерге артықшылық беру керек.

Пәтер ұрлығын сахналауға бөлек тоқталу керек. Ішкі істер органдарының қызметкерлерін адастырудың бұл әдісі Қазіргі азаматтық қоғамның даму тенденциялары мен ақпараттандырылуын ескере отырып, кең таралуда. Осы нұсқаны тексеруді жәбірленушіден алынған ақпаратты басқа көздерден алынған ақпаратпен (туыстарынан, көршілерінен, жұмыс әріптестерінен сұрау) салыстыру кезінде жүзеге асырған жөн.

Пәтер ұрлығын ашудағы жетістік барлық қызметкерлердің қылмыстарды ашудың бастапқы кезеңіндегі үйлесімді және ұйымдасқан жұмысына байланысты, бұл іс жүзінде де, заңды дереккөздерде де қылмыстарды «ізін суытпай» ашу ретінде түсіндіріледі.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Ұрлық жасау тәсілдерін атаңыз?
2. Ұрлық кезінде із қалдырудың қандай механизмі бар?
3. Ұрлық қылмыскерінің жеке басы ретінде жедел-іздігі сипаттамасының элементін ашыңыз?
4. Ұрлықтың алдын алудың негізгі бағыттарын атаңыз?
5. Ұрлықты анықтау және ашу кезінде жүргізілетін жедел-іздігі іс-шараларын көрсетіңіз?

Әдебиеттер

1. Раскрытие и расследование краж: технико-криминалистические аспекты: Монография: Авт. сост. Т.М. Коржумбаева. – Алматы: ООНИиРИП Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2015. – С. 190.
2. Новикова Ю.В. Расследование краж, совершенных группой лиц: Науч.-метод. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2005. – С. 204.
3. Шурухнов Н.Г. Расследование краж: Практическое пособие. – М.: Юристъ, 1999. – С. 112.
4. Асташкина Е.Н., Марочкин Н.А. Криминалистические алгоритмы в расследовании квартирных краж: Учеб. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2005. – С. 184.
5. Пантюшин И.С. Кража имущества граждан: уголовно-правовые и криминологические аспекты: монография: – Тамбов, 2019. – С. 110.

Тақырып 8 Мал ұрлығының алдын алуы және ашу ерекшеліктері

8.1 Мал ұрлығының жедел-ізвестіру сипаттамасы

Мал ұрлығы – адамзат тарихындағы, соның ішінде Қазақстан тарихындағы ең көне қылмыстардың бірі. Мал ұрлаушыларға ең қатал жазалар қолданылуы кездейсоқ емес, өйткені ауылшаруашылық жануарлары адамдардың негізгі тіршілігі болған.

«Барымта» түсінігі – мал ұрлау – қазақтар мен басқа да Азия халықтарында ғасырлар бойы болған. Олар мұндай кәсіппен өте кәсіби түрде айналысқан, арнайы дайындалған адамдар – «барымташылар». Көбінесе мұндай «мамандық» ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырды. Зерттеулер көрсеткендей, мұндай «тәжірибенің» едәуір бөлігі бүгінгі мал ұрлығына дейін жеткен. Бұл проблемалар әсіресе Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Ресей Федерациясының шекарасындағы ішкі істер органдары үшін өзекті болып табылады, мұнда әртүрлі ұлттардың мал ұрлаушылары бір республикада ұрланған мал екінші республикада және керісінше сатылған кезде жақсы байланыс орнатқан, өткізу нарықтары бар.

Мал ұрлығымен күрес қазіргі кезде де өзектілігін жоғалтқан жоқ, өйткені қылмыстық әрекеттің бұл түрі айтарлықтай материалдық зиян келтіреді. Мал ұрлығы қазақстандық халық шаруашылығының басым нысаны болып табылатынын және оған қол сұғу ерекше қоғамдық резонанс тудыратынын назарға алу керек. Осыған байланысты заң шығарушы Қазақстан Республикасының ҚК 188-1-бабында «мал ұрлығы» дербес нормасын енгізді. 188 «Ұрлық» тек қылмыс объектісі бойынша. Егер кез – келген мүлік ұрлық кезінде әрекет етсе, онда мал ұрлығы кезінде-тек мал. Азаматтардың меншік құқығын қорғайтын нормаларды жетілдіруге байланысты түзетулер өте қажет болды.

Мал ұрлығы – бұл басқа біреудің малдарын жасырын (ұрлау) жымқыру болып табылатын мүлікке қарсы қылмыс.

Мал ұрлығының жедел-ізвестіру сипаттамасының дәстүрлі мазмұны келесі элементтермен анықталады:

- 1) қылмыс жасау жағдайы;
- 2) қылмыскердің жеке басы;
- 3) жәбірленушінің жеке басы;
- 4) қылмыстық қол сұғу пәні;
- 5) қылмыс жасау тәсілі.

Оларды толығырақ қарастырайық.

1) Қылмыс жасау жағдайы.

Мал ұрлау әдетте кешкі немесе түнгі уақытта, сағат 18-ден 6-ға дейін жасалады, бұл мал ұрлығын жасаушылар қылмыстық нәтижеге жету үшін используют немесе тәуліктің қараңғы уақытын пайдаланады, бұл кезде оларды анықтау мүмкіндігі төмендейді, жануарлармен манипуляция жасау мүмкіндігі және қолда бар кедергілерді жеңу оңайырақ. Сонымен қатар, ауылдардан алыс немесе жабық жерлерде мал ұрлығы күндізгі уақытта да жасалуы мүмкін. Сондай-ақ, күндіз ұрлық көбінесе жайылым орындарынан, ал түнде-қора ұстау орындарынан жасалады. Мұндай қылмыстардың көпшілігі демалыс күндері базарда ұрланған жануарлардың сою мясо сату үшін жасалады.

Жануарларды ұстау орны мен аймағына қарамастан, ең үлкен қылмыстық белсенділік күзгі-қысқы кезеңде болады. Бұл жаппай мал союдың басталуымен, ет өнімдерін сақтаудың қолайлы жағдайымен, халықтың оларға деген сұранысының күрт артуымен түсіндіріледі.

2) Қылмыскердің жеке басы.

Қылмыскерлердің жеке басының белгілерінің жиынтығынан, әдетте, жынысы, жасы, соттылығы, білімі, отбасылық және әлеуметтік жағдайы және басқа да бірқатар сипаттамалары ерекшеленеді.

Жыныстық сипаттамаға қатысты, әдетте, ер адамдар мал ұрлығымен айналысады деп айту керек. Сонымен қатар, мал ұрлығының негізгі саны ажырасқан немесе бойдақ, сондай-ақ асырауындағы адамдар. Сирек жағдайларда мал союға және ұрланған жануарлардың мяса сатуға қатысатын әйелдерді мал ұрлығы үшін жауапкершілікке тарту жағдайлары іс жүзінде оқшауланған.

Мал ұрлығының жартысынан көбі-18 бен 33 жас аралығындағы адамдар. Малды ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылғандардың жалпы санындағы жасөспірімдердің үлесі аз, бұл ретте негізінен кәмелетке толмағандар аталған қылмыстарды ересектермен топта жасайды. Жасөспірімдер, әдетте, малды айдауға, оны тұндырылған жерлерде ұстауға қатысады, кейбір жағдайларда кәмелетке толмағандар ұрланған жануарларды немесе сойылғаннан кейін етті сатуға қатысады.

3) Жәбірленушінің жеке басы.

Жедел-ізвестіру сипаттамасының көрсетілген элементін біз кеңінен түсінеміз және ұрланған малдың меншігі біріктіруші фактор болып табылатын жеке тұлғаны, жеке кәсіпкерді, акционерлік қоғамды және т.б. қамтиды. Олардың әрқайсысы қылмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырап, материалдық шығынға ұшырағаны заңды. Жедел-ізвестіру сипаттамасы үшін мал ұрлығы орын алған және жәбірленушінің жеке басына объективті қарайтын жағдайлар маңызды болып табылады. Бұл жағдайда бұл алдыңғы ұрлық кезеңінде малды ұстау шарттары.

4) Қылмыстық қол сұғу пәні.

Сәйкес 188-1-баптың ескертпелері мал деп түсініледі: ірі қара; жылқылар мен есектер; түйелер: ұсақ мал және шошқа. Бөтен құсты ұрлау мал ұрлығы емес. Мал ұрлығының ең үлкен қызығушылығы-жылқылар, түйелер, және өз бетінше жайыла алатын ірі қара, бұл оның қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қиындығына әкеледі.

5) Қылмыс жасау тәсілі.

Қылмыстық қол сұғушылық объектісінің атиптілігі қылмысты дайындау және жасау процесіне тән бірқатар ерекшеліктерді анықтайды және анықтайды.

Қылмыстық әрекеттің үш негізгі кезеңін ажыратуға болады:

1. Дайындық кезеңі:

– қажетті талаптар мен сапаны (ірі қара мал, жылқы, шошқа, қой, олардың жай-күйі мен семіздігін) қамтамасыз ететін қылмыстық қол сұғушылық объектісін іздестіру;

– мал шаруашылығында жұмыс істейтін, таңдалған объектідегі жағдайды, мал жаю бағыттары мен орындарын және т.б. білетін жергілікті тұрғындар арасынан қатысушыларды немесе көмекшілерді іріктеу;

– жануарларды иемдену тәсілін таңдау (аралықта, көлік құралдарымен тасымалдау);

– мал тасымалдау үшін арнайы жабдықталған автомобильдерді іздеу, үй-жайларға кіруге және жануарларға әсер етуге арналған техникалық құралдарды таңдау және дайындау (монтаждау, сынықтар, балталар, арқандар, қамшылар, шана, жем, қаптар, сусымалы заттар және т.б.);

– жануарларды айдау бағытын, күндізгі тұрақ орындарын әзірлеу;

– уақытша ұстау, азықтандыру немесе сою орнын таңдау (жеке аула, жер учаскесі, қараусыз қалған немесе бос тұрған құрылыстар);

– жануарларды ұстау орнын таңдау, ұрланған жануарлардың санын анықтау, жануарларды ұстау орнындағы жағдайды, күзету, жарықтандыру, қоршау жай-күйін зерделеу;

– сою, ұшаны кесу әдісі мен құралдарын таңдау;

– тірі салмақпен ұрланған етті (дайындаушылар, жеке тұлғалар, сою цехтары), ұшадағы етті (базарлар, коммерциялық дүкендер, шұжық цехтары) немесе ет өнімдерін ұзақ уақыт сақтайтын орындарды (азық-түлік базалары, тоңазытқыштар және т.б.) іздеу;

– қажетті ілеспе құжаттармен қамтамасыз ету (санэпидстанциялардың анықтамалары, тауар-көлік жүкқұжаттары, жол парақтары және т.б.).

2. Ұрланған мүлікті иемдену:

– мал бастарының қажетті санын табыннан ұрып-соғу және айдап әкету және оларды сою, ұзақ уақыт ұстау немесе көлік құралына тиеу үшін дайындалған жерге айдау;

– кедергілерді, іш қатуды еңсеру және жануарларды тиеу, сою және т.б. үшін үй-жайдан айдау жолын босату.;

– жануарларды сою және ұшаларды алдын ала дайындалған немесе таңдалған жерде кесу;

– жануарларды немесе ұшаларды оларды ұстау, өткізу немесе сақтау орнына тасымалдау.

3. Ұрланған заттарды пайдалану:

– ұрланған жануарларды тірі (жеке тұлғаларға, дайындаушыларға, сою цехтарына, ет комбинаттарына) өткізу;

– етті ұшада өткізу (базарларға, сауда-сатып алу кәсіпорындарына, көтерме коммерциялық фирмаларға және т.б.);

– қылмыскерлердің өздері ет сатуы (стихиялық базарларда, тұрғын үй алаптарындағы автокөліктерден, таныстар үйірмесінде, жеке қажеттіліктері үшін пайдалану);

– шекара маңы мемлекеттерінің аумағында жануарлар мен етті өткізу.

Малды ұрлаудың аталған кезеңдерін бөліп көрсету және оларды ұстауды анықтау жедел бөлімшелерге осы түрдегі қылмыстарды жоспарлаған, дайындаған немесе жасаған адамдарды анықтауға бағытталған қызметті тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қылмыс жасау тәсілін таңдау, ең алдымен, ұрлық кезінде қылмыскерлер көздейтін мақсаттармен анықталады, оған жануарларды ұстау нысандары да әсер етеді.

Жануарларды ұстаудың негізгі формалары:

1. Жайылымдық немесе шалғайдағы күтіп-ұстау (жайлау);

2. Дүңгіршек немесе стационарлық.

3. Аралас, өйткені құқық қолдану практикасы жоғарыда аталған екі форманың да тіркесімінің болуын көрсетеді.

Тәжірибе көрсеткендей, тіпті бір ауданда, бірақ әртүрлі аумақтарда ұрлықтың сипаттамасы айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Малды қорада ұстау қарқынды пайдаланылатын жерлерде ұрлықтың кейбір әдістері басым, ал жануарларды айдап әкету кезінде – басқалары. Бұл ретте ұрлықтың шамамен үштен екісі шаруашылықтарға тиесілі малға, үштен бірі жеке меншіктегі малға тиесілі, бұл негізінен жануарларды қорғауды қамтамасыз ету дәрежесіне байланысты.

Мал ұрлау тәсілдерін қарастырыңыз:

1) жануарларды ұрлау табынды, отарды немесе табынды қорада ұсталатын орындардан жазғы жайылым орындарына айдау кезінде жасалады. Бұл маршруттар әдетте алдын-ала белгілі, өйткені олар жыл сайын қолданылады. Бұл әдісті, әдетте, аталған маршруттардың жанында тұратын жергілікті тұрғындар қолданады. Олар 1-2 малды табыннан аулайды, оларды жеке мақсатта пайдалану үшін ұстау немесе сою орындарына айдайды.

2) жеткілікті үлкен аумақтарды алып жатқан малды тұрақты жаю орындарында жануарларды ұрлау. Қылмыскер немесе қылмыстық топ табынның жай-күйі мен күзет режимін алдын-ала анықтайды, содан кейін табыннан, табыннан немесе отардан жануарларды ұрып-соғады, қуып жібереді немесе сою, сату немесе ұстау орнына апарады. Бұл әдісті қылмыскерлер немесе қылмыстық топтар көптеген жануарларды мақсатты, алдын-ала дайындалған, тапсырыс бойынша ұрлау кезінде қолданады. Бұл жағдайда жануарларды сою, күзет иттерін бейтараптандыру және басқа мақсаттар үшін атыс қаруын қолдануға болады.

3) қора орындарынан (фермалар, қошарлар, қоралар, және т.б.) малды ұрлау. Қылмыскер немесе қылмыстық топ ұрлық жасамас бұрын күзет жағдайы мен режимін, іш қату мен қоршау жүйесін, объектіге кіру мен кетудің мүмкін жолдарын, жануарларды айдау бағытын зерттейді. Бұл жағдайда жануарлардың көптеген бастары ұрланады, көлік құралдары, бұзу құралдары, атыс қаруы немесе суық қару қолданылады. Әдетте, ұрлықты дайындауға және жасауға жергілікті тұрғындар, ауылшаруашылық кәсіпорнының бұрынғы қызметкерлері немесе қазіргі уақытта осы нысанда жұмыс істейтін адамдар қатысады.

Қылмыс жасаудың бұл әдісі көбінесе кәсіпорын қызметкерлерінің малды жоспарлы тексерулер немесе жануарларды бақылау арқылы қайта санау алдында тапшылығын жасыру үшін ұрлықты сахналау кезінде қолданылады, жетіспеушілік материалдық жауапты тұлғалардың малды иемденуі, айтарлықтай өлім, уақтылы анықталмаған ұрлық немесе тиісті күзет пен қоршаулар болмаған кезде жануарларды тарату нәтижесінде пайда болуы мүмкін.

Жоғарыда аталған қылмыстарды анықтау тәжірибесін талдау қылмыстық мінез-құлықтың біртекті тактикасын анықтауға мүмкіндік береді.

Түнде жылқыларды ұрлық орнынан мүмкіндігінше алыстатқаннан кейін, қылмыскерлер жануарларға алдын-ала таңдалған оқшауланған жерде (орман алқабы, жыра, қуыс және т.б.) демалуға мүмкіндік береді, ал өздері олардан құрметті қашықтықта орналасады, сонымен бірге жануарларды бақылайды. Іздеу тобы жануарларды анықтаған жағдайда, мұндай тактика шабуылдаушыларға жасырын түрде жасырынуға мүмкіндік береді. Түнде жылқыларды өткізу орнына айдау жалғасады. Жылқылар әдетте белгілі маршруттар (соқпақтар) бойынша және белгілі

бір қозғалыс кестесіне сәйкес тазартылады. Сол маршруттар бірнеше рет қолданылады.

Кейбір жағдайларда мал ұрлығы жануарлардың түсін, белгілерін немесе кейбір сыртқы ерекшеліктерін өзгерту әдістерін қолданады. Мысалы, ыстық сүтке малынған кенеп немесе мүйізтұмсық жылқының дәніне қолданылады. Күйік орнында ақ пальто, белгі пайда болады. Сиырдың мүйіздерін ыстық кебекпен бумен пісіру арқылы мүйіздердің иілу бағытын немесе конфигурациясын өзгертіңіз. Жануарларды тасымалдау кезінде жануарларды жол бойында үнсіз қалдыратын әдістер қолданылады. Мысалы, жылқылар мықтап тартылады, сиырлар мен шошқалар бастарына борпылдақ заттар (жарма, ұн және т.б.) салынған.

8.2 Мал ұрлығының алдын алу және ашу

Мал ұрлығын жасауға бірқатар жағдайлар ықпал етеді:

1. Қылмыстық қол сұғушылық нысанасының қолжетімділігі. Республикада өте кең таралған мал шаруашылығы-кең аумақтарда көбінесе қараусыз мал жаюды көздейді. Бізде ең көп қоныстанған аудандарда бұл зиянкестер үшін оған еркін қол жеткізу міндетін барынша жеңілдетеді. Сонымен қатар, қылмыскерлер үшін ең үлкен қызығушылық тудыратын жылқылар, түйелер және ірі қара, түнде, әдетте, өздігінен жайылады.

Барлық жылы мезгілдер, ал оңтүстік аудандарда жыл бойы дерлік мал (әсіресе азаматтарға тиесілі) аулалар мен қораларда ұсталады, оларға кіру қиын емес. Ең жақсы жағдайда, малды жеңу қиын тосқауыл болып табылмайтын және жақсы қоршау мен қатты іш қатуы жоқ нәзік материалдардан (тақталар, өрілген шыбықтар және т.б.) жасалған қошараларда, сарайларда ұстайды.

2. Дәлелдеудің күрделі процедурасы және әлсіз дәлелдер базасы. Негізінен барлық күш-жігер жасалған мал ұрлығының мән-жайларын анықтауға және ұрланған малды өткізу немесе ұстау орындарын анықтауға бағытталған. Малды ұрлау жағдайларының басым көпшілігі анық емес жағдайда жасалатындықтан және іс жүзінде іздер қалмайтындықтан, қиындықтар қылмыстың іздерін анықтаумен және осы қылмыстық әрекеттің куәгері бола алатын адамдарды анықтаумен байланысты.

3. Ұрланған мүлікті анықтаудағы қиындықтар. Жоғарыда аталған жағдайлар күрделене түседі, тіпті жоғары білікті мамандар, сондай-ақ өз жануарларын мұқият білетін азаматтар оны анықтауда жиі қиындықтарға тап болады, әсіресе көптеген жануарлар (мысалы, бірнеше қой немесе ешкі) ұрланған кезде немесе ұрылар ұрланған малдың сәйкестендіру белгілерін жою үшін шаралар қабылдаған кезде.

Осыған байланысты, нақты жануардың тиесілігін анықтау үшін Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 30 қаңтардағы бұйрығымен бекітілген, жануарларды есепке алу және бірдейлендіру тәртібін белгілейтін «ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру қағидаларын» сақтау қажет. Бұл ретте сәйкестендірудің электрондық тәсіліне ерекше назар аудару қажет (радиожиілік белгісі бар тегтер, болюстер, чиптер басқа да бұйымдар (құралдар)).

Бирка тағу кезінде бирка жануарлардың жүрекшелеріне бекітілетінін есте ұстаған жөн, бұл қылмыскерлерге оларды ауыстыруға мүмкіндік береді. Өшпейтін белгілерді қолданған кезде қылмыскерлер көбінесе ұрланған малдың құлағын кесіп тастайды. Қылмыскерлер жылқылар мен ірі қара малдың артына жапсырған стигмалардың

үстіне жаңа стигмалар қойылады. Егер ұрлаушылар жануарларды анықтайтын белгілерді жойып үлгерсе, онда сергітілген өліктерді анықтау мүмкін емес. Бұл жағдайда теріні немесе басын табу керек, егер олар бар болса немесе жеке белгілер болса.

4. Ұрланған малды сатудың салыстырмалы күрделілігі және союдан кейін оның мяса сатудың қарапайымдылығы. Тірі малды сату белгілі бір қиындықтарды тудырады, алайда қылмыскерлер келесі жағдайларда бұған барады:

- ұрланған малды тез сату қажет;
- малдың өзіндік құнының жоғары болуына байланысты (асыл тұқымды айғырлар, түйелер және т.б.) етке мал сою тиімді емес;
- жануарды сою тиімсіз (жас немесе арық жануар).

Сонымен қатар, көбінесе сатып алушы қылмыс жасалған жерден алыс екенін және онымен мал сатып алу туралы алдын-ала келісім бар екенін ескеру қажет. Көрші аудандар мен облыстардың мамандандырылған ауылшаруашылық нарықтарында ұрланған малды сату фактілері де жиі кездеседі.

Мал сою және ұрланған малдың етін сату арқылы сату қылмыскерлер үшін тартымды. Бұған ықпал етеді:

- ет өнімдеріне тұрақты сұраныс;
- тұрақты және жоғары (әсіресе ауыл тұрғындары үшін) бағалар;
- сатылатын орындардың көптігі (базарлар мен ет павильондарынан басқа, көптеген ет дүкендер арқылы, сондай-ақ автомобиль жолдарының бойында немесе тікелей қалалық тұрғын үйлердің аулаларында сатылады);
- ұрланған адамды анықтаудың қиындығы;
- ауыл тұрғындарының көптігі жануарлардың мяса сатумен айналысады деген күдіктің болмауы.

Мал ұрлығын тергеу мен ашудың бастапқы кезеңінің ерекшеліктерін қарастырыңыз.

Істердің қазыналық санатын қарау кезінде Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі №89 бұйрығымен «Қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыздар мен хабарламаларды қабылдау және тіркеу, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидалары» бекітілгенін есте ұстаған жөн. Бұйрық Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2014 жылғы 23 қыркүйекте №9744 болып тіркелді.

Осы ережелерді ескере отырып, жәбірленуші ПО-ға келген жағдайларда келесі іс-қимыл тәртібі ұсынылады:

– жәбірленушіден өтінішті (жазбаша немесе ауызша) қабылдау, оны ақпаратты есепке алу кітабына (бұдан әрі КАЖ) тіркеу және ҚР ҚК 419-бабы бойынша көрінеу жалған донорлық жасағаны үшін жауапкершілік туралы ескерту туралы өтінішке белгі енгізу;

– арызды сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде (бұдан әрі-СДТБТ) тіркеу, СДТБТ қолжетімділік болмаған кезде, қылмыстық құқық бұзушылық туралы ақпаратты қабылдаған лауазымды адам байланыс құралдарын пайдалана отырып, уәкілетті адамды хабардар етеді, ол алынған хабарламаның негізінде КАЖ-да тіркеуді жүргізеді, ол туралы баянат жасайды;

– талон-хабарламаны ресімдеу және талонды өтініш берушіге беру;

– өтініште Қазақстан Республикасы ҚК-нің Ерекше бөлігінде (атап айтқанда, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 188-1-бабы) көзделген қылмыс құрамының белгілерінің болуын бастапқы айқындау, қылмыстық қудалауды болдырмайтын не жүзеге асырмауға мүмкіндік беретін мән-жайлардың болуын немесе болмауын анықтау;

– тергеу-жедел тобының құқық бұзушылық жасалған жерге шығуын ұйымдастыру.

Малдың жоғалғаны туралы өтініш берген кезде тергеуші немесе анықтаушы өтініш берушіден мынадай мән жайларды білуге міндетті:

– жоғалған мал қай жерде болды?

– малдың жоғалғанын қай уақыт аралығында анықтап, нақты уақыты мен күнін көрсету?

– малды өз бетінше іздеу жүргізілді ме (қайда, қашан және қандай әдістермен)?

– жануардың сыртқы белгілері қандай (түсі, жасы, жынысы)?

– жоғалған мал таңбаланған ба?

– мал қандай жолмен белгіленді (оның әріптік немесе сандық белгісі)?

Қылмыс белгілерінің бар-жоғын анықтау үшін өтінішті қабылдағаннан және тіркегеннен кейін өтініш берушіден жәбірленуші ретінде жауап алу қажет, оның барысында мыналарды анықтау қажет:

– оған тиесілі малды иеліктен шығару шынымен болды ма (жануарлардың санын, олардың түрін, тұқымын, ерекше белгілердің болуын анықтай отырып);

– малдың қалай ұрланғанын анықтаңыз (ол жайылымда болды ма, әлде қоршалған бөлмеден ұрланды ма);

– бұл әдіс жәбірленуші үшін құпия болды ма;

– көршілердің немесе кездейсоқ куәгерлердің кез келгені мал ұрлау фактісін көрді ме;

– мал қай уақытта ұрланған (күндіз немесе түнде);

– ұрланған малды жәбірленушінің өзі қандай сомаға бағалайтынын анықтаңыз;

– өтініш беруші өз малын ұрлаған адам кім екеніне күдіктене ме?

Сонымен қатар, мүмкін куәгерлерді анықтау қажет. Белгіленген куәгерлерден куәгер ретінде жауап алу керек. Жауап алу кезінде нақтылау қажет:

1. Ұрлық фактісін кім тапты, оқиға туралы хабарлады (жәбірленуші, оның отбасы мүшелері, туыстары, таныстары, көршілері және т.б.).

2. Мал ұрлығы қай жерде болды: жәбірленуші көрсеткен жерде немесе басқа жерде? Тексеру орны қылмыс жасау кезінде малдың қорада (қорада) немесе жайылымда болғанына байланысты. Кейбір жағдайларда мал ұрланған жер, кінәлілердің іздерін іздеу керек жер анықталады.

3. Қылмыс қай уақытта жасалды? Қылмыс жасау уақыты өтініш беруші айтқан уақытқа сәйкес келетіндігін анықтау керек. Жәбірленушінің, күдіктінің жеке басына, қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайларға қатысты дәлелдеуге жататын өзге де мән-жайлар.

Мал ұрлығы туралы хабарламаларды тексеру кезінде мынадай мән жайлар белгіленуге тиіс:

– жәбірленушілер мен басқа адамдардың өтініші бойынша мал ұрланған белгілі бір жерде болу белгілері;

– малды ұрлау орнындағы қылмыскерлердің ықтимал әрекеттері: ұрлау тәсілі, оны жасау орны мен уақыты, жануарларға кіруді қабылдау, келу және кету жолдары, қылмыс құралдарын, көлік құралдарын пайдалану және басқа да жағдайлар.

Мал ұрлығын тікелей көрсететін жағдайларға мыналар жатады:

- мал шаруашылығы үй-жайларының, бөліктерінің бекіту механизмдерін бұзу;
- бекіту ретінде пайдаланылатын заттарды «ашық» күйге келтіру;
- жануар бекітілген кесілген зат;
- жәбірленушінің, малды қалай ұрлағаны туралы куәгердің айғақтары;
- ұрлық жасалған жерден бөгде адамның үйіне апаратын жануар мен аяқтың ізі жолы;
- ұрланған малды қылмыскерден табу;
- жануардың ауласынан оның көмексіз шығу мүмкіндігінің жоғалуы;
- жануарлар орналасқан үй-жайға, аулаға, қоршаудың артына бөгде адамдардың кіруінің айқын іздерінің болуы;
- малды күзететін күзетші итті өлтіру немесе оқшаулау;
- жануарлардың терісін, басын, биркасын, аяқтарын, етін табу.

Мал ұрлығын ашудың бастапқы кезеңі келесі тергеу жағдайларымен сипатталады:

- 1) қылмыстық оқиға туралы жеткілікті толық ақпарат және қылмыс жасаған адам туралы нақты деректер бар;
- 2) қылмыстық оқиға туралы салыстырмалы түрде толық ақпарат және қылмыс жасаған адам туралы жекелеген мәліметтер бар;
- 3) қылмыстық оқиға туралы толық емес деректер бар, қылмыс жасаған адамдар туралы мәліметтер жоқ.

Тергеу үшін ең үлкен қиындық-үшінші жағдай (анық емес жағдайда ұрлық жасау), оны сәтті шешу оқиға болған жерді уақтылы және сапалы тексеруді, тергеудің бастапқы кезеңінде ішкі істер органдарының күштері мен құралдарын кешенді пайдалануды қамтиды.

Бастапқы тергеу кезеңінде оқиға болған жерді тексеру өте маңызды. Малды ұрлау туралы хабарлама (өтініш) келіп түскен кезде өтініш берушіден қылмыстың орны, уақыты мен мән-жайы анықталады, содан кейін ТЖТ оқиға орнына шығуы ұйымдастырылады. Іс жүзінде мал ұрлығы туралы істер бойынша оқиға орнына тек қылмыстық іздестіру қызметкерлері ғана барады. Оқиға орнын арыз берушілердің қатысуымен тексеру жүргізген жөн, оның барысында ұрланған Жануарлар (тұқымы, саны, түсі, ерекше белгілері және т.б.), оларды ұстау орны, қылмыс құралдары мен ұрлау тәсілі, мал ұрлығын жасаған ықтимал адамдар туралы ақпарат алған жөн;

Нәтижесінде оқиға орнында, әдетте, келесі тән іздер жазылады:

- көлік құралдарының іздері (объектіге кірген кезде);
- аяқ киімнің (аяқтың) іздері, әсіресе бөлмеге енетін жерде (қабаттасу іздері-шаң, топырақ, бояу және т.б.);
- жердегі малдың іздері, жұмсақ топырақ және т.б.;
- биологиялық шығу тегінің іздері (қан, сілекей, жануарлардың бөліктері және т.б.);
- ілеспе іздер арқан, арқан және т.б.;
- заттардың зақымдану іздері (олардың сипаты, өлшемдері, пішіні).

Көрсетілген іздерді анықтауға, бекітуге және алдын ала зерттеуге ерекше назар аудару қажет.

Сондай-ақ, мал ұрланған жерді тексеру кезінде анықталады:

- тексеруге жататын аумақтар (ұрлықтың тікелей нысанын ғана емес, сонымен қатар іргелес аумақты, қаламдарды, шалғындарды, сарайларды да қарау қажет);
- малға ену орындарын белгілеу;
- крекинг құралдарының және басқа іздердің әсер ету іздерін анықтау;
- табылған іздерді бекіту;
- электрондық тасымалдағыштардан (бейнебақылау жүйелерінен) ақпаратты көшіру немесе алып қою, егер олар бар болса;
- қажетті өлшеулер жүргізу, оқиға орнын тексеру хаттамасында бұзу құралдарының іздерін сипаттау;
- бұзылу іздерінде және басқа да микрообъектілердің іздерін табу (мысалы, бұзу құралынан тосқауылда және керісінше), сондай-ақ олардың сақталуын қамтамасыз ету;
- іздер мен бұзу құралдарын алу және буып-түю;
- табылған бұзу құралдарымен және олардың әсер ету белгілерімен байланысты эксперименттер жүргізу қажеттілігін анықтау;
- қылмыскерлердің анықтауы үшін қылмыс жасау механизмін анықтау үшін табылған іздер мен бұзу құралдарын алдын-ала зерттеу.

Мал ұрлығын ашудың ерекшеліктерін қарастырайық:

1. ПО-ның мал ұрлығын ашу жөніндегі қызметі, ең алдымен, қылмыстың осы түрінің кідіріс дәрежесінің жоғарылауымен байланысты бірқатар ерекшеліктерге ие.

2. Мал ұрлығының кідіріс дәрежесінің жоғарылауы ПО-ны белгілі бір аудандағы, облыстағы қылмыстың жай-күйін сенімді түрде анықтап қана қоймай, сонымен бірге жасалған әрекеттер үшін жазаның бұлтартпаушылық принципін сәтті жүзеге асыруды қамтамасыз ету мүмкіндігінен айырады. Жасырын мал ұрлығын анықтау мақсатында бас тарту материалдарын, оқиғаларды есепке алу кітаптарындағы жазбаларды, азаматтардың шағымдары мен өтініштерін, соттардағы мал шаруашылығына келтірілген материалдық залалды өтеу туралы азаматтық істерді мұқият зерделеп, шаруа қожалықтарының қызметкерлері мен ауылдық елді мекендердің тұрғындарына ауызша және жазбаша сауалнама жүргізу қажет. Жеке шопандар, малшылар мен табынушылар немқұрайлылық туралы айыптаудан қорқып, ПО мал ұрлығы туралы есеп бермейтінін есте ұстаған жөн.

3. Жайылымнан немесе мал шаруашылығы аумағынан жасалған ұрлықтар, әдетте, бірден анықталмайды. Жәбірленушілер малдың өздері басқа жерде екеніне сеніп, оны іздейді, кейде бірнеше күн ішінде, тек өз әрекеттерінің сәтсіздігіне көз жеткізіп, ПО жоғалып кету туралы өтінішпен жүгінеді.

4. Мұндай ақпараттың уақтылы келмеуі көбінесе мал шаруашылығы объектілерінің (жайылымдар, жайылымдар, қыстау және т.б.) және ауылдық елді мекендердің аудан орталығынан қашықтығына байланысты. Көбінесе жануарлардың жоғалғаны туралы мәліметтер мал басын кезекті қайта есептегеннен немесе жоспарлы тексеру жүргізгеннен кейін хабарланады. Әрине, мұндай жағдайларда қылмыс жасалғанын көрсететін мән-жайлардың болмауына байланысты тергеу әрдайым басталмайды немесе іздер мен басқа да нақты деректерді табу мүмкіндігінің жоғалуы салдарынан ұрлық ашылмаған күйінде қалады. Кейде жәбірленушілер ПО оны

жыртқыштар жейді немесе өледі деп есептеп, малдың жоғалғаны туралы мәлімдеме жасамайды.

5. Мал жымқырған адамдарды анықтау жөніндегі іс-шараларды жоспарлау және жүргізу кезінде алкогольді асыра пайдаланатын 18-35 жас аралығындағы осыған ұқсас қылмыстар үшін бұрын сотталған ер адамдарға ерекше назар аудару қажет. Оларды анықтау үшін арнайы есепте тұрған адамдарды учаскелік және ауылдық тұрғындар арқылы қоғамға жат өмір салтын жүргізетін, өз малы жоқ, бірақ ет немесе ет өнімдерін сататын адамдарды табу керек.

6. Жануарларды жаю, айдау және тасымалдау кезеңінде жедел қызметкерлерде гурттар мен автотасымалдардың қозғалыс маршруттары, малды жинақы жаю орындары, ұрлық жасалуы мүмкін орындар туралы деректер (карталар, схемалар) болуы, байқауды ұйымдастыруы және олардың жедел жабылуын қамтамасыз етуі тиіс. Гуртоправтарда жануарларды айырбастауды немесе оларды ұрлауды жүзеге асыруға ниет білдірген адамдарды анықтау жөнінде шаралар қабылдау қажет. Бұл адамдарды анықтау үшін гурттарды олардың қозғалысы мен жайылым кезеңінде мақсатты түрде айналып өту жүргізіледі.

7. Мал ұрлығының көпшілігі тасымалдау үшін арнайы жабдықталған шанақтары бар автокөліктерді пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Осыған байланысты қылмыстардың алдын алу мен жолын кесуде жол полициясының стационарлық және жылжымалы бекеттеріне маңызды рөл жүктеледі (осы мақсатта кеден бекеттері белсенді пайдаланылуы мүмкін). Олардың іс-әрекеттері ауыл шаруашылығы жануарларын немесе ет өнімдерін едәуір мөлшерде тасымалдайтын көліктің қозғалысын бақылауға, ілеспе құжаттардың бар-жоғын және дұрыстығын тексеруге, жүргізуші мен автомашинаның деректерін осы мақсаттар үшін арнайы құрылған журналдарда тіркеуге бағытталуы тиіс.

Мұндай есепке алу жедел бөлімшелерге ұрланған адамды әкетудің ықтимал бағыттары және қылмыс жасады деп күдіктенген адамдар туралы сенімді ақпаратты жедел алуға және осы ақпарат негізінде ұстау жөнінде тиісті шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

8. Дайындықтың ең жоғары деңгейі басқа елді мекендердің ауыл тұрғындары жасаған қылмыстарға тән. Дәл осы санаттағы полиция қылмыскерлерін әшкерелеу қиын. Сондықтан оларды анықтау үшін сауалнама барысында анықтау қажет: көрші ауылдардың тұрғындары қаншалықты жиі келді? Кімге? Қандай мақсатпен? Келушілер не істеді? Қайда бардық? Не білдіңіз? Мұндай ақпаратты ұрлық орнында тұратын ауыл тұрғындарынан да, олар келген адамдардан да алуға болады. Алайда, мән-жайларды анықтаған кезде, соңғысының жауаптары жабық болуы мүмкін, өйткені олар зеңбірекшілер сияқты қылмысқа қатысушы болуы мүмкін.

Мал ұрлығының алдын алудың негізгі бағыттары:

1. Ұйымдастырушылық. Көрсетілген бағыт жедел қызметтің тиімділігін арттыруға бағытталған және мыналарды қамтиды:

- әртүрлі құқық қорғау органдары арасындағы өзара іс-қимыл мәселелері;
- бір орган шеңберіндегі жедел қызметтер мен басқа да бөлімшелердің қызметкерлері арасындағы өзара іс-қимыл мәселелері;
- арнайы білім шеңберінде ұсынылатын және аталған қылмыс түрлерін жедел ашуға ықпал ететін мүмкіндіктермен жедел қызметтерді күшейту.

2. Техногендік. Қазіргі ғылыми-техникалық прогресс мүмкіндіктерін пайдалана отырып, мал ұрлығын ашудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Бұл ауылшаруашылық жануарларын сәйкестендіру процедурасы туралы соның ішінде:

– ауыл шаруашылығы жануарларына жеке нөмір беру (тәсілдері:

1) ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында, шаруа және фермер қожалықтарында ұсталатын және өнеркәсіптік өсіруге және бордақылауға арналған тоғыз айға дейін сойылмаған ірі қара мал, ұсақ мал, түйелер, шошқалар мен торайлар үшін) биркалау;

2) таңу немесе чиптеу (жылқылар үшін);

3) татуировка (ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында, шаруа және фермер қожалықтарында ұсталатын және өнеркәсіптік өсіруге, бордақылауға, кейіннен тоғыз айға толғанға дейін союға арналған торайлар үшін);

4) сәйкестендірудің электрондық тәсілі (радиожиілік белгісі бар биркалар, болюстер, чиптер ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіруді жүргізу үшін пайдаланылатын басқа да бұйымдар (құралдар).

– жоғарыда көрсетілген мәліметтерді ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру жөніндегі дерекқорға қосу, малды ветеринариялық қамтамасыз ету, элиталық тұқымдардың сақталуы, мал саудасына байланысты экономикалық көрсеткіштердің көрініс табуы мақсатында бақылауды жүргізуге не мүмкіндік беру.

Малды сәйкестендіру келесі деректерді алуға мүмкіндік береді:

– барлық фермалар, табындар, малдар, қожайындар мен шопандар туралы;

– барлық туылулармен, өліммен, союмен және орын ауыстырумен байланысты;

– фермерлерге берілетін тегтер;

– әрбір жануардың, табынның және ферманың денсаулық жағдайы туралы;

– жылжыту үшін жануарларды Сертификаттау туралы (елдің сауда жүйесінде және экспортқа);

– аурудың өршуі жағдайында жануарлардың қозғалысы;

– жануарды және оның шығу тегін көрсете отырып, етті таңбалауға арналған деректер;

– шаруашылықтарға, табындарға, селекция сияқты басқа мәліметтер базасына енгізуге болатын жеке жануарларға қатысты;

– алдаудың алдын алу мақсатында субсидиялар төлеу схемалары;

– нақты уақыт режимінде жеке меншік иесін тіркеу;

– статистикалық деректерді ұсыну.

– тиісті нысандағы ветеринариялық паспорт беру.

Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы министрлігінің көрсетілген талабын қолдау жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын бөлімшелердің міндеттерімен келісіледі. Қазақстанның жедел органдарының аталған ақпаратқа қол жеткізуі малды ұрлау фактілеріне жедел ден қоюға мүмкіндік беретін өз дерекқорын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, жарықтандыруды орнату, қызметтік иттерді шығару немесе дабыл орнату арқылы ену орындарын күшейту, сондай-ақ жанасу кезінде шу әсерін тудыратын көмекші құралдар мен заттар (шыны бөтелкелер, бос банкалар және т.б.) қажет. Айтпақшы, кошардағы кейбір ауыл тұрғындары малдарымен бірге қаздарды ұстайды, егер түнде біреу оларды мазаласа, тоқтаусыз шу көтереді.

Осылайша, белгіленген ерекшеліктер мен шарттар мал ұрлығын тергеу мен ашудың тактикасы мен әдістемесін анықтайды. Көрсетілген мән-жайларды дұрыс есепке алу мал ұрлығын ашуға және оларды жасаған адамдарды әшкерелеуге бағытталған жедел іс-шаралар мен тергеу әрекеттерін неғұрлым тиімді жүзеге асыруға ықпал ететін болады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. «Мал ұрлығы» ұғымын беріңіз?
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде мал ұрлығы үшін жаза қандай бап көздейді?
3. «Мал» деген не?
4. Мал ұрлығының жедел-ізвестіру сипаттамасының негізгі элементтерін тізімдеңіз?
5. Жануарларды ұстау формаларын атаңыз?
6. Мал ұрлау тәсілдерін атаңыз?
7. Малдың «таңбалануы» нені білдіреді?
8. Мал ұрлығына қарсы негізгі бағыттарды тізімдеңіз?

Әдебиеттер

1. Абрамов А.М., Климов И.А. К вопросу о содержании оперативно-розыскной характеристики вида преступлений // Актуальные вопросы борьбы с преступностью и проблемы ее преподавания: Сб. науч. тр. – М., 1996. – С. 83-84.
2. Биржанов К.К., Ханов Т.А. Организация и особенности раскрытия и расследования краж скота: Учебное пособие – Караганда: КЮИ МВД РК имени Б. Бейсенова, 2010. – С. 75.
3. Голощапов М.С., Тямкин А.В., Худяков Ю.М. Предупреждение и раскрытие краж скота: Учебное пособие. УМЦ при ГУК МВД России. – М., 1993. – С. 13-16.
4. Жусупов Б.А., Сулайманова Б.К., Калилова Г.А. Тактика первоначальных следственных действий по делам о краже скота // Наука, новые технологии и инновации. – 2015. – №12. – С. 65-67.
5. Нургалиев Б.М., Кондратьев И.В., Ташибаева А.К. Неотложные следственные действия при расследовании краж скота: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты (памятка). – Караганда: КВШ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2005. – С. 27.
6. Постановление (ЕС) №1760/2000 Европейского парламента и Совета от 17 июля 2000 года, учреждающее систему идентификации и регистрации крупного рогатого и касающееся маркирования говядины и продуктов из говядины и аннулирующее Постановление Совета (ЕС) №820/97
7. Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 30 января 2015 года №7-1/68. Об утверждении Правил идентификации сельскохозяйственных животных. Зарегистрирован Министерством юстиции Республики Казахстан 22 мая 2015 года №11127.
8. Санитарный кодекс наземных животных МЭБ Семнадцатое издание, 2008.
9. Основы животноводства. Учебное пособие для сельскохозяйственных заведений. – М., 1981 – С. 38.
10. Ходасевич О.Н. Оперативно-розыскная характеристика краж сельскохозяйственных животных // Концепт. – 2014. – Спец выпуск №15. – ART 14700. – 0,35 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2014/14700.htm>. – Гос. рег. Эл № ФС 77 – 49965. – ISSN 2304-120X.

Тақырып 9 Алаяқтықтың алдын алу және ашу ерекшеліктері

9.1 Алаяқтықтың жедел-іздігі сипаттамасы

Алаяқтық қылмыс түрі ретінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 6 тарауында «Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» қарастырылған, 190-бабында алаяқтық ұғымы берілген – бұл бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену.

Мүлікті иемдену немесе мүлікке құқық алу тәсілі ретінде заң ұрлықтың осы түрінің сапалық ерекшеліктерін сипаттайтын алдау немесе сенімді теріс пайдалану деп атайды.

Алдау-бұл заттардың нақты жағдайын қасақана бұрмалау, контрагенттің саналы жалған ақпараты, оны белгілі бір факторларға, жағдайларға, оқиғаларға қатысты әдейі адастыру, оны өз еркімен мүлікті алаяққа беруге ынталандыру. Бұл тұжырымдамада алаяқтық әрекеттердің басты мақсаты көрсетілген-жәбірленушіні өз мүлкін алаяққа беруге ынталандыру. Алаяқтыққа қатысты алдау деп азаматтардың заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделеріне елеулі зиян келтірген, өзімшілдік немесе өзге де жеке мүдделерден жасалған мораль мен заңға қайшы сенімді қасақана пайдалану деп түсінуге болады.

Алаяқтықтан басқа, алаяқтық кезінде ұрлықтың құралы азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделеріне зиян келтіру мақсатында өз құқықтары мен мүмкіндіктерін заңсыз қасақана пайдалану деп түсінуге болатын сенімді теріс пайдалану болуы мүмкін.

Сенімді теріс пайдалану алдаумен тығыз байланысты. Алаяқ алдауды неғұрлым сенімді ету үшін иесімен сенімді қарым-қатынасты пайдаланады немесе, керісінше, жәбірленушінің сеніміне ие болу үшін алдауға жүгінеді.

Алаяқтықтың жедел-іздігі сипаттамасының элементтері.

Алаяқтық түрлері. Қазіргі уақытта алаяқтықты әртүрлі негіздер бойынша жіктеуге болады:

1) алаяқтық әрекеттерді іске асыру саласына байланысты:

– мүліктік қатынастар саласында;

– несие-банк саласында;

– тұрғын үй құқықтық қатынастары саласында (мысалы, жаңа тұрғын үй құрылысы; тұрғын үй-жайларды жалға алу; рента шартын іске асыру; тұрғын үй-жайларды айырбастау және т.б.)

– түрлі қызметтер көрсету саласында (сәуегейлік, сиқырлы, паранормальды, экстрасенсорлық, баламалы, «халықтық», «кванттық» және емшіліктің өзге де нысандары, әртүрлі шарлатандық психопрактикалар, психотренингтер және жалған ғылыми білім беру қызметтері (нейролингвистикалық бағдарламалау, дианетика, ұйқыда оқыту және т.б.);

– несиелеу саласында;

– сақтандыру саласында

– түрлі төлемдерді алу саласында (түрлі жәрдемақылар, субсидиялар және т.б.)

– компьютерлік ақпарат саласында немесе Интернет желісін пайдалану және басқалар.

2) Алаяқ пен жәбірленушінің жеке (ауызша) байланысының болуына байланысты:

– алаяқ жәбірленушімен жеке (ауызша) байланысқа түсетін алаяқтық әрекеттер (байланыс);

– алаяқ жәбірленушімен жеке (ауызша) байланысқа түспейтін алаяқтық әрекеттер (байланыссыз) – компьютерлік ақпарат саласында немесе Интернет желісін пайдалану арқылы жасалған алаяқтық.

Қылмыстық қол сұғушылықтың нысандары:

– қолма-қол ақша, бағалы қағаздар;

– бағалы металдардан жасалған бұйымдар (әшекейлер); автомотокөлік құралдары;

– көне заттар (антиквариат), өнер туындылары, монеталар коллекциясы, ордендер, маркалар және т.б.;

– былғарыдан және жүннен жасалған бұйымдар;

– жылжымайтын мүлік;

– криптовалюта және т.б.

Қылмыс жасау тәсілі. Жедел-ізвестіру сипаттамасының маңызды элементі-қылмыс жасау тәсілі. Алаяқтықтың барлық әдістерін тізімдеу мүмкін емес, біз ең жиі кездесетіндерін ғана атаймыз. Алаяқтық шабуылдардың дәстүрлі тәсілдері:

– құмар ойындарды ойнау, вексельдерді ауыстыру және бал ашу кезінде алдау;

– сатып алушыға жалған зергерлік бұйымдарды сатуға және сатуға арналған затқа ұқсас затты беру;

– сақтандыру жағдайларының басталу фактілерін сахналау арқылы сақтандыру өтемақыларын алу;

– жасына, жұмыс өтіліне және табысына қатысты жалған құжаттардың көмегімен әлеуметтік қамсыздандыру органдарында мемлекеттік зейнетақыларды не басқа да төлемдерді заңсыз алу.

Алаяқтық көбінесе қоғамдық орындарда жасалады: көшелерде, вокзалдарда, әуежайларда, дүкендерде, банктерде, базарларда (адамдардың көп жиналуы жәбірленушінің таңдауына және қылмыскердің тез жоғалып кетуіне ықпал етеді), сирек – жәбірленушінің тұрғылықты жерінде немесе арнайы бейімделген бөлмелерде (әдетте бұл ойын алаңдары, жалған кәсіпорындардың «кеңселері»). Қылмыстар әдетте күндізгі және кешкі уақытта болады.

Көп жағдайда алаяқтық алдын-ала дайындықпен жүзеге асырылады. Бұл болжамды қылмыстың жағдайы мен орнын зерттеуден, іс-әрекет тәсілін ойластырудан, алдау жүзеге асырылатын құралдар мен құралдарды (мысалы, жалған құжаттар, ақша немесе заттай «қуыршақтар») жасаудан тұрады. Кейде қылмыскерлер жәбірленушілердің өмір салтын зерттейді, оларға сенім арту үшін достық қарым-қатынас орнатады, кез-келген мәселеде құзыреттілігін көрсетеді, «қажет» адамдарға жалған қоңыраулар жасайды, жәбірленушілерді материалдық игіліктерді оңай алуға азғырады.

Алаяқтықтың жаңа тәсілдері:

– жалған құжаттар бойынша кредиттер алу жолымен кредиттік-банктік салада ұрлау;

– кейіннен оларды алып алу мақсатында халықтың қаражатын тарту үшін кәсіпорындар, банктер құру;

– клиенттерден әртүрлі қызмет түрлерін, соның ішінде тауарларды сату, коттедждер салу, шетелге туристік сапарларды ресімдеу, алыс шетелге жұмысқа орналасу, шетелге ақша аудару, шетелге шығуды ресімдеу міндеттемесіне ақша алатын жалған фирмалар құру;

- тұрғын үй нарығындағы жалған мәмілелер (сату, айырбастау, жалдау, кепіл) ;
- банкоматтардан ақша алу немесе сауда кәсіпорындарынан тауарлар сатып алу мақсатында бөтен немесе жалған пластикалық карточкалармен айла-шарғы жасау;
- паспорттарды, визаларды ресімдеу, қамтамасыз етілмеген акциялар мен бағалы қағаздардың суррогаттарын сату;
- індетті және ерікті сақтандыруды жүргізу кезінде жасалатын алаяқтық әрекеттер және т.б.

Компьютерлік ақпарат немесе Интернет желісін пайдалану саласындағы алаяқтық қылмыс жасаудың келесі әдістерімен сипатталады:

- а) алаяқтардың жалған «банктер» мен «инвестициялық қорларды» салымдар бойынша аса үлкен пайыздарды уәде етуін ұйымдастыруы;
- б) жалған интернет – дүкендерді, аукциондарды, сауда алаңдарын ұйымдастыру;
- в) төлем жүйелерінде анықталған осалдықтар мен қара қозғалыстар туралы хабарламалар мен сайттар, мысалы, ақшаңызды арнайы шотқа қайта жіберу арқылы көбейтуге мүмкіндік береді;
- г) ірі сомаларды жылыстатуға көмек ұсыну;
- д) интернет-казино мен лотереяларды ұйымдастыру;
- Е) интернет-қайырымдылық;
- ж) фишинг-пайдаланушылардың құпия деректеріне-алдау немесе сенімді теріс пайдалану арқылы логиндер мен парольдерге қол жеткізу;
- з) төлем жүйелерін қолдан жасау және шоттарды бұзу – яғни пайдаланушы кейбір компьютерлік жүйеге өзі туралы хабарлаған мәліметтерді қамтитын жазбалар;
- и) кардинг – төлем картасын немесе оның деректемелерін пайдалана отырып, оның ұстаушысы бастамаған немесе растамаған операция;
- к) жалған неке агенттіктерінің веб-сайттарын, сондай-ақ жеке виртуалды қалыңдықтарды ұйымдастыру \ алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы пайдаланушылардың қолма-қол ақшасын алуға ұмтылатын күйеу жігіттер;
- л) қашықтан жұмыс істеуді ұсынатын алаяқтық сайттар мен ақпараттық бюллетеньдер және т.б.;
- м) компьютерлердің бағдарламалық жасақтамасын бұғаттауға байланысты алаяқтық;
- н) олардың тез таралуы мен дамуын ескере отырып, әлеуметтік желілер мен онлайн ойындардағы алаяқтық.

Қылмыскерлердің жеке басы туралы мәліметтер. Тәжірибе көрсеткендей, қарастырылып отырған қылмыстардың көпшілігін 18-35 жас аралығындағы ер адамдар жасайды; жоғары, орта және толық емес орта білімі бар; бұрын, әдетте, өзімшілдік – зорлық-зомбылық әрекеттері үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған; еш жерде жұмыс істемейтін және оқымайтын адамдар.

Интернеттегі алаяқтыққа қатысты қылмыскердің жеке басы келесі ерекше сипаттамалармен ерекшеленеді:

- ✓ тапсырманы нақты және кәсіби түрде тұжырымдайды, бірақ ол түсініксіз тұрмыстық мінез-құлықпен ерекшеленеді;
- ✓ бұл өте дамыған формальды-логикалық ойлауға ие, бірақ ол көбінесе оны нақты өмірде сәтсіздікке ұшыратады;
- ✓ энд анық, дәл және анық сөйлеуге тырысады, үнемі сұрап отырады, нақтылау сұрақтарын қолданып, сұхбаттасушысын тітіркендіреді;
- ✓ зейін негізінен қарапайым адамдарға түсініксіз компьютерлік жаргонмен сөйлейді.

Ғаламдық Интернет желісіндегі алаяқтықпен көптеген адамдар айналысады, олардың арасында жоғары білікті мамандар мен жай әуесқойлар бар. Қылмыскерлер әртүрлі білім деңгейімен және әлеуметтік мәртебесімен ерекшеленеді. Олар екі үлкен санатқа бөлінеді:

- 1) жәбірленушімен іскерлік немесе еңбек қатынастарында жүрген адамдар;
- 2) жәбірленушімен іскерлік байланысы жоқ адамдар.

Бірінші топты өз қызметтерін асыра пайдаланатын қызметкерлер ұсынады: техникалық персонал, кеңсе қызметкерлері, қауіпсіздікті қамтамасыз ететін қызметкерлер, бақылаушы құрылымдардың қызметкерлері, ұйымдастырушылық мәселелерді шешетін адамдар.

Бұл ретте компьютерлерге рұқсатсыз қол жеткізетін ұйымдардың операторлары, бағдарламашылары, инженерлері және өзге де қызметкерлері 41,9%-құрайды. Өзге қызметкерлер (20,2%) шамамен екі есе аз заңсыз қол жеткізе алады, ал 8,6% жағдайда бұл қылмыстық әрекеттерді интернет-қызметтерді пайдаланатын жеке және заңды тұлғалармен алаяқтық операциялар жасау мақсатында оларда бар ақпаратты қолданатын ұйымдардың бұрынғы қызметкерлері жүзеге асырады.

Екінші топты қазіргі заманғы компьютерлік технологиялар саласында үлкен білімі бар және негізінен өзімшіл мотивтерді басшылыққа алатын адамдар құрайды. Бұған компьютерде орнатылған қауіпсіздік шараларын өздерінің кәсібилік деңгейіне қиындық ретінде қабылдайтын кәсіби мамандар да кіруі мүмкін. Көбінесе олар өздерінің қылмыстық әрекеттерінің зияткерлік және материалдық ынталандыруларын саналы түрде үйлестіре отырып, алаяқтық әрекеттерге қатысады.

Интернет желісіндегі алаяқтық әрекеттердің көпшілігі тікелей ниетпен жасалады. Қауіпсіздік қызметкерлері мен бағдарламалық жасақтама жасаушылар компьютерлік жүйелерді пайдаланушыларға абайсызда кездейсоқ зиян келтіру мүмкіндігін азайтады. Интернет желісіндегі алаяқтық әрекеттердің басым көпшілігінде өзімшілдік себептері бар, бұзық мақсаттағы қылмыстардың саны өте маңызды емес. Құқық қорғау органдары саяси себептерді де анықтайды, өйткені Интернет желісіндегі компьютерлік жүйелер саяси акцияларды өткізудің тиімді құралы болып табылады.

Компьютерлік қылмыскерлердің типтік портреттері: *қылмыскер үшін өмірдің мәніне айналатын компьютерді ерте меңгереді, бұл қоршаған әлемді елемейтін және әртүрлі кешендері бар әлеуметтік бұзушы. Хакерлік бұл әрекетті өмірдегі нағыз жетістік деп санайтын көптеген көмелетке толмағандар үшін тартымды болады.*

Интернеттегі алаяқтықты ер адамдар 5 есе жиі жасайды. Қылмыскерлердің көпшілігінде жоғары немесе аяқталмаған жоғары техникалық білім (53,7%), сондай-ақ басқа жоғары немесе аяқталмаған жоғары білім (19,2%) бар. Алайда, соңғы жылдары олардың санындағы әйелдердің үлесі тез өсуде. Мұны жекелеген лауазымдар мен мамандықтардың әйелдер жиі алатын автоматтандырылған компьютерлік жүйелерге (кассир, хатшы, менеджер, экономист, бақылаушы, бухгалтер және т.б.) кәсіби бағдарлануымен түсіндіруге болады.

Компьютерлік қылмыстарды, соның ішінде Интернет желісіндегі алаяқтықты, басқарушы жауапты лауазымдарды атқаратын ұйымдардың қызметкерлері де жиі жасайды, өйткені олар негізінен жоғары білікті мамандар болып табылады, компьютерлік дайындық пен кәсіби білімнің, дағдылардың жеткілікті деңгейіне ие, сондай-ақ өз қызметінің түрі бойынша ақпараттың үлкен көлеміне қол жеткізе алады

және өз қарамағындағыларға нұсқаулар бере алады, алайда, олар компьютерлік жүйенің жұмысына тікелей жауап бермейді.

Интернет-алаяқтардың үш тобын белгілейік:

1. компьютерлік техника және бағдарламалық қамтамасыз ету саласындағы кәсібилігімен және өзіндік тапқырлығымен белгілі бір фанатизмімен ерекшеленетін адамдар;

2. компьютерлік фобиялар мен ақпараттық аурулардан туындаған психикалық ауытқулары бар адамдар;

3. Интернеттегі кәсіби алаяқтар өзіншіл мүдделері бар.

Соңғы топ қоғам мен мемлекет үшін ең қауіпті. Бұл қылмыскерлер, мамандардың пікірінше, Интернет желісіндегі алаяқтықпен байланысты барлық қылмыстардың шамамен 79% – және лауазымдық қылмыстардың көп бөлігін жасайды. Олардың кәсіби техникалық әрекеттері экономикалық немесе құқықтық біліммен қамтамасыз етіледі, ал қылмыстардың өзі ойластырылған маскировкамен ерекшеленеді.

Осылайша, интернет-алаяқтардың жеке басының типтік ерекшеліктері келесідей: негізінен еркек жынысы, 14 жастан бастап, жыл сайын 20 жастан 40 жасқа дейінгі адамдардың үлесі артады. Әдетте, бұл бейінді орта және арнайы білімі бар және жақсы техникалық дағдылары бар адамдар, көбінесе оларды бірінші кезекте толқу, содан кейін ғана өзіншілдік ниет басқарады, бірақ көбінесе екеуі де бір уақытта. Олар көптеген адамдарға түсініксіз компьютерлік терминологияны қолданады (мамандар емес), көбінесе тұйық, шағын әлеуметтік шеңберге ие, виртуалды әлемді қалайды, өздерін данышпан деп санайды, өз құрбандарына немқұрайлы қарайды, отырықшы өмір салтын ұстанады, тәуекелге барғанды ұнатады, логикалық ойлауға ие, тапсырмаларды шешуде шығармашылық көзқарас, аналитикалық ойлау, жиі егер бұлтартпас дәлелдер болса, олардың кінәсі тергеумен белсенді түрде ынтымақтаса бастайды.

Жалпы қылмыскерлерден айырмашылығы, олар әдетте сотталмайды, бұл кейде қылмыстың осы түрлерін ашу бойынша жедел жұмысты қиындатады. Бұл адамдар жақсы ұйымдастырушылық немесе техникалық қабілеттерге ие болуы керек, Күрделі техникалық алаяқтық жасау үшін олар топтарға біріктірілуі мүмкін.

Алаяқтық психологиясының типтік белгілеріне цинизм (ар-ождансыздық), жүрексіздік, өтірікшілік, қатыгездік, сатқындық, тапқырлық, хабардарлық, талғампаздық және өнер дәрежесіне дейін жеткізілген алаяқтық саласындағы алдау дағдылары, күдік, сенімсіздік, ойлаудың икемділігі мен ықтималдығы, оның баламалылығы мен өзгергіштігі, күтпеген және стандартты емес жағдайларға дайын болу, дамыған психоэмоционалды сала, белгілі бір актерлік дағдылар (лицедия).

Жәбірленушінің жеке басы. Жәбірленушілер, әдетте, қылмыскердің ниеті иеленуге бағытталған материалдық құндылықтарға ие адамдар болады. Сонымен қатар, олардың қылмыстық әрекеттері қылмыстық әрекеттерді тудыруы мүмкін. Сонымен, алаяқтық кезінде жәбірленушілер тым сенімді, қарапайым. Кейде олардың әрекеттері адамгершілік нормаларына қайшы келеді-жәбірленушілер ашкөздікті, ашкөздікті, бар тәртіпті адал емес жолмен айналып өтуге деген ұмтылысты көрсетеді. Сонымен қатар, жәбірленуші қылмыскерді де жақсы біледі. Ұрлық жасағанға дейін адамдар достық, іскерлік, қызметтік қарым-қатынаста бола алады.

Алаяқтықтан зардап шеккен адамның жеке басын зерттеу кезінде келесі белгілерге назар аудару қажет:

1. Жәбірленуші мінез-құлықты талдау үшін қажетті объективті жағдайларды бағалауға болатын әлеуметтік-демографиялық (жынысы, жасы, білімі, әлеуметтік жағдайы және отбасылық жағдайы). Дәл осы белгілер алаяқтықтың ықтимал құрбандары болып табылатын жәбірленушілер тобын көрсетеді. Біз қарастырып отырған жәбірленушілер санаты – әлеуметтік жағынан қорғалмаған азаматтар, басқалар сияқты, көбінесе алаяқтықтың құрбаны болады. Білім деңгейі бойынша көбінесе алаяқтық әрекеттердің құрбаны орта, орта техникалық, орта арнайы және толық емес орта білімі бар адамдар болады. Егер біз алаяқтықтан зардап шеккендердің білім деңгейін алаяқтардың білім деңгейімен салыстыратын болсақ, онда соңғысының білімі, әдетте, біршама жоғары. «Әлеуметтік» алаяқтықтан зардап шеккендердің көпшілігі ірі қалалардың қарт тұрғындары. Мүмкін, бұл қала тұрғындарының банкоматтар мен ұялы байланыс қызметтерін төлеу терминалдары сияқты электронды ақша аударымдарына жылдам қол жетімділігіне байланысты болуы мүмкін.

2. Моральдық-психологиялық қасиеттері (психологиялық жағдайы, қызығушылықтары және т.б.). Бұл белгілер тергеушіге бұл адамның неліктен алаяқтықтың құрбаны болғанын түсінуге мүмкіндік береді. Алаяқтар егде жастағы адамдардың эмоционалдық тұрақсыздығын, халықтың осы тобының басқа да жас ерекшеліктерін ұтымды пайдаланады. Өйткені, егде жастағы адамдардың көпшілігінде есту, көру және есте сақтау проблемалары бар. Қарт адамға телефон соғып, оның туысына қиындық туындағаны туралы хабарлаған кезде және белгілі бір соманы шұғыл түрде төлеу керек болғанда, жәбірленуші өзінің толқуына, ерекше психологиялық жағдайына байланысты қылмыскерге алдымен туысына қоңырау шалу керек деп ойламай, қажетті ақшаны береді.

3. Әлеуметтік-психологиялық деректер жәбірленушінің алаяққа деген көзқарасын, өзіне деген сенімсіздікті қамтиды. Бұл ақпарат әрекеттердің салдарын болжауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік қорғалмаған санатқа жататын жәбірленушілерге қатысты егде жастағы адамдар, мүгедектер, кәмелетке толмағандар шамадан тыс сенімділікке, аңғалдыққа және т.б. байланысты алаяқтықтың құрбаны болатынын байқауға болады.

Алаяқтық жасағанға дейін, кезінде және одан кейін жәбірленушінің мінез-құлқы туралы алынған мәліметтер қажетті жағдайларды зерттеуге және алаяқтың мінез-құлқының себептерін білуге мүмкіндік береді. Алаяқтықтан жәбірленушінің жеке басын зерттеу кезінде жәбірленушілердің жағымды, бейтарап және жағымсыз қасиеттерін бөліп көрсету қажет. Алаяқтықтан зардап шеккендердің жағымды және бейтарап қасиеттері-қарапайымдылық, адамгершілік, ұсыныс, аңғалдық, сенімділік және т.б.

Жәбірленушілердің жеке басының жағымсыз қасиеттеріне ашкөздік, ашкөздік, өзімшілдік және т.б. жатады. Потенциалды жәбірленушіге "бірегей төмен бағамен" төмен сапалы тауар ұсына отырып, психологияны жақсы білген алаяқ жәбірленушіні оңай адастырады, әсіресе егер ол зейнеткер, мүгедек немесе кәмелетке толмаған бала болса. «Сатушыны» тыңдағаннан кейін, жәбірленуші өте үнемдейтініне сеніп, оған мүлдем қажет емес өнімді оның нақты құнынан жоғары бағамен сатып алады.

Осылайша, азаматтардың әлеуметтік қорғалмаған санаттарына қатысты жасалған алаяқтық істер бойынша жәбірленушінің жеке басын зерттеу уақтылы анықтау үшін үлкен маңызға ие, өйткені бұл ақпарат жедел-ізвестіру сипаттамасының басқа элементтерімен өзара байланысты және өзара байланысты, мысалы, қылмыс жасау тәсілі, жағдай, құралдар мен құралдар, қылмыскердің жеке басы және т.б.

Із қалдыру механизмі. Алаяқтық кезінде із қалдыру механизмі туралы айта отырып, әрдайым жәбірленушілердің, куәгерлердің, мекемелер өкілдерінің жадында алаяқтың сыртқы бейнесі мен оның әрекет ету тәсілі сақталатынын атап өткен жөн. Сонымен қатар, алаяқтар жәбірленушілерге әртүрлі заттар мен заттарды, мысалы, ақшалай немесе заттай «қуыршақтар», қолхаттар, жалған құжаттар, жалған бағалы қағаздар, құрылтай, тіркеу құжаттары, шарттар, шоттар, ниет хаттамалары және т.б. қалдырады. Олар саусақтардың іздерін, заттың тиесілігін, оның жасалған жерін, иесін және басқа жағдайларды анықтауға болатын әртүрлі ерекшеліктерді таба алады. Сондай-ақ, қылмыскерлерді қолжазба арқылы іздеуге болады. Айта кету керек, көптеген жағдайларда алаяқтық моральдық нормаларды бұзумен, қолданыстағы ережелерді айналып өтуге деген ұмтылыспен байланысты жәбірленушілердің дұрыс емес мінез-құлқына ықпал етеді.

Алаяқтық әрекеттерді көрсетудің типтік іздері көбінесе қолданылған қылмыс әдісіне байланысты. Бұл ең алдымен:

- жалған құжаттар және оларды қолдан жасау құралдары; ақшалай немесе заттай «қуыршақтар»;

- алаяқтық жолмен ұрланған мүлік, ақша немесе өзге де құндылықтар;

- қылмыс жасау мән-жайларына қатысты фактілерді көрсететін түпнұсқа құжаттар (тіркеу құжаттары, қонақүйлердің шоттары, авиабилеттер, жеделхаттар, факстар, қолхаттар, жүкті тасымалдауға арналған құжаттар және т.б.);

- карталар, «аққұбалар» құралдары және басқа да шулерлер;

- сәуегейлік пен пал ашуда қолданылатын заттар;

- айыппұлдар мен шығындар, төлем операциялары, белгілі бір тұлғалардың кірістері туралы құжаттар;

- жалған куәліктер; жалған зергерлік бұйымдар; жәбірленушілерде қалған жалған өнер туындылары және т.б.

Компьютерлік ақпарат саласында немесе Интернет желісін пайдалану арқылы жасалған алаяқтықты шартты түрде үш топқа бөлуге болады:

- ақпаратты орналастырудан (таратудан) іздер (спам-таратулар, жарнама алаңдарымен, сондай-ақ баннерлер алмасу жүйелерімен өзара іс-қимыл іздері, домендік атауға тіркеу деректері, домендік атауларды тіркеушімен өзара іс-қимылдан лог-файлдар; осы тіркеушіге төлем жүргізуден іздер, сайт орналастырылған хостинг - провайдермен өзара іс-қимыл іздері алаяқтар және мазмұн шығанағы қайда және т.б.)

- жәбірленушілермен өзара әрекеттесу іздері (тапсырыстарды қабылдау кезіндегі іздер – электрондық пошта арқылы, ICQ бойынша, веб-нысан, әлеуметтік желілер арқылы; жіберуші мен алушының компьютеріндегі хабарламаның көшірмелері, провайдерлердің журналдарындағы іздер (мысалы, трафик статистикасы), хабарлама өткен әрбір МТА журналына жазу, антивирустық логиялар және ақпаратты сүзуге және спамнан қорғауға арналған бағдарламалар, басқа іздер;

- ақша аударымын алу іздері (төлем жүйелерінде ақшаны енгізу, шығару және аударуды жүзеге асыру кезіндегі іздер – WebMoney, e-gold, StormPay, RUpay, RBKMoney, Qiwi, Яндекс-ақша және басқалар; төлем жүйелерінің серверлерінде бізді қызықтыратын шоттармен операциялар туралы деректер, пайдаланушылардың деректері, операцияларды жүргізудің нақты уақыты қалады шоттармен, алаяқтардың өз шоттарын қашықтан басқаруының іздері, оларды ашу және жабу, сондай-ақ басқа да көптеген мәліметтер; жәбірленушіден де, таратылымдардан, жарнамадан, алаяқтардың веб-сайтынан және басқа тәсілдермен алынған ақша қаражатын аудару жүзеге асырылған шоттардың деректемелері).

Қазіргі уақытта қазіргі алаяқтықтың келесі сипаттамалық белгілерін атап өтуге болады:

- ✓ оның құрылымында азаматтардың жеке меншігіне қол сұғатын қылмыстық әрекеттер басым;
- ✓ алдау тәсілдері өте алуан түрлі және өте өзгермелі;
- ✓ топтық алаяқтық шабуылдардың жоғары деңгейі (50% дейін), олардың ұйымдастырылуының жоғары деңгейі;
- ✓ алаяқтардың іс-әрекетінің аймақаралық және халықаралық сипаты, қылмыстық ықпал ету салаларын бөлу, алаяқтық топтарды ұйымдасқан қылмыстық қауымдастықтардың құрылымдық буындарына біртіндеп өзгерту;
- ✓ әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық, моральдық-психологиялық сипаттамалары бойынша орташа өзіне-өзі қызмет ететін қылмыскердің портреті, жаңа қатысушыларды тарту арқылы осы қылмыстық ортаны «интеллектуализациялауды» күшейту;
- ✓ жәбірленушілердің бір бөлігінің жәбірленуші, кейде заңсыз әрекеті;
- ✓ бұл қылмыстың осы түрінің жоғары кідірісі.

9.2 Алаяқтықтың алдын алу және ашу

Алаяқтық әрекеттермен күресудің негізгі тәсілі - оларды уақтылы ескерту. **Алдын алу**-алаяқтықпен күресудің негізгі әдістерінің бірі. Неғұрлым көп адамдар хабардар болып, ескертілсе, алаяқтардың сенімді азаматтардың қаражатын, әсіресе Интернет желісінде иемдену ықтималдығы соғұрлым аз болады. Криминалдық полиция қызметкерлері қылмыскерлермен ықтимал байланыс кезінде іс-қимыл алгоритмімен танысуға бағытталған халықпен жұмыс жүргізеді.

Бұл алгоритм келесі әрекеттерді қамтиды:

- ✓ ешқашан бейтаныс адамдарға ақша аударуға немесе беруге болмайды;
- ✓ банк картасымен ешқандай манипуляция жасамау;
- ✓ егер сізге SMS немесе телефон қоңырауы арқылы шоттан қаражатты рұқсатсыз есептен шығару әрекетін тоқтату үшін ұсынылса, жеке деректерді хабарламаңыз. Зиянкестер картаның толық нөмірін, рпн және смс кодтарын және басқа да жеке деректерді сұрай алады. Бұл қиын жағдайға тап болған туыскандарына көмектесуді сұрайтын немесе бұғатталған банк картасын қалпына келтіру үшін кез-келген пароль туралы хабарлауды сұрайтын жағдайлар болуы мүмкін.

Түсіндіру әңгімелерінде азаматтарды қабылдау барысында полиция қызметкерлері алаяқтықтың негізгі тәсілдері туралы да, «алаяқтық желілерге» кіруге жол бермеу жөніндегі шаралар туралы да ақпаратты Азаматтарға жеткізеді. Кейбір азаматтар не алаяқтардың құрбаны болғанын білмейді, не болғаннан кейін не істеу керектігін білмейді. Бұл жағдайда біз қылмыстың осы санатының кешігуі туралы айтып отырмыз, азаматтар полицияға барғысы келмейді, өйткені олардың ақшалары қайтарылатынына сенбейді. Халықпен сөйлесудің негізгі міндеті-жасалған алаяқтық кезіндегі әрекеттердің негізгі алгоритмін жеткізу.

Осылайша, криминалдық полиция бөлімшелерінің қызметкерлері жүргізетін профилактикалық іс-шаралардың тиімділігі көбінесе банк мекемелерімен, ұялы байланыс қызметтерін ұсынатын компаниялармен, төлем платформаларының иелерімен телефон және интернет алаяқтықтарының алдын алуда да, осы санаттағы қылмыстарды тиімді ашуға бағытталған бірінші кезектегі іс-қимылдар алгоритмін әзірлеуде де тығыз өзара іс-қимылға байланысты екенін атап өткен жөн. Сондай-ақ,

профилактика аясында күдікті операцияларды, хабарландыруларды, қызметтерді ұсыну сайттарын анықтау үшін Интернет желісіне тұрақты мониторинг жүргізу қажет.

Алаяқтықты анықтау және ашу бойынша іс-шараларды ұйымдастыру үшін алаяқтық әрекеттердің бірқатар типтік схемаларын белгілеу қажет.

Біріншіден, қылмыскерлер басқа қалада немесе аймақта болған кезде жәбірленушілерді «Интернет» желісі мен ұялы байланыс арқылы алдайтын контактісіз алаяқтықтың барлық түрлері. Интернет-дүкендер санының өсуі, жаһандық желі арқылы банктік қызмет көрсету жүйелерін құру, төлем жүйелерін дамыту адамдардың сақтықты ұмытып, қолма-қол ақшасыз есеп айырысуларға сенуіне ықпал етеді. Алаяқтар өздерін иесіздендіруге тырысып, заманауи техникалық құралдар мен бағдарламалық жасақтаманы пайдаланады, олар «Интернет» желісі мен ұялы байланыс мүмкіндіктерін белсенді пайдаланады. Жәбірленушілерге лотерея ұтыс ойыны, банк карталарын бұғаттау, жақын туыстарының қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны туралы мәліметтер түріндегі SMS келеді. Көп жағдайда қылмыс құрбандарының өздері «Интернет» желісіндегі алаяқтарға әртүрлі әлеуметтік желілер мен бағдарламаларды пайдалана отырып, дербес деректерді, несие карталары туралы мәліметтерді енгізу арқылы мәліметтер қалдырады

Екіншіден, алдау және сенімге қиянат жасау арқылы қылмыскерлер несие алуға, қамауға алынған пәтерлерден тұрғын үй сатып алуға, құрылыс материалдарын, жабдықтарды сатып алуға немесе автомобильдерді жеткізуге уәде берген азаматтардың ақшасын ұрлап әкететін алаяқтықтың бұрыннан кең таралған, типтік тәсілдері, сондай-ақ мұнай-газ компанияларына, құқық қорғау органдарына жоғары ақы төленетін лауазымдарға жұмысқа орналасуға көмек көрсетуге болады, жеке медициналық клиникалар, кеме қатынасы компаниялары және т.б.

Бастапқы жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізудің негізгі бағыттарын айқындау туралы мәселені аша отырып, осы бағыттарды пысықтауды оқиға орнына (қылмыс орнына) келгеннен кейін жедел бөлімшелердің қызметкерлері жүзеге асыратынын ескеру қажет.

Бастапқы жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізудің мынадай бағыттарын бөліп көрсетейік:

– қылмыс туралы дәлелдемелік және ізвестіру ақпаратының қосымша көздерін табуға бағытталған жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу;

Бұл ретте, көрсетілген бағытта жедел-ізвестіру іс-шараларын жүзеге асыра отырып, мынадай сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік беретін ақпарат алуға ұмтылу қажет: (сауалнамалар, анықтамалар беру)

а) не болды? (оқиғаның сипаты: қылмыс, имитациялау және т.б.);

б) қайда болды? (оқиға орны қылмыс орнына сәйкес келе ме);

в) қашан болды? (оқиғаның уақыты);

г) әрекетті кім жасады? (қылмыскерлер саны);

д) әрекет не үшін жасалды? (мотив, мақсат және т.б.).

– қылмыскерлердің оқиға орнынан ықтимал қозғалысы бағытында, сондай-ақ олардың пайда болуы мүмкін жерлерде жедел-ізвестіру іс-шараларын жүзеге асыру (қудалау, тосқауыл іс-шараларын ұйымдастыру және т.б.);

– ішкі істер органдарында есепте тұрған адамдарды, сондай-ақ оларға қатысты нақты қылмыс жасауға ықтимал қатысы туралы мәліметтер алынған адамдарды тексеру мақсатында жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу;

– қылмыстық элемент шоғырланған және ұрланған мүлікті өткізу орындарында жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу;

– ішкі істер органдарының барлық күштерінің жасалған қылмысы туралы мәліметтерді қамтитын жалпы-ізвестіру іс-шараларын жүзеге асыру, ашылмаған қылмыс пен ұрланған мүлікті есепке қою.

Алаяқтық қол сұғушылықтарға қарсы күрес саласындағы жедел жағдайды талдау қылмыскерлердің техникалық прогресс жетістіктерін (IP-телефония, шетелдік интернет-ресурстар, динамикалық IP-мекенжайлар, «Skype» және т.б.) пайдалануы туралы куәландырады. электрондық төлем жүйелерін, ұялы байланыс құралдарын, жәбірленушілермен көрнекі байланыстарды болдырмауға мүмкіндік беретін ақпаратты берудің шифрланған схемаларын, диспетчерлік пункттерді құрумен олар үшін қылмыс жасалған кезде ұсталу қаупін едәуір төмендетеді, осыған байланысты алаяқтардың неғұрлым ұйымдасқан топтары негізінен қылмыс жасаудың байланыссыз тәсіліне көшеді.

Қылмыс жасаудың мұндай тәсілдері қылмыстық іс-әрекеттің қауіпсіздігін арттырады және ұйымдасқан топтар құру арқылы қылмыс географиясын кеңейтуге деген ұмтылысты арттырады. Бұл түрдегі қылмыстарды ашу тұрғысынан ең көп уақытты қажет етеді. Бұл жедел қызметкерлердің жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізудің классикалық әдістерін қолдануын едәуір қиындатады.

Алдыңғы қатарға келесідей техникалық құралдарды қолданумен байланысты ЖІШ шығады, мысалы:

– электрлік (телекоммуникациялық) байланыс желілері арқылы берілетін ақпаратты жасырын бақылау, ұстап алу және алу;

– абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар арасындағы байланыстар туралы ақпаратты жасырын алу;

– ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған компьютерлерден, серверлерден және басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алу.

Қылмыстарды анықтаудың бастапқы кезеңі – бастапқы ақпаратты іздеу. ЖІҚ шеңберінде «Интернет» желісіндегі ақпараттық ресурстардан ақпарат іздеу қажеттілігін баса көрсететін бірқатар себептер бар екенін білу қажет, себебі себептердің бірі қылмыс белгілері немесе жасалған қылмыстың мән-жайларын анықтауға мүмкіндік беретін мәліметтер бар. Электрондық ақпаратты іс жүргізу шеңберінде табу қиын (және кейде мүмкін емес) болып табылады.

Электрондық ақпараттың ерекшелігі-ол процедуралық бекітуді алғанға дейін жойылуы мүмкін. Бұл ретте ақпаратты жою қылмыскердің онымен физикалық байланыста болуымен ғана емес, сонымен қатар «Интернет» желісін пайдалана отырып, қашықтықта да оңай орындалады. Бұдан басқа, аппараттық-бағдарламалық құралдардың көмегімен жасалатын және ақпараттық-телекоммуникациялық желілер арқылы таратылатын қылмыстық ақпаратты уақтылы анықтау және бұғаттау жасалатын қылмыстардың жолын кесуге және жаңаларының алдын алуға мүмкіндік береді.

Тәжірибе көрсеткендей, желілік кеңістікте назар аудару керек және қол сұғушылықтар жүзеге асырылатын бірқатар нысандар бар, атап айтқанда:

- ✓ әлеуметтік медиа сайттары, интернет-дүкендер, әртүрлі банк сайттары және т.б.;
- ✓ ақпарат өтетін және таратылатын сайттар, тауарлар мен қызметтер сатылады;
- ✓ криминалистердің желілік байланыс сайттары мен форумдары (әртүрлі ашық және жабық форумдар).

Бұл жағдайда алаяқтар қылмыс жасау кезінде келесі әдістер мен технологияларды қолданады:

- сіздің әрекеттеріңіз туралы электрондық ақпаратты жасыру:

1) электрондық хабарламаларды беру (оның ішінде кодтау) арқылы жүзеге асырылады. Бұл ретте мынадай ақпаратты: банк шоттарының нөмірлерін, әлеуетті жәбірленушілердің дерекқорларын, сыбайластармен байланыс деректерін және т.б. сақтау үшін компьютерлер мен электрондық дәптерлер пайдаланылады.;

2) бақыланбайтын электрондық байланыс құралдарын пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Телефондар, факстар, компьютерлер алынған ақшаны қай шотқа жіберу керектігі туралы ақпаратты беру үшін заңсыз операцияларды жүргізу кезінде тікелей қолданылады. Осы мақсатта спутниктік телефондар, «клондалған» ұялы телефондар (яғни заңды пайдаланушыларға идентификациялық кодтары ұрланған және қылмыскерлердің ұялы телефондарына жазылған ұялы телефондар), алдын-ала төленген телефон карталары, кең жолақты радиожиіліктер, шектеулі қол жетімді «Интернет» желісіндегі чат бөлмелері қолданылады;

- электрондық аударымдар арқылы алаяқтық әрекеттерден түскен кірістерді жылыстату. «Интернет» желісі ақшаны жылыстатуға ықпал ететін үш ерекше қасиетке ие: еркін қолжетімділік, клиент пен қаржы мекемесі арасындағы қатынастардың анонимділігі, электрондық мәмілелер жасаудың жоғары жылдамдығы;

- ішкі істер органдары жүргізетін іс-шараларға ақпараттық қарсы іс-қимыл.

Жедел-ізвестіру қызығушылығын тудыратын ақпаратты анықтау үшін, ең алдымен, әртүрлі іздеу жүйелерін (Google, Yandex, Rambler және т.б.) қолдана отырып, «Интернет» желісінің ақпараттық ресурстары бойынша іздеу қолданылады. Жедел қызығушылық тудыратын ақпарат желілік кеңістікте, криминогендік объектілерде құқыққа қайшы іс-әрекеттің іздері түрінде де, қылмысты дайындау немесе жасау мән-жайлары туралы хабардар адамдардың хабарламалары түрінде де, сондай-ақ таратуға тыйым салынған түрлі мәліметтер орналастырылуы мүмкін желілік сайттар мен мекенжайларға сілтемелер түрінде де қамтылады.

Бұл кезеңде, ең алдымен, жедел ақпарат көздерінен алынған мәліметтер жиналады. Ақпаратты іздеу «Интернет» желісінде орналастырылатын ақпаратты зерделеу шеңберінде де жүзеге асырылуы мүмкін. Сонымен, алаяқтықпен айналысатын адамдардың қылмыстық әрекеттерін зерттеу оның ерекшелігі SMS-хабарламалар түрінде белсенді іздеу екенін көрсетеді (мысалы, туысы немесе танысы қиын өмірлік жағдайға тап болғандығы туралы ақпарат).

Сондай-ақ, интернет-сайттар мен интернет-форумдар мониторингі нәтижесінде алынған ақпаратқа ерекше назар аудару қажет. «Интернет» желісінде ұялы байланыстың абоненттік нөмірлерін көрсете отырып, электрондық төлем жүйелері арқылы төлемдерді жүргізу туралы нұсқаулықты қоса бере отырып, «Skype» бойынша аккаунттарға хабарламалар жіберілуі мүмкін.

Жедел қызығушылық тудыратын ақпаратты анықтау сатысында ақпарат алмасудың маңызы зор. Ішкі істер органдарының барлық дерлік қызметтері мен бөлімшелері алаяқтық әрекеттер туралы үнемі ақпарат алады. Сондай-ақ, сіз іздеген ақпаратты әртүрлі қызметтердің өзара әрекеттесуі арқылы алуға болады.

Байланыссыз алаяқтықпен айналысатын адамдарды анықтаған кезде жедел қызметкерлер қылмыстық іс-әрекетке қатысушылардың барлық функциялары нақты бөлінген кезде иерархиялық ұйым байқалатын жақсы ұйымдастырылған топтар қылмыстық іс-әрекетті осылай жүзеге асыратынын есте ұстаған жөн. Бұл ретте қатаң

тәртіп сақталады, қауіпсіздік жүйесі ойластырылған, осындай ұйымда төменгі сатыларды иеленетін адамдардың қызметін бақылау бар.

Алаяқтықтың байланыссыз әдісін ашудың қиындығы жекелеген құрылымдық буындардың өкілдерін, оның ішінде иерархия бойынша жоғары тұрған өкілдерді өзара білмеу болып табылады. Кейбіреулер топты жалпы басқаруды жүзеге асырады; басқалары – алаяқтық әрекеттерді тікелей жүзеге асырады; басқалары – қолма-қол ақшаны алады және заңдастырады.

Олар шоттар, банк жүйесіндегі салымдар бойынша ақша қаражаттарының қозғалысына өте жақсы бағдарланған, электронды төлем жүйелері арқылы қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйелерін пайдаланады. Мұндай алаяқтық топтардың құрылуы өз қызметінде электрондық және мобильді байланыс құралдарын, сондай-ақ электрондық төлемдердің әртүрлі жүйелерін пайдалана отырып, техникалық базаны жақсартуға, сыбайлас жемқорлық пен қылмыстық кірістерді заңдастырудың жолдарын табуға мүмкіндік береді.

Нақты уақыт режимінде ақша қаражаттарының түсуін бақылауды жүзеге асыру үшін алаяқтар компьютерлерге интернет-банкінг жүйелерін орнатады, бұл олардың банктік шоттарында жасалған операциялар туралы толық ақпарат алуға мүмкіндік береді. Жәбірленуші ақшаны көрсетілген электрондық төлем жүйесінің шотына аударғаннан кейін қылмыскерлер ақшаны электрондық төлем жүйелерінің басқа нөмірлеріне немесе жеке тұлғалардың банктік шоттарына аударады.

Қылмыстық жолмен алынған ақшаны заңдастыру үшін әртүрлі электрондық төлем жүйелері мен компаниялар қолданылады. Кейбір жағдайларда қылмыскерлер жеке тұлғалардың шоттарынан заңды тұлғалардың (бір күндік фирмалар) шоттарына ақша аударады, содан кейін қолма-қол ақша жасайды. Көптеген операторлар тіркелу үшін, әдетте, ұялы байланыстың абоненттік нөмірін дәл көрсететін электрондық әмиян құруға мүмкіндік береді. Тіркеуді растау үшін оператор көрсетілген нөмірге SMS түрінде жіберген пароль қолданылады. Электрондық әмиянды тіркегеннен кейін клиент оны толтыру мүмкіндігін алады, оның ішінде үшінші тұлғалардан аударымдар арқылы. Оларды пайдалану алаяқтық әрекеттер кезінде ақша алудың қауіпсіз әдісі ретінде де, шоттан шотқа бірнеше рет аудару немесе виртуалды ақшаны сатып алу және кейіннен сату арқылы оларды жылыстату тәсілі болып табылады. Мәселен, мысалы, жақында Bitcoin, Litecoin, Ethereum, Doge және Ripple криптовалюталарын қолдана отырып, «Интернет» желісінде қаржылық-айырбастау операцияларын жүзеге асыратын компаниялар арқылы ақша қаражаттарын «жылыстату» үрдісі байқалады.

«Әмиянның» деректемелері (немесе нөмірі) электрондық ақшамен ұсынылған клиенттің шоты үшін бірегей идентификатор ретінде белгіленеді. Банктік шот деректемелері мен «әмиян» деректемелері арасында параллель жүргізуге рұқсат етіледі, өйткені екеуі де бір шотты екіншісінен бөлуге мүмкіндік береді. Алайда, егер банктік шот иесі туралы деректермен байланысты болса (анонимді шоттарды ашуға тыйым салынғандықтан), онда «әмиян» деректемесі басқа ақпаратпен идентификатормен байланысты болмауы мүмкін. Сондай-ақ, көбінесе деректемелер жанама деректерді көрсетеді, мысалы, ұялы байланыстың абоненттік нөмірі.

Ресми түрде «әмиян» деректемелерін транзакция бастамашысы туралы ақпарат ретінде қарастыруға болады, бірақ қызметтерді төлеу кезінде бастамашы тек электронды ақшаны есептен шығаруға тапсырма береді, ал классикалық қолма-қол ақшасыз операцияны оператор орындайды. «Әмиян» деректемелерін бірегей идентификатор ретінде қарастыруға болатындығы электрондық төлемдер жүйесін құрудың әрбір нақты жағдайына, атап айтқанда клиенттерді сәйкестендіру

ерекшелігіне байланысты. Электрондық ақша операцияларының анонимділік дәрежесі қолма-қол ақшасыз және қолма-қол ақшасыз төлемдер арасындағы аралық болып табылады. Бұл тұрғыда электрондық ақша жүйелеріндегі клиенттерді анықтау интернет-банкінг қызметтеріне тән процедураларға жақын.

Электрондық төлем жүйелерінің пайда болуымен және таралуымен транзакциялардың жаңа түрін пайдалану шарттары пайда болды, әсіресе жалған құжаттарды пайдалану немесе дұрыс емес сәйкестендіру деректерін ұсыну мүмкіндігі әрқашан бар. Осыған байланысты, алаяқтар өз иелерін электрондық төлем жүйелерінде идентификатор ретінде тіркеу үшін құжаттарды іздеуді, ал болашақта олардың атына электрондық әмияндарды ашуды, пайдаланылатын ұялы SIM-карталарды тіркеуді жүзеге асыра отырып, бұған тікелей мүдделі екенін атап өткен жөн.

Жоғарыда айтылғандарды талдай отырып, бастапқы ақпаратты алу және оны одан әрі тексеру тек жедел-ізвестіру қызметін ғана емес, сонымен қатар жедел-техникалық және жедел-ізвестіру іс-шараларын жоспарлауды көздеуі керек, бұл тек жедел-ізвестіру қызметі шеңберінде мүмкін.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Алаяқтық түрлерін тізімдеңіз?
2. Алаяқтық жасау жолдарын ашыңыз: алдау және сенімге қиянат жасау арқылы?
3. Алаяқтық қылмыскердің жеке басының ерекшеліктерін ашыңыз?
4. Алаяқтық тәсілдерін белгілеңіз?
5. Алаяқтықтың алдын алу дегеніміз не?
6. Алаяқтықты анықтау және ашу кезінде жүргізілетін жедел-ізвестіру іс-шараларын белгілеңіз?

Әдебиеттер

1. 1 Алгазин А., Жуков А. Защита бизнеса от страхового мошенничества: монография. – Проспект, 2022. – С. 200.
2. Красикова А.А. Приобретение права на чужое имущество и хищение чужого имущества путем обмана или злоупотребления доверием: монография. – Екатеринбург, 2018. – С. 117.
3. Бакрадзе А.А. Теоретические основы уголовно-правовой охраны собственности от преступлений, совершаемых путем обмана или злоупотребления доверием: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2012. – С. 186.
4. Осипенко А.Л. Сетевая компьютерная преступность теория и практика борьбы: монография. – Омск: Омская академия МВД России, 2018. – С. 480.
5. Трухин В.П. Уголовно-правовая характеристика мошенничества в кредитно-банковской сфере: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2019. – С. 178.
6. Байло А.Ю. Характеристика способов мошенничества в сфере потребительского кредитования // Вестн. – Краснодар. ун-та МВД России. – 2018. – С. 44-46

Тақырып 10 Тонаудың алдын алу және ашу ерекшеліктері

10.1 Тонаудың жедел-ізвестіру сипаттамасы

Тонау мүлікке қарсы қылмыс түрлерінің бірі болып табылады және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 191-бабына сәйкес бөтеннің мүлкін ашық ұрлау болып табылады. Бөтеннің мүлкін ашық ұрлау – бұл мүліктің меншік иесінің немесе өзге де иесінің қатысуымен не бөгде адамдардың көз алдында жасалатын, осы қылмысты жасаған адам бұл ретте қатысып отырған адамдар осы әрекеттердің жолын кесу шараларын қабылдағанына немесе қабылдамағанына қарамастан, оның іс-әрекетінің құқыққа қайшы сипатын түсінетінін түсінген кезде жасалатын ұрлық болып табылады. Жымқыру деп бөтеннің мүлкін кінәлі адамның немесе осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге де иесіне залал келтірген басқа адамдардың пайдасына пайдакүнемдік мақсатпен жасалған құқыққа қайшы өтеусіз алып қою және (немесе) айналысы түсініледі.

Жымқыру және мүлікке қарсы өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтардың нысанасы бөтен, яғни кінәлінің меншігінде жоқ мүлік болып табылады. Бұл ретте ұрланған мүлік қылмыстық құқық бұзушылық жасалған сәтте меншік иесінің иелігінде де, сол мүлік сеніп тапсырылған немесе оларда заңсыз иелік еткен басқа адамдардың иелігінде де болуы мүмкін.

Осы қылмыстық құқық бұзушылықты тереңірек зерттеу үшін оған жедел-ізвестіру сипаттамасын беру қажет, бұл қылмыстың осы түріне тән жедел маңызды ақпарат жүйесі, олардың нақты шындықтағы көріністерінің заңдылықтары мен байланыстарын көрсетеді.

Тонаудың жедел-ізвестіру сипаттамасының негізгі элементтерін қарастырыңыз:

- қылмыс жасалған жағдайлар (орны мен уақыты)
- қылмыс жасау тәсілі
- қылмыстық қол сұғушылықтың тікелей пәні
- қылмыскер мен жәбірленушінің жеке басы
- із түсу механизмі.

Қарастырылып отырған қылмыстар санатының жалпы жіктелімдері бар, бұл оның мәні, мазмұны мен ерекшелігі туралы түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тонау жасалады:

- ашық жерде (көшеде, автотрассаларда және т.б.),
- сондай-ақ шектеулі, қандай да бір жабық кеңістіктерде (қызметтік үй-жайларда, тұрғын үйлерде, көлік құралдарында, зираттарда және т.б.).

Меншікке қатысты мыналарға бөлуге болады: қол сұғумен байланысты қылмыстарға:

- 1) азаматтардың жеке мүлкі;
- 2) өзге де мүлік.

Қарастырылып отырған әрекеттер келесідей бөлінеді:

а) оларды жасайтын адамдардың белгілері мен қатынастарына (бір адам және адамдар тобы, кәмелетке толмағандар мен ересектер, ерлер мен әйелдер, аралас құрамдағы топтар, сотталғандар мен сотталмағандар және т.б.);

б) қылмыскерлердің оқиға орнына қатынасы (жергілікті тұрғындар немесе келушілер);

в) қылмыстардың мақсаттарына (мүлікті иемдену мақсатында не өзге мақсатпен);

г) қылмыскерлер қудалаған мүдделерге (жеке мүдделер үшін немесе басқа адамдардың мүдделері үшін);

д) мотивтерге (өзімшіл, бұзақылық, басқа да төмен ниеттерден);

е) келтірілген мүліктік залалдың мөлшеріне (елеусіз, ірі, аса ірі);

ж) арнайы қорғалатын немесе қорғалмайтын мүліктің түрлеріне және оның түрішілік бөлінуіне (материалдық құндылықтарға немесе ақша қаражатына, тасымалданатын, дайындалатын, сатылатын тауар-материалдық құндылықтарға, өндіріс құралдарына, еңбек құралдарына, өндірілетін тамақ өнімдері мен өндірістік-техникалық мақсаттағы тауарларға қол сұғумен байланысты қылмыстар) жатады.

Қарастырылып отырған қылмыстар олардың жасалуымен сипатталады:

1) зорлық-зомбылыққа немесе оны қолданудың нақты қатеріне байланысты шабуыл жасау арқылы;

2) мүлікті иемденуге байланысты;

3) екі тікелей объектіге қатысты:

а) шабуылға ұшыраған адамдардың денсаулығы;

б) азаматтардың меншігі болып табылатын заттар, заттар, бағалы қағаздар, ақша қаражаттары.

Тонау қылмыскердің басқа біреудің мүлкін ашық түрде зорлық-зомбылықсыз иемденуден тұратын белсенді әрекеттерімен сипатталады. Әдеттегі тонау – бұл «серпіліс», яғни жәбірленушіге физикалық әсер ету ниетінсіз жасалған бөтеннің мүлкін кенеттен басып алу.

Орындау әдістері екі топқа бөлінеді:

– алдын-ала дайындықсыз жасалады (шамамен 65%)

– алдын ала дайындықпен жасалған.

Сауда нүктелерін тонау, банк қызметкерлеріне шабуыл жасау өте мұқият дайындалуда. Мұқият болу мекеменің жұмыс режимін, қызметкерлердің қозғалыс бағытын, күзет жағдайларын және т.б. зерттеуден тұрады.

Тонау тәсілдері әр түрлі: «серпіліс» арқылы тонау; психикалық немесе физикалық зорлық-зомбылықты қолдана отырып тонау; қарсылық көрсете алмайтын адамдарды (мас күйінде, науқастарда, әлсіздерде, егде жастағы адамдарда және т.б.) тонау.

Қазіргі уақытта қарақшылар жәбірленушілер мен куәгерлердің көз алдында сөмкелерді, барсеткаларды және басқа да заттарды автомобильдерден ұрлайды. Тонау тәсілдері қылмыскердің жасына байланысты өзгереді. Ересек қарақшылар, кәмелетке толмағандармен салыстырғанда, тонауды жоспарлауға, қол сұғушылық объектісін іздеуге және серіктестер арасында функцияларды бөлуге 2 есе жиі жүгінеді. Сыртқы көріністі жасыру, объектіні бақылау және көлік құралдарын пайдалану құралдарын тек ересек қылмыскерлер қолданады.

Қолданылған зорлық-зомбылықтың сипаты бойынша тонау зорлық-зомбылықсыз немесе қауіп-қатерсіз жасалуы мүмкін (38%); жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті емес зорлық-зомбылықты қолдану арқылы (26%); психикалық зорлық-зомбылықты қолдану арқылы, яғни қауіп-қатер (8%). Айта кету керек, физикалық зорлық-зомбылық кезінде кәмелетке толмағандар соққылар мен соққыларды таңдайды, ал ересек қарақшылар бұл үшін әртүрлі заттарды жиі пайдаланады.

Тонауды жасалған жеріне қарай жіктеуге болады: ашық жерде, тұрғын үй-жайларда, жылжымалы құрамда немесе автокөлікте.

Тонау әдісінің тән ерекшелігі-тұрақты қайталану. Яғни, тонаудың бір әдісін таңдап, сынап көргеннен кейін, қылмыскер оны сирек өзгертеді және басқа жолдарға ауысады. Бұл тонаудың есебін олардың жасалу жолымен жүргізу қажет екенін көрсетеді.

Тонаудың барлық тәсілдері кенеттен және қысқа мерзіммен сипатталады-қылмысты жасыруға тән әрекеттер. Кәмелетке толмаған қылмыскерлер арасындағы қылмыстарды жасыру шаралары тек 17,2%, ал ересектер арасында шамамен 50% қолданылады.

Қылмысты жасыру әрекеттерін орындау уақытына байланысты бұл әрекеттерді тонау кезінде орындалатын жасыру әрекеттеріне және қылмыс жасағаннан кейінгі әрекеттерге жіктеуге болады. Мұқият болу мекеменің жұмыс режимін, қызметкерлердің қозғалыс бағытын, күзет жағдайларын және т.б. зерттеуден тұрады.

Тонаудың ең тән әдістерін бөліп көрсеткен жөн:

1. Тосын факторды қолдана отырып және зорлық-зомбылықсыз (сөмкелер, шляпалар және т.б.) жасалған ашық жердегі шабуылдар.

2. Зорлық-зомбылық қаупімен жасалған ашық жердегі шабуылдар.

3. Тұрғын үй-жайлардағы азаматтарға қандай да бір сылтау (полиция қызметкерінің нысанын, жалған куәліктерді және т.б. пайдалана отырып, қоңырау шалу) арқылы шабуыл жасау.

4. Мемлекеттік және қоғамдық мекемелерге шабуылдар (дүкендер, қоймалар, кассалар, базалар және т.б.).

5. Азаматтарға қалалық және темір жол көлігінде (автобустар, трамвайлар, троллейбустар салондарында, электр пойыздарында, қалааралық пойыздарда және т.б.), оның ішінде көлік құралы серпіліспен жөнелтілгенге дейін шабуылдар.

6. Такси мен жеке автокөлік жүргізушілеріне жасалған шабуылдар.

Ұсынылған тізім тонаудың барлық тәсілдерін аяқтамайды. Өзімшілдік ниетпен жасалған қылмыстық шабуылдардың көпшілігінің алдында оларды дайындау болады. Ол келесілерден көрсетіледі:

– қол сұғушылық объектісін іздеуде, оның жұмыс режимін, құрылымын, күзет жүйесін анықтауда;

– қылмыс жоспарын әзірлеу: қаруды қоса алғанда, қылмыс құралдарын іздеу: объектіні бақылау: қылмыс жасау уақытын анықтау;

– Көлік құралдарын, сыртқы түрін бүркемелеу және объектіде болу іздерін жасыру құралдарын іздеу.

Өзіне-өзі қызмет ету ниетінен шабуылдар кезінде зардап шеккендердің ауқымы өте кең. Көбінесе бұл жеке меншікте, иелікте, басқаруда (пайдалануға, өндіруге, сақтауға, тасымалдауға және т.б. байланысты) немесе материалдық құндылықтары немесе ақшалай қаражаттары бар адамдар. Бірақ бұл бөгде адамдар (жолаушылар, өтіп бара жатқан адамдар және т.б.) болуы мүмкін.

Қылмыскердің жеке басын сипаттайтын ақпаратты зерттеу қылмыскерлердің осы санатын топтастыруға, құрбандарға байланысты оларды жіктеуге мүмкіндік береді.

1. Кәмелетке толмағандарды тонау. Негізінен, бұл жас және көбінесе кәмелетке толмаған адамдар, олар жастың, сыртқы деректердің, физикалық күштің немесе психикалық әсердің (қорқыту, қорқыту және т.б.) артықшылығын пайдаланып, жас адамдардан ақша, ұялы телефондар, басқа мүлікті алады.

2. Әйелдерді тонау. Жәбірленушіні таңдаудағы шешуші фактор-бұл стресстік жағдайға тап болған әйелдердің дәрменсіздігі, олар қарсылық көрсете алмайды және

барлық нұсқауларды орындайды. Сонымен қатар, ұқыпты, көрнекті әйел адам, әдетте, әртүрлі зергерлік бұйымдар түріндегі зергерлік бұйымдарға, ұялы байланыс құралдарына, ақша қаражаттарына және басқа да құнды мүліктерге ие.

3. 80% жағдайда қылмыскерлер мұндай адамдарды есеп айырысу - кассалық және басқа банк мекемелерінен іздейді, соңғысы зейнетақы, салымдар бойынша ұтыстар, ақша аударымдары және т.б. әдетте, қылмыскерлер табыстың ең көп таралған түрін-зейнетақыны беру кезеңі мен орны туралы біледі. Мұндай кезеңдерде қарт адамдарға қатысты көшедегі қарақшылықтың өсуі байқалады.

4. Мас күйіндегі, физикалық жағдайына байланысты қылмыскерлерге қарсылық көрсете алмайтын адамдарды тонау.

Көрсетілген фактілер жедел бөлімшелердің жұмысын ұйымдастыруда, атап айтқанда тиісті орындарда барлау-іздеу іс-шараларын өткізуде тікелей ескерілуі тиіс.

Тәжірибені талдау көрсеткендей, көше қарақшыларының арасында қылмыскерлер бар, олардың ниеті, әдетте, қарақшының осы түріне тән нақты мүлікті ұрлауға бағытталған. Мұнда жіктеудің негізі қылмыстық қол сұғушылық болып табылады. Жоғарыда айтылғандар ұрлыққа мамандандырылған қылмыскерлерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

1. *Сөмкелер, барсеткалар және т.б.* Мұндай адамдарды практикалық қызметкерлер «барсеточниктер» деп аталады. Бұл қылмыстық тип ең көп таралған және зерттелетін қылмыскерлердің жалпы массасының шамамен 50% құрайды.

2. *Ұялы телефондар.* Адамдардың едәуір бөлігі ұялы телефондарды иемденуге маманданған, бұл олардың үлкен санына және ықтимал жәбірленушілердің тиісті санына байланысты, демек, «ыңғайлы» жәбірленушіні таңдау мүмкіндігі, иемденуге қол жетімділіктің қарапайымдылығы (әдетте, телефон келіссөздер кезінде ұрланады немесе жәбірленушінің мойнынан «жұлып алу» тәсілі) және ұрланған адамды тез іске асыру мүмкіндігі.

3. Ақшалай қаражат. Тонау кезінде қылмыскердің ниеті ең алдымен ақшаны иемденуге бағытталғанын атап өткен жөн. Әмиянды, барсетті ұрлап, қарақшы, ең алдымен, ақша алғысы келеді.

4. Зергерлік бұйымдар. Қылмыскерлердің шамамен 10 %-ы әйелдерден зергерлік бұйымдарды ұрлауға маманданған, әдетте «серпіліс» немесе жәбірленушіге физикалық әсер ету арқылы.

Әрине, қылмыскерлердің типтерінің жіктелуі шартты болып табылады, өйткені іс жүзінде аралас топтардың өкілдері кездеседі. Алайда, анықталған заңдылықтар зерттелетін қылмыстардың көпшілігіне қатысты, сондықтан оларды тонауға қарсы күресті ұйымдастыру мен тактикада қолдану қажеттілігі айқын.

Тонау кезінде **жәбірленушілер санатына** көбінесе егде жастағы адамдар, әйелдер, кәмелетке толмағандар, мас күйінде жүрген адамдар, яғни қылмыскерлерге тиімді қарсылық көрсете алмайтын адамдар жатады. Жәбірленушілер арасында үлкен қолма-қол ақшасы, зергерлік бұйымдары, зергерлік бұйымдары және т.б. бар ауқатты азаматтар тобы болуы мүмкін.

Бұл қылмыстардың басым көпшілігін ер адамдар жасайды. Әйелдердің үлес салмағы шамалы. Әдетте, әйелдер мұндай қылмыстарды жалғыз емес, біртекті немесе жынысы аралас топтардың құрамында жасайды.

Тонау кезінде із қалдыру механизмінің бірқатар ерекшеліктері бар. Оқиға орнында әдетте қылмыстың іздері мен басқа да заттай дәлелдер аз болады. Куәгерлер, әдетте, бүкіл суретті бақылай алмайды; олардың айғақтарында олар оқиғаның жеке элементтері туралы ғана айтады. Көбінесе мұндай істер бойынша куәгерлер-куәгерлер мүлдем болмайды. Жәбірленушілерге келетін болсақ, олардың кейбіреулері қылмыс тудырған жүйке күйзелісіне байланысты оқиғаның суретін бұрмаланған

түрде қабылдайды. Сондықтан куәгерлер мен жәбірленушілерден алынған ақпаратқа сын көзбен қарап, оны басқа дәлелдермен салыстыра отырып, мұқият тексеру қажет. Қылмыстар батыл, сондықтан оларды, әдетте, дәрежелілікпен, агрессивтілікпен, мүдделердің өзімшілдік бағытымен, қоғамдық өмірдің нормалары мен ережелерін бұзуға бейімділікпен көрінетін, физикалық дайындығы бар адамдар жасайды.

Қылмыскердің жеке басы – белгілі бір, өзіне тән психологиялық ерекшеліктерге, қоғамға қарсы көзқарастарға, белгілі бір қоғамға тән адамгершілік нормаларына теріс немесе немқұрайлы қарауға, мақсаттарға қоғамға қарсы қол жеткізу және олардың қажеттіліктерін қанағаттандыру жолын таңдауға немесе теріс нәтижелердің алдын алу бойынша әрекеттерді орындамауға байланысты қылмыс жасаған адамның жеке басы. Жеке тұлғаның құрылымына сүйене отырып, қылмыскердің жеке басының қасиеттері мен сипаттамаларының барлық жиынтығын, оның демографиялық, әлеуметтік, психологиялық және қылмыстық-құқықтық ерекшеліктерін қарастыруға болады. Қылмыскердің жеке басының әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы оның қалыптасу ерекшеліктері мен жағдайларын түсінуге мүмкіндік береді. Талдауға жататын әлеуметтік-демографиялық белгілерде ерекше орын алады: жынысы, жасы, білімі, Әлеуметтік және отбасылық жағдайы, материалдық қамтамасыз ету деңгейі.

Тонау жасаушылардың негізгі бөлігі ер адамдар болып табылады, олардың үлес салмағы 94-95% құрайды. Егер біз әйелдерді тонау туралы айтатын болсақ, онда бұл жағдайда меншікті салмақ айтарлықтай тұрақты, күрт көтерілу жоқ – 10-11%. Тонаушылардың жас критерийін талдай отырып, қылмыскерлердің жасына назар аудару керек: олардың 68%-ы 14 пен 24 жас аралығында, тағы 16%-ы 25-29 жаста. Тонаудың мұндай жас мәні, біздің ойымызша, жасөспірімдер қылмысындағы белгілі бір өзгерістерді көрсетеді, ол қатыстылық белгілерінсіз және ересектердің қатысуынсыз жасалатын қылмыстардың үлесінің өсуіне тұрақты бейімділікке ие, жасөспірімдер қылмысы тәуелсіз болады.

Тонаушылардың жасы – бұл тонау мен олардың криминогендік кешенінің жасөспірімдер мен жастар қылмысының факторларымен тығыз криминологиялық байланысын анықтайтын фактор. Бұл жаста ерекше криминогендік маңызы бар: әлеуметтік пайдалы қызметпен, жұмыспен, белгілі бір хоббимен және бос уақытпен айналыспайтын адамдар, жасөспірімдердің мінез-құлқын жеткіліксіз бақылау немесе оның болмауы, егде жастағы адамдардың әсері.

Сондай-ақ, осы жаста тонау жасаған адамдар үшін күш-жігерді білім беру, болашақ және қазіргі жұмысқа орналасу мәселелеріне бағыттау тән емес. Сонымен, статистика негізінде тонау жасайтын адамдардың негізгі бөлігі орта есеппен 35-45% негізгі бастауыш және негізгі жалпы білімі бар, орта кәсіптік білімі 12-15%, жоғары білімі 2-3% құрайды.

Қылмыскердің білімі маңызды көрсеткіш болып табылады. Сонымен қатар, жасалған қылмыстарда білімнің төмен деңгейі ғана емес, сонымен бірге ол рухани қажеттіліктердің мазмұнын, бос уақытты өткізу формаларын, әлеуметтік белсенділікті анықтайтын мәдениет деңгейімен бірге осы факторлардың барлығы бірге рөл атқарады және осындай әрекеттерді жасауға тікелей ықпал етеді. Тонау жасаған адамдардың білім деңгейі олардың кәсіптерімен тікелей байланысты. Олардың ішінде 50%-дан астамы қылмыс жасаған кезде еш жерде оқымаған немесе жұмыс істемеген, 20%-ы көбінесе арнайы дайындықты немесе арнайы біліктілікті қажет етпейтін кәсіби қызметпен айналысқан, 18%-ы жоғары және орта оқу орындарында оқыған, 12%-ы орта мектеп оқушылары болған. Тұрақты табыс көзі жоқ адамдар мен оқушылардың үлес салмағының көрсеткіштеріндегі басымдықтың үлесі осындай адамдардың жас ерекшеліктерімен толық түсіндірілетін жағдай. Кәмелетке

толмағандардың басым болуы оқушылар мен студенттердің үлес салмағының жоғарылауына сәйкес келеді. Қарақшылық жасаушылар-бұл тұрақты табыс көзі жоқ, жұмыс істемейтін және оқымайтын адамдар деп айтуға болады. Бұл жағдайда қаржылық мәселе әсіресе өзекті және сезімтал, ал қылмыс жасау оны шешудің оңай және қол жетімді әдісі болып табылады.

Тонау жасаған адамның құрылымдық сипаттамасын қорытындылай келе, оны жасаған адам 14 пен 24 жас аралығындағы ер адамның негізгі жалпы білімі немесе толық емес орта білімі бар, еңбекке қабілетті, бірақ жұмыспен қамтылмаған, материалдық қамтамасыз етуде айтарлықтай қиындықтарға тап болады деп айтуға болады.

10.2 Тонаудың алдын алу және ашу

Ішкі істер органдарының мүлікті ұрлаудан, тонаудан, қарақшылықтан қорғау жөніндегі мемлекеттік аппарат буындарының бірі ретіндегі қызметі осы қызмет бағыттарының, оның мазмұнының, ұйымдастырылуының, ішкі істер органдарының әртүрлі қызметтерінің жұмыс нысандары мен әдістерінің ерекшеліктеріне байланысты ерекшелікке ие.

Криминалдық полиция бөлімшесі тонаудың алдын алу және ашумен айналысады. Қылмыстарды тез ашудың үлкен профилактикалық маңызы бар екенін есте ұстаған жөн, өйткені бұл жазаның сөзсіз болуын қамтамасыз етеді. Профилактикалық жұмысты бұл қызмет, негізінен, арнайы құралдар мен әдістерді кеңінен қолдануға болатын жедел-ізвестіру қызметі барысында жүргізеді.

Аталған қызмет қолданатын жедел-ізвестіру шаралары жоспарланған қылмыстардың алдын алу, басталған қылмыстардың жолын кесу болып табылады. Алдын алудың мәні өзімшілдік пен зорлық-зомбылық қылмысын жасауды жоспарлаған адамдардың қылмыстық жоспарды жүзеге асырудан бас тартуына немесе оны толығымен жүзеге асыра алмауына байланысты. Алдын алудың сәттілігі көбінесе жоспарланған қылмыстар туралы хабарламаларға уақтылы жауап беруге, дайындалып жатқан қылмыс туралы ақпараттың көлемі мен мазмұнына байланысты.

Криминалдық полиция бөлімшелерінің тонаудың алдын алуды жүзеге асыруды арнайы құралдар мен әдістер, Жария және жария емес ақпарат көздері пайдаланылатын жедел-ізвестіру сипатындағы ерекше қызмет ретінде қарастырған жөн. Жария ақпарат көздеріне азаматтардың өтініштері, лауазымды тұлғалардың хабарламалары, жұртшылықтан келіп түсетін материалдар, бұқаралық ақпарат құралдарының сигналдары және т.б. жатады.

Қасақана зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу жөніндегі қызметтің екі кезеңі бөлінеді. Біріншісі-тонаудың себептері мен жағдайларын анықтау, осы қылмыстарды жоспарлаған немесе дайындаған адамдарды анықтау; дауысты және айтылмаған құралдармен толық және анық ақпарат алу. Екінші кезең-тонаудың анықталған себептері мен жағдайларын жоюға бағытталған жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу, жоспарланып отырған қылмыстардың алдын алу және дайындалып жатқан қылмыстардың жолын кесу жөніндегі жұмыс.

Бұл жағдайда ерекшелігі-жедел-ізвестіру профилактикасының объектісі дәл жоспарланған және дайындалған тонау болып табылады. Сондықтан жедел жағдайды объективті бағалау барлық жасалған тонауды ғана емес, негізінен жоспарланған және дайындалған жедел талдауды есепке алу нәтижесінде ғана мүмкін болады.

Қылмыстарды жоспарлайтын және дайындайтын адамдарға ерекше назар аудару керек: олардың жынысы мен жасы, тұрғылықты жері және тұрғылықты жері, оқу немесе жұмыс орны және сәйкесінше қылмыстық байланыстар, олар туралы басқа

мәліметтер (соттылық, рецидивистермен байланыс, алдағы қылмыстағы болжамды рөл, тонау мүмкін болатын орын мен уақыт, кім қылмыс дайындалады – бір адам, топ және т.б.). Бұл ретте қылмыстық іздестіру қызметкерлерінің, басқа да қызметтердің баянаттары мен баяндамалық жазбалары, учаскелік полиция инспекторларынан, қабылдаушы-таратушылардан және т.б. келіп түсетін мәліметтер мұқият зерделенеді. Бұл ақпараттың барлығы қылмыстық іздестіру қызметінің алдын алу қызметінің негізі болып табылады.

Тонауға қарсы күресте профилактикалық жұмысты учаскелік инспекторлар жүргізеді. Соттылығы бар адамдардың оларға қатысты қолданыстағы заңнамаға сәйкес белгіленген шектеулерді сақтауына олар жүзеге асыратын бақылау профилактикалық маңызға ие. Мысалы, белгілі бір уақытта үйде болу міндеті, белгілі бір жерлерде болуға тыйым салу, жеке істер бойынша ауданнан немесе қаладан тыс жерлерге шығу уақытын шектеу. Бұл шектеулер белгілі бір дәрежеде жаңа мүліктік қылмыстар жасау мүмкіндігін тарылтады, сондай-ақ қылмыстық байланыстарды қалпына келтіруге кедергі келтіреді.

Пайдакүнемдік-зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу мақсатында сыртқы қызмет қызметкерлерінің патрульдеу бекеттері мен маршруттарының орналасуы айқындалады. Қылмыс жасаудың ең ықтимал орындары, баспана және тұрақты құқыққа қайшы мінез-құлқы бар адамдардың шоғырлану орындары тексеріледі. Қызметкерлер қажет болған жағдайда көшелерде және басқа да қоғамдық орындарда жеке мүліктің сақталуын қамтамасыз ету бойынша халық арасында түсіндіру жұмыстарын жүзеге асырады.

Жасалған тонау туралы хабарлама келіп түскен кезде оны уақтылы ашу мақсатында мынадай мән-жайларды белгілеу қажет:

- тонау орны, уақыты, жағдайлары;
- қылмыс жасау тәсілі; физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылық қолданылды ма, ол нақты нені білдірді; қару қолданылды ма, қайсысы; қылмыскер көлік құралын пайдаланды ма және оның белгілері қандай болды;
- қылмыстың алдында дайындық болды ма, қайсысы, қашан, кіммен болды;
- қылмыскер қылмысты жасыру әдістерін қолданды ма және қайсысы;
- тонау кімге қатысты жасалды; жәбірленушіге қандай дене жарақаты келтірілді, еңбекке қабілеттілігі жоғалды ма;
- ұрланған және ұрланған адам кімге тиесілі;
- тонауды кім жасады, қылмыскердің белгілері, сыртқы түрін жасыру тәсілдері;
- тонауға қанша адам қатысты, олардың арасында алдын ала сөз байласудың болуы, топтың құрамы, оның қалыптасу шарттары, қылмыс жасаудағы әркімнің рөлі;
- бұл адамдар басқа қылмыстар жасады ма, қайсысы, қашан, қайда, осы тонаумен байланысы болды ма;
- ұрланған адамның көмекшілерінің, арандатушыларының, паналаушыларының, сатушыларының болуы;
- олардың жеке басын сипаттайтын мәліметтер;
- тонауға қандай жағдайлар ықпал етті.

Тонауды ашқан кезде ұсынылған нұсқалар:

- тонау өтініш беруші хабарлаған жағдайларда орын алды (олар көбінесе жәбірленушімен кездеседі);
- өтініш беруші айтқан оқиға орын алды, бірақ басқа қылмыс жасалды (бандитизм, қарақшылық, кісі өлтіруге оқталу, бұзақылық);
- тонау жасалды, бірақ өтініш беруші айтқан жағдайларда емес (ол саналы түрде немесе адал адасушылықтың арқасында шындықты бұрмалайды);
- тонау болған жоқ, бұл қылмыстың сахналануы орын алды.

–кылмыскерді «ізін суытпау» бойынша, оның ішінде жәбірленушінің, куәгерлердің қатысуымен қудалау;

– жасырынған қылмыскерді табу мақсатында қоршаған аумақты, тұрғын үйлерді, құрылыстарды тарау;

– қызметтік-іздігіру итінің қолданылуы;

– қылмыскердің кетуі мүмкін жолдардың жабылуы;

– куәгерлер мен куәгерлерді анықтау, олардың қысқаша сауалнамасы;

– қылмыскерді, ұрланған мүлікті анықтау;

– криминалдық полиция бөлімшелерінің қызметкерлерін іргелес Ішкі істер органдарының кезекші бөлімдеріне қылмыскердің және ұрланған мүліктің белгілері туралы хабарлау.

Ашудың бастапқы кезеңінде келесі типтік жағдайлар қалыптасады және келесі іс шараларды жүргізу қажет):

1. Тонау жасаған адам қылмыс орнында ұсталды немесе ол жасалғаннан кейін бірден: (күдіктіні ұстау, жеке тінту және жауап алу, оқиға болған жерді тексеру, жәбірленушіден жауап алу және оны куәландыру, ұсталған адамның тұрғылықты жері мен жұмыс орны бойынша тінту, алып қойылған заттар мен заттарды анықтау үшін тексеру және көрсету, сараптама тағайындау, ықтимал куәгерлер мен оларды анықтау жауап алу).

2. Тонау жасаған адам белгілі, бірақ жасырынған және оның тұрған жері белгісіз: (оқиға болған жерді тексеру, жәбірленушілер мен куәгерлерден жауап алу, қылмыскердің тұрғылықты жері мен жұмысын тінту, күдіктінің ықтимал байланыстарын анықтау, оларды жедел тексеру және одан кейінгі жауап алу, пошта-телеграф хат-хабарларына тыйым салу, дәптерлерді, блокноттарды, телефон анықтамалықтарын қарау күдіктіге немесе онымен байланысты адамдарға тиесілі қылмыскердің орналасқан жері анықталғаннан кейін оны ұстау, жауап алу, тінту жүргізсін).

3. Тонау жасаған адам белгісіз, бірақ ол туралы толық емес мәліметтер бар (сыртқы түрінің белгілері, киімдері, аты – жөні, лақап аты және т.б.): (оқиға орнын тексеру, жәбірленушілер мен куәгерлерден жауап алу, ЖІШ «ізін суытпау» бойынша қудалау, қылмыскердің ықтимал кету жолдарын жабу, үй-жайларды аралау, криминалистикалық, жедел -іздігіру, жедел-анықтамалық есепке алу, осы жағдайдағы тергеудің сәттілігі тергеушінің қылмыстық іздігірудің жедел қызметкерлерімен, учаскелік инспекторлармен және басқа полиция қызметтерінің қызметкерлерімен дұрыс ұйымдастырылған өзара іс-қимылына байланысты).

4. Тонау жасаған адам белгісіз және ол туралы ешқандай мәлімет жоқ: (қылмыскерді «ізін суытпау» бойынша іздеу, үй-жайларды аралау, куәгерлер мен куәгерлерді, ұрланған мүлікті іздеу, сондай-ақ алдыңғы жағдайдағыдай тергеудің сәттілігі тергеушінің қылмыстық іздеудің жедел қызметкерлерімен, учаскелік инспекторлармен және басқалардың қызметкерлерімен дұрыс ұйымдастырылған өзара әрекеттесуіне байланысты полиция қызметі).

Тонау кезінде **жәбірленушінің жеке басы** ерекше орын алады. Бұл қылмыстарда жәбірленушінің жеке басы қылмыстың екінші жағы болып табылады, онда қылмыскердің жеке басы алдыңғы жағы болып табылады. Жәбірленушінің мінез-құлқы көбінесе қылмыс жасауға ықпал етеді, яғни.қылмыс жасау жеңілдетілетін жағдай ретінде әрекет етеді. Тонау бойынша жәбірленушілер қылмыс нәтижесінде моральдық немесе мүліктік зиян келтірілген адамдар болып табылады. Жәбірленуші туралы мәліметтер тонаудың жедел-іздігіру сипаттамасында маңызды орын алады. Тонауды ашқан кезде жәбірленуші қылмыскерлердің жеке басы және қылмыс жасау жағдайлары туралы маңызды ақпарат көзі болып табылады.

Тонау және тонау істері бойынша жәбірленушілер, әдетте, айтарлықтай материалдық құндылықтарға ие адамдар болып табылады. Алайда, жоғары табысы жоқ адамдар да жәбірленуші бола алады. Жәбірленушіге айналуы керек адамды іздеу қылмысты дайындау міндеттерінің бірі екендігі анықталды. Жәбірленуші негізінен екі жолмен таңдалады: қылмыстық топқа қатысушылардың өздері қолайлы кандидатураны табады немесе жәбірленушінің координаттарын алдағы шабуылға қатысушыларға зеңбірекші береді. Олардың ішінде көбінесе егде жастағы адамдар, жалғызбасты зейнеткерлер, жасөспірімдер, мас немесе есірткі жағдайында немесе ауырған адамдар, яғни өздерінің дәрменсіз жағдайына байланысты қылмыскерлерге белсенді қарсылық көрсете алмайтын адамдар бар. Жәбірленушілердің басқа тобына қоғамның ауқатты топтарының өкілдері құрайтын халықтың бір бөлігі кіреді. Олардың ішінде ірі ақша қаражаттары, қымбат заттар, сәнді заттар және т.б. бар адамдар бар.

Тонауды ашу кезінде мынадай жедел-ізвестіру іс-шаралары жүргізіледі: адамдардан сұрау салу; азаматтармен Жария және жасырын қарым-қатынас орнату; қылмыстық әрекетке еліктейтін мінез-құлық үлгісін енгізу; қолдану; қызметтік-ізвестіру иттерін қолдану; белгілері бойынша жеке басын іздеу және сәйкестендіру; қылмыс дайындап жатқан, жасаған немесе жасаған адамды қудалау және оны ұстау; ұсталған адамдарды куәгерлердің қатысуымен жеке тексеріп қарауды, олардың жанындағы қылмыстық әрекетке қатысты болуы мүмкін заттар мен құжаттарды алып қоюды, сондай-ақ тұрғын үй-жайларды, жұмыс орындарын және өзге де орындарды тексеріп қарауды, Көлік құралдарын тексеріп қарауды жүзеге асыру. Нақты жедел-ізвестіру іс-шарасының түрін таңдау және оны өткізу тактикасы нақты жедел-ізвестіру жағдайына байланысты.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Тонауға анықтама беріңіз?
2. Тонау бойынша қылмыстық қол сұғушылықтың пәнін анықтаңыз?
3. Тонау қылмыскерінің жеке басын сипаттаңыз?
4. Тонау тәсілдерін тізімдеңіз және оларға сипаттама беріңіз?
5. Тонауды анықтау және ашу кезінде жүргізілетін жедел-ізвестіру іс-шараларын ашыңыз?
6. Тонаудың алдын алу шараларын атаңыз?

Әдебиеттер

1. Вецкая С.А. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования грабежей и разбоев, совершаемых группами несовершеннолетних: монография / С.А. Вецкая, А.И. Натура. – М.: Юрлитинформ, 2018. – С. 109.
2. Зверев В.С. Общие вопросы взаимодействия в ходе расследования завладения автотранспортными средствами путем грабежа или разбойного нападения: учеб. пособие / В.С. Зверев; под ред. А.И. Натуры. – Краснодар, 2010. – С. 102.
3. Криминалистика. Учебник для бакалавров. Под ред. Бертовского Л.В. Издательство: Проспект, 2018. – С. 1007.
4. Дубонос Е.С. Оперативно-розыскная деятельность. Учебник и практикум для прикладного бакалавриата / Е.С. Дубонос. – М.: Юрайт, 2016. – С. 478.
5. Лапин Е.С. Оперативно-розыскная деятельность. Курс правовых и теоретических основ. Учебное пособие. – М.: Юрлитинформ, 2014. – С. 337.
6. Фирсов О.В. Правовые основы оперативно-розыскных мероприятий (учебное пособие) 3-е издание Москва. – «Нормы», 2013. – С. 208.

Тақырып 11 Қарақшылықты ескерту және ашу ерекшеліктері

11.1 Қарақшылықтың жедел-іздігі сипаттамасы

Қарақшылық бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатындағы шабуылға ұшыраған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолданумен немесе тікелей осындай күш қолдану қатерін төндірумен ұласқан шабуылды білдіреді (Қазақстан Республикасы ҚК 192-бабына сәйкес).

Қарақшылық айтарлықтай қоғамдық қауіп төндіреді, өйткені ол жәбірленушілерге материалдық зиян келтіріп қана қоймай, олардың өмірі мен денсаулығына зиян келтіреді. Бұл қылмыстың құрамы мүлікті ұрлаудың, зорлық-зомбылықты қолданудың ашық әдісін, сондай-ақ жауапкершілікті ауырлататын бірқатар басқа жағдайларды (алдын-ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған тұрғын үйге немесе басқа қоймаға заңсыз кірумен және т.б.) қамтиды. Бұл қылмыстың ашық сипаты мен батылдығы және оның жәбірленушілер мен куәгерлерге тигізетін әсері айтарлықтай қоғамдық резонанс тудырады. Кейбір жағдайларда бұл қылмыстарды топтар жасайды, бұл олардың әлеуметтік қауіптілігін арттырады.

Осы қылмыстық құқық бұзушылықты тереңірек зерттеу үшін оған жедел-іздігі сипаттамасын беру қажет, бұл қылмыстың осы түріне тән жедел маңызды ақпарат жүйесі, олардың нақты шындықтағы көріністерінің заңдылықтары мен байланыстарын көрсетеді.

Қарақшылықтың жедел-іздігі сипаттамасының құрылымдық элементтері ретінде қылмыскерлердің жеке басы, жәбірленушілердің жеке басы, көрсетілген қылмыстардың орны, уақыты мен тәсілі, қылмыстық қол сұғушылықтың мәні туралы мәліметтер таңдалады. «Қылмыскердің жеке басы» ұғымы заң ғылымының әртүрлі салаларының ғалымдары арасында қызу пікірталас тақырыбы болып табылады. Қылмыскердің жеке басын жедел-іздігі қызметі теориясы тұрғысынан анықтаған кезде оның ерекше пәні мен міндеттері тұрғысынан маңызды болып табылатын түрлік белгілердің маңызы зор. Қылмыскердің жеке басының белгілерінің жиынтығына жалпы (жынысы, жасы, білімі, отбасылық жағдайы және т.б.) және қоғамдық қауіптіліктің сипаты мен дәрежесін анықтайтын ерекше белгілер жатады.

Қарақшылықтың қауіптілігі тек меншікке қол сұғу ғана емес, сонымен қатар мұндай қол сұғу тәсілі-шабуылға ұшыраған адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық – зомбылықты қолдану болып табылады. Тұлға, оның денсаулығы бұл жерде қарақшылықтың екінші маңызды нысаны болып табылады.

Мүліктер, яғни материалдық әлемнің заттары, олардың иесінің қажеттіліктерін тікелей (азық-түлік, жиһаз, автомобиль, киім және т.б.) немесе жанама түрде (ақша, бағалы қағаздар және т.б.) қанағаттандыра алатын заттар қарақшылық шабуылдың мәні болып танылады. Осыған байланысты олар белгілі бір тұтыну құнының тасымалдаушысы ретінде әрекет етеді, бұл олардың экономикалық қасиеттерін мүлік ретінде сипаттайды.

Қарастырылып отырған қылмыстар олардың жасалуымен сипатталады:

- 1) зорлық-зомбылыққа немесе оны қолданудың нақты қатеріне байланысты шабуыл жасау арқылы;
- 2) мүлікті иемденуге байланысты;
- 3) екі тікелей объектіге қатысты

а) шабуылға ұшыраған адамдардың денсаулығы мен өмірі;

б) азаматтардың меншігі болып табылатын заттар, заттар, бағалы қағаздар, ақша қаражаттары.

Үй-жайлар мен пәтерлерге кіру үшін қылмыскерлер кейбір жағдайларда лауазымдық немесе қоғамдық функцияларды (құқық қорғау органдарының, коммуналдық қызметтердің, поштаның және т.б. қызметкерлері) орындайтын немесе қандай да бір ойдан шығарылған сылтауды қолданатын (көршінің өтінішін беру, қоңырау шалу, құжатқа қол қою, пәтерді жалға алу немесе айырбастау, заттар сатып алу және т.б.) жалған атаулармен ұсынылады.). Қару-жарақ пен бұзу құралдарын немесе құлыптар мен іш қатуды ашуға арналған құралдарды қолдана отырып, үй-жайларға күштеп басып кіруге болады.

Қылмыстық топтың қатысушылары тез және батыл әрекет етуге тырысады, жүйке кернеуі жағдайында шабуыл объектісі қызметкерлерінің шамалы күдікті әрекеті кезінде қаруды қолдана алады.

Қарақшылық кезінде қылмыскерлердің құрбандары әдетте жасына және басқа факторларға байланысты оларға белсенді қарсылық көрсете алмайтын адамдар болады. Қарақшылық кезінде қол сұғу заттары өте алуан түрлі, көбінесе ақша, алтын бұйымдар, зергерлік бұйымдар, компьютерлер, ұялы телефондар, киім-кешек және басқа да қымбат заттар мен заттар ұрланады.

Көшедегі қарақшылық шабуылдарды жасау тәсілдерін келесідей анықтауға болады:

1. Жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті немесе денсаулығының қысқа мерзімді бұзылуымен байланысты зорлық-зомбылықты қолдану:

– ғибадатханаға немесе басқа өмірлік маңызды органға қатты соққы, қатты итеру, қолды бұрау, ұру, шағу, жәбірленушіге ұзақ уақыт азап әкелетін басқа әрекеттер.

2. Атыс қаруын немесе суық қаруды қолдану, атыс қаруын немесе суық қаруды қолдануға дайын екендігін көрсететін қауіп:

– қолдан жасалған және зауыттық қару-жарақ, шаруашылық-тұрмыстық мақсаттағы, арнайы қайта өңдеуге ұшыраған заттар (шило, файл және т.б.).

3. Қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолдану немесе егер осы заттардың өміріне және денсаулығына қауіпті дене жарақаттары келтірілуі мүмкін жағдайларда оларды қолдану қаупі:

– шаруашылық-тұрмыстық мақсаттағы заттар (сынық, бұрағыш, балта, балға, пышақ, монтаждау және т.б.), кездейсоқ таңдалған заттар (бөтелке, таяқ, тас, кірпіш), газ баллондары және т. б.

Қасақана ниетпен жасалған қылмыстық шабуылдардың көпшілігінің алдында оларды дайындау болады. Ол көрсетілген:

– қол сұғушылық объектісін іздеуде, оның жұмыс режимін, құрылымын, күзет жүйесін анықтауда;

– қылмыс жоспарын әзірлеу: қаруды қоса алғанда, қылмыс құралдарын іздеу, объектіні бақылау, қылмыс жасау уақытын анықтау;

– көлік құралдарын, сыртқы түрін бүркемелеу және объектіде болу іздерін жасыру құралдарын іздеу.

Өзіне-өзі қызмет ету ниетінен шабуылдар кезінде зардап шеккендердің ауқымы өте кең. Көбінесе бұл жеке меншікте, иелікте, басқаруда (пайдалануға, өндіруге, сақтауға, тасымалдауға және т.б. байланысты) немесе материалдық құндылықтары

немесе ақшалай қаражаттары бар адамдар. Бірақ бұл бөгде адамдар (жолаушылар, өтіп бара жатқан адамдар және т.б.) болуы мүмкін.

Бұл қылмыстардың басым көпшілігін ер адамдар жасайды. Әйелдердің үлес салмағы шамалы. Әдетте, әйелдер мұндай қылмыстарды жалғыз емес, біртекті немесе жынысы аралас топтардың құрамында жасайды.

Қылмыскерлердің жасы батыл, шешуші, белсенді әрекеттерді, ұтқырлықты, белгілі бір ептілік пен физикалық күшті қажет ететін қылмыстардың ерекшеліктерімен тікелей байланысты. Қылмыстық істердің осы санаты бойынша айыпталушылардың үштен екісінің жасы 40 жастан аспайды (көбінесе 16-30 жас аралығында) және білімі 8 сыныптан төмен емес. Жас ерекшеліктері негізінен айыпталушылар арасында жалғызбасты қылмыскерлердің басым болуын түсіндіреді. Бұл жағдай тек жасымен ғана емес, сонымен бірге қылмыскерлердің жеке басы мен қоршаған ортасының басқа сипаттамаларымен де тығыз байланысты екені анық: олардың өмір сүру жағдайлары мен тәсілдері, мүдделері, кәсібі, жақын ортаның ерекшеліктері және т.б. айыпталушылардың жартысына жуығы бұрын сотталған. Шабуыл кезінде шамамен әрбір екінші қылмыскер жұмыссыз.

Топтық қылмыстың жоғары үлес салмағы өзіне назар аударады, шабуылдардың жалпы санының 70%-на жетеді, соның ішінде қылмыстық іс-әрекет түрінде жасалатындар. Қылмыс субъектісі туралы іздеу нұсқаларын ұсыну үшін қарақшылық шабуыл жасайтын адамдардың топтық және жеке ерекшеліктері туралы ақпарат сияқты сипаттамалық элемент үлкен маңызға ие. Қарастырылып отырған қылмыстардың көп бөлігі мыналармен сипатталатын топта (банда) жасалады: қылмысты мұқият дайындау, нысанды таңдау, көлікті пайдалану, физикалық және психикалық зорлық-зомбылықты қолдану, атыс қаруын қолдану.

Ашық жерлерде қарақшылық шабуылдар жасаған кезде азаматтардың жеке мүлкін иемдену тәсілдері қылмыскердің агрессивті, зорлық-зомбылық мінез-құлқымен сипатталады және тұрақты жағымсыз қасиеттерге ие қарақшының ерекше батылдығын көрсетеді. Сондықтан қарақшылық шабуылдар қоғамдық қауіптіліктің өте жоғары деңгейіне ие.

Ашық жерлерде қарақшылық шабуыл жасаған кезде азаматтардың жеке мүлкін иемдену тәсілдерін келесідей жіктеуге болады:

1. Жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылықты қолдана отырып немесе осындай зорлық-зомбылықты қолдану қаупімен азаматтардың жеке мүлкін иемдену тәсілдері.

Осы әдістің ерекшеліктерін қарастырайық

Бірінші топқа мыналар кіреді: жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылықты қолдануға байланысты әрекеттер. Осы әдісті қолдана отырып, қылмыскер жәбірленушінің ықтимал немесе көрсетілген қарсылығын жеңу үшін келесі әрекеттерді орындайды: соққылар мен соққылар, қолды бұрау және жеңіл, орташа ауырлықтағы және денсаулыққа ауыр зиян келтірген басқа да зорлық-зомбылық әрекеттері. Қылмыскерлер соққылар мен соққыларды қолдарымен, аяқтарымен және дененің басқа бөліктерімен өмірлік маңызды органдарға тигізеді, бұл денсаулықтың қысқа мерзімді бұзылуы түріндегі салдарға әкеледі.

Ашық жерлерде қарақшылық шабуылдар жасаған кезде жәбірленушіні жеке мүлкін иемдену мақсатында өміріне және денсаулығына қауіпті күшті улы немесе есірткі заттарын өз еркінен басқа оның денесіне енгізу арқылы бейсаналық күйге келтіру сияқты зорлық-зомбылық нысаны қолданылады. Зорлық-зомбылықтың бұл

түрі жәбірленушілерге қатысты қолданылады, олар Бақтарда, саябақтарда және т.б. бейтаныс адамдармен алкоголь ішеді.

2. Суық немесе атыс қаруын қолдана отырып немесе оны қолдану қаупі бар жеке мүлкті иемдену тәсілдері

Осы әдістің ерекшеліктерін қарастырайық

Әдістердің екінші тобына суық немесе атыс қаруын қолдануға байланысты азаматтардың жеке мүлкін иемдену әрекеттері кіреді, олар зерттелген қылмыстық істердің жалпы санында 6% құрайды.

Ашық жерлерде қарақшылық шабуыл кезінде қаруды қолдану бұл қылмыстың қоғамдық қаупін едәуір арттырады және жәбірленушінің денсаулығы мен өміріне, сондай-ақ айналасындағыларға ауыр зиян келтіруі мүмкін іс-әрекет пен қылмыскердің ерекше батылдығын көрсетеді. Қаруды қолдану дегеніміз-жәбірленушіге физикалық зиян келтіруді қолдану немесе қолдану, сондай-ақ оны қауіп-қатердің шындығын нығайту және оның әсер ету күшін қорқыту құралы ретінде арттыру үшін көрсету. Атыс қаруы деп мылтықтың немесе басқа зарядтың энергиясы есебінен бағытталған қозғалысты алатын снарядпен қашықтықтан нысанаға механикалық зақым келтіруге арналған қаруды түсіну керек.

Суық қару – бұл нысанаға адамның бұлшықет күші арқылы жеңіліс объектісімен тікелей байланыста болуға арналған қару.

Ашық жерлерде қарақшылық шабуыл жасау барысында қолданылатын суық және атыс қаруы үш кіші топқа бөлінеді:

Бірінші топшаға зауытта жасалған атыс және суық қару кіреді. Бұған тапаншалар, револьверлер, қанжарлар, кортиктер және т.б.

Екінші топшаға үйде жасалған атыс және суық қару кіреді. Бұған самопалдар, қылқаламдар, кастеттер, аралас қару және т.б.

Үшінші топшаға қолда бар зақымдайтын қасиеттерді беру немесе күшейту мақсатында алдын ала өзгертілген шаруашылық-тұрмыстық мақсаттағы заттар жатады және оларды қару ретінде пайдалануға болады, сондықтан оған теңестіріледі (шило, файлдар және басқа заттар).

Талданған қылмыстар тобын зерттегенде, қолдан жасалған суық немесе атыс қаруын қолдану ашық жерлерде қарақшылық шабуылдардың барлық әдістерінің 4% құрады. Көбінесе қылмыскерлер тапаншалардың макеттерін, қолдан жасалған пышақтарды (барлық қолдан жасалған қарулардың 51%), ойыншық тапаншаларды, газ қаруларын қолданған. Қолда бар зақымдайтын қасиеттерді күшейту үшін қайта жасалған шаруашылық-тұрмыстық мақсаттағы заттар барлық қарақшылықтың 2% – в қолданылды. Салыстырмалы түрде сирек қылмыскерлер жәбірленушілердің жеке мүлкін иемдену үшін зауытта жасалған атыс немесе суық қаруды қолданды-қарақшылық шабуылдардың барлық тәсілдерінің 1%. Мұндай қаруды қолданудың алдында әдетте осы қаруды заңсыз сатып алуға байланысты басқа қылмыс жасалады. Сондықтан тергеуші қаруды заңсыз иемденуге байланысты бұрын жасалған қылмыстармен ашық жердегі қарақшылық шабуыл туралы қылмыстық істің оның өндірісіндегі байланысының нұсқаларын тексеруі керек. Қылмыскерлер ашық жерлерде қарақшылық шабуыл жасау кезінде қолданылатын қаруды жәбірленушіні қорқыту үшін қауіп күшін арттыру құралы ретінде дене жарақатын жасау үшін ғана емес, психикалық зорлық-зомбылық үшін де пайдаланады. Бұл жағдайда қарақшы жәбірленушіні қорқытады, оның қарсылық көрсетуге деген ерік-жігерін паралич етеді және мүлкті иемденеді деп күтеді.

Мұндай жағдайларда пайда болатын қорқыныш жағдайы жәбірленушіге қылмыскердің назарын аударуға және оның сыртқы келбетін, киімінің белгілері мен қолданылған қарудың белгілерін есте сақтауға кедергі келтіреді, бұл қылмысты ашуды қиындатады. Екінші жағынан, қаруды қолдану фактісі тергеушіге жауап алу кезінде қару белгілерін сипаттау, тану үшін ұсыну және т.б. арқылы қарақшылық шабуыл жасаған адамды анықтауға жәбірленушіні тартуға мүмкіндік береді.

3. Қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолдану арқылы немесе аталған заттар қауіп-қатердің шындығын нығайту және оның әсер ету күшін арттыру үшін ғана көрсетілуі мүмкін, нәтижесінде жәбірленушіге өмір мен денсаулыққа қауіпті дене жарақаттары келтірілуі мүмкін жағдайларда оларды қолдану қауіпімен жеке мүлікті иемдену тәсілдері.

Ашық жерлерде қарақшылық шабуыл жасау кезінде азаматтардың жеке мүлкін иемдену тәсілдерінің үшінші тобын қару ретінде басқа заттарды пайдалану немесе оларды қолдану қауіпі бар әрекеттер құрайды.

Қару ретінде қолданылатын барлық заттар әдетте екі санатқа бөлінеді. Бірінші санатқа барлық жағдайлардың 6%-в қолданылған тұрмыстық заттар (ас үйге арналған жиналмалы пышақтар, балғалар, балталар, ұстаралар және т.б.) кіреді. Екінші санат-қылмыс жасаған жерде кездейсоқ қылмыскерлер таңдаған заттар (таяқшалар, бөтелкелер, металл шыбықтар, құбырлар, тастар және т.б.), олар 3% жағдайда қолданылған. Қару ретінде қолданылатын барлық заттарға тән нәрсе-олар жәбірленушінің өмірінен айырылғанға дейін оның денсаулығына зиян келтіруі мүмкін. Олардың дене жарақатына алдын-ала дайындығы немесе жарамдылығы талап етілмейді. Ашық жерлерде жасалған қарақшылық шабуылдар кезінде қылмыскерлер басқаларға қарағанда ас үй мен жиналмалы пышақтарды пайдаланады (барлық тұрмыстық заттардың 57%).

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Зерттеу нысанының ерекшелігіне сүйене отырып, қарақшылықтың жедел-ізвестіру сипаттамасының негізінде: қарақшылық жасайтын адамдарға қатысты заңдылықтар, сондай-ақ қылмыс жасау ниеті қалыптасқан сәттен бастап оларды заңда белгіленген жауапкершілікке тартқан сәтке дейінгі соңғы әрекеттердің заңдылықтары қарастырылуы керек.

2. Қарақшылықтың жедел-ізвестіру сипаттамасы-бұл қылмыстың осы түріне тән жедел маңызды ақпарат жүйесі, олардың нақты шындықтағы көріністерінің заңдылықтары мен байланыстарын көрсетеді. Қылмыстың ашылу тұрғысынан маңызды параметрлері туралы мәліметтерді жинақтайтын ақпаратты жедел-ізвестіру сипаттамасына жатқызған жөн. Осыған байланысты қарақшылықтың жедел-ізвестіру сипаттамасының құрылымдық элементтері ретінде қылмыскерлердің жеке басы, жәбірленушілердің жеке басы, аталған қылмыстарды жасау орны, уақыты мен тәсілі, қылмыстық қол сұғушылықтың мәні туралы мәліметтер таңдалды.

3. Қарақшылық жасаушылар құқық бұзушылардың өте әлеуметтік санатын құрайды. Олардың жеке тұлға ретіндегі деградациясы әр түрлі жағдайларға байланысты жас кезінен басталады, оның ішінде бірінші кезекте ата-ананың назарының болмауы немесе болмауы, қолайсыз отбасыларда тұру, қылмыстық ортамен үнемі байланыста болу, оның әсерінен, әдетте, Бірінші қылмыс жасалады. Мұндай адамдарды тез байыту идеясы, қоғамнан кек алу, әлеуметтік пайдалы еңбекпен айналысқысы келмеу, қылмыстық билікке еліктеу басқарады. Қылмыскерлер тобын зерттеу олардың жоғары тұрақтылығы мен ұйымшылдығын

көрсетеді. Топтағы қылмыскерлер, бір жағынан, оның мүшелері арасындағы рөлдердің нақты бөлінуіне байланысты, қылмысты тез жасауға, ұрланғанды жазасыз жасыруға және жүзеге асыруға мүмкіндік беретініне сенімді, ал екінші жағынан, агрессивтіліктің жоғарылауына әкеліп соқтырады және нәтижесінде қылмыстық мақсатқа жету үшін зорлық-зомбылық, қару-жарақ және басқа құралдарды қолдану.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, бүгінгі күні қарақшылық жасаушы – бұл 18-25 жас аралығындағы ер адам, әдетте, бұрын сотталған жергілікті тұрғын, жұмыс істемейтін, орта немесе арнайы орта білімі бар, алкогольді немесе есірткі өнімдерін теріс пайдаланатын, отбасы жоқ (бойдақ немесе ажырасқан), қолдаушы кәмелетке толмаған кезден бастап қылмыстық ортамен қарым-қатынас, оның қоғамға қарсы қызметі әкімшілік және өзге де құқық бұзушылықтар жасаудан басталады. Қарақшылықтың теориялық категория ретіндегі жедел-іздігі сипаттамасы қарастырылып отырған қылмыстар тобына қарсы күресте ерекше практикалық маңызға ие. Жедел-іздігі сипаттамасы құрылымының элементтерін иелену (аталған қылмыстарды жасаған адамдар туралы, оларды жасау және жасыру тәсілдері, іздер, жедел ақпарат алу көздері және т.б.) жедел қызметкерге жалпы және жеке жедел-іздігі профилактикасын сауатты ұйымдастыруға және жүзеге асыруға, жедел-іздігі нұсқаларын ұсынуға, оларды тексеру жөніндегі іс-шараларды жоспарлауға, ал түпкілікті нәтижесінде-осы түрдегі қылмыстарды жедел ашу.

11.2 Қарақшылықты ескерту және ашу

Қарақшылықты ашуда бастапқы кезең ерекше маңызға ие, ол қылмыс туралы хабарлама түскен сәттен бастап уақыт аралығын білдіреді. Қарақшылықты ашудың бастапқы кезеңі, оның серпінділігіне, уақытша және ақпараттық тапшылығына байланысты, жедел қызметкерден осындай қылмыстардың заңдылықтары туралы терең теориялық білімге негізделген жоғары кәсібилікті талап етеді. Жедел қызметкердің қызметін Алгоритмдеу арқылы қарақшылықты ашу сапасын арттыру. Мұндай бағдарламаларды әзірлеу жағдайды бағалау, нұсқаларды ұсыну және оны шешу бойынша жедел және өзге де қажетті іс-қимылдардың неғұрлым тиімді реттілігін айқындау, сондай-ақ жедел-іздігі іс-шараларын жүргізу тактикасын таңдау үшін талап етілетін уақытты қысқартуға мүмкіндік береді.

Қылмысты ашудың бастапқы кезеңі жағдайдың күрделілігімен, проблемасымен сипатталады. Анықтау органы үшін бұл негізінен ашу мақсаттарына жету тұрғысынан қолайсыз болып табылады: қылмыскердің жеке басы, оның тұрған жері, ұрланған мүліктің орналасқан жері туралы ақпарат жеткіліксіз немесе мүлдем жоқ. Осыдан міндет туындайды-шабуыл жасаған адамды немесе адамдарды, олардың тұрғылықты жерін, жұмысын, ұрланған заттардың, құндылықтардың, ақшаның орналасқан жерін анықтау.

Бұл мәселені шешу тактикалық немесе жедел-тактикалық операция (комбинация) түрінде бірыңғай тактикалық жоспар шеңберінде жүзеге асырылады. Қарақшылықты ашу жөніндегі жұмыстың мазмұны бастапқы кезеңде қалыптасқан жағдайға байланысты: қылмыс жасау мен ол туралы ақпарат алу сәті арасындағы уақыт аралығына, қылмыскердің жеке басы туралы ақпараттың сипаты мен толықтығына байланысты. Қалыптасқан жағдайға байланысты қажетті жедел-іздігі іс-шараларының бірегей жиынтығы таңдалады.

Қарақшылық істер бойынша келесі типтік жағдайлар туындайды:

1) қылмыскер қылмыс орнында немесе қылмыс жасалғаннан кейін бірден ұсталады;

2) қылмыскер ұрланған адамды сату кезінде ұсталған;

3) қылмыскер белгілі болған ұрланған мүлікті сатып алушы немесе сатушы ұсталса;

4) қылмыскер белгілі, бірақ жасырынған және оның орналасқан жері белгісіз; қылмыскер белгісіз, бірақ ол туралы толық емес мәліметтер бар (сыртқы түрі, киімі, аты, лақап аты, пайда болған жері);

5) қылмыскер белгісіз және ол туралы деректер жоқ.

Осы санаттағы істерді ашқан кезде болған оқиғаның сипаты туралы нұсқалар ұсынылады (тонау немесе қарақшылық шабуыл болған ба). Бастапқы ақпараттың мазмұнына байланысты шабуыл жасаған адамдар туралы нұсқалар (шабуыл жасалған жер, қылмыскерлердің саны және олардың белгілері, шабуыл кезінде әрекет ету тәсілі, оқиға орнында қалған іздер мен заттар). Ұрланған құндылықтар мен мүліктің орналасқан жері туралы. Белгілі, бірақ жасырынған қылмыскерді іздеу үшін оның орналасқан жері туралы нұсқа жасалады-туыстарының, таныстарының, қонақ үйлерінің, вокзалдары мен әуежайларының пәтерлері және т.б.

Аталған жағдайларды шешу үшін әдетте келесі типтік нұсқалар ұсынылады:

1) қылмысты белгілі бір адам жасаған;

2) қылмысты ұрланған адамның немесе оның байланыстарының кез келгенінің сатушылары жасаған;

3) қылмысты бұрын осындай әрекеттері немесе кейбір басқа да қылмыстары үшін сотталған адам жасаған;

4) қылмысты ішкі істер органдарында есепте тұрған кәмелетке толмағандар мүлдітік және пайдакүнемдік-зорлық-зомбылық қылмыстары үшін, сондай-ақ автокөлік ұрлағаны үшін жасаған;

5) қылмысты бұрын сотталмаған, бірақ әлі ашылмаған тонау мен тонауды осыған ұқсас тәсілмен бірнеше рет жасаған адамдар жасаған;

6) қылмысты ұзақ уақыт жұмыс істемейтін, белгілі бір тұрғылықты жері жоқ, спирттік ішімдіктерді теріс пайдаланатын адамдар, нашақорлар жасаған;

7) қылмысты «гастролерлер» жасаған;

8) қылмысты адамдар «нұсқау» бойынша жасаған.

Нұсқаларды тиімді тексеру мақсатында жария етудің егжей-тегжейлі жоспарлары әзірленеді. Ашудың ең оңтайлы әдісі-тактикалық операцияларды немесе олардың кешендерін жүргізу (бірнеше дәйекті немесе параллельді тактикалық операциялар).

Бірінші жағдайда тергеу және жедел-іздіксіз іс-қимылдарының оңтайлы жүйесі келесідей болуы мүмкін: күдіктіні ұстау, жеке тінту және жауап алу, оқиға орнын тексеру, жәбірленушіден жауап алу және оны куәландыру, ұсталған адамның тұрғылықты жері мен жұмыс орны бойынша тінту, алынған заттар мен заттарды анықтау үшін тексеру және көрсету, сараптама тағайындау, ықтимал куәгерлерді анықтау және олардан жауап алу.

Екінші жағдайда ұсталған адамды жеке тінту және жауап алу, жәбірленуші мен куәгерлерді анықтау үшін күдіктіні, сондай-ақ ұрланған заттарды көрсету, күдіктінің тұрғылықты жері мен жұмысы бойынша тінту аса маңызды іс-әрекеттер болып табылады. Ең тиімді жедел-іздіксіз іс-шаралары күдіктіні және онымен байланысты

адамдарды бақылау, сондай-ақ ұрланған адамды өткізу орындарында куәгерлерді анықтау болып табылады.

Үшінші жағдайда, ұрланған сатып алушыны немесе сатушыны ұстағаннан кейін жеке тінту, ұстау орнын тексеру және жауап алу қажет. Осыдан кейін ұсталған адамның тұрғылықты жері мен жұмысы бойынша тінту жүргізіледі, тергеу және жедел түрде оның байланыстары белгіленеді, олар негізінен жасырын әдістермен мұқият зерттеледі, алынған заттар мен құндылықтар тану үшін ұсынылады, пошта – телеграф хат-хабарларына тыйым салынады. Қажет болған жағдайларда ұсталған адамның тұрғылықты жері бойынша немесе басқа жерлерде буктурмалар ұйымдастырылады. Ұрланған құндылықтарды берген немесе сатқан қылмыскердің жеке басы анықталғаннан кейін оны ұстау жүзеге асырылады, тінту, жауап алу және басқа да алғашқы тергеу әрекеттері жүргізіледі.

Төртінші типтік тергеу жағдайы, қылмыскер белгілі, бірақ жасырынған және оның орналасқан жері белгісіз – өте кең таралған. Қарастырылып отырған жағдайда уақыт анықтаушы фактор болып табылады, сондықтан тергеуші мен жедел қызметкердің іс-әрекеттері шұғыл түрде ерекшеленіп, жәбірленушіден және куәгерлерден шабуылдаушылардың саны, жеке басының белгілері (тегі, тұрғылықты жері немесе жұмыс орны, сыртқы келбеті), жасырынған бағыты, сондай-ақ олардың сипаты мен сипаты туралы қысқаша жауап алу арқылы іздеу экспресс ақпаратын жинауды қамтамасыз етуі керек. ұрланған мүліктің айрықша белгілері. Осыдан кейін қылмыскерлерді жедел ізімен қудалау дереу жүзеге асырылады.

Жасырын қылмыскерлерді тез анықтау үшін, әдетте, тұрғылықты жерінде де, жағдайға байланысты басқа жерлерде де бір емес, бір мезгілде тінту жүргізуден бастау керек. Ол үшін полиция қызметкерлерін, сондай-ақ жәбірленуші мен куәгерлерді, куәгерлерді тарта отырып, соңғысының қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, бірнеше жедел топ құрған жөн. Шабуылдаушылардың жеке басы мен ұрланған мүліктің белгілері туралы барлық жағдайларда полицияның аумақтық бөлімшелері басшылыққа алынады, олардың күшімен қылмыскерлердің пайда болу орындарын бақылау және ұрланған адамның ықтимал сатылымын жабу ұйымдастырылады. Күдікті анықталған жағдайларда оны ұстауды, жеке тінту жүргізуді, куәландыруды, тұрғылықты жері немесе жұмыс орны бойынша тінту жүргізуді, содан кейін жауап алуды кідіртпей жүргізген жөн. Егер тінту нәтижесінде күдікті адам анықталмаса, онда одан әрі: оқиға орнын тексеру, жауап алу, ал қажет болған жағдайда жәбірленушіні куәландыру, айғақтары маңызды болып табылатын куәгерлерден жауап алу жүргізіледі.

Олардан оқиға орнында дереу жауап алған жөн. Бұл ретте алынған дәлелдемелік және бағдарлаушы Ақпарат жан-жақты бағаланады және одан әрі тергеу әрекеттері мен жедел-іздігіру іс-шараларының кешенін түзету үшін пайдаланылады, олардың өзектілігі алдыңғы тергеу нәтижелеріне байланысты (мысалы, өзге де хабардар адамдарды анықтау және жауап алу, сот сараптамаларын тағайындау). Егер осыдан кейін де қарақшылық жасаған адамның орналасқан жері белгісіз болса, онда бастапқы кезең жасырын қылмыскерді іздестіру туралы анықтау органдарына тапсырма берумен аяқталады. Аталған тергеу әрекеттерімен қатар жүргізілетін жедел-іздігіру сипаттағы іс-шаралар жасырынған қылмыскердің орналасқан жерін тез анықтауға, оны ұстауға, сондай-ақ ұрланған адамды іздестіруге бағынуға тиіс.

Бесінші жағдайда тергеу және жедел-іздігіру әрекеттерінің оңтайлы кешені едәуір кеңейеді. Қылмыстардың осы тобын тергеуді оқиға болған жерді тексеруден, жәбірленушілер мен куәгерлерден жауап алудан бастаған жөн. Тергеу әрекеттерімен

қатар жедел-іздігіру іс-шаралары жүргізіледі: «ізің суытпай» қудалау, қылмыскердің ықтимал кету жолдарың жабу, үй-жайларды аралау. Қарақшылық шабуылдарды ашқан кезде шабуылдаушылардың сыртқы келбеті туралы мәліметтер (егер олар бар болса) қолданылуы керек. Ол үшін қылмыскерлердің белгілері туралы бағдарлар таратылады, субъективті портреттер (фотоботтар) жасалады, бұқаралық ақпарат құралдары қолданылады. Криминалистикалық, жедел-іздігіру және жедел-анықтамалық есепке алу мүмкіндіктерін қарастыру қажет. Сонымен, егер қолдың іздері болса, оларды дереу картотека арқылы тексеруді жоспарлау керек. Бұл осы қылмыскерлер жасаған басқа да ашылмаған қылмыстарды анықтайды. Сол мақсатта қарақшылық шабуыл кезінде алынған оқтар, жеңдер тексерілуі керек. Бұл қарақшылықты ашуды едәуір жеңілдетеді. Ұрланған заттарды сату орындарың тексеруге көп көңіл бөлу керек: сатып алу және үнемдеу дүкендері, ломбардтар, базарлар, вокзалдар және басқа да нысандар.

Қарақшылықты ашу кезінде жүргізілетін жедел-іздігіру іс-шаралары. Жедел-іздігіру іс-шараларың өткізу тактикасы қалыптасқан жағдайға, жедел қызметкердің тәжірибесіне, қажетті күштер мен құралдардың болуына, уақыт тапшылығына және жедел-іздігіру іс-шарасының өзін де, оны өткізу тактикасың да таңдауға елеулі әсер ететін көптеген басқа факторларға байланысты. «Жедел-іздігіру қызметі туралы» Заңының 1 – бабына сәйкес адамдарға сауал кою – бұл жедел-іздігіру қызметінің міндеттерін шешу үшін маңызы бар нақты ақпаратты оны иеленетін немесе иеленуі мүмкін адамның сөзінен жинау. Сауалнама жасырын түрде сауалнамаға қатысушы сауалнамаға не қатысатынын білмеген кезде орын алады, яғни.ол сұхбаттасушының ЖІҚ мәселелерің шешу үшін ақпарат жинайтынын білмейді.

Ол үшін сауалнама жүргізуге қастандық шараларың, сұхбат алушының жеке басың, мәртебесің шифрлауды не оның әңгімеге өзі іс жүзінде болып табылмайтын тұлға ретінде қатысуың пайдалана отырып жол беріледі. Атап айтқанда, конспирация мақсатында лауазымды адамдар мен оларға жәрдем көрсететін азаматтардың жеке басың шифрлайтын құжаттарды пайдалану құқығы арнайы құжатта көрсетілген ойдан шығарылған адамдар ретінде және олардың атынан әрекет етуге мүмкіндік береді. Жария сауалнама сауалнамаға қатысқан адам оның сұхбаттасушысы ЖІҚ мәселелерің шешу үшін ақпарат жинайтынын білетіндігің білдіреді (бірақ сұрақтардың түпкілікті, нақты мақсаттары туралы болжау мүмкін емес). Сауалнама респонденттің және респонденттің тікелей визуалды қабылдауымен де, оңсыз да – техникалық құралдарды (мысалы, телефон байланысы немесе Интернетте) пайдалану арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Сауалнама жүргізу кезінде (егер жәбірленушінің жағдайы мүмкіндік берсе) қарақшылық жасаудың барлық мән-жайлары анықталады. Заң шығарушы оны жүзеге асыруға қандай да бір талаптар қоймайды және шектеулер қоймайды. Осыған сүйене отырып, сауалнамаға қатысушының жасы, жынысы, физикалық және психикалық жағдайы сауалнамаға кедергі болмайды, бұл практикалық мақсатқа байланысты және тек этика мен мораль нормаларымен шектелуі мүмкін. Мысалы, кәмелетке толмағанды сұрау, жауап алудан айырмашылығы, оны жүргізу кезінде мұғалімнің қатысуың қажет етпейді. Егер оның жағдайы осындай әңгіме жүргізуге мүмкіндік берсе, науқасқа, атап айтқанда қылмыс құрбанына сауалнама жүргізуге рұқсат етілген сияқты. Жәбірленуші әйелге, оның ішінде интимдік сипаттағы қылмыстың мән-жайлары туралы сауалнаманы тек әйел ғана емес, ер адам да жүргізе алады. Сауалнама кез келген жерде және кез келген жағдайда жүргізілуі мүмкін. Сауалнама

жүргізілетін уақыт, орын нақты жағдайларға байланысты - ол қызметтік үй-жайда да, сұрау салынатын адам орналасқан кез келген басқа жерде де (көшеде, көлікте, жұмыс немесе тұрғылықты жерінде, оқиға орнында және т.б.) өткізілуі мүмкін. Жалпы ереже бойынша сауалнама жүргізу үшін адамдарды мәжбүрлеп әкелуге жол берілмейді. Ерекшелік-қылмыс жасады деген күдік бойынша адамдарды ұстаудың алдындағы жағдайлар.

Сауалнама барысында аудио -, бейнежазба және өзге де ақпаратты тіркейтін аппаратура – ашық та, сондай-ақ сұралушыдан жасырын да пайдаланылуы мүмкін. Аппаратураны пайдалану сауалнаманың мәнін сипаттамайтындықтан, тек ақпаратты тіркеу құралы болғандықтан, оны пайдалануға келісім қажет емес. Сауалнамаға қатысушылардың келісімі кезінде *жария* нысанда жүргізілген сауалнаманың нәтижелері түсіндірмемен (өтінішпен, кінәсін мойындап келу хаттамасымен) ресімделуі мүмкін, егер сұрау салынушы жедел уәкілге ақпаратты хабарлау фактісін жария етуге келіспесе, онда оның сауалнамасы әңгіменің құпиялылығын сақтай отырып, оны жазудың техникалық құралдарын қолдануды көрсете отырып, лауазымды адамның баянатымен ресімделеді. Егер сауалнама *жасырын* түрде жүргізілсе, онда алынған мәліметтер сауалнама жүргізген лауазымды адамның баянатымен, анықтамасымен ресімделеді. Актіге аудио-, бейнежазбалар және өзге де техникалық ақпарат тасығыштар қоса берілуі мүмкін.

Аса маңызды жедел-ізвестіру іс-шарасы қылмыскердің пайда болуы мүмкін жерлерде (елді мекендер арасындағы жолдар, теміржол және автобус станциялары, әуежайлар, айлақтар, мейрамханалар, асханалар және т.б.), сондай-ақ ұрланған адамды ұстау және өткізу орындарында (сақтау камералары, ломбардтар, базарлар, сатып алу пункттері, комиссиялық дүкендер) **арнайы байқау** белгілеу болып табылады. Бұл ретте бақылау тапсырылған жедел қызметкерлерде қылмыскерлердің белгілері және олар ұрлап әкеткен заттар туралы толық мәліметтер болуы тиіс.

Сонымен қатар, қылмыскерлердің пайда болуы мүмкін жерлерге жіберілген жәбірленушілер мен басқа куәгерлерді қоса отырып, 2-3 жедел қызметкерлерден тұратын іздеу топтарын ұйымдастыру да оң нәтиже бере алады. Мұндай топтар қоғамдық орындарға барады, мысалы: саябақтар, жағажайлар, кинотеатрлар, вокзалдар, автобекеттер, мейрамханалар, барлар, асханалар және келушілер арасында шабуылға қатысушыларды іздейді. Бұл іс-шараны қалалық жағдайда, осы аймақта жүйелі түрде шабуыл жасайтын қылмыстық топ жұмыс істейді деп санауға негіз болған жағдайларда өткізген жөн.

Өздеріңіз білетіндей, қылмыскерлер ұрланған заттарды ұрланған сатып алушыларға сатады, ал соңғылары оларды базарларда сатады. Сондықтан, аталған заттарды өткізу орындарында тиісті бақылауды белгілеу ұрланған адамды табуға ғана емес, сонымен бірге қылмыс жасаған адамдар мен олардың көмекшілерін анықтауға да ықпал етуі мүмкін. Осы мақсатта мұндай бақылауды жүргізу тапсырылатын полиция қызметкерлеріне ұрланған заттардың тізімдерін олардың белгілерінің егжей-тегжейлі сипаттамасымен және мүмкіндігінше ұрланған заттармен бірдей материалдан жасалған заттардың үлгілерін немесе фотосуреттерін беру қажет. Сонымен қатар, ұрланған адамды іздеу үшін сол тізімдерді халықтан заттарды сатып алумен немесе заттарды сақтаумен айналысатын сауда кәсіпорындарының қызметкерлеріне беру керек. Бұл ретте, осы адамдардан осындай заттары бар азаматтар пайда болған кезде олардан полиция қызметкерлерін дереу хабардар етуді және құжаттар бойынша осы азаматтардың жеке басын анықтауға тырысуды талап ету қажет.

Егер жәбірленушіден сағат, камера немесе зауыттық нөмірі бар басқа заттар ұрланған болса, ұрланған адамды табу үшін мұндай заттарды комиссиялық дүкендерде, сатып алу пункттерінде, сақтау орындарында және т.б. тексерген жөн. Егер тексеру оң нәтиже берсе, осы затты сатып алған немесе комиссияға қабылдаған қызметкерден Осы затты әкелген адамның белгілері туралы егжей-тегжейлі жауап алу керек. Бұдан басқа, іздестіріліп жатқан затты тапсырған немесе сатқан адам туралы комиссиялық дүкеннің немесе сатып алу пунктінің түбіртектерінде бар мәліметтермен танысқан жөн.

Комиссияға заттарды қабылдау кезінде дүкен қызметкері комитенттен (затты тапсырған адамнан) оның жеке басын куәландыратын құжатты ұсынуды талап ететіні белгілі. Комитенттің жеке басы туралы мәліметтер ұсынылған құжаттағы деректерге сәйкес түбіртекке енгізіледі.

Сатып алу пункттері үшін басқа тәртіп белгіленеді, олардың қызметкерлері затты сататын адамнан ешқандай құжат талап етпеуі керек, осыған байланысты ұрланған затты сатқан қылмыскер әдетте жалған тегі мен мекен-жайын атайды. Алайда, бұл сатып алу пунктінің мұндай түбіртегі тергеуге қызығушылық тудырмайды дегенді білдірмейді. Ол кейіннен қылмыскерді әшкерелеуде маңызды рөл атқара алатын заттай дәлел. Егер қылмыскерлер көптеген заттарды ұрлап әкеткен болса және заттарды алып жүру үшін олар жәбірленушіге тиесілі чемодандарды немесе басқа ыдыстарды пайдаланды деп болжауға негіз болса, жақын маңдағы теміржол вокзалдары мен айлақтарындағы сақтау камераларын тексеру және сол жерде жұмыс істейтін адамдармен сөйлесу оң нәтиже беруі мүмкін. Осылайша, кейбір жағдайларда сақтау камерасына берілмегенін, ал егер олар берілсе, жәбірленуші белгілері туралы хабарлаған заттарды анықтауға болады.

Істің мән-жайлары бойынша қылмыскерлердің көлік құралдары, мысалы, автомобиль бар екендігі көрінген жағдайда, оны анықтау үшін шаралар қабылдау қажет. Бұл жұмысты патрульдік қызмет қызметкерлерімен тығыз байланыста жүргізу керек олар автомобильдерді тексеруге, гараждарды тексеруге және т.б. сонымен қатар, оларда автомобильдердің нөмірлері мен иелері туралы, сондай-ақ ұрлау мен автокөліктерді табудың барлық жағдайлары туралы ақпарат бар, бұл қылмыскерлер жасырынған көлікті іздеуге ықпал етуі мүмкін.

Белгілері бойынша жеке тұлғаны іздеу және сәйкестендіру – бұл сыртқы келбеті мен мінез-құлқының белгілері, іздері мен қалдықтары бойынша жеке тұлғаны жасырын (әдетте) танудан және анықтаудан тұратын ЖІШ. Жеке басын сәйкестендіру, мысалы, қылмысты ыстық іздер бойынша ашу мақсатында немесе күдіктілер шеңбері қылмыскердің жеке басын анықтау үшін жәбірленушіге немесе куәға фотосуреттері бар альбомдар, бейнетек, фотобот, боялған портрет немесе ықтимал күдіктілері бар өзге де материалдар ұсынылған жағдайларда жүргізіледі, сәйкестендірушіге танылушының ықтимал пайда болған жерінде адамдардың заттай көрсетуі мүмкін, олардың арасында ықтимал күдікті болуы мүмкін.

Көрсетілген ЖІШ адамды тек оның ақыл-ой бейнесі бойынша ғана емес, сонымен бірге танылатын адамның санасында қалдырылған іздер бойынша да процестік сәйкестендіруді көздейді. Қаралып отырған ЖІШ субъектілері оперативтердің өздері де, жеке басын сәйкестендіру үшін тартылған, танылатын (сәйкестендірілетін) тұлға туралы ақпараты бар адамдар да, сондай-ақ конфиденттер мен мамандар да бола алады. Бұл ЖІШ жүргізуге кинологтар - қылмыс орнынан алынған иіс іздері бойынша жеке басын сәйкестендіру кезінде қызметтік-іздігіру иттерін пайдалану үшін тартылуы мүмкін. Жеке тұлғаны сәйкестендіру объектінің

сыртқы түрінің белгілерін, оның ішінде бейне, кино, фото бейнелер бойынша қабылдамаған, бірақ тұлғаның жеке сәйкестендіру (іздеу) белгілері туралы сипаттамалық ақпараты бар адаммен де мүмкін (ауызша портрет әдісі бойынша). Бұл, мысалы, жәбірленуші шабуылдаушының сыртқы белгілерін хабарлаған жағдайда мүмкін, бірақ физикалық жағдайы бойынша өзі ЖІШ қатыса алмайды.

Сәйкестендіру рәсімі заңнамада белгіленбеген, сондықтан ЖІШ тану фактісін куәландыратын куәгерлердің болуы міндетті емес, сәйкестендіру объектісін көрсетуге қойылатын талаптар жоқ. Жедел-ізвестіру іс-шарасы процесінде жеке тұлғаны сәйкестендіру техникалық құралдарды пайдалана отырып, әртүрлі тактикалық тәсілдермен Жария және жасырын түрде жүргізілуі мүмкін. Сәйкестендірудің ең көп таралған түрлері-фотосуреттермен сәйкестендіру, іздеуде жүрген немесе күдікті куәгерлердің қылмыстық әрекетін тікелей анықтау. Сәйкестендіру әдеттегі жағдайларда да (қызметтік қызмет орны бойынша, тұрмыстық жағдайда, қылмыстық қол сұғу орнында), сондай-ақ арнайы құрылатын жағдайларда да (Салық полициясы органдарына көптеген азаматтарды бір себеппен шақыру, презентация, басқа да бұқаралық іс-шаралар өткізу кезінде кездесу) жүргізілуі мүмкін.

Бұл ЖІШ «анықтау үшін ұсыну» тергеу әрекетінен айтарлықтай айырмашылықтарға ие. Жеке басын сәйкестендіру нәтижесінде алынған деректер анықтамамен, баянатпен, қысқаша мазмұнмен, жеке басын сәйкестендіру актісімен, конфиденттің хабарламасымен, сәйкестендіруге қатысушы азаматтың түсіндірмесімен немесе іс-шараны жүзеге асыру процесі тіркелген не оны жүзеге асыру кезінде пайдаланылатын аудио, бейнежазбалар, фотосуреттер қоса берілген азаматтың өтінішімен ресімделуі мүмкін.

Қылмыс жасалған сәттен бастап аз уақыт өткен және істің мән-жайлары бойынша қылмыскерлердің шабуыл жасалған жерден әлі алысқа кете алмағаны байқалған жағдайларда, жәбірленуші мен куәгерлерден қылмыскерлердің жасырынған бағыты, олардың сыртқы келбеті мен ұрланған адамның белгілері туралы, сондай-ақ сол жерде бар деректерді пайдалану туралы ақпарат алу қажет оқиғалар (аяқтың іздері, көлік құралдары және т.б.), қууды дереу ұйымдастырыңыз. Бұл жедел-ізвестіру шарасы қылмыс жасаған адамды қудалау деп аталады. Ол қызметтік-ізвестіру иттерін қолданумен бірге жүргізіледі. Әдетте қарулы жедел қызметкерлер мен қызметтік ізвестіру иті бар жолсерік кіретін қудалау тобының құрамына шабуылдаушылардың белгілерін есте сақтаған және оларды анықтай алатын жәбірленушіні немесе басқа куәгерді қосқан жөн. Жылдам қозғалу үшін қудалау тобында Көлік болуы керек. Қудалау барысында қарсы тұрған азаматтардан олар қылмыскерлерге ұқсас белгілері бар адамдарды немесе жәбірленушіден ұрланған заттарға ұқсас заттарды алып жүрген адамдарды көргенін білу керек. Осындай сауалнама арқылы қылмыскердің қозғалыс бағытын нақтылауға және сол арқылы оларды тезірек ұстауға болады.

Тергеліп жатқан қарақшылыққа қатысы бар **қылмыскерлерді ұстау** жөніндегі іс-шаралар жедел органдармен бірлесіп арнайы әзірленген жоспар бойынша барынша сақтықпен және алдын ала сақтықпен жүргізілуі тиіс, өйткені қылмыскерлерде атыс, суық қару, тіпті жарылғыш құрылғылар, сондай-ақ улы немесе жүйке-паралитикалық әсер ететін газы бар аэрозольдер болуы мүмкін. Сондықтан ұстау кезінде кенеттен және батыл әрекет ету керек, осылайша ұсталғандар тарапынан қарсылық көрсету мүмкіндігін паралич етеді.

Қарақшылық шабуылдың бір серіктесі анықталған жағдайларда оны ұстауға асықпау керек. Тактикалық себептерге байланысты, ең алдымен, қылмыстық топтың

қалған мүшелерінің орналасқан жерін анықтау үшін шаралар қабылдаған жөн, өйткені біреуін мерзімінен бұрын ұстау басқаларға қауіп төндіреді және олар тергеуден жасырынуды бәсеңдетпейді. Ерекшелік-бұл кідіріс қылмыскердің денесінде, киімінде немесе үйінде тұрған іс үшін маңызды дәлелдердің жоғалуына әкелуі мүмкін немесе оны босату айналасындағыларға үлкен қауіп төндіретін жағдай.

Ықтимал жағымсыз салдардың туындауына жол бермеу мақсатында бір немесе әртүрлі жерлерде орналасқан қылмыстық топтың барлық мүшелерін бір мезгілде ұстаған жөн. Мұқият ойластырылуы керек: *тактикалық тұрғыдан ең қолайлы ұстау уақыты мен орны; жедел топтардың құрамы және олардың арасындағы байланыс құралдары; жедел топтарға қатысушылардың да, айналасындағылардың да кенеттен, жасырын, қауіпсіздігін қамтамасыз ететін осы тергеу әрекетін жүзеге асырудың ең тиімді әдістері; ұсталғандарды айдауылмен алып жүру тәсілдері, күдіктілерді бір-бірімен байланыс орнату мүмкіндігін болдырмайтын күзетпен ұстау орны мен тәртібі.*

Егер қылмыстық топты ұстаудың алдында қуғын-сүргін болса, онда қылмыскерлер жүріп өткен жерді мұқият тексеру керек. Бұл ұстау кезінде оларды қылмыстық әрекетте әшкерелейтін заттардан (қару-жарақ, ұрланған заттар, басқа адамдардың құжаттары, дәптерлер) құтылуға тырысатындығына байланысты. Сондықтан мұндай тексеруді ұстау орнынан қудалау жолында кері бағытта жүргізген жөн, өйткені әдетте қылмыскерлер жасырынып үлгермейтініне көз жеткізіп, оларды әшкерелейтін заттарды тастайды.

Күдіктілер ұсталғаннан кейін дереу тұтқындау орнында келесі жедел-іздістіру іс-шарасы – ұсталған адамды куәгерлердің қатысуымен жеке тексеруді жүзеге асыру, оның жанындағы қылмыстық әрекетке қатысты болуы мүмкін заттар мен құжаттарды алып қою жүргізіледі. Оның барысында ұсталғандардан қару-жарақ пен оқ-дәрілерді, жеке құжаттарды, сондай-ақ оларды қарақшылық шабуылға (тонауға) қатысы бар деп айыптауы мүмкін заттар мен заттарды табуға, бекітуге және алып қоюға ерекше назар аударылады, мысалы, ұрланған мүлікті комиссиялық дүкенге (ломбардқа, сақтау камерасына) сату немесе тапсыру фактісін көрсетеді. Атап айтқанда, комиссиялық дүкендердің, ательелер мен шеберханалардың түбіртектерінің көшірмелеріне, кепіл билеттеріне және ломбардтардың сақталған түбіртектеріне, сақтау камераларына багажды тапсыруға арналған жетондарға, ақша аударымдары мен сәлемдемелерге арналған түбіртектерге, жинақ кітапшаларына, хаттарға, жазбаларға назар аудару қажет.

Ұстау орнында жеке тінту жүргізу ұсталғандарды полиция органдарына қайта, неғұрлым мұқият тінту жүргізгеннен кейін қажеттілікті жоймайды. Айдауылдау тәсілін және әрбір ұсталған адамға қатысты бұлтартпау шарасын айқындау кезінде қарақшылық шабуылға (тонауға) қатысушылардың өзара қарым-қатынасын болдырмау үшін қолдан келгеннің бәрін жасау қажет. Қылмыскерлер мен ұрланған адамдар туралы мәліметтерді қылмыскерлердің болжамды жолында орналасқан елді мекендер мен теміржол станцияларының полиция органдарына хабарлау қажет. Бұл ақпарат телефон, телеграф, селектор немесе қолма-қол ақша арқылы жақсы беріледі. Қылмыскерлер мен ұрланған адамды іздістіру туралы талаптар істің мән-жайларын қысқаша баяндаумен және қылмыскерлер мен ұрланған адамды егжей-тегжейлі сипаттаумен көршілес республикалық, облыстық, қалалық және аудандық орталықтардың полиция органдарына жіберілуі тиіс. Мұндай талаптарды полиция қызметкерлері жіберуі керек.

Тәжірибелі мамандар қылмысты жасыруда үлкен тапқырлықпен ерекшеленеді. Олардың типтері: қылмыс жасалған елді мекеннен азды - көпті шалғай жерге кету; қылмыстық жолмен алынған мүлікті дереу сату немесе оның сенімді жасырынуы; қылмыс құралдарын жою немесе жасыру; әшкерелеудің нақты қаупі кезінде қылмыстық жолмен алынған мүліктен босату; айғақтар беруден бас тарту немесе көрінеу жалған ақпарат беру көрсеткіштер; куәгерлерге, жәбірленушілерге жалған айғақтар беру немесе айғақтар беруден бас тарту мақсатында оларға белсенді әсер ету; жалған алиби жасау.

Салыстырмалы деректер ішкі істер органдарының жұмыс істемейтін және жұмыс істемейтін білім алушыларға қатысты тұрақты жедел бақылау қажеттілігін көрсетеді, өйткені олардың өмір салты бұрын сотталған адамдарға тән.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Қарақшылық анықтасын беріңіз?
2. Қарақшылық пен тонау арасындағы айырмашылықты атаңыз?
3. Қарақшылық тәсілдерін тізімдеңіз?
4. Қарақшылық істер бойынша жәбірленушінің жеке басын сипаттаңыз?
5. Талдау кезінде із түсу механизмінің ерекшеліктері?
6. Қарақшылықтың алдын алу дегеніміз не?
7. Қарақшылықты анықтау және ашу кезінде жүргізілетін жедел-іздігіру іс-шараларын көрсетіңіз

Әдебиеттер

1. Васюков В.Ф. Организационные и тактические особенности расследования грабежей и разбоев, совершаемых на открытой местности: монография / В.Ф. Васюков. – Москва: Юрлитинформ, 2012. – С. 223.
2. Финк Д.А. Общие оперативно-розыскные мероприятия: учебно-практическое пособие / Д.А. Финк. – Астана: Казахский гуманитарно-юридический университет, 2016. – С. 231.
3. Шумилов А.Ю., Шарихин А.Е. Оперативно-розыскные мероприятия второй категории // Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М.: ИНФРА-М, 2017. – С. 188.
4. Гинзбург А.Я., Когамов М.Ч., Основы тактики опроса граждан в оперативно-розыскной и уголовно-процессуальной деятельности по законодательства Республики Казахстан. Астана – 2005. – С. 165.
5. Вецкая С.А. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования грабежей и разбоев, совершаемых группами несовершеннолетних: монография / С.А. Вецкая, А.И. Натура. – М.: Юрлитинформ, 2018. – С. 109.
6. Вагин О.А. Оперативно-розыскные мероприятия и использование их результатов: учебно-практическое пособие / О.А. Вагин, А.П. Исиченко, Г.Х. Шабанов. – Москва: Изд. дом Шумиловой И.И., 2006. – С. 119.

Тақырып 12 Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу ерекшеліктері

12.1 Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жедел-ізвестіру сипаттамасы

Қазақстан өмір салтының барлық тараптарын жеделдетілген технологиялық жаңғырту жағдайында ақпараттық кеңістікті қылмыстық сын-қатерлерден және қауіп-қатерлерден сенімді қорғау мәселелері шешуші рөл атқарады. Құқық қорғау органдарының алдында тұрған ең маңызды міндет-қылмыстарды тез және толық ашу.

Осыған байланысты осы санаттағы қылмыстарды ашу мәселелері өте сұранысқа ие, бұл жоғары технологиялық қылмыстарды жасаудың ең күрделі әдістеріне қарсы тұрудың барабар тетіктерін іздеуге әкеледі.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстарға «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген арнайы 7-тарау арналады (Қазақстан Республикасы ҚК 205-бабынан 213-бабына дейін):

1. 205-бап. Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялар желісіне құқыққа сыйымсыз қол жеткізу

2. 206-бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз жою немесе түрлендіру

3. 207-бап. Ақпараттық жүйенің немесе телекоммуникациялар желісінің жұмысын бұзу

4. 208-бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз иеленіп алу

5. 209-бап. Ақпаратты беруге мәжбүрлеу

6. 210-бап. Зиян келтіретін компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдерді жасау, пайдалану немесе тарату

7. 211-бап. Қолжетімділігі шектелген электрондық ақпараттық ресурстарды құқыққа сыйымсыз тарату

8. 212-бап. Құқыққа қайшы мақсаттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер ұсыну

9. 213-бап. Ұялы байланыстың абоненттік құрылғысының сәйкестендіру кодын, абонентті сәйкестендіру құрылғысын құқыққа сыйымсыз өзгерту, сондай-ақ абоненттік құрылғының сәйкестендіру кодын өзгертуге арналған бағдарламаларды жасау, пайдалану, тарату

Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар қылмыстардың тәуелсіз тәуелсіз құрамдарының белгілеріне ие болғанына қарамастан, олар қылмыстардың ажырамас бөлігі болып табылады, мұнда ақпараттық технологиялар қылмыстың құралы болып табылады.

Осыған байланысты ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалған қылмыс технологиясын үш кең бөлімге бөлуге болады.

Аталған бөлімдердің әрқайсысын қарау қаралып отырған қылмыс түрлеріне қарсы әрекет ететін жедел уәкілдер үшін өзекті.

1. Жасау қарулары мен құралдарының сипаттамасы

Ақпараттық технологиялар арқылы қылмыс жасау құралдары мен құралдары қылмыстық цикл ғылымдарындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

«Қазақстан Республикасындағы қылмыстық ахуалдың дамуын болжау» монографиялық зерттеуінің авторлары құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қызметінің тиімділігі көбінесе олардың IT-білімдерінің өзектілігіне және өз

қызметінде жаңа IT-әзірлемелерді қолдану мүмкіндіктеріне байланысты екенін айтады. Өкінішке орай, қылмыстық ортаның өкілдері осыған байланысты жиі жетілдірілген болып шығады.

Айтылған сөз қылмыс жасау құралдары мен құралдарын толық бағалауға қатысты. Ғылыми әдебиеттерде айтылған көзқарастарды талдау құралдар мен құралдарға мыналарды жатқызуға мүмкіндік береді: компьютерлер, Интернет желісі, компьютерлік бағдарламалар, әлеуметтік желілер, электронды ақпарат құралдары, арнайы техникалық құралдар және т.б.

Компьютер – бұл қажет болған жағдайда ақпаратты электронды түрде қабылдауға, өңдеуге, сақтауға және беруге қабілетті, сондай-ақ берілген бағдарлама бойынша есептеу операцияларының күрделі тізбегін қабылдай алатын және орындай алатын құрылғы немесе жүйе. Бұл мүмкіндіктер әртүрлі компьютерлердің (*дербес компьютер, компьютерлік желі сервері, Интернет желісінде жұмыс істеу функциясы бар ұялы электр байланысы аппараты, банкомат және т.б.*) болуына себеп болды.

Сонымен қатар, аппараттық құралдар, перифериялық және ақпаратты енгізу және шығару құрылғылары арқылы оны қолма-қол ақшамен де, қолма-қол ақшасыз нысандарда да қолма-қол ақшаны ұрлаумен байланысты қылмыстық мақсаттарда пайдалану мүмкіндігі анықталды:

1. Электрондық пошта жәшігі.
2. Интернет-сайт.
3. Әлеуметтік медиа профилі.
4. Электрондық төлем жүйелеріндегі шот (Qіwі-әмиян, Яндекс-ақша, PerfectMoney және т.б.).
5. Деректер базасы (байланыс операторларының абоненттері және т.б.).
6. Жергілікті желі.
7. Компьютер.
8. Ұялы байланыс құралдары (әдетте Android операциялық жүйесімен, оның кең таралуына байланысты).

Ұрлыққа ықпал ететін компьютерлік бағдарламалар екі топқа бөлінеді:

- зиянды компьютерлік бағдарламалар;
- зиянды компьютерлік бағдарламалардың жұмыс істеуін қамтамасыз ететін компьютерлік бағдарламалар.

Зиянды бағдарламалар – құпия деректерді ұрлау мақсатында дербес компьютерге жасырын (рұқсатсыз) қол жеткізуге, сондай-ақ оны пайдалануға байланысты кез келген залал келтіруге арналған кез келген бағдарламалық жасақтама.

Зиянды бағдарламалардың келесі түрлерін бөлумен шектелуге болады: өздігінен таралатын-компьютерлік құрттар, компьютерлік вирустар (немесе вирустар); сондай-ақ трояндық бағдарламалар (банктік трояндық бағдарламалар), зиянды утилиталар.

Зиянды утилиталар – басқа вирустарды, құрттарды немесе трояндық бағдарламаларды құруды автоматтандыруға, қашықтағы серверлерге DoS-шабуылдарды ұйымдастыруға, басқа компьютерлерді бұзуға және т.б. арналған зиянды бағдарламалар. Мысалы, конструктор-бұл жаңа компьютерлік вирустар, құрттар және трояндық бағдарламалар жасауға арналған бағдарламалар. Мұндай бағдарламалар зиянды бағдарламалардың бастапқы мәтіндерін, объект модульдерін және тікелей вирус жұққан файлдарды жасауға мүмкіндік береді. Кейбір конструкторлар стандартты терезе интерфейсімен жабдықталған, онда мәзір

жүйесінің көмегімен зиянды бағдарламаның түрін, өзін-өзі шифрлаудың болуын немесе болмауын, жөндеушіге қарсы тұруды және т.б. таңдауға болады.

NackTool – жергілікті немесе қашықтағы компьютерге шабуылдарды ұйымдастыру үшін (мысалы, заңсыз пайдаланушыны жүйеге рұқсат етілген келушілер тізіміне пайдаланушы рұқсатсыз енгізу; жүйеде болу іздерін жасыру мақсатында жүйелік журналдарды тазарту; айқын зиянды функционалы бар иіскегіштер және т.б.).

Ноах (вирустық мистификаторлар) – пайдаланушының компьютеріне зиян келтірілгені немесе қандай да бір шарттарда келтірілетіні туралы хабарды шығару немесе пайдаланушыға жоқ қауіп туралы ескерту.

Exploit – белгілі зиянды мақсатта жергілікті немесе қашықтағы компьютердегі бағдарламалық жасақтамадағы бір немесе бірнеше осалдықтарды пайдалану. Әдетте, эксплуатацияларды шабуылдаушылар зиянды кодты кейіннен енгізу мақсатында жәбірленуші компьютерге кіру үшін пайдаланады (мысалы, бұзылған веб-сайтқа кірушілердің барлығын зиянды бағдарламамен жұқтыру). Сондай-ақ, эксплуатацияларды пайдаланушының қатысуынсыз жәбірленуші компьютерге ену үшін Net-Worm типті бағдарламалар қарқынды қолданады.

Қазіргі заманғы электронды ақпарат құралдарының негізгі түрлеріне ақпаратты жазуға, сақтауға және көбейтуге арналған әртүрлі құрылғылар (USB флэш-дискілері, пластикалық карта, қатты магниттік дискідегі ішкі диск, икемді магниттік дискілер және т.б.) жатады.

2. Тұлғаның жедел-іздігірушілік сипаттамасы.

Қазақстан, Ресей, Беларусь және ТМД басқа да елдерінің арнайы әдебиеттерін талдау осы қылмыстарды жасаған адамның типтік портретін анықтауға мүмкіндік береді.

Мұндай қылмыстардың субъектілері болуы мүмкін:

1) ұйымдардың қызметкерлері, оның ішінде басшылар, бухгалтерлер, жүйелік әкімшілер;

2) ұйымның бұрынғы қызметкерлері;

3) өзге тұлғалар.

Мұндай тұлғаларды сипаттай отырып, зерттеушілер олардың келесі қасиеттері мен мінез-құлық ерекшеліктеріне назар аударады:

1) жағдайлардың басым көпшілігінде олар нақты ғылымдарға бейімділікке ие және техникалық немесе нақты сипаттағы кәсіптерді ұсынады, сонымен бірге абстрактілі өнер түрлеріне және дәстүрлі емес, діни ілімдерге қызығушылық танытады. Олардың фантастика мен қиялға ерекше қатысы бар. Олар ағылшын тілін біледі немесе кем дегенде жақсы оқиды;

2) олар еркіндікті сүйетін және өзімшіл мінезімен сипатталады;

3) мұндай адамдар «түнгі» өмір салтын ұстанады, өйткені бұл уақытта телефон желілеріне жүктеме азаяды, ақылы ақпараттық желілерге қол жеткізуге жеңілдікті тарифтер қолданылады;

4) ұзақ уақыт бойы олар компьютердің жанында негізгі уақытын өткізуге байланысты отбасылық тәртіпсіздік пен бакалавр өмір салтымен бірге жүреді;

5) олар тұрғын үйді жайластыруға және ондағы тәртіпті сақтауға назар аудармайды;

6) компьютерлік техникамен ұзақ уақыт қарым-қатынас жасау, әдетте, тек нақты жауаптар береді, бұл адамдар кәсіпқойлар бола отырып, адамдармен автоматты түрде бірдей қатаң түрде сөйлесе бастайды.

Кәсіби қылмыскерлерден басқа адамдар да ерекшеленеді:

- компьютерлік технологиялар саласында елеулі білімі жоқ, компьютермен жұмыс істеудің кейбір пайдаланушы дағдылары бар;
- психикалық ауытқулары бар, олардың қатарына әртүрлі компьютерлік фобиялардан зардап шегетін адамдар жатады.

Компьютерлік қылмыскерлер жалпы үш негізгі жас тобына бөлінеді: 11-15, 17-25 және 30-45 жас.

Бірінші жас тобы негізінен несиелік карталар мен телефон нөмірлері арқылы ұрлық жасайды, қызығушылық пен өзін-өзі растау салдарынан кодтар мен парольдерді «бұзады».

Екінші топ – «танымдық» деңгейін арттыру мақсатында әртүрлі деректер банктерінен ақпаратты ұрлайтын студенттер.

Үшінші топқа материалдық пайда алу мақсатында, сондай-ақ компьютерлік желілерді жою немесе бүлдіру мақсатында компьютерлік қылмыстарды қасақана жасаған адамдар кіреді.

Бұл жүйелеу тұтастай алғанда жалғыз емес, бірақ өте кең таралған. Осыған қарамастан, жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, келесі тенденциялар байқалады. Жалғызбасты қылмыскерлер біртіндеп әлемнің әртүрлі аймақтарындағы адамдарды біріктіретін заңдастырылған, жақсы ұйымдастырылған және кең топтармен қылмыстық нарықтан шығарылады. Бұл компьютерлік технологияларды қолдана отырып жасалатын ақша қаражаттарын ұрлаудың көп бөлігі өте күрделі құбылыс болып табылатындығына байланысты, оның орбитасына әртүрлі дағдылары, дағдылары, типтік белгілері және т.б. бар көптеген адамдар қатысады. сонымен қатар, бұл адамдардың әрқайсысы ұрлық жасауда әр түрлі рөл атқара алады, демек, олардың әр түрлі өлшемдер ұйымдасқан топтағы орынға ие бола алады.

Компьютерлік технологияны қолдану арқылы жасалған ұрлықтың кейбір түрлері объективті түрде ұйымдасудың жоғары деңгейін талап етеді, бұл жекелеген топтар бір нәтижеге қол жеткізуге бағытталған қатаң анықталған қылмыстық әрекеттерді орындайтын қылмыстық қауымдастықтардың құрылуын анықтайды. Мәселен, мысалы, ақша ұрлауды жүзеге асыратын қылмыстық қауымдастық келесі кіші топтарды қамтиды:

- ұйымдастырушымен өзара іс-қимыл жасайтын және жымқыру процесіне тікелей тартылған адамдар: құюшы, қоңырау шалушы, қолма-қол ақшаның басшысы (тамшылатып жіберуші);

- қолма-қол ақшаның басшысымен өзара іс-қимыл жасайтын тұлғалар: заңды тұлғаларды жеткізуші, банк карталарын жеткізуші, SIM-карталарды және тамшыларды жеткізуші;

- ұйымдастырушымен өзара әрекеттесетін, бірақ жымқыру процесіне тікелей қатыспайтын адамдар: бағдарламашы, трафик, эксплуатация байламының иесі/авторы, крипто, домендер мен серверлерді жеткізуші.

3. Жасау тәсілдері.

«Ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жедел-іздігіру іс-шаралары мен тергеу іс-қимылдарын жүргізудің кейбір ерекшеліктері» үлгілік әдістемелік ұсынымдардың авторлары шартты түрде киберқылмыстарды екі санатқа бөледі-цифрлық ақпараттың тұтастығы мен құпиялылығына қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар және компьютерлік және (немесе)ақпараттық технологияларды пайдалана отырып

жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар. ақпараттық желі қажетті техникалық құралдар ретінде қолданылады.

Әдістерге жалпы сипаттама бере отырып, олар осы түрдегі қылмысты дайындауға, жасауға және жасыруға бағытталған мақсатты өзара байланысты әрекеттер (операциялар) жүйесі екенін атап өткен жөн.

Қарастырылып отырған түрді дайындау әдістері:

- компьютерлік ақпаратты жою;
- компьютерлік ақпаратты бұғаттау;
- компьютерлік бағдарламаларды құру;
- компьютерлік бағдарламаларды өзгерту;
- компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу;
- компьютерлік бағдарламаларды не өзге де компьютерлік ақпаратты, оның ішінде компьютерлік ақпаратты рұқсатсыз жоюға, бұғаттауға, модификациялауға, көшіруге немесе компьютерлік ақпаратты қорғау құралдарын бейтараптандыруға көрінеу арналған ақпаратты пайдалану;
- компьютерлік ақпаратты не ақпараттық-телекоммуникациялық желілерді және соңғы жабдықтарды сақтау, өңдеу немесе беру құралдарын пайдалану қағидаларын, сондай-ақ компьютерлік ақпаратты жоюға, бұғаттауға, модификациялауға не көшіруге әкеп соққан ақпараттық-телекоммуникациялық желілерге қол жеткізу қағидаларын бұзу;
- аппараттық модификация-құпия компьютерлік ақпаратты заңсыз алуда қолдануға арналған құрылғыларды модификациялау (ұялы телефондарды, несие карталарын, POS-терминалдарды, банкоматтарды, спутниктік байланыс жүйелерін, кассалық аппараттарды және т.б. модификациялау).

Жоғарыда аталған дайындық әдістері шартты болып табылатындығын ескерген жөн, өйткені бір әдісті жүзеге асыру көбінесе екіншісін жүзеге асырумен тікелей байланысты. Осы жағдайды ескере отырып, біз дайындықтың кейбір әдістерін қарастырамыз.

Компьютерлік ақпаратқа (банктік шоттарға немесе банктік шоттарды басқару жүйелеріне) заңсыз қол жеткізу тәсілдерін компьютерлік технологияларды қолдана отырып жасалатын ұрлықтарды, ақша қаражаттарын дайындау тәсілдері ретінде сипаттай отырып, көп жағдайда компьютерлік құрылғыларда жұмыс істейтін кез-келген жүйенің бағдарламалық жасақтамасы үш негізгі компоненттен тұратындығын атап өтеміз: Операциялық жүйе (*ОЖ*), желілік бағдарламалық қамтамасыз ету (*ЖБҚЕ*) және мәліметтер базасын басқару жүйелері (*МББЖ*). Осыған байланысты зерттеушілер заңсыз (*санкцияланбаған*) қол жеткізу (*NSD*) әдісінің үш тиісті түрін ажыратады: Операциялық жүйе деңгейінде; желілік бағдарламалық қамтамасыз ету деңгейінде; дерекқорды басқару жүйелері деңгейінде. *NSD* аралас әдісі де мүмкін.

Арнайы әдебиеттерде *NSD*-нің келесі үш әдісін табуға болады: тікелей, делдалдық және аралас.

Тікелей – компьютер пайдаланушысы (мысалы, дара кәсіпкердің (бухгалтердің), кредиттік ұйымның немесе өзге де заңды тұлғаның қызметкері), сондай-ақ өзге де тұлғалар (мысалы, компьютер пайдаланушысының әріптестері және т.б.) жүзеге асыратын осындай ақпаратқа қол жеткізу тәсілдері. Соңғы жағдайда компьютерлік ақпаратқа қол жеткізу тәсілі, оның ішінде компьютермен жұмыс істегеннен кейін пайдаланушы қалдырған ақпараттық процестің техникалық қалдықтарын пайдаланумен байланысты. Мұндай қалдықтарды пайдаланушылардың жұмыс орындарын автоматтандырылған банктік ақпараттық жүйеге қосылған

компьютерлермен, қоқыс жәшіктерінің мазмұнымен, қалдырылған немесе тасталған физикалық ақпарат құралдарын жинауға арналған технологиялық қалдықтарға арналған контейнерлермен, сондай-ақ жұмыс орындарында және басқа жерлерде қалдырылған әртүрлі құжаттамаларды (*күнделіктер, жұмыс жазбалары кітаптары, күнтізбелер және т.б.*) зерттеу арқылы алуға болады. өрескел жазбаларды, жүйеге кіру парольдерін және т.б. іздеу мақсатында, сондай-ақ компьютер жадындағы деректерді қарау және кейіннен зерттеу, соның ішінде өшірілген файлдарды қалпына келтірудің арнайы бағдарламалық кешендерін пайдалану арқылы (мысалы, PC tools Deluxe бағдарламалық кешені).

Делдалдық – компьютерлік ақпаратқа қашықтан қол жеткізу тәсілдері. Бұл жағдайда белгілі бір компьютерге және ондағы ақпаратқа заңсыз қол жеткізу белгілі бір қашықтықта орналасқан басқа компьютерден Компьютерлік желілер арқылы жүзеге асырылады. Компьютерлік ақпаратқа жанама қол жеткізу тәсілдерін өз кезегінде екі кіші топқа бөлуге болады:

- парольді, сондай-ақ өзге де бағдарламалық немесе техникалық қорғауды еңсеру және кейіннен басқа біреудің жүйесіне қосылу;
- ақпаратты ұстау тәсілдері.

Құпия сөзді, сондай-ақ өзге де бағдарламалық немесе техникалық қорғауды еңсеру және кейіннен басқа біреудің жүйесіне қылмыскерлердің қосылуы заңды пайдаланушының байланыс желісіне (мысалы, телефон желісіне) қосылу және сол арқылы оның жүйесіне қол жеткізу арқылы жүзеге асырылады.

Абоненттік нөмірлерді автоматты түрде сұрыптау арқылы басқа біреудің ақпараттық желілеріне ену, содан кейін бір немесе басқа компьютерге қосылу (*сұрыптау желінің екінші жағында басқа біреудің компьютері «жауап бергенге» дейін жүзеге асырылады*).

Парольдерді таңдау екі әдіспен жүзеге асырылуы мүмкін:

1) қажетті комбинация орнатылғанға дейін барлық мүмкін таңбалар тіркесімдерін жай ғана таңдау арқылы парольдерді таңдау. Мұндай таңдауды жүзеге асыру үшін «қара» компьютерлік нарықта сатып алуға болатын арнайы әзірленген бағдарламалар бар;

2) белгілі бір тақырыптық топтар бойынша жүйеленген ең көп таралған парольдердің «сөздіктері» негізінде парольдерді «интеллектуалды» таңдау. Бұл ретте парольдердің ең көп тараған тақырыптық топтары мыналар болып табылады: олардың имен, тегі және туындылары; компьютер пернелерінің реттілігі, таңбалардың қайталануы; Пайдаланушының және оның жақындарының туған күндері, сондай-ақ олардың комбинациясы; мүдделері, хоббиі; мекен-жайы, туған жері; телефон немесе құжат нөмірлері: паспорттар, жеке куәліктер және т.б.

3) қылмыстық әрекеттерді жасыруға көмектесетін вирустармен және (немесе) трояндық бағдарламалармен компьютерді жұқтыру, атап айтқанда пайдаланушылардың құпия деректері-логиндер мен парольдерге қол жеткізу;

4) мақсаты пайдаланушылардың құпия деректеріне – логиндер мен парольдерге қол жеткізу болып табылатын фишингтік шабуылдар. Бұған танымал брендтер атынан электрондық хаттарды, сондай-ақ банктер немесе әлеуметтік желілер сияқты әртүрлі қызметтердегі жеке хабарламаларды жаппай жіберу арқылы қол жеткізіледі. Хатта көбінесе қазіргі сайттан ерекшеленбейтін сайтқа немесе қайта бағытталған сайтқа тікелей сілтеме бар. Пайдаланушы жалған бетке кіргеннен кейін, алаяқтар әртүрлі психологиялық әдістермен пайдаланушыны белгілі бір сайтқа кіру үшін

пайдаланатын логин мен парольді жалған бетке енгізуге итермелеуге тырысады, бұл алаяқтарға шоттар мен банктік шоттарға кіруге мүмкіндік береді.

Қажетті парольді таңдап (*сегіз таңбалы парольді таңдау үшін бірнеше сағат қажет*), заңсыз пайдаланушы компьютерлік ақпаратқа қол жеткізе алады және онымен заңды пайдаланушының атынан кез-келген әрекеттерді жасай алады: оны көшіру, өзгерту, жою, бағдарламаларды қажетті операцияларды жасауға мәжбүрлеу, мысалы, өз шоттарына ақша аудару, төлем құжаттарын бұрмалау және т.б.

Осындай қылмыстық құқық бұзушылықтың мысалы ретінде «Банк-Клиент» электрондық жүйесінің көмегімен ақшалай қаражатты заңсыз ұрлау болып табылады, Алматы қаласында, 2008 жылғы мамырда «Банк-Клиент» электрондық жүйесін пайдалана отырып ЖШС-нің есеп айырысу шотынан басқа ЖШС-нің есеп айырысу шоттарына 192 112 861 теңге мөлшерінде сомалар аударылған. Зиянкестер есептіліктің жаңа нысаны тұрғысынан «салық органдарынан» электрондық хаттарды жіберуді қамтамасыз етті. «Банк-Клиент» жүйесі арқылы қаржыны электрондық басқаруға қол жеткізе алатын түрлі компаниялардың бухгалтерия қызметкерлері қосымшаны іске қосып, «трояндық конь» сияқты зиянды бағдарламаны іске қосты. Оның көмегімен жалпы сомасы 192 112 861 теңгеге қашықтан аудару арқылы ақша қаражатын ұрлауға мүмкіндік беретін ақпаратты жинау және зиянкестерге беру жүзеге асырылды.

Ақпаратты ұстау әдістеріне компьютерлік ақпаратқа (электромагниттік және басқа да ұстау түрлері) жанама (қашықтан) қол жеткізу әдістері жатады.

Тікелей ұстау тікелей жүйенің сыртқы байланыс арналары арқылы немесе перифериялық құрылғылардың желілеріне тікелей қосылу арқылы жүзеге асырылады. Бұл ретте тікелей «тыңдау» объектілері кабельдік және сымдық жүйелер, жердегі микротолқынды жүйелер, спутниктік байланыс жүйелері, сондай-ақ үкіметтік байланыстың арнайы жүйелері болып табылады.

Ақпаратты ұстап алу әдістеріне аудио және бейне-оптикалық ұстап алу жатады.

Қаралып отырған жымқыру әрекеттерін дайындау тәсілдерінің жеке тобын тікелей және жанама (қашықтан) қол жеткізу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін аралас тәсілдер құрайды. Мұндай әдістердің қатарына басқа біреудің бағдарламасына оның бұрынғы жұмысын сақтай отырып, әзірлеуші жоспарламаған жаңа функцияларды жүзеге асыруға көмектесетін осындай командаларды жасырын енгізу жатады.

Бағдарламаны құру логикасындағы қателерді пайдалану және «олқылықтарды» анықтау. Бұл жағдайда бағдарлама «бұзылады» және оған белгілі бір командалардың қажетті саны енгізіледі, бұл оның бұрынғы жұмысын сақтай отырып, жаңа, жоспарланбаған функцияларды жүзеге асыруға көмектеседі. Осылайша сіз ақшаны қылмыскердің бақылауындағы банктік шотқа аудару аласыз.

Компьютерлік технологияларды қолдана отырып жасалатын ақша ұрлығына дайындық әдісі ретінде компьютерлік ақпаратқа қол жеткізудің ең көп таралған аралас тәсілі-жәбірленушіні әртүрлі хаттарға электрондық поштаға жіберу. Мәселен, коммерциялық ұйымдардың, жеке кәсіпкерлердің электрондық поштасына салықтық және өзге де бақылаушы органдардың, контрагенттердің, серіктестердің және т.б. атынан салынған файлдары бар хаттар жіберіледі.

Компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізудің бұл әдісінің мәні логинді, парольді және басқа ақпаратты ұрлауға, ағымдағы сессияны ұстап алуға және жеке желілік ресурстарға қол жеткізуге, трафикті талдауға және желі және оның пайдаланушылары туралы ақпарат алуға бағытталған man-in-the-Middle типті компьютерлік шабуыл болып табылады. Бұл шабуылдар қылмыскердің желі арқылы

берілетін пакеттерге қол жетімділігі болған жағдайда мүмкін болады. Провайдерден кез-келген басқа желіге берілетін барлық пакеттерге мұндай қол жетімділікті, мысалы, осы провайдердің қызметкері ала алады. Осы типтегі шабуылдар үшін пакеттік снайперлер, көлік протоколдары және маршруттау протоколдары жиі қолданылады.

Сонымен қатар, қаскүнемдер қылмыс жасаудың дербес тәсілі ретінде ақша қаражатын ұрлау мақсатында ақпараттық технологиялар арқылы келесі функциялары бар зиянды бағдарламаларды немесе трояндық бағдарламаларды пайдаланады:

– зиянды бағдарлама және Google Play бағдарламасы арқылы төлем карталарының деректерін жинау;

– жүйелік диалогтар арқылы ақпарат жинау;

– HTML/JS диалогтары арқылы ақпарат жинау;

– орнатылған қосымшалар арқылы ақпарат жинау.

Ұрлау технологиясын құрайтын операциялар тізбегін келесідей ұсынуға болады:

1) трояндық бағдарлама барлық SMS-хабарламаларды қылмыскердің бақылауындағы серверге жібереді.

2) қылмыскер серверде банктерден хабарламалары бар SMS-хабарламаларды іздейді.

3) банк SMS-хабарлама бойынша ақша қаражатын аударуға операцияны растау кодын жібереді.

4) трояндық бағдарлама банктен SMS-хабарламаларды ұстап алады, бұл SMS-хабарламаларды пайдаланушыдан жасырады және оның мәтінін қылмыскердің бақылауындағы серверге автоматты режимде береді.

5) қылмыскер Банктің нөміріне растау коды бар SMS-хабарлама жіберуге зиянды бағдарламаға тапсырма жасайды.

6) зиянды бағдарлама өз тапсырмасын орындайды, нәтижесінде аударым операциясы аяқталады.

Бүгінгі таңда бұл ұрлық жасаудың ең типтік тәсілі, өйткені ірі банктер SMS-банкінг қызметін ұсынады.

Қылмыс жасау тәсілін қалыптастырумен қатар, қылмыскерлер өздерінің қылмыстық әрекеттерін жасыру әдісін де дамытады. Қылмысты жасыру деп қылмыс пен қылмыскердің іздерін және олардың тасымалдаушыларын жасыру, жою, жасыру немесе бұрмалау арқылы қылмыстық әрекетті анықтауға, ашуға және тергеуге кедергі келтіруге бағытталған іс-әрекет (қылмыстық іс-әрекеттің элементі) түсініледі.

Ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын ұрлықтарды жасыру тәсілдері оларды жасау тәсілдерімен айқындалады:

– ақпаратты және (немесе) оны жеткізушілерді жасыру;

– ақпаратты және (немесе) оның жеткізгіштерін жою;

– ақпаратты және (немесе) оны жеткізушілерді бұркемелеу;

– ақпаратты және (немесе) оны жеткізушілерді бұрмалау (*көрінеу жалған айғақтар, хабарламалар, донорлықтар, жалған іздерді жасау, құжаттарды толық немесе ішінара қолдан жасау, объектіні ауыстыру, оның қайталануы, объектінің сыртқы түрін өзгерту мақсатында оны ішінара жою, тағайындауды бұрмалау, қылмыскердің тергеуді қызықтыратын сәтте басқа жерде болуы туралы жалған түсінік жасау және т.б.*).

Сонымен, компьютерлік технологияларды қолдана отырып, ақша ұрлығының іздерін жасыруға мүмкіндік беретін компьютерлік бағдарламалар мен құрылғыларға мыналар жатады:

– ремейлерлер (Remailers), яғни хабарламаларды қабылдайтын және оларды жіберушілер көрсеткен мекенжайларға жіберетін компьютерлер;

– электрондық поштаны басқа компьютерден бағыттау арқылы бағыттайтын анонимизатор бағдарламалары, анонимизаторлар жіберушінің кері мекен-жайы мен электрондық пошта қызметі туралы деректерді өзгертуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда жіберушінің компьютерінің электрондық мекен-жайын (IP-мекен-жайын) орнату мүмкіндігі қалады;

– компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жетімділіктің іздерін жоятын зиянды бағдарламалар, атап айтқанда, барлық соңғы операцияларды тіркейтін тарих файлдары.

Осылайша, компьютерлік технологияны қолдана отырып, ұрлықты дайындау әдістері кейбір жағдайларда оларды жасау және жасыру тәсілімен ажырамас.

Мұндай қылмыстарды ашу қылмыстық іс-әрекетті құжаттауда, қылмыскерлерді анықтауда елеулі қиындықтар туғызады, IT-мамандарды тартуды талап етеді.

12.2 Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу

Тәжірибе көрсеткендей, компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстарды ашу бойынша жедел-ізвестіру қызметі осы қылмыстардың ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылуы тиіс.

Жедел-ізвестіру іс-шараларын сәтті жүзеге асырудың кепілі, ең алдымен, заңсыз әрекеттерді анықтау және ашу стратегиясы мен тактикасы қылмыс құрамының ерекшелігін жақсы білу негізінде құрылуы керек.

Бұл қылмыстарды анықтайтын, жолын кесетін және ескертетін жедел бөлімшелердің қызметкерлері компьютерлік технологиялар, кибернетика, психология, психолингвистика саласында жақсы білімге ие болуы тиіс. Қазіргі уақытта мұндай тәсілді іске асыру қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар саласында ИМ қызметкерлерінің нашар дайындығына байланысты проблемалы болып көрінеді.

Қарастырылып отырған пәндік саладағы қылмыстарды ашу және жолын кесу жөніндегі мәселені шешудің өзектілігін ескере отырып, жедел-ізвестіру қызметі мынадай қағидаттарға негізделуге тиіс:

– компьютерлік ақпарат саласындағы ЖІҚ стратегиясы мен тактикасы ақпараттық технологиялар саласындағы заманауи жетістіктерді кеңінен қолдану негізінде құрылуы тиіс;

– компьютерлік ақпарат саласындағы ЖІҚ стратегиясы мен тактикасын әзірлеу кезеңінде ақпараттық технологиялар бойынша жоғары білікті мамандар жария және жасырын түрде тартылуы тиіс;

– құпия ынтымақтастықты орнату кезінде субъектілердің сапалық құрамын елеулі түрде қайта қарау қажет;

– жедел техниканың арсеналын ақпараттық-технологиялық салада әзірленген және табысты қолданылатын заманауи техникалық аспаптармен және құрылғылармен (оның ішінде компьютерлік бағдарламалармен) жинақтау қажет;

– мамандандырылған жедел бөлімшелердің жеке құрамы қазіргі заманғы технологиялар мен бағдарламалық құралдарды, оның ішінде шетелде қолдану бойынша тиісті даярлықтан (қайта даярлаудан) өтуі тиіс.

Ең заманауи техникалық және бағдарламалық құралдарды пайдаланбай, компьютерлік ақпарат саласындағы жедел-іздігі қызметінің тиімділігі күрт төмендейді.

Ішкі істер органдары бөлімшелерінің қызметінде әмбебап және арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалануға болады. Жалпы мақсаттағы әмбебап бағдарламалар (*ақпараттық-іздігі жүйесі, редакторлар, электрондық кестелер және т.б.*) қылмыстарды анықтау, ашу және тергеу бойынша еңбек өнімділігі мен жұмыс тиімділігін арттырып қана қоймай, оны сапалы жаңа деңгейге көтереді. Мамандандырылған бағдарламалар ақпараттық (*оның ішінде компьютерлік*) қылмысқа қарсы күрес бағытында жедел-іздігі іс-шараларын жүзеге асыру кезінде оларды тікелей қолдануға бағдарлануы мүмкін. Осындай бағдарламалық жасақтаманың қысқаша сипаттамасына тоқталайық.

Қазіргі уақытта мүмкіндік беретін бағдарламалық құралдар бар:

- компьютерлік жүйені немесе желіні бұзу әрекеттерін бақылау;
- бағдарламашы жұмысының жеке қолжазбасын және өзі әзірлеген бағдарламалардың сәйкестендіру сипаттамаларын анықтау;
- пайдаланушы жұмыс істеген электрондық мекенжайлардың (*IP*) және Интернет сайттарының тізбесін, ұйымдардың тізімін және олардың географиялық орналасуын, мекенжайлары тіркелген тұлғалар туралы мәліметтерді айқындау;
- пайдаланушы жұмыс істейтін бағдарламалардың тізімін жасырын тіркезі;
- компьютерлік жүйелер үшін шығатын қауіптің жолын және кейбір жағдайларда нақты мекен-жайын анықтау;
- әзірленетін өнімдердің (*шпиондық бағдарламалар және т.б.*) сипатын айқындай отырып, бағдарламашыға жасырын бақылауды жүзеге асыру;
- автоматтандырылған жұмыс орындарында, серверлерде және деректер желілерінде жасырын және кодталған ақпаратты анықтау;
- әртүрлі материалдық ақпарат тасығыштарда қолдану іздері бойынша компьютерлік жүйелерді сәйкестендіруді жүргізу;
- оны сәйкестендіру мақсатында пайдаланушылар қызметінің іздерін зерттеуді жүзеге асыру;
- телекоммуникация құрылғылары мен жүйелеріне оларға рұқсатсыз қол жеткізуді жүзеге асыру мүмкіндігіне диагностика жүргізу;
- берілген ақпаратты іздеу мақсатында материалдық тасымалдаушыларды зерттеу;
- нақты қылмыстық міндеттерді (*крекинг, хакинг, фрикинг және т.б.*) шешу мүмкіндігін анықтау үшін компьютерлік технологияларды зерттеуді жүзеге асыру;
- компьютерлерге арналған бағдарламаларды және олардың қылмыстық әрекеттерге ықтимал мақсатын анықтау үшін мәліметтер базасын зерттеу (*бағдарламалық бетбелгілердің, «трояндық конь» класының кіші бағдарламаларының болуы және т.б.*).

Бұл ЖІҚ жүзеге асыруда сәтті қолдануға болатын қолданыстағы бағдарламалардың мүмкіндіктерінің толық тізімі емес.

Іздеу бағдарламалық құралдары жедел-іздігі қызметінде, оның ішінде тергеу басталғанға дейін де кеңінен қолданыла алады. Объектілерді (*бетбелгі бағдарламаларын, компьютерлік желілерді бұзуды жүзеге асыруға арналған*

бағдарламалық қамтамасыз етуді және т.б.) табу фактісі сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыру үшін негіз бола алады.

Жедел-ізвестіру қызметінде компьютерлік қылмыстарды тергеу саласындағы қылмыскерлерді анықтау үшін жеке және қылмыстық топтық мінез-құлықты криминологиялық болжауды қолданған жөн. Жергілікті және Аймақтық компьютерлік желілердің желілік трафигін талдау арқылы белгілі бір ақпаратты алуға болады. Клиенттердің телефон қызметтері үшін төлемдерін талдау пайдалы ақпарат бере алады. Болжау жедел есепке алудың бастапқы материалдары негізінде сәтті жүзеге асырылуы мүмкін, өйткені оның Ақпарат банктері белгілі бір криминогендік контингенттердің қылмыстық мінез-құлқының ықтималдығын болжау негізінде құрылады. Бұл өткен (*соттылық, құқық бұзушылықтар, қоғамға қарсы әрекеттер, бағдарламалау саласындағы үлкен жетістіктер*), Қазіргі (*қылмыстық байланыстарды сақтау, паразитизм, қоғамға қарсы әрекеттерге бейімділік, «вандалдар» бағдарламаларын құруға бейімділік*) олардың мінез-құлқы болашақта ықтимал заңсыз мінез-құлық туралы болжамды тұжырымдар жасауға негіз береді.

Криминогендік және қылмыстық орта өкілдерінің пікірлері, жедел мүдделі тұлғаға берілетін әлеуметтік бағалаулар назарға алынады. Мұның бәрі криминологиялық болжау әдістемесінің элементтері болып табылады, ол ЖІҚ нысандарын іске асыру (*іздеу, алдын алу, әзірлеу*) кезінде жедел-ізвестіру іс-шараларына араласады. Әрине, модельдеу және болжау мәселелерін заманауи ақпараттық технологиялар мен бағдарламалық құралдарды қолдану арқылы шешу қажет.

Қылмыстардың бірқатар құрамдарында қылмыскердің мінез-құлқын ынталандыру ерекше маңызға ие. Қылмыстық мотивтер-бұл қарапайым адамдық мотивтердің модификациясы, бірақ заңмен тыйым салынған немесе заңсыз құралдарды қолдануға байланысты мақсаттарға бағытталған, жедел-ізвестіру іс-әрекетінің әдістерін қолдана отырып, құқық бұзушылардың заңсыз әрекеттерін ашуда және жолын кесуде негіз болып табылады.

Компьютерлерді, есептеу жүйелерін немесе өзге де электрондық техниканы пайдалана отырып жасалған қылмыстарды анықтау және ашу кезінде жедел қызметкер қылмыстық әрекеттің дәстүрлі емес іздерімен немесе заттай дәлелдемелермен бетпе-бет келеді. Сондықтан мұндай қылмыстар бойынша жедел-ізвестіру іс-шараларын жүзеге асыру барысында алынған нақты деректерді сауатты пайдалану үшін базалық заңгерлік даярлық жеткіліксіз болуы мүмкін.

Жедел бөлімшелердің қызметкерлеріне ЖІҚ сәтті жүзеге асыру үшін құқық бұзушының психологиясын, компьютерлік жүйелерге шабуыл жасаудың ықтимал тактикасын, оның білім деңгейін және оларды толықтыру мүмкіндігін жақсы білу қажет.

Ақпараттық технологиялар саласындағы ЖІҚ үшін ақпараттандыру объектілерін кешенді қорғау саласындағы мамандарды, мысалы, өңірлердегі ақпаратты қорғау орталықтарының қызметкерлерін, сондай-ақ компьютерлік ақпаратты қорғау бағыттары бойынша жоғары оқу орындарында оқу процесін қамтамасыз ететін оқытушылар мен мамандарды тартқан жөн.

Қылмыстың негізгі орны Интернет (*немесе Интернетті пайдалану*) екенін ескере отырып, жедел ақпарат жинау процесі интеллектуалды агенттер деп аталатын арнайы бағдарламаларды қолдану арқылы оңай автоматтандырылады

(бағдарламашылар арасында «өрмекшілер» деп аталады). Олар сайттарды талдауға, интернеттен мақсатты ақпарат іздеуге және сол арқылы ықтимал қылмыскерлерді табуға қабілетті.

Жедел-талдамалық іздеу нәтижелері бойынша жедел бөлімшелерде пайдаланылатын компьютерлік деректер базасын қалыптастырған жөн:

- қылмыстық топтар мен ұйымдарды кейіннен жедел тексеру үшін; жедел-алдын алу шараларын жүргізу үшін;

- стратегиялық барлауды табысты жалғастыру үшін қажетті жедел позицияларды тереңдету мақсатында компьютерлік қылмыс ортасына жедел қызметкерлер мен жасырын қызметкерлерді енгізу үшін.

Жедел-аналитикалық іздеу жоғары технологиялық қылмыстарды ашу үшін компьютерлік модельдеуді қолдануға мүмкіндік береді. Компьютерлік инженерияның перспективалы бағыттарының бірі-модельдеу модельдерін қолдану. Мұндай модель модельденген жүйелер ішіндегі ақпараттық ағындарды ұйымдастыруды, ауыстыру, қайта бөлу, жүйенің жеке құрылымдық элементтері арасындағы өзара әрекеттесу операцияларын компьютерде ойнатуды қамтамасыз етеді, сондықтан компьютерлік қылмысты зерттеу мен болжаудың тиімді құралы болып табылады.

Құқық қорғау органдарының жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі жұмысының тиімділігін арттыру қазіргі уақытта криминалистикаға жаңа ақпараттық технологияларды енгізбестен мүмкін емес.

Ақпараттық технологияларды қолдана отырып, оны басқалардан жасырын түрде жасаудың ерекшелігін ескере отырып, анықтау мен ашудың тиімділігі келесі ережелерді ескере отырып жүзеге асырылады:

- келіп түскен қылмыстар туралы хабарламаларға жедел ден қою, басшылықты дереу хабардар ету;

- жасалған қылмыстар фактілері бойынша жедел-ізвестіру іс-шараларының кешенін жүзеге асыру мақсатында келіп түскен сигналдарға уақтылы және сапалы ден қою мақсатында жедел топтардың қажетті санын құру;

- жеке тәсілді қолдану және жедел топтардың құрамына неғұрлым тәжірибелі және дайындалған қызметкерлерді қосу;

- жедел топ мүшелерін және қылмысты ашуға қатысатын басқа да бөлімшелерді іс-қимылдардың келісімділігі және уақтылы өзара хабардар ету;

- жедел бөлімшелер бастығы тарапынан белгіленген жедел-ізвестіру іс-шараларының іске асырылуын, олардың жоспарланған іс-шараларды жүзеге асыруда практикалық көмек көрсетуін тиімді ведомстволық бақылау;

- қылмыс іздерін анықтау және тіркеу үшін ішкі істер органдарының қарамағындағы техникалық құралдардың барлық мүмкіндіктерін пайдалану;

- абоненттің тіркеу деректерін, тіркеу деректерін және электрондық пошта жәшігінің белсенділігін, IP-мекенжай бойынша ақпаратты және т.б. ұсыну тұрғысынан қажетті сұрауларды жасау.;

- электрондық әмиянның (*шоттың*), есептеу техникасы құралдарының иесін МАС-мекенжай бойынша және т.б. анықтау үшін жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу.;

- оқиға болған жерді қарау кезінде сот сараптамалары мен зерттеулерін тағайындау үшін қажетті барлық іздерді анықтау және тіркеу;

– қылмыстарды ашу және тергеу үшін маңызды ақпарат алу мақсатында полиграфты пайдалану;

– фото-бейне-фиксация құралдарымен түсірілген ақпаратты алу қажет болған жағдайда, оны алып қою үшін мамандарды тарту және кейіннен жаңғырту мүмкіндігін қамтамасыз ету;

– күдіктіге бағдарларды дереу жасау, оларды жедел бөлімшелердің, учаскелік полиция инспекторларының, басқа да қызметтердің қызметкерлеріне жеткізу;

– жедел топтың әрбір мүшесінің іс-қимыл алгоритмдерін әзірлеу, оларды алдын ала зерделеу, қызметтік даярлық шеңберінде қызметкерлермен тиісті сабақтар өткізу.

Ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын қылмыстарды жасау туралы сигналдармен жұмыс. Мұндай сигналдар:

– жеке тұлғаның өтініші не мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның қылмыстық құқық бұзушылық не адамның хабарсыз жоғалып кеткені туралы хабарламасы;

– кінәсімен келу;

– бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабарламалар;

– қылмыстық қудалау органы лауазымды адамының дайындалатын, жасалатын немесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы баянаты;

– құпия көмекшілерден не жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдарға жәрдемдесуге келісім берген адамдардан түскен ақпарат;

– жеке іздеу нәтижелері;

– ЖІҚ барысында алынған басқа да жедел қызметтердің, құқық қорғау немесе арнайы органдардың ақпараты;

– кез келген ЖІШ жүргізу нәтижелері, оның ішінде арнайы және т.б.;

– ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын қылмыстардың жасалғаны туралы хабарламаны тексеру.

Алынған ақпарат бойынша міндетті түрде жедел-ізвестіру өндірісі тәртібімен тиісті жедел тексеру жүргізіледі. Оның мақсаты Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 180-бабының бірінші бөлігіне сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастауға себеп болуы мүмкін қылмыстық құқық бұзушылық белгілері туралы жеткілікті деректерді анықтау болып табылады. Көрсетілген ақпарат жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу арқылы тексеріледі, атап айтқанда:

– адамдарға сауал қою;

– анықтамалар алу;

– белгілері бойынша жеке тұлғаны іздеу және сәйкестендіру;

– бақылау.

Бұдан басқа, ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, қылмыс жасау туралы қолда бар ақпаратты тексеруге бағытталған өзге де іс-шараларды жүргізуге болады;

– жедел-ізвестіру іс-шараларын анықтау.

Ақпараттық технологияларды қолдана отырып қылмыс жасау фактілері туралы алынған ақпаратты растау бойынша оларды жасайтын адамдарды анықтауға бағытталған жедел-ізвестіру іс-шаралары іске асырылады. Аталған міндетті іске асыру үшін барлық жедел-ізвестіру іс-шаралары, оның ішінде: қылмыстық құқық бұзушылық белгілері туралы жеткілікті деректерді анықтау үшін прокурордың санкциясымен арнайы, атап айтқанда: адамдармен сұхбат жүргізу, анықтама беру, белгілері бойынша жеке басын

анықтау, құқыққа қайшы әрекеттердің іздерін табу, жасырын тіркеу және алып қою, оларды алдын ала зерттеу, байқау, ақпаратты заңсыз алу құрылғыларын іздеу, мәліметтерді алу үшін техникалық құралдарды қолдану, жеке өмірге, тұрғын үйге, жеке және отбасылық құпияға, сондай-ақ жеке салымдар мен жинақтардың, хат алмасулардың, телефон арқылы сөйлесулердің құпиясына заңмен қорғалатын қол сұғылмаушылықты қозғайтын, пошта, телеграф және басқа хабарламалар, қылмыстық әрекетке еліктейтін мінез-құлық моделін қолдану және т.б.;

– ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды ұстауға бағытталған жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу, атап айтқанда:

- ізвестірілгендердің болуы, пайда болуы мүмкін орындарды тексеру;
- туыстары мен таныстарының тұратын жерлерінде буктурмалар ұйымдастыру;
- іздеуде жүрген адамның жақын адамдарының телефон арқылы сөйлесулерін басып шығаруды зерделеу;

- ізвестіру туралы ескерту басқа ПО;
- іздеудегі адам баспана алатын немесе өз қалауына қарамастан қай жерде пайда болуы мүмкін мекемелер мен ұйымдарды ақпараттандыру және т.б.;

– ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, ұрлық жасағаны үшін іздеуде жүрген адамдарды бақылау мақсатында жедел комбинациялар жүргізу, атап айтқанда:

- қылмыскерді белгілі бір жерлерге баруға, белгілі бір мекемелерге (мысалы, интернет-клубтар, интернет-дүкендер және т.б.) жүгінуге итермелейтін жасанды жағдайлар жасау, онда ПО қызметкерлері бақылау жүргізеді;

- қылмыскерді бақылау орнатылған белгілі бір адамдармен кездесуге мәжбүр ететін жасанды жағдайлар жасау;

- туысын немесе басқа жақын адамын (жедел бақылаудағы) қылмыскермен кездесуге мәжбүр ететін жасанды жағдайлар жасау (мысалы, маңызды ақпарат беру үшін).

– СДТБТ материалдарды тіркеу (сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі). Егер тексеру нәтижесінде бастапқы ақпарат расталса және қылмыстық құқық бұзушылық белгілері туралы жеткілікті деректер болса, мұндай ақпарат Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 184-бабының 2, 1-тармақтарына сәйкес жедел қызметкердің баянаты нысанында СДТБТ тіркелуге жатады, бұл бастапқы ақпаратты алу көздерінің толық жазылуын болдырмайды. Рапортқа Қазақстан Республикасы ҚІЖК 120-бабының 2-бөлігіне сәйкес құжаттар мәртебесіне ие болатын ЖІШ алынған нәтижелері қоса тіркелуі мүмкін.

Қылмыстарды тергеуде ол туралы ақпарат алу үшін ІР-мекен-жайды пайдаланудың бастапқы кезеңі ІР-мекен-жайдың өзін анықтау болып табылады. ІР мекенжайын орнатудың келесі жолдары бар:

1) белгілі бір жеке мекенжай бойынша «Интернет» желісіне қол жеткізу қызметтерін жүзеге асыратын провайдер-компанияның мекенжайына сұрау салуды жіберу;

2) қылмыстық істі тергеу шеңберінде тергеушіні қызықтыратын пайдаланушы тіркелген сайт әкімшілігінің сұрау салуын жіберу;

3) ІР-мекенжайды белгілеу мақсатында жедел-ізвестіру іс-шаралары мен тергеу іс-қимылдарының кешенін жүргізу;

4) жасалған қылмыстың мән-жайлары бойынша нақты қосылудың IP-мекенжайын белгілеу туралы анықтау органына тапсырма жолдау.

Бірінші әдіс. Осы әдіс шеңберінде бастапқыда нақты географиялық мекенжай бойынша «Интернет» желісіне қол жеткізу қызметтерін ұсынатын барлық провайдерлерді анықтау үшін мүдделі тұлғаның тұрғылықты жері бойынша басқарушы ұйымның атына сұрау салу жіберу қажет.

Басқарушы ұйымның жауабы сұрау салуда көрсетілген мекенжай бойынша «Интернет» желісінің қызметтеріне қол жеткізуді ұсыну туралы шарттар жасалған провайдерлердің атауы туралы мәліметтерді қамтуы тиіс деп болжанады. Жауапты алғаннан кейін тергеушіге келесі ақпаратты беру туралы белгіленген провайдер-ұйымдардың мекенжайлары бойынша сұрау салулар жіберілуі тиіс:

- байланыс қызметтерін көрсету, оның ішінде «Интернет» желісіне қол жеткізу туралы шарт жасасу кезінде тұлға көрсеткен толық деректер (*тегі, аты, әкесінің аты, мекенжайы, телефоны, паспорттың көшірмесі + шарттың көшірмесі*);

- пайдаланушы уақыт кезеңінде пайдаланатын IP-адресстер (тергеуші оны сағат, минут, секунд форматында қызықтыратын нақты уақыт аралығын көрсетеді);

- қолданылатын IP мекенжай түрі (*статикалық немесе динамикалық*);

- көрсетілген IP-мекенжайлар арқылы «Интернет» желісіне шығу жүзеге асырылған қабылдау-беру жабдығының орналасқан жерінің мекенжайы;

- белгілі бір уақыт аралығында қолданылатын MAC мекенжайлары;

- провайдерде осы пайдаланушыға қатысты және олар көрсетілген уақыт аралығында жүзеге асырылған байланыстар туралы басқа мәліметтер.

Іс – қимылдың мұндай барысы – басқарушы компанияға ресми сұрау салу жолымен қылмыстық құқық бұзушылықты ашу үшін маңызы бар ақпаратты мерзімінен бұрын қалаусыз таратудың орын алуы мүмкін екендігін жоққа шығармайды деп есептейміз. Ақпаратты тактикалық тұрғыдан жария етпеу үшін белгілі бір мекен-жай бойынша «Интернет» желісіне қол жеткізу қызметтерін ұсынатын барлық провайдерлердің интернет-ресурстарының көмегімен орнату керек, содан кейін провайдер-компанияның қызметкерлерінен олардың қайсысы белгілі бір мекен-жайға қол жеткізетінін анықтау керек. Жоғарыда көрсетілген мәліметтерді хабарлауды талап ете отырып, сұраныс беруші-ұйымның мекенжайына сұрау жіберу.

Екінші әдіс. Қазіргі уақытта «Интернет» желісі және оның ресурстары заңды мақсаттарда да, қылмыс жасау мақсатында да қолданылады. Осы әрекеттерді орындау үшін пайдаланушы өзінің жеке деректерін көрсете отырып, әртүрлі сайттарда тіркеледі. Осының нәтижесінде пайдаланушы тіркеуден кейін сайттағы жұмыс барысында лақапней/лақап/логиндерді, сәйкестендіру нөмірлерін және басқа да «көрінетін» идентификаторларды пайдаланады. Осылайша, «Интернет» желісіне қосылудың техникалық компоненті белгілі бір идентификатор бойынша IP-мекен-жайлар түрінде тіркеледі, олар бойынша тергеуші үшін қажетті ақпарат алынады. Бұл ретте қылмыстық істерді тергеудің тиімділігін арттыруға, осындай ақпаратты сақтауды регламенттейтін нормативтік-құқықтық базаны одан әрі жетілдіруге ықпал ететін оң құбылыс ретінде атап өтуге болмайды. Мәселен, мысалы, мемлекет ақпарат таратуды ұйымдастырушыларға Қазақстан Республикасының аумағында серверлері Қазақстан Республикасынан тыс жерде болуы мүмкін әртүрлі сайттар мен мессенджерлерде тіркелетін Қазақстан Республикасының азаматтары туралы

ақпаратты сақтауға, пайдаланушылар туралы ақпаратты сақтау мерзімдерін белгілеуге міндеттеді.

Пайдаланушы тіркелген сайтты орнатқаннан кейін – тергеу органына қызығушылық танытқан жеке тұлға, сұрау салуды осы сайттың әкімшілігіне жіберу керек:

– белгілі бір сайтта тіркелгіні тіркеу кезінде тұлға көрсеткен деректер (*ТӘА, телефоны, электрондық поштасы және өзге де ақпарат*);

– IP мекенжайлары және белгілі бір уақыт аралығында сайтқа кіру қарқындылығы.

Мұндай мәліметтер анықталғаннан кейін желіде белгіленген IP-мекен-жайы және оның географиялық орны тіркелген провайдердің атауын анықтау керек.

Бұл мәселені шешуге интернет-ресурстар көмектесе алады – «WHOIS», «2IP», «RIPE» және IP мекенжайлары туралы ақпарат беретін басқалар. Мұндай сайттарда IP-мекен-жайы немесе домендік атауы туралы сұраған кезде ел, қала, провайдердің атауы туралы ақпарат беріледі.

Көрсетілген интернет-ресурстардан алынған IP-мекен-жай туралы ақпаратты тексеру және оны қылмыстық іс бойынша дәлелдеме ретінде одан әрі пайдалану мақсатында ауқымында белгілі бір IP-мекен-жайдың провайдерде бар IP-мекен-жайлар ауқымына тиесілігі немесе тиесілілігі фактісін анықтау туралы қажетті IP-мекен-жайы бар провайдердің тиісті ұйымдарына сұрау салулар жіберу қажет.

Үшінші әдіс. Затты тексеру (*компьютер, планшет, смартфон және «Интернет» желісіне шыққан басқа құрылғылар*) жедел-ізвестіру және тергеу шаралары болып табылады. Электрондық есептеу құрылғысын тексерудің тиімділігін арттыру үшін маманды тартқан жөн. IP мекен-жайы туралы ақпаратты әр түрлі құрылғыларда орналастыру орны әр түрлі болатындығын ескеру қажет:

– компьютерлерді тексеру кезінде:

Басқару тақтасы → желі және ортақ пайдалану орталығы → белсенді желі қосылымы → мәліметтер, мұнда элементтердің бірі IP мекенжайының сандық мәні болады;

– смартфондар мен басқа да портативті байланыс құрылғыларын тексеру кезінде:

Түзетулер → жалпы → телефон туралы → желі, мұнда элементтердің бірі IP мекенжайының сандық мәні болады.

Электрондық тасымалдағыштағы барлық мәліметтерді сақтау және олардың одан әрі өзгеруін болдырмау мақсатында компьютерлік сараптама жүргізу мақсатында Электрондық ақпарат тасығышты алып қою ұсынылатынын атап өткен жөн. Мұндай әрекетті тексеру барысында да, тінту, алу кезінде де жасауға болады. Белгілі бір тергеу әрекетін таңдау жедел немесе тергеу жағдайына және алуға болатын мәліметтер көлеміне байланысты болады. Тасымалдағышта тек пайдаланылатын IP-мекен-жайларды орнату қажет болған жағдайда, маманды тарта отырып, тексеру жүргізумен шектелуге және шектелуге жол беріледі.

Төртінші әдіс. Анықтау органына жасалған қылмыстың мән-жайлары бойынша нақты қосылудың (і) IP-мекен-жайын белгілеу туралы тапсырма, егер кешіктіру ақпараттың жоғалуына әкеп соғуы мүмкін болса, өзге қызметтердің ақпаратты неғұрлым жедел алу қажеттілігінен не тергеушінің қажетті іс-шараларды қысқа мерзімде жүргізуінің объективті мүмкін невазможстігінен туындауы мүмкін.

Сонымен қатар, ІР мекенжайын орнатудың осы әдісін қолдану Арнайы жедел-ізвестіру шараларын жүргізу қажеттілігімен байланысты болуы мүмкін. Әрине, бұл шешім негізді және қажет болуы керек және қылмыстарды ашу мақсаттарына сәйкес келуі керек.

Ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған профилактикалық және жедел-ізвестіру шараларының кешенін қарастырайық.

Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалатын ұрлықтарды анықтауға, ашуға, жолын кесуге және алдын алуға бағытталған жедел-ізвестіру қызметі мақсаты материалдық игіліктерді заңсыз сатып алу болып табылатын қоғамның анықталған қылмыстық белсенді бөлігін қамтуға тиіс.

Сонымен қатар, жедел-ізвестіру қызметі өз негізінде белсенді қылмыстық ниеттерді еңсеруге бағытталған түрлі мүмкіндіктерді пайдаланады.

Жедел-ізвестіру қызметінде профилактикалық қызмет маңызды орын алады, ол анықтаумен, ашумен және жолын кесумен бірге ұлттық ақпараттық қауіпсіздік деңгейін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

Құрылымдық жедел-ізвестіру профилактикасы жалпы және жеке бағдарланған бағыттарды қамтиды.

Ақпараттық технологиялар саласындағы жалпы профилактика:

1) Құқық бұзушының жеке басын қалыптастыруға ықпал ететін жағдайларды жою;

2) ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, қылмыс жасауды жеңілдететін жағдайларды жою;

3) ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі қағидаттарын сақтай отырып, ұлттық бағдарламалар шеңберінде ақпараттық қауіпсіздіктің тиімділігін арттыру, мысалы:

– Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарын сақтау;

– Қазақстан Республикасының аумағында қолданылатын ақпараттық қауіпсіздік саласындағы халықаралық және ұлттық стандарттарға сәйкестігі;

– ақпараттық активтердің осалдығын анықтау мақсатында ақпараттық кеңістікті тұрақты және жан-жақты талдау;

– ықтимал проблемалардың себеп-салдарлық байланыстарын анықтау және осы негізде олардың дамуының нақты болжамын құру;

– қабылданған қорғау шараларын тиімді іске асыру;

– ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді байқау және бағалау мүмкіндігі, қорғау шараларын қолдану нәтижесі анық байқалуы (ашық) және тиісті өкілеттіктері бар маман бағалауы мүмкін;

– өңделетін ақпаратты жіктеу, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес оның маңыздылық деңгейін айқындау.

Жедел қызметтердің тәжірибесі қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау ықтималдығы жоғары адамдарға бағытталған жеке профилактика қарсы іс-қимыл мен бақылаудың ең тиімді тетігі болып табылатындығын растауға мүмкіндік береді.

Жеке профилактиканың келесі мақсаттары бар:

– қылмыстық мінез-құлықтың даму белгілерін (процесін) анықтау немесе қылмыс белгілерін анықтау мақсатында адамдарды зерттеу;

– жеке профилактиканың тиімділігі мен түзетулерін анықтау.

Мұндай іс-шараларды жүргізу келесі себептерге байланысты:

Біріншіден, ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, қылмыстық құқық бұзушылықтар жасайтын адамдар белгілер кешені бар кәсіптік бағдарланған ортаны құрайды, атап айтқанда:

- компьютермен, бағдарламалық жасақтамамен, компьютерлік жүйелермен және желілермен жұмыс істеудің белгілі бір білімі, дағдылары мен дағдылары бар;

- олар тиісті парольдерді, шифрларды, криптографиялық кілттерді және т.б. қолдана отырып, компьютерлік ақпаратпен (ашық, шектеулі немесе құпия) жұмыс істеуге мүмкіндік алады;

- ақпарат алу жолында қорғаныс тетіктерін еңсеруге бағытталған іс-әрекеттер жасау мүмкіндігі (шектеулі немесе құпия ақпаратты ашу, қорғау жүйелерін еңсеру және т.б.);

- өтеусіз және ақылы негізде субъектілер шеңберін қамту кендігі бойынша әртүрлі компьютерлік ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Екіншіден, олардың шынайы әлеуметтік келбеті мен мінез-құлқы туралы ақпарат алу үшін осы санаттағы адамдардың орналасуы мен ұтқырлығын анықтау;

Үшіншіден, қылмыстық ниеттің қалыптасуы-бұл әрдайым ашылмайтын күрделі психологиялық процесс;

Төртіншіден, қылмыстық құқық бұзушылық және оны жасыру бойынша кейінгі әрекеттер жасырын сипатқа ие және көбінесе белгілі бір ортада көрінеді.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, жедел-іздігіру іс-шараларын жүргізу арқылы ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған қажетті ақпаратты алудың мынадай бағыттары бөлінеді, атап айтқанда:

- нақты тұлғалардың ешқандай бағдарлаушы ақпарат түспеген қылмыстар жасау фактілерін анықтау;

- нақты адамдардың осындай қылмыстар жасау белгілерін ғана анықтау;

- қылмыстық және қылмыстық-іздігіру істері бойынша жұмыс жүргізу барысында алынған жасалған қылмыстар туралы деректерді пайдалану;

- профилактикалық бақылаудағы адамдар туралы ақпарат қамтылған жедел-іздігіру мақсатындағы ақпараттық-іздігіру жүйелерінің материалдарын, криминалистикалық және жедел есепке алуды зерделеу.

Жоғарыда көрсетілген деректерді алу 10, 12, 14-16 – баптарда көрсетілген қажетті рәсімдерді сақтай отырып, «ЖІҚ туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 11-бабында көрсетілген жалпы және арнайы жедел-іздігіру іс-шараларын жүргізу барысында жүзеге асырылады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. «Зиянды бағдарламалар» дегеніміз не?
2. «Зиянды бағдарламалардың» түрлерін тізімдеңіз?
3. Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылық құралдары мен құралдарына сипаттама беріңіз?
4. Ақпараттандыру және байланыс саласында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға сипаттама беріңіз?
5. Ақпараттық технологиялар арқылы қылмыс жасау құралдары мен құралдары
6. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі тәсілдерін атаңыз?

7. IP мекенжайын орнату жолдарын атаңыз?

8. Ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған профилактикалық және жедел-іздігіру шараларының кешенін атаңыз?

Әдебиеттер

1. Вехов В.Б. Компьютерные преступления: способы совершения, методики расследования. – М.: Право и закон, 2006. – С. 247.
2. Вехов В.Б. Особенности расследования преступлений, совершаемых с использованием средств электронно-вычислительной техники: Учеб. - метод. пособие. Изд. 2-е, доп. и испр. – М.: ЦИ и НМОКП МВД России, 2000. – С. 64.
3. Вехов В.Б., Попова В.В., Илюшин Д.А. Тактические особенности расследования преступлений в сфере компьютерной информации: Научно-практическое пособие. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: ЛексЭст, 2004. – С. 75.
4. Вехов В.Б., Рогозин В.Ю. Методика расследования преступлений в сфере компьютерной информации. 2002г. Компьютерный ресурс. Режим доступа: <http://www.crime.vl.ru/books>.
5. Дуленко В.А., Мамлеев Р.Р., Пестриков В.А. Использование высоких технологий криминальной средой. Борьба с преступлениями в сфере компьютерной информации: Учебное пособие. – Уфа: УЮИ МВД России, 2007. – С. 187.
6. Ерекеш У.А., Дюсетаев Р.С., Оразалы А.С. Некоторые особенности проведения оперативно-розыскных мероприятий и следственных действий по уголовным правонарушениям, совершаемым с использованием информационных технологий: Типовые методические рекомендации: – Астана: МВД, 2016. – С. 53.
7. Зуев К.А. Компьютерная преступность и компьютер против преступности. – М., 2000. – С. 395.
8. Исмагулова А.Т. Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи в Республике Казахстан: монография/А.Т. Исмагулова, А.М. Галиаскарова; Костанайский филиал ФГБОУ ВПО «Челябинский государственный университет». – Костанай: ТОО «New Line Media», 2016. – С. 160.
9. Козлов В.Е. Теория и практика борьбы с компьютерной преступностью. – М.: Горячая линия – Телеком, 2002. – С. 336.
10. Лопатина Т.М. Проблемы компьютерной преступности. Учебное пособие. – Петропавловск: Северо-Казахстанская юридическая академия, 2003. – С. 175.
11. Назмышев Р.А. Типовые методические рекомендации по выявлению, раскрытию и расследованию преступлений, связанных с использованием компьютерных технологий - <https://www.zakon.kz/210943-tipovye-metodicheskie-rekomendacii-po.html>
12. Осипенко А.Л. Сетевая компьютерная преступность: теория и практика борьбы: Монография. – Омск: Омская акад. МВД России, 2009. – С. 480.
13. Толеубекова Б.Х. Проблемы совершенствования борьбы с преступлениями, совершаемыми с использованием компьютерной техники / Автореферат дисс. ... докт. юрид. наук. – Астана, 1998. – С. 190.

Тақырып 13 Терроризм актілерінің алдын алу және ашу ерекшеліктері

13.1 Терроризм актілерінің жедел-іздігі сипаттамасы

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «**терроризм актісі**» ұғымын 255-бап регламенттейді. ***Терроризм актісі***, яғни жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза табуы, елеулі мүліктік залал келтіру не қоғамға қауіпті өзге де зардаптардың туындау қаупін төндіретін өзге де әрекеттер жасау, егер бұл әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты үрейлендіру, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның шешімдер қабылдауына ықпал ету, соғысқа арандату не халықаралық қарым-қатынастарды шиеленістіру мақсатында жасалса, сондай-ақ аталған әрекеттерді дәл сол мақсаттарда жасау қатерін төндіру.

1999 жылғы 13 шілдедегі №416-І «*Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы*» Қазақстан Республикасының Заңында (14.07.2022ж. өзгерістер мен толықтырулармен):

– «**Терроризм** – бұл жеке тұлғаларға немесе ұйымдарға қатысты зорлық-зомбылық немесе оны қолдану қаупі, сондай-ақ адамдардың қаза болу, елеулі мүліктік залал келтіру не қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, қорқыту мақсатында жүзеге асырылатын өзге де қоғамдық қауіпті зардаптардың туындау қаупін тудыратын мүлікті және басқа да материалдық объектілерді жою (бүлдіру) немесе жою (бүлдіру) қаупі немесе билік органдарының террористерге тиімді шешімдер қабылдауына ықпал ету немесе олардың заңсыз мүліктік және (немесе) өзге де мүдделерін қанағаттандыру; мемлекеттік немесе өзге де саяси қызметін тоқтату не осындай қызметі үшін кек алу мақсатында жасалған мемлекет немесе қоғам қайраткерінің өміріне қол сұғушылық; егер бұл әрекет арандату мақсатында жасалса, халықаралық қорғауды пайдаланатын шет мемлекеттің өкіліне немесе халықаралық ұйым қызметкеріне, сол сияқты халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдардың қызметтік үй-жайларына не көлік құралдарына шабуыл жасау соғыс немесе халықаралық қатынастардың асқынуы».

Занда *терроризм* зорлық-зомбылық идеологиясы ретінде көрінеді. Ежелгі әлем мен Орта ғасырлардан бастап көптеген ғасырлар бойы адамзатпен бірге жүретін Терроризм әлемге көптеген жазықсыз құрбандарды әкелетін ең қауіпті және қорқынышты құбылыстардың бірі болып табылады.

Қазіргі уақытта *терроризмнің көптеген түрлері* бар, оларды жіктеуге болады:

- террористік қызмет субъектілері бойынша;
- белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге бағыты бойынша.

Терроризм зорлық зомбылық идеологиясы мен террористік әрекетті *әртүрлі нысандарда* қамтиды:

- террористік құрылымдарды жоспарлау және (немесе) құру;
- террористік қызметке тарту;
- осы қызметті қаржыландыру және өзге де жәрдемдесу;
- зорлық-зомбылық әдістерін насихаттау;
- әлеуметтік-саяси мақсаттарға қол жеткізу, сондай-ақ террористік актілер жасау.

Терроризм – басты мақсаты қоғамдық қауіпсіздік, сондай-ақ қол сұғушылық болып табылатын көп нысанды қылмыс:

- азаматтардың өмірі мен денсаулығы;

- маңызды инфрақұрылым нысандары;
- табиғи орта;
- ақпараттық орта;
- мемлекеттік басқару органдары;
- мемлекет және қоғам қайраткерлері.

Терроризм әдістері.

Пішіндер мен әдістердің жиынтығы кең таралған және алуан түрлі. Кепілге алудан бастап көлік құралдарын басып алуға және көлік коммуникацияларын жоюға дейін. Жарылыстар мен өрттерден бастап, партизандарды қоса алғанда, әскери-диверсиялық әрекеттерге дейін. Азық-түлік және сумен жабдықтау көздерінен уланудан бастап, бүкіл аудандар мен қалалар көлемінде улы заттарды қолдануға дейін. Көбінесе террористер бұл шараларды қолданумен қорқытады, ал бүгінде ядролық және биологиялық қауіптер де айтылады. Терроризмнің белгісіздігі, бұлыңғырлығы, көпжақтылығы оның әртүрлі негіздер бойынша көптеген жіктелуіне әкеледі.

Террористік актіні дайындау белгілері:

- мінез-құлқында ықтимал террористік шабуыл объектісі (аумағы) ауданындағы жағдайды зерделеу, оның қызметіндегі белгілі бір аспектілерге жоғары немесе жеткіліксіз дәлелденген қызығушылық қаралатын адамдардың пайда болуы;
- таңдалған объектілерде күдікті тұлғалардың бірнеше рет пайда болуы және олардың фото және бейнетүсірілім жүргізуі, жоспарлар, сызбалар және т.б.;
- қызметкерлермен және күзет қызметкерлерімен негізсіз байланысқа түсу, олардан жұмыс режимін, қол жеткізу тәртібін, қауіпсіздікті қамтамасыз етуді және т.б. шығару;
- жертөлелер мен шатырларға техникалық қызмет көрсетуге қатысы жоқ адамдардың кіруі;
- сыртқы түрін өзгерту үшін макияжды және басқа да қажетті аксессуарларды сатып алу (жалған мұрт, парик, таңғыш және т.б.), сондай-ақ сыртқы киімді жиі, уәжсіз ауыстыру;
- оқу орнының ішкі үй-жайларына ЖЗ әкелу мақсатында елеусіз жұмыстарды (пакет, жинақ, сәлемдеме беру) қомақты сыйақы үшін орындауға қабілетті оқытушылар құрамынан, қызмет көрсетуші персоналдан және оқушылардан адамдарды іздеу.

Сонымен, террористік әрекетке жүгінудің тікелей *себептері* туралы мәселеге тоқталайық. Бұл:

- 1) психопатологиялық сипаттағы себептер. Психолог ғалымдар арасында лаңкестер арасында кім басым екендігі туралы пікірталастар бар – қалыпты адамдар немесе психикалық ауытқулары бар адамдар. Зерттеушілердің көпшілігі бәрібір біріншісіне сүйенеді;
- 2) өзін-өзі растау, жастар романтикасы мен героигі, өз қызметіне ерекше мән беру, иеліктен шығаруды, иесіздендіруді, стандарттауды жеңу мотивтері;
- 3) идеяларды вытыстыратын немесе олармен араласатын өзімшіл мотивтер. Сонымен қатар, біреуді террористік актілер жасау үшін жалдайды;
- 4) терроризм көбінесе табиғи, жоғары, түпкілікті шындыққа, өз халқын немесе тіпті бүкіл адамзатты «құтқарудың» бірегей рецептіне («идеологиялық абсолютизм») ие болу үшін «темір» сенімнің нәтижесі болып табылады.

Қазіргі уақытта қазіргі террористік әрекеттің 200-ге жуық түрі бар. Олардың негізгілері: **саяси терроризм, халықаралық терроризм, трансұлттық терроризм, діни терроризм, қылмыстық терроризм және т.б.**

Кейбір түрлерін қарастырайық:

Халықаралық терроризм жекелеген елдердің шекарасынан шығуымен сипатталады. Бүгінде ол жаһандық ауқымға ие болуда, өйткені ол мемлекеттік және саяси негіздерді бұзады және шайқайды, орасан зор материалдық зиян келтіреді, мәдени мұраны жояды. Халықаралық терроризмнің жетістігі-халықаралық қатынастарды тұрақсыздандыру. Мақсат құралдарды ақтайды-бұқаралық санаға енуі керек тезис. Сонымен қатар, мүмкіндігінше жазықсыз құрбандар.

Трансұлттық терроризм, әдетте, басқа мемлекеттердегі мемлекеттік емес террористік ұйымдардың әртүрлі әрекеттері арқылы әрекет етеді, бірақ халықаралық қатынастарды өзгертуге бағытталмайды, өйткені ол өз бетінше әрекет етеді.

Бүгінгі таңда террористер **ақпараттық** терроризмді сәтті қолданады. Біз бұқаралық коммуникация құралдарының төтенше өсу кезеңінде өмір сүріп жатырмыз. Нақты уақыт режимінде біз кез-келген ақпаратқа, кез-келген бағыттағы ақпаратқа қол жеткізе аламыз.

Саяси терроризм – бұл елдегі конституциялық құрылысты немесе экономикалық тәртіпті түбегейлі немесе ішінара өзгерту мақсатында ұйымдасқан зорлық-зомбылық саясатын субъектілердің қолдануынан (немесе қолданылу қаупінен) тұратын саяси күрес тактикасы. Мемлекеттік құрылымға қатысты кез келген шешімдердің алдын алуға немесе қабылдауға бағытталған.

Діни терроризм қоғамдық санада ең алдымен радикалды исламизммен байланысты. Ислам ұрандарымен жабылған терроризм.

Кибертерроризм қаупінің өсуі – адамдардың қаза болу, елеулі материалдық залал келтіру немесе өзге де қоғамдық қауіпті зардаптардың туындау қаупін туғызатын автоматтандырылған ақпараттық жүйелерді дезорганизациялау жөніндегі іс-қимылдар байқалады.

Қылмыстық терроризм – қылмыстық құқық бұзушылардың террористік ұйымдардың тәжірибесінен алынған зорлық-зомбылық пен қорқыту әдістерін қолдануы.

Заманауи терроризм адамзаттың барлық демократиялық жаулап алуларына, адамзаттың іргелі бостандықтарына, адамның табиғи құқықтарына, сондай-ақ мемлекеттің саяси, экономикалық, әлеуметтік институттарына қауіп төндіреді. Қазіргі уақытта біз ақпараттық, ядролық терроризм, сондай-ақ улы заттарды қолданатын терроризм туралы білеміз.

Қазіргі терроризмнің негізгі даму тенденциялары:

✓ әлемдегі терроризм географиясының кеңеюі және оны интернационалдандыру;

✓ терроризмнің пайда болуы мен таралуына ықпал ететін әртүрлі ішкі және сыртқы әлеуметтік, саяси, экономикалық және басқа факторлардың өзара әсерін күшейту;

✓ лаңкестік қызметті ұйымдастыру деңгейін арттыру, дамыған инфрақұрылымы бар ірі террористік құралымдар құру;

✓ лаңкестік пен ұйымдасқан қылмыстың өзара байланысын күшейту;

✓ лаңкестік құрылымдарды қаржылық және материалдық-техникалық

қамтамасыз етудің өсуі;

- ✓ терроризм субъектілерінің адамдарды жаппай қырып жою құралдарын игеруге деген ұмтылысы;

- ✓ терроризмді мемлекеттердің ішкі істеріне араласу құралы ретінде пайдалану әрекеттері;

- ✓ терроризм субъектілерінің халықаралық үкіметтік емес ұйымдарды пайдалануы;

- ✓ лаңкестік әрекеттердің салдарын кеңейтуге және құрбандар санын көбейтуге бағытталған терроризмнің жаңа нысандары мен әдістерін әзірлеу және жетілдіру.

Субъектілер алға қойған мақсаттарға жету үшін қолданатын терроризм актілерін жасаудың әртүрлі **тәсілдері** бар. **Террористік актілерді жасау тәсілдері** – террорист (топ немесе ұйым) террористік акт жасау үшін пайдаланатын қолданылатын құралдар мен тәсілдердің белгілі бір тәртібі мен реттілігі.

Террористік әрекеттің ең типтік тәсілдері:

- ашық және буктурмадан жасалған шабуыл;

- өнеркәсіп, көлік, байланыс объектілерін, әскери объектілерді, тұрғын және әкімшілік ғимараттарды өндіру;

- қылмыстық қол сұғушылық объектісінің тұрақты орналасқан жерлерін немесе жүріп-тұру маршруттарын қазу;

- тұрмыстық заттар ретінде бүркемеленген жарылғыш және улы заттарды, сондай-ақ белгілі бір адамға (жәбірленушіге) жолданған пошта сәлемдемелерінде немесе бандерольдерде қолдану;

- қарулы кепілге алу;

- адамдардың денсаулығына зиянды радиоактивті, химиялық, биологиялық және өзге де қауіпті заттар мен олардың компоненттерінің таралуы;

- компьютерлік және ақпараттық технологиялар элементтерін қолдану.

Террористік акт өзінің нақты құрбандарын алдын-ала білмейді, өйткені ол ең алдымен мемлекетке бағытталған. Оның негізгі міндеті-мемлекетті, оның органдарын, бүкіл қоғамды бағындыру, оларды террористер мен олардың артындағы адамдар мен ұйымдардың талаптарын орындауға мәжбүрлеу. Мұны олардың есебі бойынша жасауға болады, бұл халықтың наразылығы мен наразылығын тудырды, олардың арасында қорқыныш пайда болды. Террористер адамдарды мақсатты, белсенді және күрделі түрде қорқытады.

Осылайша, терроризм өзінің мәні бойынша жеке азаматқа да, қоғамға да, жалпы мемлекетке де қауіпсіздікке қауіп төндіретін ең ауыр әлеуметтік қауіпті қылмыс болып табылады.

13.2 Терроризмнің алдын алу және ашу

Терроризмге қарсы іс-қимыл мемлекеттің, қоғамның және жеке тұлғаның мүдделерін қорғауды және қорғауды қамтамасыз ететін мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Мемлекеттік саясатты қамтамасыз ету ұйымдық-құқықтық сипаттағы шаралар жүйесін әзірлеуге, мемлекетаралық қатынастардың өзара іс-қимылын реттеудің халықаралық-құқықтық тетіктерін жетілдіруге, әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси, әскери-саяси сипаттағы жағдайлар

жасауға, мемлекеттік, құқық қорғау органдарының қоғамдық бірлестіктермен, үкіметтік емес ұйымдармен, бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-қимыл жасау процесіне негізделген.

Терроризмнің алдын алу және оған қарсы жүйеде мемлекеттік емес қауіпсіздік кәсіпорындары үлкен рөл атқара алады.

Олардың терроризмнің алдын алуға қатысу нысандары болуы мүмкін:

- құқық қорғау органдарын күдікті тұлғалар, фирмалар, нақты фактілер туралы уақтылы хабардар ету;

- мемлекеттік емес күзет құрылымдарының жедел әрекет ету топтарының құқық қорғау органдарының ауқымды жедел іс-шараларды (ұстау, қамауға алу, тінту, алу, куәгерлермен қамтамасыз ету және т.б.) өткізуі кезінде күштік қолдауға қатысуы;

- терроризмге қарсы күрес мәселесін жақсы білетін бұрынғы құқық қорғау органдарының сарапшылары ретінде баспасөздегі жарияланымдар мен теледидардағы баяндамалар;

- терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша ұсыныстар әзірлеу және кеңес беру;

- мемлекеттік құқық қорғау органдарының өкілдерін тарта отырып, қоғамдық іс-шараларды (конференциялар, «дөңгелек үстелдер», семинар-тренингтер және т.б.) ұйымдастыру;

- дағдарыс жағдайында ірі қалалардың тұрғын аудандарын патрульдеу үшін жеке күзет кәсіпорындарының қызметкерлерін тарту;

- терроризмге қарсы күрес жөніндегі халықаралық қоғамдық комитеттер мен қозғалыстарға қатысу;

- мемлекеттік емес кәсіпорындардың құқық қорғау органдары үшін, басқа да жеке күзет кәсіпорындары үшін қаруды, жарылғыш құрылғылар мен жарылғыш заттарды, сондай-ақ жарылыстан қорғау құралдарын анықтауға арналған арнайы техниканы әзірлеуі, өндіруі және жеткізуі. Адамдар көп жиналатын жерлерде бақылау-өткізу пункттерін осы техникамен жабдықтау.

Терроризмге қарсы іс-қимылдың мақсаты бірінші кезекте жеке адамды, қоғамды және мемлекетті террористік қатерлер мен көріністерден қорғау болып табылады.

Аталған мақсаттарға қол жеткізудегі негізгі міндеттер:

- терроризмнің пайда болуы мен таралуына ықпал ететін факторларды анықтау және жою;

- террористік сипаттағы қылмыстарды дайындауға және жасауға және (немесе) осындай қызметке жәрдемдесуге бағытталған адамдар мен ұйымдардың іс-әрекеттерін анықтау, алдын алу және жолын кесу;

- Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес террористік қызмет субъектілерін жауапкершілікке тарту;

- халықаралық террористік ұйымдардың қызметін ел аумағына көшіру әрекеттерінің жолын кесу, осы процеске халықаралық терроризмге қарсы коалицияның әлеуетін тарту;

- террористік актілерді анықтауға, алдын алуға, жолын кесуге және олардың зардаптарын азайтуға (жоюға) арналған күштер мен құралдарды дайын күйде ұстау;

- террористік қол сұғушылық объектілерін терроризмге қарсы қорғауды қамтамасыз ету-сыни Инфрақұрылым, тіршілікті қамтамасыз ету және адамдар көп жиналатын орындар;

– терроризм идеологиясының таралуына қарсы іс-қимыл, терроризмге қарсы бағыттағы белсенді ақпараттық-насихаттық іс-шараларды жүзеге асыру.

Қылмыстық полиция бөлімшелері терроризмге қарсы күресте терроризм актілерінің алуан түрлілігімен бетпе-бет келеді. Осыған байланысты жедел-ізвестіру іс-шаралары осы құрамдардың ерекшеліктеріне қатысты жүзеге асырылуы тиіс. Әдетте, келесі жедел-ізвестіру шаралары жүзеге асырылады:

- адамдарға сауал қою;
- анықтамалар алу;
- белгілері бойынша сәйкестендіру және т.б.

Террористерді іздеуде жәбірленушілерді, оқиғаның куәгерлерін және атыс, жарылыс алдындағы фактілер, террористік көріністің сипаты және күдікті адамдар туралы хабарлай алатын басқа адамдарды уақтылы анықтау және **сауал қою** маңызды.

Адамдарға сауал қою кезінде алынған мәліметтерді дәл және толық тіркеу үшін Дыбыс жазу аппаратурасын пайдалану керек.

Қылмыстың осы санатын ашу барысында жедел-ізвестіру іс – шарасы – анықтамалар алу – ұйымдардан, мемлекеттік биліктен және т.б. қажетті деректерді алу маңызды орын алады.

Анықтамалар алу тексерілетін адамның өмірінің әртүрлі аспектілері туралы ақпарат жинауды қамтиды:

- өмірбаян;
- байланыстар;
- білім туралы;
- біліктілік;
- дағдылар;
- кәсіп түрі;
- мүлктік жағдайы;
- тұрғылықты жері туралы;
- бұрын қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтар жасау фактілері.

Келесі жедел-ізвестіру іс-шарасы **белгілері бойынша жеке басын сәйкестендіру** болып табылады. Тұлғаны сәйкестендіру беттің сыртқы анатомиялық және функционалдық белгілері, оның ішінде дауысы мен сөйлеуі, ерекше белгілері (тыртықтар, татуировкалар, сөйлеу ақаулары, Физикалық кемшіліктер) арқылы мүмкін болады. Осы мақсатта ізвестіру іс-шараларын жүзеге асыру үшін жедел-ізвестіру топтары құрылады, олар адамдар көп жиналатын орындарда (вокзалдар, әуежайлар, қонақ үйлер, саябақтар және т.б.) жұмыс істейді.

Қаралып отырған ЖІШ **субъектілері** жедел уәкілдердің өздері де, жеке басын сәйкестендіруді жүргізу үшін танылатын (сәйкестендірілетін) тұлға туралы ақпараты бар белгілер бойынша тартылған адамдар да, сондай-ақ конфиденттер де болуы мүмкін. Бұл ЖІШ жүргізуге кинологтар – қылмыс орнынан алынған Иіс іздері бойынша жеке басын сәйкестендіру кезінде қызметтік-ізвестіру иттерін пайдалану үшін тартылуы мүмкін.

Терроризмнің алдын алу терроризмді тудыратын немесе оған қолайлы факторлардың әсерін анықтау, жою, бейтараптандыру, оқшаулау және азайту болуы керек. Терроризмнің алдын алу теріс процестердің дамуының дайындық кезеңдерінде, яғни заңсыз мінез-құлықтың мотивациясы қалыптасатын кезеңдерде жүзеге

асырылуы керек.

Терроризмнің алдын алудың **негізгі бағыттары** мыналарды қамтуы тиіс:

- террористік әрекетті оның ықтимал субъектілерін анықтай отырып болжау;
- терроризмнің өсуіне ықпал ететін қоғамдағы негізгі құбылыстар мен процестерге әсері;

- мемлекет және қоғам қайраткерлеріне қатысты жасалып жатқан террористік актілердің жолын кесу, кінәлілерді ұстау және оларды сотқа беру, бұл ретте қатардағы орындаушылар мен көмекшілерді ғана емес, террорды ұйымдастырушылар мен шабыттандырушыларды, сондай-ақ террористік қызметті қаржыландырумен айналысатындарды жазалау өте маңызды;

- терроризмге ұқсас қылмыстардың алдын алу және жолын кесу (кепілге алу, геноцид, диверсия және т.б.);

- терроризм проблемасының психологиялық аспектілері терең зерттелуге жатады;

- терроризмнің алдын алу мен оған қарсы іс-қимылдағы халықаралық ұйымдардың ынтымақтастығы.

Жаппай терроризмге қарсы күресте мынадай **қағидаттарды** басшылыққа алу қажет:

- террористерге берілу жоқ, Заң мен демократиялық процесс аясында терроризмді жеңуге толық бел байлау;

- террористермен мәмілелер жасалмайды, тіпті ең үлкен қауіп немесе бопсалау жағдайында да жеңілдіктер болмайды;

- террористерді айыптау бойынша істердің сотқа жетуі және заңды үкім шығарылуы үшін барынша күш салу керек;

- террористік қозғалыстарға қауіпсіз баспана, жарылғыш заттар, ақша, сондай-ақ моральдық және дипломатиялық қолдау көрсететін терроризмге демеуші мемлекеттерге қатысты қатаң жаза қолданылуы тиіс;

- мемлекет террористердің аса маңызды саяси дағдарыстарды шешу жөніндегі халықаралық дипломатиялық күш-жігерді бұғаттау немесе оған нұқсан келтіру әрекеттерін үзілді-кесілді тоқтатуға тиіс.

Терроризм актілеріне қарсы іс-қимылда мынадай санаттарды бөліп көрсетуге болады:

- ерлер мен әйелдерді террористік әрекетке тартудың алдын алу;
- болашақта қатысуы мүмкін немесе қатысуы мүмкін адамдарға ұсыну;
- терроризмге күдікті адамдар мен ұйымдарды өзін-өзі ұйымдастыру немесе Террористік актілерді жоспарлау және жүзеге асыру үшін қолдау, ресурстар мен құралдардан айыру;

- ықтимал мақсаттардың, әсіресе тіршілікті қамтамасыз ету объектілерінің осалдығын төмендету мақсатында ықтимал террористік актілерге дайындық және олардан қорғау;

- терроризмге күдікті адамдарды ұстау және жауапқа тарту мақсатында оларды қудалау;

- террористік актілерге осындай актілердің салдарын азайту және құрбандарға көмек көрсету мақсатында пропорционалды шаралар қабылдау арқылы ден қою.

Профилактикалық әсер ету объектісінің сипатына сүйене отырып, оның демографиялық, этникалық-конфессиялық, жеке психологиялық және басқа да

ерекшеліктерін ескере отырып, **жалпы және атаулы профилактиканың** әртүрлі нысандары қолданылады.

Терроризмнің алдын алу шараларының негізгі топтарына мыналар жатады:

- саяси (қоғамдық-саяси жағдайды қалыпқа келтіру, әлеуметтік жанжалдарды шешу, әлеуметтік-саяси шиеленіс деңгейін төмендету, терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру жөніндегі шаралар);

- әлеуметтік-экономикалық (жекелеген өңірлердегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды сауықтыру және өңірлердің даму деңгейін теңестіру, халықты маргиналдандыруды қысқарту, мүліктік саралауды азайту, халықты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі шаралар);

- террористік сипаттағы жасалған іс-әрекеттер үшін жазаның сөзсіздігіне, терроризмге қарсы заңнама талаптарын сақтамағаны үшін жауапкершілік тетігін жетілдіруге, қарудың, оқ-дәрілердің, жарылғыш заттардың, есірткі және психотроптық құралдардың, радиоактивті материалдардың, қауіпті биологиялық заттар мен химиялық реагенттердің заңсыз айналымына, терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жасауға бағытталған құқықтық (әкімшілік, қылмыстық, ұйымдастырушылық және өзге де шаралар; көші-қон процестерін және ақпараттық-коммуникациялық жүйелерді пайдалану тәртібін);

- ақпараттық-насихаттау (терроризмнің мәнін ашу және оның қауіптілігін түсіндіру, азаматтарға (азаматтар топтарына) зорлық-зомбылық идеологиясынан бас тартуға тәрбиелеу және оларды терроризмге қарсы іс-қимылға қатысуға тарту мақсатында ықпал ету жөніндегі шаралар);

- мәдени-білім беру (қоғамда әлеуметтік маңызы бар құндылықтарды қалыптастыру және толеранттылыққа тәрбиелеу жөніндегі шаралар);

- ұйымдастырушылық-техникалық (ықтимал террористік қол сұғушылық объектілерін техникалық қорғау құралдарымен қамтамасыз ету, Террористік ұмтылыс объектілерін терроризмге қарсы қорғау жөніндегі талаптарды сақтамағаны және терроризмге қарсы қызметке қатысушыларды техникалық жарақтандырғаны үшін жауапкершілік тетігін жетілдіру жөніндегі нысаналы бағдарламалар мен нақты іс-шараларды әзірлеу және іске асыру).

Әрине, **жастар ортасында терроризмнің алдын алу** туралы ұмытпаңыз. Атап айтқанда, жастар ортасында радикалды көріністерді азайтуға бағытталған келесі әрекеттерді ұсынуға болады:

1. жастар арасында құқықтық мәдениетті қалыптастыру бойынша кешенді іс-шаралар өткізу. Атап айтқанда, бұған тәрбие мен білім берудің құқықтық компонентін едәуір кеңейту ықпал етуі мүмкін. Өз құқықтары мен бостандықтарын білу жас ұрпақтың басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарына, оның ішінде олардың өміріне, денсаулығы мен қадір-қасиетіне деген құрмет сезімін дамытуға ықпал етеді;

2. жастардың бойында толерантты дүниетаным, ұлтына, дініне, әлеуметтік, мүліктік жағдайына және өзге де мән-жайларына қарамастан, барлық адамдарға төзімділікпен қарауға тәрбиелеу. Өздеріңіз білетіндей, әр адам бала кезінен бастап барлық адамдарды құрметтеу керек деген ойға ие болуы керек, қандай да бір жағдайға қарамастан, адамдарды кез-келген белгілер бойынша бөлуге болмайды. Бұл діни, ұлттық және әлеуметтік экстремизмнің әртүрлі түрлеріне қарсы тұруға көмектеседі;

3. жастардың бос уақыты мен тынығу мәселелерін жетілдіру. Жасыратыны жоқ, көптеген жастар әртүрлі радикалды ұйымдарға түседі, бұл көбінесе қалаудың жоқтығынан және бос уақыттарын жан мен денеге пайдалы өткізуге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, мемлекет тек ірі мегаполистерде ғана емес, сонымен қатар ең кіші елді мекендерде де әлеуметтік-мәдени мекемелердің белсенді жұмыс істеуі үшін қамқорлық жасауы керек. Сондай-ақ жастар арасында салауатты өмір салтын, спортпен және дене шынықтырумен айналысуды белсенді түрде насихаттау қажет. Айта кету керек, аталған іс-шаралар барлық жастарға және материалдық жағынан қол жетімді болуы керек;

4. жастардың әлеуметтік және материалдық қорғалу деңгейін арттыру, жас мамандарды жұмысқа орналастыруға көмектесу, жастарға арналған тұрғын үй бағдарламаларын қолдау қолжетімді. Бұл шаралар жастарға мемлекеттің оларға қамқорлық жасайтынын түсінуге көмектеседі және заңсыз әрекеттер жасаудың және террористер мен экстремистерден материалдық қаражат алудың қажеті жоқ.

Қорытындылай келе, терроризм туралы білім, бүгінгі күннің ең қауіпті қылмыстық құбылысы ретінде, оның алдын алу, қауіп төнген кезде өзін дұрыс ұстау қабілеті өзін және айналасындағыларды террористік актінің зардаптарынан қорғауға мүмкіндік береді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Террористік актіні орындау үшін террористер қандай әдістерді қолданады?
2. Террористік актілерге не жатады?
3. Терроризмнің қандай түрлері бар?
4. Террористік әрекет ұғымына не кіретінін ашыңыз?
5. Терроризм актілерінің алдын алудың негізгі шараларын атаңыз?

Әдебиеттер

1. Закон Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 года №416-І (с изменениями и дополнениями на 14.07.2022г.)
2. Карин Е.Т. Операция «Жусан». Кого и почему вернули из Сирии?: монография. – Алматы, 2020. – С. 272
3. Дарменов А.Д. Криминологические аспекты борьбы с экстремизмом в Республике Казахстан: дис. ... к.ю.н. 2006. – С. 189;
4. Шпекбаев А.Ж. Проблемы взаимодействия органов внутренних дел стран Центральной Азии в борьбе с организованной преступностью и экстремизмом (терроризмом): дис. ... к.ю.н. 2005. - 139 с;
5. Уканов К.Ш. Проблемы предупреждения терроризма в Республике Казахстан: научное издание / К. Ш. Уканов, С. Т. Абдрахманов // Қазақстанның ғылыми әлемі = Научный мир Казахстана = Scientific world of Kazakhstan. – 2008. – №5.
6. Закон Республик Казахстан от 11 октября 2011 года №483-IV «О религиозной деятельности и религиозных объединениях Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы». [электронный ресурс] // «Әділет» Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан. URL: adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483
7. Закон Республик Казахстан от 18 февраля 2005 года №31 «О противодействии экстремизму» заңы. [электронный ресурс] // «Әділет» Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан. URL: adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483

Тақырып 14 Қарудың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу ерекшеліктері

14.1 Қарудың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жедел-ізвестіру сипаттамасы

Қару-жарақтың заңсыз айналымы қазіргі уақытта қару-жарақтың заңсыз өндірілуіне, оның мемлекеттік шекара арқылы контрабандалық жолмен өтуіне, қару-жарақтың заңсыз саудасына, соның ішінде ұйымдасқан қылмыстық топтарға, бандалар мен қауымдастықтарға қару-жарақ жеткізуге, қылмыстық қауымдастықтардың, атап айтқанда экстремистік және террористік топтардың, ауыр қылмыстардың дайындалуы мен жасалуына байланысты көптеген проблемаларды тудырады.

Қазақстан Республикасының аумағындағы қару айналымы 30.12.1998 ж. «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі.

Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылғыш құрылғыларды ұрлау немесе бопсалау қоғамдық қауіптіліктің жоғары дәрежесіне ие:

- біріншіден, заттардың ықтимал қауіпті сипаты,
- екіншіден, оларды алып қоюдың заңсыз сипаты,
- үшіншіден, бұл заттар қылмыс жасау кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Қылмыс объектісі – қарудың, құрамдас бөліктердің, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғылардың реттелген айналымы саласындағы қоғамдық қауіпсіздік. Қосымша объект – бөтеннің меншігі.

Қылмыстың пәні – атыс қаруы, оның құрамдас бөліктері, оқ-дәрілер, жарылғыш заттар және жарылғыш құрылғылар.

Атыс қаруы деп жарылғыш заттардың энергиясы есебінен бағытталған қозғалыс алған снарядпен нысанаға қашықтықтан механикалық зақым келтіруге арналған қару түсініледі.

Оған мыналар жатады: автоматтар, карабиндер, мылтықтар, тапаншалар, пулеметтер және тірі күшті, техниканы, сондай-ақ спорттық, оның ішінде ұсақ калибрлі, мылтық, аңшылық қаруды жеңуге арналған конструктивті түрде жасалған басқа құрылғылар мен заттар, онда оқ ату үшін ұнтақ газдарының күші қандай болса да қолданылады ол іс жүзінде қолданылады.

Оқ-дәрілер деп тиісті түрдегі қаруды Атуға арналған конструктивті құрылғылар мен заттар түсініледі. Оларға мыналар жатады: зымырандардың жауынгерлік бөліктері, бомбалар, миналар, белсенді емес снарядтар, артиллериялық, миномет, гранатомет снарядтары, қол және реактивті гранаталар және оларға волейболдар, атыс қаруына арналған патрондар, жарылыс пакеттері, детонаторлар, сигнал беру, жарықтандыру, Имитациялық құралдар және басқа да бұйымдар және атыс қаруынан жарылғыш құрылғылар тиісті түрде немесе жарылыс жасау үшін.

Жарылғыш заттар деп мылтық, тротил, нитроглицерин, пироксилин, аммонал және басқа да химиялық заттар мен олардың қоспалары түсінілуі керек, оларды сатып алуға және сақтауға арнайы рұқсат қажет.

Жарылғыш құрылғылар деп жарылысты (сақтандырғыш, детонатор, сақтандырғыш және т.б.) өндіруге арналған конструктивті заттарды (механизмдерді) түсіну керек.

Суық қару дегеніміз – адамның бұлшықет күші арқылы нысанаға тікелей әсер ететін қару.

Пневматикалық мылтықтар, сигнал беру, іске қосу, құрылыс, газ тапаншалары, зымыран тасығыш, сондай-ақ құрамында жарылғыш заттар мен қоспалар, жауынгерлік қолдануға арналмаған пиротехникалық және жарықтандыру құралдары атыс қаруына, жауынгерлік керек-жарақтарға, жарылғыш заттарға жатпайды.

Қылмыстың объективті жағы қаруды иемденуге бағытталған әрекеттерді жасаумен сипатталады – *ұрлау немесе бопсалау*.

Атыс қаруын, оның құрамдас бөліктерін, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылғыш құрылғыларды **жымқыру** деп кінәлінің ұрланғанды иемдену не оны басқа адамға беру, сол сияқты оларды өз қалауы бойынша өзгеше түрде билік ету ниетімен оларды кез келген тәсілмен құқыққа қайшы иемдену түсініледі.

Егер адам функционалдық пайдалануға жарамсыз атыс қаруын, оның құрамдас бөліктерін, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды немесе жарылғыш құрылғыларды ұрлап әкетсе, олардың сапасына қатысты адасып, олардың жарамды екеніне сенсе, бұл әрекетті атыс қаруын, оның құрамдас бөліктерін, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды немесе жарылғыш құрылғыларды ұрлауға окталу ретінде саралау керек.

Құрамында жарылғыш заттар (сақтандырғыштар, детонаторлар, жарғыштар және т.б.) бар оқ-дәрілердің құрамдас бөліктері мен бөлшектерін жымқыру ҚК-нің 291-бабы бойынша жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды түпкілікті жымқыру ретінде саралануы тиіс.

Атыс қаруының құрамдас бөліктері мен жекелеген бөлшектерін ұрлау және атуға жарамды қаруды құрастыру үшін қажетті жетіспейтін заттарды кейіннен дайындау Қазақстан Республикасы ҚК 291 және 288-баптарында бөтеннің мүлкін ұрлау және қаруды заңсыз дайындау жиынтығы ретінде саралануы тиіс.

Осы норма бойынша қылмыстық жауапкершілік баптың диспозициясында көрсетілген заттарды мемлекеттік мекемелерден немесе қоғамдық кооперативтік-коммерциялық ұйымдардан, сондай-ақ оларды заңды не заңсыз иеленген жекелеген азаматтардан ұрлаған жағдайда туындайды.

Атыс қаруын, оның құрамдас бөліктерін, оқ – дәрілерді, жарылғыш заттарды, жарылғыш құрылғыларды ұрлау кінәлілердің өздері немесе басқа адамдар иемдену мақсатында оларды алып қойған және иемденген сәттен бастап, ал бопсалау-қаруды беру бойынша талап қойылған сәттен бастап аяқталды.

Нұсқаларды дұрыс ұсыну және алдын-ала тергеуді жоспарлау үшін қажет криминалистикалық сипаттаманың маңызды элементтерінің бірі-қоймалардан атыс қаруы мен оқ-дәрілерді ұрлау әдісі.

Қаруды заңсыз айналымға тартудың ең көп таралған тәсілдері:

- табылған қаруды иемдену;
- ұрлық жасау, оның ішінде қару бар қойманы күзетумен алдын ала сөз байласу арқылы;
- тонау, қарақшылық шабуылдар;
- алаяқтық және бопсалау;
- жымқыру қоймаға еркін кіру арқылы жасалған.

Қаруды заңсыз иемдену, әдетте, **келесі мән-жайларда** жеке-жеке жүзеге асырылады:

- қару-жарақ бөлмесінде Қаруға қызмет көрсету жұмыстарын жүргізу кезінде;
- сақтау орындарында тиеу-түсіру, жөндеу жұмыстарын жүзеге асыру кезіндегі жағдай;

– кезекші қызмет өткеру кезіндегі жай-күйі; қоймаға кіру мүмкіндігі бар лауазымды адамдар;

– тексеру комиссиясы мүшелерінің бірінің қоймада қару-жарақтың сақталуын тексеру кезіндегі бұйымдар.

Қарудың заңсыз айналымы тәсілдері қарудың арнайы мақсатына, оған қол жеткізе алатын адамдар тобын шектеуге, сақтаудың, дайындаудың, өткізудің және пайдаланудың ерекше тәртібіне байланысты қылмыстың басқа түрлерімен салыстырғанда белгілі бір ерекшелікке ие.

Осы ерекше жағдайларға байланысты, көбінесе қаруды заңсыз иемдену әдісін зерттеу кезінде жедел маңызды ақпараттың ең көп мөлшері алынады, бұл тергеудің бастапқы кезеңінде зерттелетін оқиғаның мәнін бағдарлауға және оқиғаның ең оңтайлы нұсқаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Қарудың заңсыз айналымында заңда белгіленген тәртіппен қаруы бар адамдарға (полиция қызметкерлері, судьялар, прокурорлар және т.б.) тонау және қарақшылық шабуылдары ерекше орын алады. Қызметтік қаруды иемдену үшін қылмыскерлер көбінесе адамды клофелинмен араласқан алкогольдік сусындармен емдеу арқылы есінен танып қалады. Қарудың иесі әртүрлі қулықтардың көмегімен тартылатын қаңырап қалған жерде ашық шабуыл жасау фактілері жиі кездеседі.

Атыс қаруы мен оқ-дәрілерді сақтау орындарына еркін кіру арқылы ұрлық жасағанда, көп жағдайда қылмыстық ниет кенеттен пайда болады, сыртқы жағдайлардың әсерінен, атап айтқанда осы заттарды иемдену мүмкіндігі пайда болады.

Әдетте, атыс қаруы мен оқ-дәрілерді сақтау орындарына еркін кіру арқылы ұрлық жасаған кезде қылмыскерлердің дайындық әрекеттері болмайды. Ұрлық алдын-ала жасалған ниетпен жасалған жағдайларда кінәлілер өздерінің қызметтік қызметіне байланысты мүмкіндіктерін пайдаланады.

Қоймаларға еркін қол жетімді ұрлықтың ерекшелігі – ұрланғандардың аз саны, әдетте киіммен ұрланған адамның жасырынуына мүмкіндік беретін шектерде.

Атыс қаруы мен оқ-дәрілерді қоймалардан ұрлаудың кейбір тәсілдері оларды адамдар тобының орындауымен сипатталады, бұл осы заттарды сақтау ерекшеліктерінен туындайды:

- қарулы күзеттің болуы,
- дабылдың техникалық нығаюы,
- бірнеше адамның күш-жігерін пайдалану орынды болатын қоршаулармен.

Барлық жағдайларда бұл түрді тікелей ұрлау алдында мұқият дайындық болады:

- қатысушыларды таңдау және олардың арасындағы рөлдерді бөлу;
- кедергілерді еңсеру үшін қаражат жинау: *кілттерді ұрлау немесе таңдау; тістеуіктерді, қысқыштарды, ломиктерді, баспалдақтарды және т.б. дайындау;*
- ұрлық жасауды жеңілдететін жағдайларды алдын ала жасау: *күзетілетін аумақтың айналасындағы сым қоршаудағы өткелдер, терезелерден торларды алу, баспалдақтарды терезелерге апару, Күзет дабылын өшіру немесе бұзу және т.б.*

Кедергілерді еңсеру арқылы ену арқылы қоймалардан атыс қаруы мен оқ-дәрілерді ұрлауды сипаттай отырып, қоймаға ену тәсілдеріне назар аудару қажет:

- арнайы құралдарды пайдалану: *қойма есігінің құлытының арасын аралау немесе тістеу;*

– терезелердегі торларды жою арқылы терезе арқылы қоймаға ену: *аралау, тістеу, шыбықтарды сындыру; ұрланған немесе таңдалған кілтпен қойма есігінің құлпын ашу;*

– сақтау ғимаратының құрылымдық элементтеріне механикалық әсер ету;

– есікті бұзу, қабырғаларды, төбені талдау; қойма ғимаратының құрылымдық элементтерінің кемшіліктерін пайдалану.

Ұрланған атыс қаруы мен оқ-дәрілер (ұрлауды мерзімді әскери қызметшілер жасаған жағдайларда) әдетте әскери бөлімнің аумағында немесе оның жанында жасырылады. Азаматтық адамдар қылмыс жасауға қатысқан кезде, ұрланған адамдар көбінесе әскери бөлімнен тыс жерге шығарылады.

Қарудың заңсыз айналымының сипаттамасында оның басқа элементтерінің қатарына қылмыстық қол сұғушылық заты – қару, оның негізгі бөліктері, оқ-дәрілер, жарылғыш заттар немесе жарылғыш құрылғылар; қылмыс жасау жағдайы; қылмыскердің жеке басы, қылмыстың іздері кіруі керек.

Қарастырылып отырған қылмыс түріне қылмыстық қол сұғушылық тақырыбы басқа қылмыстардың криминалистикалық сипаттамаларының ұқсас элементтеріне тән емес сипаттамаларға ие, өйткені қаруды оқ-дәрісіз функционалды пайдалану мүмкін емес.

Атыс қаруының кез-келген түрін қылмыстық иемдену фактісінен кейін, әдетте, оған оқ-дәрі сатып алуға байланысты эпизодтар пайда болады. Сондықтан, қылмыстық іс жүргізіліп жатқан тергеуші, мысалы, машинаны ұрлау фактісі бойынша, қылмыскердің осы машинаға оқ-дәрі сатып алу әрекетін болжауы керек.

Қару - жарақ саласындағы қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасының аталған элементтерін білу тергеуші үшін өте маңызды, өйткені бұл саладағы қылмыстарды тергеудің бастапқы кезеңінде қажет. Алайда, олардың арасындағы корреляциялық байланыстар анықталғанда, бұл элементтердің рөлі мен маңызы өлшеусіз артады, бұл бірқатар белгілі болған кезде белгісіз элементтерді болжауға мүмкіндік береді. *Мысалы, қаруды ұрлау әдісіне сәйкес, осы қылмысты жасауға қатысқан субъектінің типологиясын жеткілікті сенімділікпен анықтауға болады.*

Қарудың заңсыз айналымын **жасау тәсілдері** өте алуан түрлі. Оларды **екі топқа** жіктеуге болады.

Бірінші топқа атыс қаруын, оның құрамдас бөліктерін, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды немесе жарылғыш құрылғыларды тонау, қарақшылық және қорқытып алу жатады, олар өмірге және денсаулыққа қауіпті де, қауіпті де емес зорлық-зомбылықты қолдану арқылы немесе осындай зорлық-зомбылықты қолдану қаупімен жасалған.

Әдетте зорлық-зомбылықсыз жасалған қылмыстардың екінші тобына мыналар жатады:

– 287-бап. Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру

– 288-бап. Қаруды заңсыз жасау

– 289-бап. Атыс қаруын ұқыпсыз сақтау

– 290-бап. Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды немесе жарылыс құрылғыларын күзету жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамау

– 291-бап. Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылыс құрылғыларын жымқыру не қорқытып алу

Қару-жарақ саудасы саласындағы зорлық-зомбылық қылмыстары кең таралмағанымен, қаруды иемдену үшін шабуыл жасаудың әрбір фактісі қоғамда қатты реакция тудырады, өйткені ол әдетте ауыр дене жарақаты немесе қылмыстық әрекетке қатысқан адамдардың өлімі түріндегі жағымсыз салдарға әкеледі.

Қару-жарақтың заңсыз айналымы саласындағы **қылмыстарды жасырудың ерекше әдістеріне** мыналар жатады:

– қарудан жекелеген бөліктер мен механизмдерді алып тастау, оны ақаулы күйге келтіру, ол өте оңай, арнайы құрылғылар мен құралдарды пайдаланбай-ақ түзетілуі мүмкін *(ең көп таралған әрекеттер-соққыларды соққы-триггер механизмінен алып тастау немесе болт мылтығын қырқудан алып тастау)*;

– қарудың сыртқы түрін тұрмыстық заттарға (фонтан қаламдары, таяқтар, қолшатырлар) өзгерту.

Осы санаттағы **зорлық-зомбылық қылмыстарын жасыру тәсілдері** қатыгездікпен ерекшеленеді, атап айтқанда:

– қаруды иеленуге немесе оны қорғауды жүзеге асыруға қатысы бар адамдарды ғана емес, кездейсоқ куәгерлерді де өлтіру;

– қылмыстың материалдық іздерін жою мақсатында шабуыл жасалған үй-жайларды, көлік құралдарын өртеу.

Қарудың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстардың басым көпшілігінде **ер адамдар** жасайды: *ұрлау, заңсыз жасау, сатып алу, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау.*

Қару-жарақ негізінен мемлекеттік әскерилендірілген ұйымдарға тиесілі, онда қызметшілердің негізгі контингенті осы заттарға қол жеткізе алатын және осындай мүмкіндікті ұрлық жасау үшін пайдаланатын ер адамдар болып табылады. Аталған ұйымдардың қызметшілері белгілі бір физикалық мәліметтерге ие болғандықтан, қылмыскерлер атыс қаруы мен оқ-дәрілерді иемдену үшін оларға шабуыл жасаған кезде айтарлықтай физикалық күш салуы керек.

Қоймалардан қару ұрлау кезінде кедергілер мен кедергілерді еңсеру үшін, сондай-ақ қару-жарақ пен оқ-дәрілерді алып тастау үшін физикалық күш қолдану қажет, бұл да ер адамдардың қылмыс жасауына себеп болады. Қаруды заңсыз алып жүруді, сақтауды, иеленуді, сатуды және басқа әрекеттерді анықтайтын заңсыз пайдалану белгілі бір арнайы біліммен, сондай-ақ кейбір жағдайларда айтарлықтай физикалық күш салу қажеттілігімен байланысты, бұл, әрине, қаруға қатысты заңсыз әрекеттерді негізінен ер адамдар жасайды.

Атыс қаруы мен оқ-дәрілерді ұрлаудың ең көп санын 18 бен 21 жас аралығындағы **адамдар жасалады**. Себебі 18-21 жас-әскери бөлімдерде атыс қаруы мен оқ-дәрілерді ұрлаудың көп бөлігін жасайтын мерзімді әскери қызметшілердің жасы.

Қаруды **ұрлаған адамдарға сипаттама** бере отырып, олардың қару – жараққа қатысты белгілі бір құқықтары мен міндеттерінің болуы-кінәлілер қолданатын қызметтік жағдай сияқты кәсіп түрінің элементіне назар аудару қажет.

Бұл адамдарды қызметтік жағдайды пайдаланатын санатқа жатқызу критерийі *аттыс қаруы мен оқ-дәрілерге қол жеткізудің негізі болып табылады. Заңнамада бұл заттарға қол жетімділік шектеулі: ол белгілі бір адамдарға нормативтік актілерде немесе басшылықтың бұйрықтарында (бұйрықтарында) белгіленген қызметтік міндеттерді орындау кезінде рұқсат етіледі.*

Атыс қаруы мен оқ дәрілерді ұрлау кезінде қызметтік жағдайды пайдалану нысандары болуы мүмкін:

– қызметтік міндеттерін орындау үшін сеніп тапсырылған адамдардың (күзетшілердің, әскери қызметшілердің оқу-жауынгерлік міндеттерін орындау кезінде) ұрлауы

– атыс кезінде, сондай-ақ әскери қимылдарын орындау кезінде;

– өздері басқарған лауазымды адамдардың ұрлауы (мысалы, бастық);

– өзіне сеніп тапсырылған атыс қаруы мен оқ-дәрілердің сақталуына тікелей жауапты материалдық-жауапты адамдардың (қару-жарақ қоймаларын күзетуші, бөлімшенің тәуліктік нарядының адамдары) ұрлауы;

– қару-жарақты күзету жөніндегі міндеттерді тікелей орындайтын адамдардың (қару-жарақ қоймаларын күзететін адамдардың, бөлімшенің тәуліктік нарядының адамдарының) ұрлауы;

– қару-жараққа қызмет көрсететін (қоймада немесе қару-жарақ бөлмесінде қаруды тазалау және т.б.), сондай-ақ қару-жарақ қоймаларында (мысалы, тиеу-түсіру) өзге де жұмыстарды орындайтын адамдардың ұрлауы;

– қару-жарақтың сақталуын тексеру жөніндегі функцияларды уақытша орындайтын адамдардың ұрлауы.

14.2 Қарудың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу

Бастапқы кезең болған оқиға туралы ақпараттың жетіспеушілігінен және уақыттың жетіспеушілігінен объективті түрде туындаған айтарлықтай қиындықтармен байланысты. Бұл кезеңде тактикалық және процедуралық қателіктер жиі кездеседі.

Қару-жарақтың заңсыз айналымы үшін ең **типтік нұсқалар** әдетте:

– армия арсеналдарынан және басқа қару сақтау орындарынан қару ұрлау;

– Ұлы Отан соғысынан қалған қаруды контрабандалық жолмен әкелу;

– қарулы қақтығыстар аймақтарынан қару шығару;

– өндіріс процесінде пайдаланатын өндіруші зауыттардан, кәсіпорындар мен ұйымдардан қару ұрлау;

– қаруды өз қолымен жасау; қаруды заңды негізде бар адамдардан ұрлау.

Егер атыс қаруы мен оқ-дәрілердің едәуір мөлшері ұрланған болса және тергеудің бастапқы кезеңі барысында ұрлықты имитациялау туралы айтуға мүмкіндік беретін жағымсыз жағдайлар анықталса, материалдық жауапты тұлғаларды ұрлауға қатысы бар нұсқасын тексеру қажет. Осы мақсатта келесі іс-шаралар кешенін жүргізу керек:

– қару-жарақты сақтауға, есепке алуға, беруге, жұмсауға, есептен шығаруға қатысты құжаттарды, сондай-ақ уақыт бойынша соңғы түгендеу (тексеру) материалдарын алу және қарау;

– тексеру тағайындау;

– түгендеу жүргізген комиссиялардың құрамына кірген адамдардан жауап алу, сондай-ақ қару-жарақтың бар-жоғын, жай-күйін, есебін жоспарлы тексеру;

– жедел қызметкерлерге материалдық-жауапты адамның көршілері мен таныстарынан мынадай мән-жайларды: *материалдық-жауапты адамның*

тұрғылықты жерінде атыс қаруы мен оқ-дәрілерді көргенін; материалдық-жауапты адамның тұрғылықты жерінде атыс фактілері болғанын; материалдық-жауапты адамның оларға атыс қаруы мен оқ-дәрілерді сатып алуды ұсынғанын анықтауды тапсырсын.

Ұрлық жасауға қатысы бар адамдарды анықтау үшін **жедел-анықтамалық және криминалистикалық есепке алу** мүмкіндіктерін пайдалану қажет:

- дактилоскопиялық есепке алу (егер саусақтардың іздері алынса);
- қылмыстарды жасаудың өзіне тән тәсілдерімен есепке алу;
- бейнежазбалар (бейнебанктер және адамдардың бейнетекалары) базасында сыртқы түрінің белгілері бойынша жедел қызығушылық танытатын адамдарды есепке алу.

Егер атыс қаруы мен оқ-дәрілерді сақтауға арналған үй-жай күзет дабылы құралдарымен қорғалса, мынаны анықтау қажет:

- орталықтандырылған күзет пультіне осы объектілердің күзет дабылының бұзылуы туралы сигналдар келіп түскен жоқ па;
- нысанға сигнал түскен барлық жағдайларда түсіру тобы шығып кетті ме;
- материалдық жауапты тұлғаларды шақыру, объектілерді тексеру, оларды қайтадан күзетке қою әрқашан жүзеге асырылды ма;
- егер объект қайтадан қорғауға алынбаса, онда қандай себеппен.

Егер тергеу барысында қылмыскер қойманың үй-жайына кірген кезде өзіне дене жарақатын салғаны туралы деректер пайда болса, материалдық жауапты адамдарды, сондай-ақ қарауылдың, ішкі нарядтың жеке құрамын, қызмет өткеру кезінде ұрлық жасалған әскерилендірілген күзет ауысымын куәландырған жөн.

Егер атыс қаруы мен оқ-дәрілерді ұрлау әскери бөлімде жасалса, онда бұл жағдайда қылмысқа қатысы бар адамдарды анықтау үшін әскери заңнамада көзделген мынадай іс-шараларды қолдануға болады: таңертеңгі тексерулер, медициналық тексерулер (қылмыскердің медициналық көмек алу үшін медициналық бөлімге жүгінуі, сондай-ақ моншада жуынуы) мүмкін.

Тергеудің бастапқы кезеңінде ұрланған адамды іздеу үшін шаралар қабылдау қажет. Осы мақсатта ұрлық жасалған ұйымдардың, мекемелердің, кәсіпорындардың қызметкерлерінің, әскери бөлімдердің әскери қызметшілерінің күшімен іргелес аумақты мұқият тексеріп алыңыз, өйткені қылмыскерлер ұрланғанды кейіннен алып кету (әкету) үшін кәштерге жасыра алады.

Мұндай тексеруді тергеушінің тапсырмасы бойынша анықтау органының қызметкері – жедел уәкіл басқаруы тиіс. Іс жүзінде мұндай іздеу әрекеті көбінесе әскери бөлімдерден атыс қаруы мен оқ-дәрілерді ұрлауды тергеу кезінде жүзеге асырылады. Сонымен қатар, криминалдық полиция қызметкерлері ұрланған адамның ықтимал өткізу орындарын, сондай-ақ осы заттарды сатумен (сатып алумен) айналысатындығы туралы мәліметтері бар адамдарды тексеруі керек.

Ұрланған қару Қазақстан Республикасы ІІМ ақпараттық орталықтарына есепке қойылуы тиіс.

Бұдан басқа, криминалдық полиция бөлімшелерінің профилактикалық жұмысын ұйымдастыру келесі бағыттар бойынша мүмкін болады:

- қылмыстық жарылыстардың алдын алу және ашу;
- атыс қаруының, оқ-дәрілердің және жарылғыш заттардың контрабандасының алдын алу және ашу;
- атыс қаруын, оқ-дәрілерді және жарылғыш заттарды ұрлаудың алдын алу және ашу;

– бұрынғы шайқастар мен қару-жарақты қалпына келтіру орындарында қазба жұмыстарын жүргізуге байланысты қылмыстардың алдын алу және ашу;

– қолдан жасалған қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды жасау фактілерінің алдын алу және ашу.

Кез-келген заңсыз әрекеттің алдын алу немесе жолын кесу үшін оны мүмкін етпейтін жағдайлар жасау керек. Қарудың заңсыз айналымы көбінесе оның барлық мүмкін нысандарда ұрлануына негізделгенін ескере отырып, қаруды, оқ-дәрілерді, оны одан әрі жинау үшін бөлшектерді ұрлаудың алдын алу үшін **келесі шарттар** орындалуы керек:

– қару-жарақ пен оқ-дәрілерді дайындау сатысында да, оны жеке тұлғалар мен ұйымдарға беру сатысында да қатаң есепке алу;

– дайындаушы зауыттарда және оларды сақтау объектілерінде қарудың, оқ-дәрілердің және жинақтауыштардың сақталуын қамтамасыз ету;

– қаруы бар субъектілердің жауапкершілігі және жоғары тәртіптілігі;

– ұрлықты ашу және заңсыз айналымдағы қаруды анықтау бойынша жұмыстың жоғары тиімділігі.

Мұндай өзара әрекеттесудің ең көп таралған түрлері:

– ақпарат алмасу,

– ақпаратты бірлесіп талқылау,

– келісілген іс-шараларды жоспарлау, жекелеген іс-шараларды бірлесіп орындау,

– ақпараттық қамтамасыз ету, қызметкерлерді немесе техникалық құралдарды бөлу, сапалы жұмыс үшін қажетті жағдайлар жасау жолымен жүзеге асырылатын қызметтерге олардың профилактикалық іс-шараларды орындауына жәрдемдесу,

– нақты профилактикалық міндеттерді шешу үшін әртүрлі қызметтердің қызметкерлерінен арнайы топтар құру.

Лицензиялық-рұқсат беру жұмысы жөніндегі қызметпен өзара іс-қимылда алдын алу жөніндегі негізгі іс-шаралар:

– атыс және газ қаруы мен жарылғыш заттарды сатып алу, сақтау, есепке алу және тасымалдау қағидаларының сақталуын тексеру, заңда белгіленген тәртіппен қоғамдық тәртіпті және жатақхана қағидаларын жүйелі түрде бұзатын, спирттік ішімдіктерді теріс пайдаланатын және дәрігердің тағайындауынсыз есірткі қолданатын адамдардан аңшылық және өзге де атыс қаруын алып қояды;

– атыс қаруын, суық қаруды заңсыз сақтайтын, қылмыс жасау үшін пайдаланылуы мүмкін пышақтар, кастеттер және басқа да арнайы құралдар жасайтын адамдарды анықтау,

– оларды алып қоюға және кінәлілерді жауапқа тартуға шаралар қабылдау.

Лицензиялық-рұқсат беру қызметі бөлімшелерінің, учаскелік полиция уәкілдерінің қызметкерлерімен өзара іс-қимылда жедел қызметкерлердің міндеттері мыналар болып табылады:

– қаруды заңсыз иеленетін адамдарды анықтау;

– халық арасында мұндай қаруды ішкі істер органдарына ерікті түрде тапсыру бойынша жұмыс жүргізу;

– қарудың заңсыз айналымына кінәлі адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту, сол арқылы басқа да аса ауыр қылмыстар жасаудың алдын алу.

Тәжірибе көрсеткендей, операциялық бөлімшелердің жұмысының формалары мен әдістері тиімді:

1) Заңды негіздері болмаған кезде азаматтарда бар қаруды ерікті түрде беру қажеттілігі туралы бұқаралық ақпарат құралдарын тарта отырып түсіндіру жұмысы («Қару-Оружие» жедел-профилактикалық іс-шарасы);

2) Халық арасында, аңшылық қауымдастықтарда тікелей түсіндіру жұмысы;

3) Азаматтармен сенімді қарым-қатынас орнату;

4) Қаруды сақтау орындарын тексеру, қаруды заңды айналымына қойылатын талаптарды бұзушылықтар анықталған жағдайда оны уақтылы алып қою, қарудың тұрғылықты жерін ауыстырған кезде оның меншік иесінің жаңа мекенжайын белгілеу;

5) Тексеру сатып алуды жүргізу. Іс-шараның күрделілігі мен ерекшелігіне байланысты тексеру сатып алу біржолғы мәміле түрінде немесе аңызға айналған жамылғымен сүйемелденетін күрделі көпжолды жедел комбинациялардың құрамдас бөлігі ретінде жүргізілуі мүмкін.

Сонымен қатар, жедел бөлімшелер қару-жарақтың заңсыз айналымын болдырмауға байланысты өз қызметін жүзеге асыра отырып, қызметтік қызметтің тиімділігін төмендететін көптеген проблемалық сәттерге тап болады, олардың арасында мыналарды атап өткен жөн:

- материалдық-қаржылық және техникалық қамтамасыз етудің жеткіліксіз деңгейі;

- ақпараттық және аналитикалық жұмысты тиімсіз ұйымдастыру;

- әлсіз ішкі және сыртқы өзара әрекеттесу;

- қарудың заңсыз айналымының көздері мен арналарын белгілеу және жою тиімділігінің төмен деңгейі;

- жедел сүйемелдеумен қамтамасыз етілген қылмыстық істердің аз саны;

- қару жымқыру мен қылмыстық жарылыстарға қарсы іс-қимылдың жинақталған тәжірибесін жүйелеуге мүмкіндік беретін ұсыныстар мен материалдардың аз саны;

- ұйымның әлсіз деңгейі және құқық қорғау органдары тарапынан жұмысқа ресми көзқарас;

- қарудың заңсыз айналымының детерминанттарына және оларды анықтау және жою жөніндегі іс-шараларға байланысты мәселелердің әлсіз әзірленуі;

- дайындалып жатқан қылмыстарды уақтылы анықтауға және жолын кесуге мүмкіндік беретін қару айналымына байланысты объектілерді тұрақты жедел жабудың болмауы.

Қару мен оқ-дәрілердің заңсыз айналымына қарсы күрестің тиімділігін арттыру, осы заттарды заңсыз айналымнан алу үшін келесі бағыттар бойынша жедел жұмысты ұйымдастыру қажет:

- жедел жағдай деректерін бірлесіп зерттеу, талдау және бағалау;

- қылмыстар мен өзге де оқиғалар туралы ПО-ға келіп түсетін хабарламалар бойынша шешімдерді зерделеу және қабылдау;

- нақты қылмыстық істер бойынша тергеу және ЖІШ бірлескен жоспарларын әзірлеу және осы іс-шараларды өткізуге қатысу;

- қылмыстық топқа жедел енгізу бойынша бірлескен жұмысты ұйымдастыру, қаруды бақыланатын жеткізу әдісін пайдалану, сотқа дейінгі тергеу басталғанға дейін қаруды заңсыз айналымнан алу мақсатында басқа да ЖІШ жүргізу;

– нақты қылмыстарды ашу және тергеу проблемаларын талқылау бойынша бірлескен жедел кеңестерді ұйымдастыру және өткізу (оның ішінде жедел және басқа қызметтер қызметкерлерінің тергеушілердің (анықтаушылардың) тапсырмаларын орындау мәселелерін қарау);

– мүдделі тараптарды атыс қаруы мен оқ-дәрілерді қолданумен байланысты қылмыстар мен төтенше жағдайлар туралы хабардар ету. Қару-жарақ пен оқ-дәрілердің заңсыз айналымына қарсы күрес желісі бойынша жедел және өзге де ақпарат алмасу;

– қару мен оқ-дәрілерді заңсыз айналымнан анықтау және алып қою бойынша жедел-ізвестіру, профилактикалық және арнайы операцияларды жоспарлау және жүргізу (алдын алу мақсатында немесе нақты ақпарат болған жағдайда);

– жүргізілген жедел-ізвестіру, профилактикалық және арнайы операциялардың нәтижелерін талдау, осы негізде қылмыстың осы түрлерімен күрестің тиімділігін арттыру және қылмысқа қарсы күресте қызметтер мен бөлімшелердің өзара іс-қимыл нысандарын жетілдіру жөніндегі бірлескен іс-шараларды әзірлеу;

– жеке және заңды тұлғаларда бар қаруды заңсыз қолдану фактілерін, сондай-ақ осы адамдарда қару мен оқ-дәрілерді жоғалту және ұрлау фактілерін талдау: олардың себептерін анықтау және кемшіліктерді жою бойынша алдын алу шараларын әзірлеу;

– қару мен оқ-дәрілерді өндіру, сақтау, өткізу және пайдалану объектілерінде белгіленген өткізу, объектішілік және басқа режимдердің талаптарының сақталуын, техникалық күзет құралдарының жұмыс істеуін және т.б. тексеруге бағытталған бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу.;

– қару-жарақ пен оқ-дәрілерді жинау немесе экспозициялау, аң аулау, спорттық ату кезінде қаруды пайдалану және т.б. кезінде заңнама талаптарының сақталуын тексеру бойынша бірлескен іс-шаралар өткізу;

– қару-жарақ пен оқ-дәрілерді өндіру және жөндеу, сауда, сақтау, пайдалану объектілерін (қару жасаушы зауыттар, сауда ұйымдары, мұражайлар, қару-жарақ қоймалары және т.б.) бірлесіп жедел жабуды қамтамасыз ету;

– қару мен оқ-дәрілердің ірі партияларын ауыстыру (тасымалдау) процесін жедел жабу, қару мен оқ-дәрілердің партияларын есептен шығару және жою (кәдеге жарату) жөніндегі жұмыстарды жүргізу жөніндегі бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру.

Осылайша, қару-жарақ пен оқ-дәрілердің заңсыз айналымына қарсы тиімді жұмыс істеу үшін осы жұмысқа қатысы бар барлық министрліктер мен ведомстволардың, оның ішінде жедел қызметтер мен бөлімшелердің өзара іс-қимылының тығыз өзара іс-қимылы мен қызметін үйлестіру талап етіледі. Қаруды, оқ-дәрілерді және жарылғыш заттарды ұрлаудың алдын алу Қазақстан Республикасының аумағында атыс қаруын қолдану арқылы жасалатын қылмыстардың жалпы санын азайтудың алғышарты болып табылатыны анық.

Баяндалғандар мемлекеттік және құқық қорғау органдарының Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында қарудың заңсыз айналымына ортақ күш-жігерімен қарсы тұруы, құжаттаманың сәйкестігі туралы мекемелер мен ұйымдарда тұрақты негізде бақылау тексерулерін жүзеге асыруы, сондай-ақ қарудың заңсыз айналымымен айналысатын жеке және заңды тұлғаларға қатысты заңнаманы қатаңдатуы қажет екенін айтуға негіз береді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Қазақстан Республикасының аумағында қару айналымы қандай заңмен реттеледі?
2. Қаруды заңсыз айналымға тартудың ең көп таралған тәсілдерін тізімдеңіз?
3. Атыс қаруын ұрлау тәсілдерін атаңыз?
4. Қарудың заңсыз айналымын жасау тәсілдерінің негізгі топтарын тізімдеңіз?
5. Криминалдық полиция бөлімшелерінің қарудың заңсыз айналымы фактілері бойынша профилактикалық жұмысты ұйымдастырудың негізгі бағыттарын атаңыз?
6. Қарудың заңсыз айналымының алдын алу бойынша жедел бөлімшелер жұмысының негізгі нысандары мен әдістері қандай?

Әдебиеттер

1. Бычков В.В. Криминальный оборот оружия и боеприпасов: понятие, квалификация и расследование: учебное пособие. – М.:Юрлитинформ, 2015. – С. 448.
2. Пермяков М.В. Оперативно-розыскное обеспечение противодействия преступлениям, связанным с незаконным оборотом оружия, взрывчатых веществ и взрывных устройств / М.В. Пермяков // Вестник Уральского юридического института МВД России. – 2014. – №4. – С. 52-55.
3. Власов В.П. Криминологическая характеристика и предупреждение незаконного оборота оружия: дис. ... канд. юрид. наук / Власов В. П. – М., 2001. – С. 172.
4. Справочник участкового инспектора полиции. – Алматы: Раритет, 2005. – С. 304.
5. Таранов А.А. Комментарий к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях. В двух книгах. Книга 1. – Алматы: ТОО «Издательство Норма-К», – 2002, С. 464.
6. Таранов А.А. Комментарий к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях. В двух книгах. Книга 2. – Алматы: ТОО «Издательство Норма-К», – 2002, С. 680.
7. Григорянц С.А. Незаконный оборот оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств как объект криминологического исследования: дис. ... канд. юрид. наук / Григорянц С.А. – Ростов н/Д, 2011. – С. 203.
8. Нагаев Е.А., Семенов А.В. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом оружия. Методическое пособие. / А.В. Семенов / – М.:Вним МВД РФ, 200 – С. 122.
9. Найманбаев М.Ж. Профилактика правонарушений по незаконному обороту оружия: Учебное пособие. – Актөбе: Актөбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им.М. Букенбаева, 2017. – С. 78.

Тақырып 15 Есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу ерекшеліктері

15.1 Есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жедел-ізвестіру сипаттамасы

Есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар «Халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 296-303 – бабының 11-тарауында шоғырланған. Осы қылмыстық құқық бұзушылықтарды сәтті анықтау және ашу үшін олардың жедел-ізвестіру сипаттамасын түсіну қажет, ол есірткі заттарының өздері, қылмыскердің жеке басы, қылмыс жасау кезіндегі сыртқы жағдай және оны жасау тәсілдері туралы өзара байланысты мәліметтер жиынтығын білдіреді.

Есірткі құралдарымен байланысты құқыққа қарсы іс-қимылдар қатарына: есірткі заттарын заңсыз дайындау, сатып алу, сақтау, тасымалдау немесе өткізу; есірткі заттарын ұрлау не бопсалау; есірткі заттарын тұтынуға итермелеу; құрамында есірткі заттары бар өсіруге тыйым салынған өсімдіктерді заңсыз өсіру; есірткі заттарын дайындау үшін пайдаланылатын заттардың, құралдардың немесе жабдықтардың заңсыз айналымы жатады психотроптық заттар; есірткі заттарын тұтыну үшін притондарды ұйымдастыру немесе ұстау.

«Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу» Қазақстан Республикасы ҚК 297-бабының мысалында жедел-ізвестіру сипаттамасын қарастырайық. Есірткі заттарын заңсыз өткізудің жедел-ізвестіру сипаттамасына келесі негізгі элементтер кіреді: есірткі заты, есірткі сатушының жеке басы, есірткі сатудың жағдайы мен тәсілі.

Есірткі заты есірткі заттарын заңсыз өткізумен байланысты қылмыстардың жедел-ізвестіру сипаттамасының анықтаушы элементі болып табылады, өйткені мұндай қылмыстар негізінен затсыз болмайды. Есірткі заттарына есірткі құралдары, психотроптық заттар немесе олардың аналогтары, құрамында есірткі немесе психотроптық заттар бар өсімдіктер немесе олардың құрамында есірткі немесе психотроптық заттар бар бөліктері жатады.

«Есірткі құралдары, психотроптық заттар, олардың аналогтары мен прекурсорлары және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 10 шілдесіндегі №279-І Заңына сәйкес:

есірткілер – есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер ретінде жіктелген, оларды шектен тыс пайдаланғанда туындауы мүмкін зардаптарына байланысты халықтың денсаулығы үшін ықтимал қаупі бар, Қазақстан Республикасында бақылау жасалуға тиісті Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың тізіміне енгізілген өсімдіктер, заттар немесе препараттар;

есірткі заттар – Қазақстан Республикасының заңнамасына, 1961 жылғы Есірткі заттар туралы бірыңғай конвенцияға түзетулер жөніндегі 1972 жылғы Хаттамаға сәйкес енгізілген түзетулерімен қоса 1961 жылғы Есірткі заттар туралы бірыңғай конвенцияға сәйкес бақылау жасалуға жататын Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізіміне енгізілген шығу тегі синтетикалық немесе табиғи заттар;

психотроптық заттар – Қазақстан Республикасының заңнамасына, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына, соның ішінде 1971 жылғы Психотроптық заттар туралы конвенцияға сәйкес бақылау жасалуға жататын Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізіміне енгізілген, шығу тегі синтетикалық немесе табиғи заттар;

есірткі, психотроптық зат тектестер – Қазақстан Республикасында бақылауға жататын есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізіміне енгізілмеген, құрылымдық формулалары есірткі, психотроптық заттардың құрылымдық формулаларындағы бір немесе бірнеше сутегі, галогендер және (немесе) гидроксильді топтар атомдарын олардың алмастырғыштарына ауыстыру арқылы түзілген химиялық заттар;

Өткізу объектісі. Есірткі сатушының жеке басы, есірткі сатудың жедел-ізвестіру сипаттамасының элементтерінің бірі ретінде, оның басқа элементіне, есірткіні сату әдісі ретінде әсер етуі мүмкін. Мысалы, егер қылмыскердің инновациялық технологиялармен және «Интернет» желісінде жұмыс істеу білімі, дағдылары мен дағдылары болса, онда ол есірткіні контактісіз өткізе алады. Есірткі сатушының бұрынғы соттылығы туралы мәліметтер оның қылмыс жасаудағы қылмыстық тәжірибесі, қылмыстық-қылмыстық ортадағы байланыстары, қылмыс жасауға бейімділігі және құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қарсы іс-қимыл жасауы, жедел-ізвестіру іс-шараларын дайындау және өткізу кезінде ескеру қажет жедел жұмыстың тәсілдері мен әдістері туралы білімі бар екенін куәландыруы мүмкін.

Есірткі сатушының жеке басының маңызды белгісі-оның білім деңгейі. Егер адамның химиялық немесе медициналық білімі болса, онда оның химиялық заттармен немесе реагенттермен белгілі бір білімі, дағдылары мен дағдылары, сондай-ақ есірткінің адам ағзасына әсер ету формалары мен қасиеттері туралы хабардар болу мүмкіндігі жоғары. Адамның заңды бейіндегі білімінің болуы оның есірткінің заңсыз айналымы саласындағы құқықтық ережелер және оларды бұзудың әртүрлі жолдары туралы белгілі бір білімі болуы мүмкін екенін көрсетеді.

Есірткі сатушының жеке басының ажырамас белгісі оның материалдық жағдайы болып табылады, оның төмен деңгейі қылмыстық әрекетті бастаудың негізгі себебі болуы мүмкін. Қолма-қол ақшамен қиналған адам, белгілі бір өмірлік жағдайларда, есірткі сатумен айналыса бастауы мүмкін, өйткені есірткінің заңсыз айналымымен байланысты қылмыстар жасау, әдетте, белгілі бір табыс әкеледі. Сонымен қатар, адамның әлеуметтік функцияларының саны соңғысының отбасында, балаларында, асырауындағы адамдарда болуын арттырады, бұл сонымен қатар қылмыс жасаудың өзіндік детерминистік белгісі ретінде қызмет ете алады, сонымен қатар оны жасаудың мотиві мен мақсатын анықтай алады.

Адамның есірткі сатуға бейімділігі оның қандай да бір ауыр сырқатының (нашақорлық, АИТВ-инфекциясы, ЖПБИТС және басқалары) болуымен де куәландырылуы мүмкін, бұл сондай-ақ есірткі сатушының осы түрдегі қылмыстардың жедел-ізвестіру сипаттамасының элементі ретіндегі жеке басының маңызды белгісі болып табылады. Есірткі сатушылардың жеке басының ерекшелігі – олар қылмыстық әрекеттің бір тәуелсіз бағытында да қылмыс жасаумен айналыса алады және оны ішкі жүйемен байланысты басқа бағытпен қатар жүзеге асыра алады. Сатушының жеке басын кешенді және жан-жақты зерттеу есірткі сатудың сипаты мен схемалары туралы нақты және сенімді ақпарат алуға, сондай-ақ есірткінің заңсыз айналымына

қарсы күресте ЖІҚ күштерін, құралдары мен әдістерін едәуір кеңейтуге және саралауға мүмкіндік береді.

Есірткіні заңсыз өткізумен байланысты қылмыстардың жедел-ізвестіру сипаттамасының маңызды элементтерінің бірі – ол дайындалған, жасалған, сондай-ақ оны жасыру орын алған жағдай, яғни **есірткі сататын жағдай**. Есірткі сатудың жағдайы оны жасау тәсіліне көп әсер етеді және оның механизмінің ерекшеліктері мен құрылымына толық әсер етеді. Есірткі заттарын сату белгілі бір жағдай болған кезде белгілі бір жолмен жүзеге асырылуы мүмкін, ал соңғысы, өз кезегінде, жедел-ізвестіру сипаттамасының басқа элементтерімен байланысты. Сондай-ақ, осы түрдегі қылмыс жағдайында қылмыскердің осы жағдайды қалыптастыратын және оған бейімделетін маңызды жеке қасиеттері көрінеді.

Есірткі бизнесінде есірткі сатушылар ең тиімді нәтижелерге қол жеткізуге тырысады. Сондықтан олар есірткімен заңсыз іс-әрекеттер жасау кезінде қастандық және олардың жеке қауіпсіздігі қамтамасыз етілетін, есірткі тұтынушылардың көп саны шоғырланатын, осы орындар арқылы мүмкіндігінше көп әлеуетті сатып алушылардың өтуі бар өткізу орындарын іздейді. Сондықтан есірткіні сату кезіндегі сыртқы жағдайдың негізгі маңызды белгілері оның жасалған уақыты мен орны болып табылады. Бұл белгілерді анықтау қылмысты толық ашу мәселесін шешу үшін ғана емес, сонымен бірге қылмыстық істі объективті тергеу үшін де қажет.

Есірткі құралдарын өткізудің типтік орындары: пәтерлер, жеке үйлер, жатақхана бөлмелері, қылмыскерлердің оқу және жұмыс орындары, есірткі құралдарын сатып алушылардың оқу және жұмыс орындары, қоғамдық көлік аялдамалары, есірткі сатушылар мен сатып алушылардың автомобильдері, үйлердің кіреберістері, жеке және көппәтерлі үйлердің аула аумақтары, гараждар, демалыс орындары (кафелер, барлар, түнгі клубтар, кинотеатрлар және басқалар).

Қылмыс жасау тәсілдері. Есірткі құралдарын заңсыз өткізу оларды басқа адамдарға өтеулі немесе өтеусіз берудің кез келген тәсілдері (сату, сыйға тарту, айырбастау, борышты төлеу, қарыз беру және т.б.), сондай-ақ, мысалы, инъекциялар енгізу арқылы өткізудің өзге де тәсілдері болып табылады. Бұл ретте, егер көрсетілген құрал немесе зат тұтынушының өзіне тиесілі болса және инъекция оның өтініші бойынша енгізілсе не тұтынушы мен инъекция жүргізетін адам бірлесіп бірлесіп тұтыну үшін сатып алса не есірткі құралы медициналық көрсетілімдерге сәйкес енгізілсе, есірткі затын заңсыз өткізу тәсілімен бір адамның есірткі затын инъекциялауды тануға болмайды.

Соңғы уақытта жедел-ізвестіру практикасында «бетбелгілерді» (есірткіні шартты орындарда қалдыру) жүзеге асыру жолымен және телефон, коммуналдық және басқа да қызмет түрлерін жедел төлеуге арналған жалпыға қолжетімді төлем терминалдарын пайдалану арқылы есірткі құралдарын өткізудің байланыссыз тәсілдерінің өсуінің артуы байқалады. Есірткі заттарын осылай сату, әдетте, ұйымдасқан қылмыстық құрылымдармен жүзеге асырылады.

Сондай-ақ, есірткіні өткізу делдалдық әрекеттерді пайдалана отырып, оның ішінде берілетін заттың мазмұнын білмейтін және болжамайтын адам арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Мұндай жағдайларда делдалдың іс-әрекеттерінде есірткінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстың құрамы жоқ және тиісінше ол оны жасауға қатысушы болып табылмайды. Сондықтан бұл әдісті есірткі сатушылар кеңінен қолданады.

Есірткі заттарын қамауға алынған немесе сотталған адамдар беретін заттар мен заттарға (киім-кешек заттарына, тамақ өнімдеріне және басқаларға) жасыра отырып өткізу тағы бір бірдей белгілі әдіс болып табылады. Қылмыс жасау тәсілін түсіну үшін субъектінің қылмыс жасау және жасыру кезіндегі мінез-құлқы әрдайым құқық

бұзушының бірыңғай жоспарымен қамтылмайтыны және жасырудың мақсаты алдын-ала емес, қылмыстың нақты жағдайының ерекшеліктеріне байланысты жасалған әрекеттен кейін пайда болуы мүмкін екендігі соншалықты маңызды емес. Осыған байланысты қылмыскердің мінез-құлқы жүйесіз болмайды. Алайда, есірткі заттарын заңсыз өткізуге байланысты қылмыстарды дайындау және жасау кезінде қылмыскерлер әрдайым алдын-ала ойластырады және оларды бөгде азаматтар мен құқық қорғау органдарының қызметкерлерінен жасыру шараларын қарастырады. Қылмысты және оның іздерін жасыру әрекеттері есірткі бизнесі саласындағы қылмыстарды жасау тәсілінің құрылымдық ішкі жүйесі болып табылады. Демек, есірткі заттарын сату алдын-ала дайындықсыз, жағдайды зерттемей, заңсыз мақсатқа және қылмыскердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатына қол жеткізуге ықпал ететін бірқатар жағдайлар жасамай мүмкін емес.

ЕС заңсыз өткізудің жедел-іздігі сипаттамасының негізгі элементтері туралы баяндалған мәліметтер оларды осы түрдегі қылмыстарды анықтауда, алдын алуда, жолын кесуде және ашуда, сондай-ақ оларды дайындайтын, жасайтын немесе жасаған адамдарды анықтауда және анықтауда пайдалану ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

15.2 Есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ашу

Есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу, біріншіден, оның криминогенділігін не жәбірленушілігін қоспағанда, жеке тұлғаны қалыптастыруға, екіншіден, құқыққа қарсы іс-әрекет жасау жағдайына байланысты криминогендік жағдайларға бағытталған.

Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы саласындағы жедел бөлімшелердің алдын алу қызметінің негізгі міндеттері: жеке тұлғаның теріс мінез-құлық нысандарын әлеуметтік мақұлданғанға өзгерту және оның тарапынан қылмыс жасауға жол бермеу болып табылады. Көрсетілгенге қол жеткізу бірқатар міндеттерді шешуді көздейді, атап айтқанда: мінез-құлқы заңсыз әрекет жасау мүмкіндігін қуәландыратын адамдарды анықтау; осы адамдарды және оларға теріс әсер ету көздерін зерттеу; олар үшін қолайлы жағдай жасау мүмкіндіктерін зерттеу; зиянды әсер ету көздерін жою; қылмыс жасауға қабілетті адамдарға тәрбиелік әсер ету (және қажет болған жағдайда мәжбүрлеу шараларының көмегімен әсер ету); осы адамдардың мінез-құлқын және олардың өмір салтын бақылау; жүргізілген профилактикалық іс-шаралардың нәтижелерін мерзімді тексеру.

Жедел-іздігі қызметін жүзеге асыратын органдардың профилактикалық қызметінің объектілері:

1) құқық бұзушылықтардың себептерін және олардың жасалуына ықпал ететін немесе олардың жасалуын жеңілдететін жағдайларды туғызатын қоғамдық қатынастар;

2) өздеріне қатысты белгіленген қағидалардың, нормативтердің, стандарттардың сақталуына бақылау белгіленген жеке және заңды тұлғалар;

3) өздеріне қатысты қадағалау белгіленген және (немесе) шектеу шаралары қолданылатын жеке тұлғалар;

4) мінез-құлқы әлеуметтік нормаларды бұзатын және профилактика жүйесінің субъектілеріне олардың құқық бұзушылық жасауын болжауға негіз беретін жеке тұлғалар;

5) өзіне тән субъективті қасиеттеріне немесе объективті қасиеттеріне байланысты құқық бұзушылықтардың құрбаны болуға қабілетті адамдар.

Есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымы саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу түрлері:

- 1) құқық бұзушылықтардың жалпы профилактикасы;
- 2) құқық бұзушылықтардың жеке профилактикасы.

Есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтары мен прекурсорларының заңсыз айналымына байланысты құқық бұзушылықтардың **жалпы профилактикасы** кейіннен аталған құқық бұзушылықтардың туындау мүмкіндігін болдырмайтын немесе оларды жасауды қиындататын іс-шараларды жүзеге асыра отырып, ерекше криминогендік мән-жайларды анықтау болып табылады. Мұндай мән-жайларды анықтауға белгілі бір аймақта белгілі бір уақыт аралығында жасалған есірткі құралдарымен, психотроптық заттармен, олардың аналогтарымен және прекурсорларымен байланысты құқық бұзушылықтарды криминологиялық талдау арқылы қол жеткізіледі. Оларды жоюды тікелей ПО қызметкерлері өз құзыреті шегінде не ұйымдарға, мекемелерге нақты мақсатты ұсыныстар енгізу арқылы жүзеге асырады. Жіберілетін ұсыныстар есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтары мен прекурсорларының заңсыз айналымына қарсы күрес желісі бойынша жедел жағдайға сәйкес келуге тиіс.

Ішкі істер органдары жүргізетін жалпы профилактикалық іс-шаралар:

– БАҚ-та нашақорлықпен байланысты көріністерді жария талқылауға шаралар қабылдау, оның ішінде есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтары мен прекурсорларының заңсыз айналымына қарсы күрес желісі бойынша жедел жағдай туралы, оны тудыратын себептер мен жағдайлар туралы, анықталған бұзушылық фактілері туралы хабардар ету;

– халық арасында заңнамалық актілерді сақтау қажеттілігі және оларды бұзудың құқықтық салдары, нашақорлықтың қоғамдық қауіптілігі, оның адам денсаулығына зияны туралы түсіндіру жұмыстарын жүзеге асыру;

– «Көкнәр», «Допинг», «Канал» сияқты кешенді жедел-профилактикалық операцияларды және ПО-ның барлық қызметтерінің жеке құрамын тарта отырып, үлгілік (ауданішілік, ауданаралық, қалалық, облыстық, республикалық, мемлекетаралық) кешенді жоспарлар негізінде жүзеге асырылатын және өз мақсаты анықтау, жабу және жою болып табылатын басқа да операцияларды жүргізу есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтары мен прекурсорларын заңсыз тарату көздері мен арналарының жолын кесу, олармен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың өзге де түрлерінің жолын кесу.

Есірткі құралдарының таралуын болдырмау мақсатында жедел бөлімшелер жыл сайын «Көкнәр» шартты атауымен кең ауқымды жедел-профилактикалық операциялар жүргізеді, оның барысында: дайындаушылардың қарасораның жабайы өскен баурайларына қол жеткізуіне тосқауыл қоюға, өскіндерді жоюға; есірткіні дайындауды, әкету және әкелу арналарын анықтауға және жолын кесуге; есірткіні қолдануға бейім адамдарды анықтауға бағытталған іс-шаралар жүзеге асырылады және оларды профилактикалық есепке қою; барлық мүдделі министрліктер мен ведомстволар арасында есірткіге байланысты құқық бұзушылықтардың жолын кесуде тиімді өзара іс-қимылды ұйымдастыру; есірткі сатушылардың, есірткі құралдарын сатушылар мен тасымалдаушылардың қылмыстық топтарын анықтау және әзірлеу; шектес мемлекеттердің арнайы бөлімшелерімен бірлесіп заңсыз айналымға есірткі құралдары мен психотроптық заттардың түсу көздерін анықтау және жою. Осы операцияны ұйымдастыру және жүргізу, сондай-ақ есептілік нысаны ІІМ бұйрығымен бекітіледі.

Жыл сайынғы «Допинг» жедел-профилактикалық операциясы денсаулық сақтау субъектілерінде және өнеркәсіптік кәсіпорындарда есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар айналымы саласындағы бұзушылықтарды анықтауға және жолын кесуге бағытталған. Операция барысында: есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды ұрлаудың алдын алу, сондай-ақ осы құралдар мен заттардың заңды айналымына жедел бақылауды ұйымдастыру жөніндегі шараларды жүзеге асыру қажет; химиялық-фармацевтикалық өнеркәсіп объектілерінен және денсаулық сақтау субъектілерінен құрамында есірткі бар препараттарды ұрлау арналарын анықтау және жолын кесу; есірткі, психотроптық дәрілік заттар мен прекурсорларды есепке алу, сақтау, дайындау және босату бұзушылықтарын анықтау, бұзушыларға қылмыстық және әкімшілік жауаптылық шараларын қолдану; есірткі құралдарымен, психотроптық заттармен және прекурсорлармен жұмыс істеудің белгіленген қағидаларын бұзушылықтардың жолын кесу, оның ішінде өнеркәсіптік кәсіпорындарда; есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды алуға арналған медициналық рецептілерді және басқа құжаттарды қолдан жасау фактілерін анықтау, оған қатысы бар адамдарды анықтау және оларды жауапқа тарту.

Осы санаттағы құқық бұзушылықтардың алдын алуда денсаулық сақтау субъектілерін, химфармәсіпорындарды және басқа да объектілерді олардың есірткі құралдарымен, психотроптық заттармен және прекурсорлармен жұмыстарды орындаудың белгіленген қағидаларын сақтауы тұрғысынан тұрақты тексерулер орталық орын алады. Тексерулер жүргізу кезінде есірткіні сақтау, есепке алу шарттары олардың осы тәртіпті реттейтін ережелерге сәйкестігі тұрғысынан мұқият зерделенеді. Тексеру есірткі және психотроптық заттар келіп түскен және босатылған құжаттарды зерттеуді қамтиды; дәрігер пайдаланған бланкілер санына, есірткі құралдары мен психотроптық заттар санына дәрі-дәрмек тағайындау туралы ауру тарихындағы жазбаның сәйкестігін салыстыру; есірткі құралдарын, психотроптық заттарды және олардағы рецептуралық бланкілерді сақтаудың шекті нормаларының сақталуын талдау.

Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың **жеке-профилактикалық жұмысын жүргізу**. Есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтары мен прекурсорларын заңсыз тұтылатын адамдарға қатысты жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың қызметкерлері жеке-профилактикалық жұмысты жүзеге асырады. Оның негізгі компоненттері:

- медициналық емес мақсаттарда есірткі құралдарын, психотроптық заттарды олардың аналогтарын тұтынуға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою;

- есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтары мен прекурсорларын заңсыз тұтылатын адамдарды анықтау және белгіленген тәртіппен ПО-ға есепке қою;

- олардың әрі қарайғы мінез-құлқына бақылауды жүзеге асыру;

- профилактикаланатын адамдарды есірткі, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын тұтынудан өз еркімен бас тартуға және осы негізде құқық бұзушылықтар жасауға ынталандыру мақсатында тәрбиелік, медициналық, құқықтық және профилактикалық сипаттағы өзге де шараларды қабылдау.

Жеке-профилактикалық жұмыстарды жүргізу мыналарды анықтауды көздейді:

- есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтары мен прекурсорларын сатып алу және оларды бірлесіп тұтыну мақсатында біріккен, құқыққа қарсы бірлескен қызмет үшін біріккен кәмететке толмағандар не жастардың бейресми топтары;

– өсіруге тыйым салынған өсімдіктерді заңсыз себу немесе өсіру үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылған адамдар; денсаулық сақтау субъектілерінде міндетті түрде еңбекке тарта отырып, мәжбүрлеп оқшаулаудан және медициналық-әлеуметтік бейімдеуден өткен немесе өткен есірткіге тәуелді адамдар;

– жазаны орындауды кейінге қалдыра отырып не жазаны шартты түрде қолдана отырып, түзеу жұмыстарына сотталғандар, сондай-ақ жаза тағайындалмай сотталғандар;

– есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтары мен прекурсорларының заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін түзеу мекемелерінде жазасын өтеп жатқан, сондай-ақ өтеген сотталғандар;

– есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтары мен прекурсорларын заңсыз тұтынуға және олармен байланысты құқық бұзушылықтар жасауға арандататын адамдар. Адамдардың көрсетілген санаттарына қатысты алдын алу-алдын алу шаралары жүзеге асырылады.

Құқық бұзушылықтардың жеке профилактикасы шаралары оларға қатысты қолданылатын адамның жеке ерекшеліктері, қоғамдық қауіптіліктің сипаты мен дәрежесі, ол жасаған құқық бұзушылықтар ескеріле отырып айқындалады.

ПО-да есепте тұрған адамдармен жеке-профилактикалық жұмыс нарколог дәрігердің ұсынымдарын ескере отырып не оның профилактикалық әсерді әзірлеуге және жүргізуге тікелей қатысуы кезінде жоспарланады және жүзеге асырылады.

Жедел бөлімшелердің есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтары мен прекурсорларының заңсыз айналымына қарсы іс-қимылды ұйымдастыруы кезінде нәтижелердің тиімділігі мен сапасына қол жеткізу мақсатында қажетті шарттардың бірі ПО бөлімшелері мен қызметтерінің өзара іс-қимылы болып табылады. Ведомстволық нормативтік құқықтық актілермен ПО бөлімшелері мен қызметтеріне есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтары мен прекурсорларының заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл бойынша нақты міндеттер жүктелген, оларды өзара іс-қимылды ұйымдастыру кезінде ескеру қажет. Бұл ретте өзара іс-қимылдың негізі қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға және ашуға, түрлі операцияларға, рейдтерге, жедел-ізвестіру іс-шараларына қатысуға бағытталған бірлескен шараларды жоспарлы, мақсатты түрде жүзеге асыру болып табылады.

Кешенді іс-шараларды жоспарлаудың алдында аналитикалық жұмыс жүргізіледі, оның барысында есірткі бизнесіне қарсы күрес бөлімшелері осы құбылыстың таралуына ықпал ететін жасырын тенденцияларды, себептер мен жағдайларды уақтылы анықтау мақсатында жедел жағдайды талдайды.

Осылайша, есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстардың **жедел-ізвестіру профилактикасы** – бұл жедел бөлімшелер жүргізетін, қылмыстардың себептері мен оларға ықпал ететін жағдайларды анықтау және жою, қылмыс жасауға болатын адамдарды анықтау мақсатында жария және жасырын жедел-ізвестіру іс-шараларын кешенді қолданудан тұратын ғылыми негізделген қызмет есірткінің заңсыз айналымы саласында, олардың тарапынан қылмыстар, қылмыстық қол сұғушылықтар жасауға жол бермеу мақсатында оларға алдын алу-профилактикалық әсер ету.

Есірткі құралдарының заңсыз айналымына байланысты құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасау фактілері туралы мәліметтер болған кезде, осындай әрекеттерді, сондай-ақ оларға қатысатын адамдар мен қылмыстық топтарды анықтау мақсатында «ЖІҚ туралы» Заңының 11-бабы ізвестіру іс-шараларының тұтас кешенін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мұндай жағдайларда жиі қолданылады:

- ✓ жедел сатып алу
- ✓ бақылау
- ✓ ұсталған адамдарды куәгерлердің қатысуымен жеке тексеруді жүзеге асыру, олардың жанында болған қылмыстық әрекетке қатысты болуы мүмкін заттар мен құжаттарды алып қою, сондай-ақ тұрғын үй-жайларды, жұмыс орындарын және өзге де орындарды тексеріп қарау, көлік құралдарын тексеріп қарау
- ✓ бақыланатын өнім беру
- ✓ адамды немесе орынды жасырын аудио- және (немесе) бейнебақылау
- ✓ электр (телекоммуникация) байланысының желілерін жасырын бақылау
- ✓ абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар арасындағы қосылулар туралы ақпаратты жасырын алу
- ✓ компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алу
- ✓ пошта жөнелтілімдері мен өзге жөнелтілімдерді жасырын бақылау.

Қандай да бір жедел-іздігіру іс-шарасын өткізу туралы шешім қабылдау негізді болуға тиіс. Сонымен, осы жедел-іздігіру шараларының ерекшеліктерін қарастырайық.

Жедел сатып алу нақты құқық бұзушылық фактісін растау мақсатында азаматтық айналымда тыйым салынған заттармен (есірткі құралдарымен) саудаға күдікті адаммен ойдан шығарылған сатып алу-сату мәмілесін жасаудан тұрады. Оның есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстардың алдын алу, анықтау, жолын кесу және ашу мақсатында қолдану аясы өте кең. Бұл ЖІШ есірткінің таралуына қарсы күрес мәселелерін шешуде тиімді құрал болып табылады.

Байқау – бұл қылмыстық әрекетке күдікті адамдарды, олар пайдаланатын көлік құралдарын, олардың орналасқан жерлерін қылмыстық әрекеттің белгілері, ықтимал серіктестер, қылмыс жасау құралдары мен ұрланған мүлікті сақтау орындары туралы ақпарат алу мақсатында жасырын қадағалау. Бақылау физикалық, электронды немесе күрделі болуы мүмкін, яғни екеуінің элементтерін біріктіреді. Бақылау процесінде барлық қозғалыстар, әрекеттер және белгілі бір уақыт аралығында адамның байланыстары хронологиялық тәртіпте жазылады;

Бақыланатын өнім беру – бұл есірткі құралдарының халықаралық заңсыз айналымының жолын кесу және осындай айналымға қатысатын адамдарды анықтау әдісі. Бақыланатын жеткізілім кезінде Қазақстан Республикасының кеден органдары қандай да бір нақты жағдайда өзінің ниетін жария етпей, өз бақылауымен есірткіні Қазақстан Республикасына әкелуге, Қазақстан Республикасынан әкетуге немесе оның аумағы арқылы транзитке жол береді. Әдістің түпкі мақсаты есірткіні заңсыз тасымалдауға және алуға қатысқан барлық адамдарды анықтау және қамауға алу болып табылады;

Пошта жөнелтілімдері мен өзге жөнелтілімдерді жасырын бақылау – хаттарды, жеделхаттарды, радиограммаларды, бандерольдерді, жіберілімдерді және басқа да пошта-телеграф жөнелтілімдерін қарау және олардың мазмұнымен танысу жолымен іс үшін маңызы бар мәліметтерді алу;

Адамды немесе орынды жасырын аудио- және (немесе) бейнебақылау – айтылған ақпаратты және өзге де ақпаратты, сондай-ақ нақты белгілі бір жерде болған адамның әрекеттерін және (немесе) оқиғаларды бейне-, аудиотехниканы не өзге де арнаулы ғылыми-техникалық құралдарды пайдаланып, олардың мазмұнын бір мезгілде материалдық жеткізгіште тіркей отырып, қажет болған кезде жасырын кіру және (немесе) зерттеп-қарау арқылы жүргізілетін жасырын бақылау;

Абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар арасындағы қосылулар туралы ақпаратты жасырын алу – абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар (пайдалану құрал-жабдығы) арасындағы қосылудың күні, уақыты, ұзақтығы туралы мәліметтер алу;

Электр (телекоммуникация) байланысының желілерін жасырын бақылау – телефон немесе дауыстық ақпарат беруге мүмкіндік беретін басқа құрылғылар арқылы берілетін дауыстық ақпаратты ғылыми-техникалық құралдарды және (немесе) компьютерлік бағдарламаларды пайдалана отырып, қажет болған кезде жасырын кіру және (немесе) зерттеп-қарау арқылы жүргізілетін жасырын тыңдау және (немесе) жазып алу;

Электр (телекоммуникация) байланысының желілері арқылы берілетін ақпаратты ұстап алу және алу – сым, радио, оптикалық және басқа да электромагниттік жүйелер арқылы берілетін белгілерді, сигналдарды, дауыстық ақпаратты, жазбаша мәтінді, кескіндерді, бейнекескіндерді, дыбыстарды және басқа да ақпаратты ұстап алу және алу.

Осылайша, қарастырылып отырған мәселені қорытындылай келе, есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы әрекет ететін жедел-ізвестіру шараларының жеткілікті саны бар деген қорытынды жасау қажет. Жедел-ізвестіру іс-шараларын жүзеге асырудағы ең бастысы-кәсібилік және жедел-ізвестіру қызметінің нәтижелерін іске асыру мүмкіндігі.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Есірткі және есірткі заттарының түсінігін беріңіз?
2. Есірткі саудасы қылмысы бойынша қылмыскердің жеке басын сипаттаңыз?
3. Есірткінің заңсыз айналымы саласында қылмыстық құқық бұзушылықтар анықталған кезде жүргізілетін жедел-ізвестіру іс-шараларын белгілеңіз?

Әдебиеттер

1. Успанов Ж.Т. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел стран СНГ в борьбе с наркобизнесом (организационно-тактические аспекты): Монография.– Алматы: РГП «Сакшы – На страже», 2004г. – С. 96.
2. Феткулов А.Х. Этапы уголовно-правовой борьбы с наркотизмом в Казахстане. Учебное пособие. Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова. – Қарағанды, 2013. – С. 80.
3. Аксючиц И.В. Профилактика наркотической и табачной зависимости в школе: пособие для педагогов-психологов, педагогов учреждений общего среднего образования / И.В. Аксючиц, В.А. Хриптович. – Мозырь: Белый Ветер, 2015. – С. 78.
4. Мирошниченко Л.Д. Наркотики и наркомания. Энциклопедический словарь: моногр. / Л.Д. Мирошниченко. – М.: ПЕРО, 2014. – С. 88.
5. Буйтекулы К. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с незаконным распространением наркотических средств или психотропных веществ в Казахстане: Монография. – Костанай: Академия КУИС МЮ РК, 2009. – С. 107.

Қорытынды

Жедел-ізвестіру қызметі мемлекеттің объективті қажетті әлеуметтік функциясы, жедел-ізвестіру заңнамасының нормаларында көрініс табатын қылмысқа қарсы күрестің қылмыстық-құқықтық саясатының ажырамас бөлігі болып табылады. Бұдан басқа, жедел-ізвестіру қызметі азаматтардың өмірін, денсаулығын, құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, әртүрлі нысандардағы меншікті қорғау, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді шешуге бағытталған мемлекеттің заңмен ресімделген қызметі болып табылады. Аталған міндеттердің кең спектрі, олардың мемлекет, қоғам және оның әрбір мүшесі үшін маңыздылығы мемлекеттік, қоғамдық және жеке өмірдегі жедел-ізвестіру қызметінің маңыздылығын жеке анықтайды. Қызметтің бұл түрінің объективті қажеттілігі бастапқыда қылмыстың болуымен алдын-ала анықталған, бұл сөзсіз құқық қорғау жүйесін дамытудың ғасырлар бойғы тарихи және заманауи тәжірибесімен расталады.

Қазақстан Республикасындағы ЖІҚ рөлі елеулі және ұдайы өсіп отыратын болады, ал оның қызметінің тиімділігі ғылыми ережелердің даму дәрежесіне қажетті, жалпы және тұрақты тәуелділікке ие, оның негізінде оны жетілдіру бойынша заңнамалық ұсыныстар мен ұсынымдар әзірленеді. Осы шаралардың барлығының негізгі әлеуметтік функциясы-қылмыспен күресуге ықпал ету.

Жедел-ізвестіру қызметін заңнамалық регламенттеуді жетілдіру процесі сөзсіз кешенді салааралық нормативтік-құқықтық институт – жедел-ізвестіру заңнамасын қалыптастыруға алып келеді. Қылмыстарды анықтауға байланысты жедел-ізвестіру қызметінде қалыптасатын тәуелсіз құқықтық қатынастарға қатысты «ұйыған» заңдар деңгейінде реттеу жедел-ізвестіру құқығының көріну формасынан басқа ештеңе емес.

ЖІҚ бүкіл даму барысында заң қызметінің ерекше түрі ретінде қылмысқа қарсы күрес, арнайы құрылған мемлекеттік органдардың, олардың қызметтерінің және оған тек қана уәкілеттік берілген лауазымды адамдардың құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуі мақсатында жүзеге асырылды. Бұл қызмет қылмыспен күресу міндеттерін сәтті орындау мүдделеріне бағынышты болды. Оның басты мақсаты азаматтар мен мемлекеттің заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделерін тиімді қорғау болды.

ПО-ның жедел бөлімшелері қатысатын қылмысқа қарсы күрестің қазіргі ұйымын қылмыстық көріністердің алдын алу және ашу бойынша нақты іс-шаралардың қарапайым жиынтығы ретінде елестету мүмкін емес. Қазіргі қоғамдағы қылмысқа қарсы күрес-бұл барлық мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар өткізетін әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық, арнайы және басқа да іс-шаралардың күрделі кешені.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Алферов В.Ю., Ильиных В.Л., Федюнин А.Е. Оперативно-розыскная деятельность: Учебно-справочное пособие. – М.: ПРИОР, 2012.
2. Басецкий И.И. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Общая часть: учеб. пособие / И.И. Басецкий, В.Ч. Родевич, В. П. Шиенок; М-во внутр. дел Респ. Беларусь, Акад. МВД. – Минск, 2012.
3. Бухарев Н.Н., Захаров С.И., Рохлин В.И., Федоров А.В., Шахматов А.В. Прослушивание телефонных переговоров в оперативно-розыскной деятельности: Учеб. Пособие / Под общ.ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2005
4. Вагин О.А. Оперативно-розыскные мероприятия и использование их результатов: учебно-практическое пособие / О.А. Вагин, А. П. Исиченко, Г.Х. Шабанов. – Москва: Изд. дом Шумиловой И.И., 2006.
5. Галимжанов Н.М., Кудайбергенов М.Б. Методы работы Интерпола. Учебник. Алматы: «Данекер», 2001.
6. Гинзбург А.Я., Даубасова С.Ш. Основы оперативно-розыскной деятельности. Закон – теория – практика: Учебно-практическое пособие. – 3-е издание, переработанное и дополненное – Алматы: Юрист, 2010.
7. Гинзбург А.Я., Когамов М.Ч., Основы тактики опроса граждан в оперативно-розыскной и уголовно-процессуальной деятельности по законодательства Республики Казахстан. – Астана – 2005.
8. Григорьев В.И. Понятия и термины по оперативно-розыскной и административной деятельности: толковый словарь / В.И. Григорьев, В.С. Плетнев. – Алматы: Жеті Жарғы, 2007.
9. Гусев В.А. Права оперативных подразделений полиции: законодательство и практика: монография / В.А. Гусев. – Москва: Издательский дом Шумиловой И.И., 2014.
10. Дубоносов Е.С. Оперативно-розыскная деятельность. Учебник и практикум для прикладного бакалавриата / Е.С. Дубоносов. – М.: Юрайт, 2016.
11. Евстратиков Б.М. Оперативно-розыскные мероприятия на каналах связи (правовой аспект): Монография / Б.М. Евстратиков, С.И. Захарцев, В.Н. Медведев, В.П. Сальников; под общ.ред. В.П. Сальникова. – СПб: Фонд «Университет», 2009.
12. Егорова О.А. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод в судебной практике: моногр. / О.А. Егорова, Ю.Ф. Беспалов. – М.: Проспект, 2014.
13. Ефремов А.М. Оперативно-розыскная деятельность и личность: Монография. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000.
14. Жданов С.П. Участие специалиста в проведении оперативно-розыскных мероприятий: проблемы теории и современной практики: монография / С.П. Жданов. – Москва: Проспект, 2018.
15. Журсимбаев С.К. Прокурорский надзор в Республике Казахстан: учебник. – Алматы: КТРКЕББ, 2010.
16. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия в XXI веке: Монография / С.И. Захарцев, Ю.Ю. Игнащенко, В.П. Сальников. – СПб.: Фонд «Университет», 2010.
17. Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. «Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке» Изд. «Норма», – М. 2017.
18. Каймульдинов Е.Е. Гарантии соблюдения прав и свобод человека и гражданина при осуществлении оперативно-розыскной деятельности по законодательству Республики Казахстан: научно-практическое пособие / Е.Е. Каймульдинов, Ш.Ш. Шаяхметов. – Костанай: ТОО «Костанайский печатный двор», 2005.

19. Каримова А.Д. Конституционные гарантии личных прав человека и гражданина в сфере оперативно-розыскной деятельности: монография. – Алматы: ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2012.
20. Климов И.А., Синилов Г.К., Тузов Л.Л. Агентурный метод защиты интересов личности, общества, государства и борьбы с преступностью: Монография. – Калининград: Калининградский юридический институт МВД России, 2002.
21. Клочков В.В. Актуальные проблемы теории законности и прокурорского надзора: монография / сост.: А.В. Клочкова, О.В. Пристанская; Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации – М., 2012.
22. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Том 1. Общая часть. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021.
23. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Том 2. Особенная часть. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021.
24. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Том 3. Особенная часть. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021.
25. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Том 1. Общая часть. – 3-е изд., доп. и перераб. – Алматы: Жеті Жарғы, 2020.
26. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Том 2. Особенная часть. – 3-е изд., доп. и перераб. – Алматы: Жеті Жарғы, 2020.
27. Коржумбаева Т.М. Взаимодействие следователя и оперативного работника в ходе досудебного расследования: Учебное пособие. – Алматы: ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2016.
28. Кулибаев Т.А. Теоретические основы информационного взаимодействия при расследовании преступлений: Монография. – Алматы: Алматинская академия МВД Республики Казахстан, 2015.
29. Лапин Е.С. Оперативно-розыскная деятельность. Курс правовых и теоретических основ. Учебное пособие. – М.: Юрлитинформ, 2014.
30. Луговик В. Ф. Правовой статус оперуполномоченного при проведении оперативно-розыскных мероприятий: монография / В.Ф. Луговик, С.М. Лугович. – Москва: ИНФРА-М, 2018.
31. Маркушин А.Г. Оперативно-розыскная деятельность: учебник и практикум для бакалавриата и специалитета / А.Г. Маркушин. – 5-е изд., перераб., и доп. – Москва: Изд-во Юрайт, 2019.
32. Митрофанов Е.А., Овчинский С.С. Оперативно-розыскные действия: понятие, типология, тактика. Учебное пособие. – Омск, 2015.
33. Митьков В.Н. Научно-теоретические и нормативно-правовые основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел по противодействию преступности иностранных граждан. «Профессиональный учебник». – М.: Юнити-Дана, 2016.
34. Мухамеджанов Э.Б. Прокурорский надзор в Республике Казахстан: конспект лекций. - Алматы: Жеті жарғы, 2012г.
35. Никитин Е.Л., Дытченко Г.В. Основы теории оперативно-розыскной деятельности и прокурорский надзор за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности: учебное пособие. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2018.
36. Олейник П.Н., Лукашев В.А. Основы организации и проблемы совершенствования оперативно-розыскных подразделений органов внутренних дел: Учебное пособие. – М., 2013г.
37. Омелин В.Н. Институт оперативно-розыскных мероприятий в оперативно-розыском законодательстве (теоретический и правовой аспекты): Монография / В.Н. Омелин, Р.Х. Пардилов. – М.: ВНИИ МВД России, 2014.

38. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. – М.: Инфра-М, 2021.
39. Основания и условия проведения оперативно-розыскных мероприятий: лекция / В.Г. Бобров. – Москва: Академия управления МВД России, 2003.
40. Паташков С.В., Основы оперативно-розыскной деятельности: учебное пособие / С.В. Паташков, Ж.М. Чокин, Е.Е. Каймульдинов. – Алматы: Юный полиграфист», 2002.
41. Прокурорский надзор : учебник / Ю.Е. Винокуров; под общ. ред. Ю.Е. Винокурова. 9-е изд., перераб. и доп. – М., 2010.
42. Сайфутдинов Т.И. Основы оперативно-розыскной деятельности: учебник. Ч. 1. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2015.
43. Сурков К.В. Принципы ОРД и их правовое обеспечение в законодательстве, регламентирующем сыск: Монография, СПб.: – Санкт-Петербургский юрид.инс. МВД России, 2009.
44. Сыпачев А.Ю., Бражников Д.А., Алгазин И.И. Правовые, организационные и тактические основы гласного содействия оперативным подразделениям органов внутренних дел: учебное пособие. – Тюмень: Тюменский институт повышения квалификации сотрудников МВД России, 2016.
45. Сысолов М.П. Основы оперативно-розыскной деятельности. Учебник. – Алматы: Юридическая литература, 2006.
46. Успанов Ж.Т. Правовые и организационно-тактические особенности сотрудничества ОВД Республики Казахстан с гражданами на конфиденциальной основе. – Монография. – Алматы: КазАТиСО, 2011.
47. Федоров А.В. Правовое регулирование содействия граждан органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность / А.В. Федоров, А.В. Шахматов. – Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005.
48. Финк Д.А. Общие оперативно-розыскные мероприятия: учебно-практическое пособие / Д.А. Финк. – Астана: Казахский гуманитарно-юридический университет, 2016.
49. Фирсов О.В. Правовые основы оперативно-розыскных мероприятий (учебное пособие) 3-е издание – Москва. – «Нормы», 2013.
50. Халиков А.Н. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / А.Н. Халиков. – 2-е изд. – Москва: РИОР: ИНФРА-М, 2017.
51. Чечетин А.Е. Обеспечение прав личности при проведении оперативно-розыскных мероприятий: монография. – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета МВД России, 2016.
52. Чечетин, А.Е. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскных мероприятий: монография / А.Е. Чечетин. – М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2006.
53. Шокатаев С.К. Соотношение прокурорского надзора и государственного контроля в Республике Казахстан (проблемы теории и практики). – Алматы, 2011.
54. Шумилов А.Ю. Проблемы законодательного регулирования в оперативно-розыскной деятельности: десять лет спустя (конституционные, административные, уголовные, уголовно-процессуальные и уголовно-сыскные аспекты): монография. 2-е издание, исправленное и дополненное. – М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2008.
55. Шумилов А.Ю., Шарихин А.Е. Оперативно-розыскные мероприятия второй категории // Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М.,: ИНФРА-М, 2017.

Тесттік тапсырмалар

1. ҚР Конституциясының қай бабында: «Адам, оның құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық болып табылады. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау – мемлекеттің міндеті» деп жазылған?

- A) 2 бап
- B) 5 бап
- C) 8 бап
- D) 7 бап
- E) 6 бап

2. Кісі өлтіру тәсілдері:

- A) Белсенді, белсенді емес
- B) Тікелей, жанама
- C) Механикалық және химиялық
- D) Жоспарланған, жоспарланбаған
- E) Жалпы, арнайы

3. Виктимология – бұл – ғылым

- A) Иіс туралы
- B) Қылмыс туралы
- C) Тіл білімі туралы
- D) Жәбірленушілер туралы
- E) Биотехнология туралы

4. Кісі өлтіруді ашу кезіндегі жедел-іздігі іс-шаралары:

- A) Оқиға орнын тексеру
- B) Жауап алу
- C) Тінту
- D) Байқау
- E) Алу

5. Қазақстан Республикасы ҚК-нің қай бабы кісі өлтіруді регламенттейді?

- A) 99 бап
- B) 105 бап
- C) 120 бап
- D) 121 бап
- E) 128 бап

6. Адам бетінің жазылмас деформациясын анықтау құзыретке кіреді?

- A) Сот-медициналық срапшысының
- B) Соттың
- C) Тергеу бастаған адамның
- D) Прокурордың
- E) Бөлімше бастығының

7. Өмірге қауіптілік денсаулыққа зиян деп есептеледі

- A) Адам ағзасына қайтымсыз салдарға әкеп соқтырған

- B) Қандай да бір органның жоғалуына әкеп соқтырған
- C) Адамның әртүрлі функцияларының бұзылуына әкелген
- D) Дене жарақаттарына әкеп соқтырған
- E) Өліммен аяқталуы мүмкін адамның өміріне қауіп төндірген

8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі бойынша денсаулыққа зиянды градациялау:

- A) Орташа ауырлықтағы денсаулыққа зиян келтіру
- B) Денсаулыққа зиян келтіру (жеңіл, орташа, ауыр)
- C) Ұрып-соғу
- D) Азаптау
- E) Қинау

9. Зорлау деп түсініледі:

A) Жыныстық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған жыныстық сипаттағы әрекеттер

B) Бопсалау, мүлікті жою, бүлдіру немесе алып қою қауіпі нәтижесінде не жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалана отырып, оның еркіне қайшы жүзеге асырылған ер адамның әйелмен жыныстық қатынасы

C) Жәбірленушінің өзіне де, оның жақындарына да қатысты не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдалана отырып, оның еркіне қайшы, физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылық нәтижесінде жүзеге асырылған ер адамның әйелмен жыныстық қатынасы

D) Жәбірленушіге немесе басқа адамдарға физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылық нәтижесінде не жәбірленушінің дәрменсіз жай-күйін пайдалана отырып, серіктестің еркіне қарамастан ер адамның да, әйелдің де жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру

E) Ер адамның ер адаммен жыныстық қатынасы

10. Зорлау құрамында жыныстық қатынас жасалатын әйел рөл атқарады:

- A) Жәбірленуші
- B) Қылмыс пәні
- C) Қылмыс объектісі
- D) Қылмыс субъектісі
- E) Қылмыс элементі

11. Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері ол:

A) Кінәлінің жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған әрекеттер

B) Жәбірленушіге немесе басқа адамдарға зорлық-зомбылық қолданумен немесе оны қолданамын деп қорқытумен не жәбірленушінің дәрменсіз жай-күйін пайдалана отырып жыныстық қатынас

C) Еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе жәбірленушіге немесе басқа адамдарға жасалған сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер

D) Жәбірленушінің құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған іс-әрекеттер

Е) Күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе жәбірленушіге немесе басқа адамдарға жасалған сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер

12. Өмірге қауіп төндіретін зорлық зомбылық:

- A) Қорлау түрінде
- B) Кез келген физикалық ауырсыну тудыруда
- C) Шапалақ түрінде
- D) Ар-намыс пен қадір-қасиетті қорлау түрінде
- E) Барлық жауаптар дұрыс

13. Зорлау фактісі бойынша алғашқы жедел-іздестіру іс-шарасы қандай?

- A) Сауал қою
- B) Тексеру
- C) Анықтамалық ақпарат жинау
- D) Бақылау
- E) Енгізу

14. Адамды ұрлау қандай тәсілмен жасалуы мүмкін (Қазақстан Республикасы ҚК 125-бабы)?

- A) Жасырын немесе ашық, алдау немесе сеніміне қиянат жасау арқылы Тайно или открыто, с помощью обмана или злоупотребления доверием
- B) Тек жасырын
- C) Тек ашық
- D) Тек жасырын немесе ашық
- E) Тек алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы

15. ҚР ҚК-нің қай бабы «Адам ұрлауды» регламенттейді:

- A) 128 бап
- B) 132 бап
- C) 125 бап
- D) 133 бап
- E) 120 бап

16. Адам ұрлаудың негізгі объектісі:

- A) Өмірі, денсаулығы
- B) Кеңістіктегі қозғалыс еркіндігі, адамның өмірі мен денсаулығы
- C) Адамның жеке басының бостандығы мен қадір-қасиеті
- D) Жеке басының бостандығы
- E) Барлық жауаптар дұрыс

17. Адам саудасына кінәлі адам қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін, егер қылмыс:

- A) Ауырлататын мән-жайларсыз бірінші рет және жәбірленушіні өз еркімен босатқан адам
- B) Ауырлататын мән-жайларсыз
- C) Кәмелетке толмағандарға қатысты

- D) Қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкін емес
- E) Бірнеше рет

18. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің қай тарауында ақпарат-тандыру және байланыс саласындағы қылмыстар реттеледі?

- A) Жетінші тарау
- B) Сегізінші тарау
- C) Алтыншы тарау
- D) Он үшінші тарау
- E) Бірінші тарау

19. Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстарды ашу кезінде Қазақстан Республикасындағы жалпы ЖІШ жүргізу тәртібі қандай заңмен реттеледі?

- A) ҚР «Судьялардың мәртебесі туралы» Заңы
- B) ҚР «Прокуратура туралы» Заңы
- C) ҚР «Жеке детективтік қызмет туралы» Заңы
- D) ҚР «ЖІҚ туралы» Заңы
- E) ҚР «Лицензиялау туралы» Заңы

20. «Жедел-іздігіру қызметі туралы» Заңның қай бабы ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстарды ашу кезінде ЖІШ жүргізу шарттарын реттейді?

- A) Заңның 10-бабы
- B) Заңның 12-бабы
- C) Заңның 11-бабы
- D) Заңның 13-бабы
- E) Заңның 1-бабы

21. Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстарды ашуда ең жиі жүргізілетін қандай арнайы ЖІШ деп анықтауға болады:

- A) Бақылау
- B) Адамдарға сауал қою
- C) Жедел сатып алу
- D) Электр (телекоммуникациялық) байланыс желілері арқылы берілетін ақпаратты жасырын бақылау, ұстау және алу
- E) Қызметтік-іздігіру иттерін пайдалану

22. Киберқауіпсіздік қатерлерінің түрлері:

- A) Фишинг
- B) Бопсалау-бағдарламалар
- C) Әлеуметтік инженерия
- D) Ақпараттық жүйелер
- E) Зиянды БҚЕ (ПО)

23. Қазақстан Республикасында қарудың заңсыз айналымы қандай заңмен реттеледі?

- A) Қазақстан Республикасының «Жедел-іздігіру қызметі туралы» Заңы

- В) Қазақстан Республикасының «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Заңы
С) Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құпиялар туралы» Заңы
D) Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңы.
E) Қазақстан Республикасының «Ішкі істер органдары туралы» Заңы

24. Қару ұрлаудың жедел-іздігіне профилактикасы шеңберінде адамдарды зерттеуде қолданылатын негізгі бағыттардың бірін атаңыз:

- A) Жеке профилактикалық шаралардың тиімділігін анықтау және түзету мақсатында жедел-профилактикалық бақылаудағы адамдарды зерттеу
B) Бандалық құрылымдардың қылмыстық әрекеттерін зерттеу
C) Қылмыстық істердің ашылмау себептерін зерттеу және талдау
D) Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының бұзылуын зерттеу және талдау
E) Жедел-іздігіне заңнамасының бұзылуын зерделеу және талдау

25. Қарудың заңсыз айналымы саласында қандай жедел-алдын алу шаралары жүргізіледі?

- A) «Допинг»
B) «Паутина»
C) «Скотокрад»
D) «Кару»
E) «Контрафакт»

26. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің қай бабында «Мал ұрлығы» реттеледі?

- A) Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 187-1 бабы
B) Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 188 бабы
C) Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 188-1 бабы
D) Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 189-1 бабы
E) Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 193 бабы

27. «Биркалауға» қандай ірі қара мал жатады?

A) Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында, шаруа және фермер қожалықтарында ұсталатын және өнеркәсіптік өсіруге, бордақылауға, кейін тоғыз айға толғанға дейін союға арналған торайлар

B) Жылқылар

C) Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында, шаруа және фермер қожалықтарында ұсталатын және өнеркәсіптік өсіруге және бордақылауға арналған тоғыз айға дейін сойылмаған ірі қара мал, ұсақ мал, түйе, шошқа және торайлар

D) Тауықтар, қаздар, үйректер

E) Үй жануарлары

28. «Мал ұрлау» дегеніміз не?

- A) Бөтеннің мүлкін жасырын ұрлау болып табылатын меншікке қарсы қылмыс
B) Бөтеннің мүлкін ашық ұрлау болып табылатын меншікке қарсы қылмыс
C) Бөтеннің малын ұрлау мақсатында жасалған қол сұғушылық болып табылатын меншікке қарсы қылмыс
D) Бөтеннің малын жасырын ұрлау болып табылатын меншікке қарсы қылмыс

Е) Бөтеннің малын алдау немесе сеніміне қиянат жасау арқылы иемдену болып табылатын меншікке қарсы қылмыс

29. Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазаларға қарсы БҰҰ Конвенциясы азаптаудың келесі түрлерін ажыратады (дұрыс емес түрін көрсетіңіз):

А) Азапталушыдан немесе үшінші тұлғадан физикалық күш келтіру арқылы ақпарат немесе мойындау алу

В) Азаптаушы немесе үшінші тұлға жасаған (немесе жасады деп күдіктенген) әрекеті үшін азаптау арқылы жазалау;

С) Қорқыту

Д) Мәжбүрлеу

Е) Көндіру

30. Азаптауға адамдарды итермелейтін себептер (қате нұсқаны белгілеңіз)

А) Пайдакүнемділік

В) Өз қызметіне қиял әл-ауқат беруге деген ұмтылыс

С) Азапталғандардың жағдайын жақсартуға ұмтылу

Д) Қылмысты ашу, қылмыстық іс бойынша шындықты анықтау қажеттілігі

Е) Мәнсапқорлық

31. Азаптауларды анықтау бойынша жедел-іздігіру іс-шараларын ұйымдастыру және өткізу кезінде заңдылықтың сақталуын бақылауды жүзеге асырады:

А) Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының уәкілетті адамдары

В) Сот орындаушылары

С) Жедел-іздігіру қызметін жүзеге асыратын органдардың басшылары

Д) Тергеу бөлімшелерінің басшылары

Е) Прокурорлар облыстық деңгейден төмен емес

32. Ұрлық жасауға дайындыққа кірмейтін элементті көрсетіңіз

А) Қатысушыларды (соучастники) таңдау

В) Қылмыстық қол сұғушылық объектісі туралы мәліметтер жинау

С) Техникалық құралдарды (құралдар жиынтығын, кілттерді) сатып алу

Д) Ұрланған заттарды сақтау (жасыру) орындары мен өткізу арналарын іздеу

Е) Ықтимал жәбірленушінің жеке басын зерттеу

33. Пәтер ұрлығының басым көпшілігі қай уақытта жасалады?

А) 18.00 – 22.00

В) 10.00 – 14.00

С) 08.00 – 17.00

Д) 22.00 – 03.00

Е) 17.00 – 20.00

34. Ұрлық анықтауда өткізілетін жалпы жедел-іздігіру іс-шарасын көрсетіңіз?

А) Пошта және өзге де жөнелтілімдерді жасырын бақылау

В) Оқиға орнында жауабын тексеру

С) Жеке адамды белгілері бойынша іздеу және ұқсастыру

- D) Адамды немесе орынды жасырын аудио- және (немесе) бейнебақылау
- E) Куәландыру

35. Алаяқтықты сипаттамайтын белгіні көрсетіңіз:

- A) Оның құрылымында азаматтардың жеке меншігіне қол сұғатын қылмыстық әрекеттер басым
- B) Алдап-арбау әдістері өте алуан түрлі және өте құбылмалы
- C) Жәбірленушімен тікелей байланыс арқылы ғана жасалған
- D) Топтық алаяқтық шабуылдардың жоғары деңгейі, оларды ұйымдастырудың жоғары деңгейі
- E) Қылмыстың бұл түрінің жоғары латенттілігі

36. Алаяқтықтың байланыссыз әдісі анықталғана жүргізілетін арнайы жедел-ізвестіру іс-шарасын көрсетіңіз:

- A) Компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алу
- B) Адамдарға сауал қою
- C) Азаматтармен ашық және жасырын қарым-қатынас орнату, оларды жедел-ізвестіру қызметінде пайдалану
- D) Енгізу
- E) Қылмыстық әрекетті имитациялайтын мінез-құлық моделін қолдану

37. Алаяқтықтың жедел-ізвестіру сипаттамасының элементін көрсетіңіз

- A) Қылмыскердің эмоционалдық күйі
- B) Алаяқтық жасау тәсілі
- C) Оқиға болған жерді қарау толығырақ мәліметтері
- D) Күдіктіден жауап алу
- E) Жәбірленушінің жағдайы туралы мәліметтер

38. Қарақшылық анықталған кезде жүргізілетін жалпы жедел-ізвестіру іс-шараларына жатпайды:

- A) Сауал қою
- B) Енгізу
- C) Жауап алу
- D) Анықтамалар алу
- E) Бақылау

39. Қарақшылық анықталған кезде жүргізілетін арнайы жедел-ізвестіру іс-шараларына мыналар жатады:

- A) Жеке адамды белгілері бойынша іздеу және ұқсастыру
- B) Адамды немесе орынды жасырын аудио- және (немесе) бейнебақылау
- C) Үлгілерді алу
- D) Қызметтік-ізвестіру иттерін қолдану
- E) Ақпаратты заңсыз алу құрылғыларын іздеу

40. Қарақшылықтың жедел-ізвестіру сипаттамасының артық (қажет емес) элементін көрсетіңіз:

- A) Қылмыскердің жеке басы

- B) Қылмыс жасау тәсілі
- C) Қылмыстық қол сұғушылықтың тікелей пәні
- D) Қылмыс динамикасы
- E) Із түсу механизмі

41. Тонаудың жедел-іздігі сипаттамасының артық элементін көрсетіңіз:

- A) Қылмыс динамикасы
- B) Қылмыс жасау тәсілі
- C) Қылмыстық қол сұғушылықтың тікелей пәні
- D) Қылмыскердің жеке басы
- E) Із түсу механизмі

42. Тонауды дайындауға кірмейтін әрекеттерді көрсетіңіз

- A) Қол сұғу объектісін іздеуде, оның жұмыс режимін, құрылымын, күзет жүйесін анықтауда
- B) Ықтимал жәбірленушінің эмоционалды қасиеттерін анықтау
- C) Қылмыс жоспарын әзірлеу
- D) Объектіні бақылау: қылмыс жасау уақытын анықтау
- E) Көлік құралдарын, сыртқы түрін бүркемелеу және объектіде болу іздерін жасыру құралдарын іздеу

43. Тонау кезінде жиі жүргізілетін жедел-іздігі іс-шараларын көрсетіңіз?

- A) Адамнан жауап алу
- B) Адаммен танысу
- C) Адамдарға сауал қою
- D) Оқиға орнын тексеру
- E) Куәландыру

44. Күдікті заттарды анықтаған кезде қандай арнайы техникалық құралдар қолданылады?

- A) Бейнекамера
- B) Ұялы телефондар
- C) Арнайы функциялары бар аппаратура, құрылғылар, жабдықтар
- D) Тыңдау құрылғылары
- E) Дауыс ұлғайтқыш

45. Сауда орталығында жарылғыш заттар табылған кезде ПО-ның қандай бөлімшелері тартылады?

- A) Әкімшілік қызметкерлері
- B) Прокуратура қызметкерлері
- C) Саперлер, криминалистер, криминалдық полиция қызметкерлері, ЖПҚ қызметкерлері
- D) Сауда орталығының қызметкерлері
- E) Әскери қызметкерлер

46. Террористерді ұстау үшін қандай арнайы бөлімшелер тартылады?

- A) Сұңкар
- B) МББ (ГРУ)
- C) Беркут

- D) ОМОН
- E) Интерпол

47. Терроризм актілерінің алдын алу кезінде арнайы жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізуді қандай органдар жүзеге асырады?

- A) Прокуратура
- B) Ұлттық қауіпсіздік комитеті
- C) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет
- D) Экономикалық тергеу қызметі
- E) Соттар

48. Есірткі бұл:

A) Халық денсаулығына ықтимал қауіп төндіретін есірткі немесе психотроптық заттар ретінде жіктелген өсімдіктер, заттар немесе препараттар

B) Есірткі немесе психотроптық заттар ретінде жіктелген, оларды теріс пайдалану тудыруы мүмкін салдарға байланысты халықтың денсаулығына ықтимал қауіп төндіретін Өсімдіктер, заттар немесе препараттар

C) Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізіміне енгізілген есірткі немесе психотроптық заттар ретінде жіктелген өсімдіктер, заттар немесе препараттар

D) Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер ретінде жіктелген, оларды шектен тыс пайдаланғанда туындауы мүмкін зардаптарына байланысты халықтың денсаулығы үшін ықтимал қауіп бар, Қазақстан Республикасында бақылау жасалуға тиісті Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың тізіміне енгізілген өсімдіктер, заттар немесе препараттар

E) Қазақстан Республикасында бақылауға жататын, оларды теріс пайдалану тудыруы мүмкін салдарға байланысты халықтың денсаулығына ықтимал қауіп төндіретін психотроптық заттар

49. Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларды дайындау -

A) Барлық процестер

B) Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды басқа да есірткі құралдарына, психотроптық заттар мен прекурсорларға өндіру

C) Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды басқа есірткі құралдарына, психотроптық заттар мен прекурсорларға айналдыру

D) Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың өзгеруі

E) өндіруді қоспағанда, жүргізілуінің көмегімен есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың алынуы мүмкін барлық процестер, сондай-ақ есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың басқа есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларға айналдырылуы

50. Есірткі, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымы:

A) Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып жүзеге асырылатын есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар айналымы

B) Есірткі, психотроптық заттардың айналымы

C) Психотроптық заттардың айналымы

D) Прекурсорлардың айналымы

E) Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып жүзеге асырылатын прекурсорлардың айналымы

Тесттік тапсырмаларға жауаптар

1-A	24-A 47-B
2-C	25-D 48-D
3-D	26-C 49-E
4-D	27-C 50-A
5-A	28-D
6-B	29-E
7-E	30-C
8-B	31-C
9-C	32-E
10-A	33-C
11-E	34-C
12-B	35-C
13-A	36-A
14-A	37-B
15-C	38-D
16-B	39-B
17-A	40-D
18-A	41-A
19-D	42-B
20-B	43-C
21-D	44-C
22-D	45-C
23-B 46-A	

Редактор:
Туренова Б.Ю.

Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы
Ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көш., 29

Басуға 29 қараша 2023 ж. жіберілді.
Пішімі 60x84 1/16. №1 баспаханалық қағаз.
Ризографта басылды. Есептік баспа табағы 13,2.
Таралымы 100 дана.